
ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

OAD

JOURNAL OF MEDIEVAL RESEARCHES

I/I

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ YILDA İKİ DEFA YAYINLANAN
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERĐİDİR.

YIL/YEAR: 2018 CİLT/VOLUME: I SAYI/ISSUE: I (ARALIK 2018)

YIL/YEAR:2018

CİLT/VOLUME:1

SAYI/ISSUE:1

SAHİBİ/ OWNER

Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR mserdar61@live.com

BAŞ EDİTÖRLER/ EDITOR in CHIEF

Doç.Dr.Pınar ÜLGEN – Dr.Öğr.Üyesi Murat SERDAR

EDİTÖRLER KURULU

Doç. Dr. Erkan ATAK

Dr. Öğr. Üyesi Fatma İNCE

Dr. Öğr. Üyesi Turgut AKYÜZ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH EDITING

Dr. Öğr. Üyesi Ayla OĞUZ

SEKRETERYA/SECRETARIAT

Gülner ÖZER

Murat HANAR

Banu ÜNAL

Murat ÇAYLI

YAZIŞMA ADRESİ/CORRESPONDENCE

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen

Edebiyat Fakültesi

Taşlıçiftlik Yerleşkesi /Tokat-TÜRKİYE

Tel: 05067402670

Eposta:

ortacagarastirmalari Sergisi@gmail.com

[/mserdar61@live.com](mailto:mserdar61@live.com)

Web: <http://dergipark.gov.tr/oad/>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN

Murat SERDAR

Dergimizde yayımlanan yazılar **ITHENTICATE** benzerlik tarama programıyla kontrol edilmektedir.

©Her hakkı saklıdır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

| OAD | Ortaçağ Araştırmaları Dergisi

| JMR | Journal Of Medieval Researches

Danışma ve Yayın Kurulu/Advisory and Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Genç	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKYOL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

| OAD | Ortaçağ Araştırmaları Dergisi

| JMR | Journal Of Medieval Researches

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Doç.Dr.Pınar ÜLGEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Murat SERDAR	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Fatma İNCE	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN	Nevşehir Hacı Bektaşı Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Kapar	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Kaya	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Mustafa Şahin	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilay Ağırnaslı	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sedat Bilinir	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Genç	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DURGUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Rauf Kahraman Ürkme	Zonguldak Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı Bilim ve Sanat Merkezi

Editörden
Mektup

Değerli Bilim insanları,
2018 yılının son ayında Ortaçağ Araştırmaları Dergisi (OAD) olarak yeni bir soluk ve yeni bir bakış açısı ile ilk sayımızile karşınızda olmaktan mutluluk duymaktayız. Çok yoğun bir dönemin ardından ilk sayının heyecanını yaşamaktayız. Bilim insanlarımızın yoğun ilgisi ve alakası için teşekkürü bir borç biliriz. Dergi yayın politikamız gereği Orta Çağ'da Doğu ve Batı dünyasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarla ilgili yayınlara yer verebiliyoruz. Bundan dolayı bu sayımıza dahil edemediğimiz ve bazılarını geri çevirmek zorunda olduğumuz değerli çalışmalar için affınıza sığınıyoruz.

OAD 'ın elinizdeki bu sayısında her biri kıymetli ve uzun uğraşlar sonucunda hazırlanmış makalelere rastlayacaksınız. Dergimizin bu sayısının hazırlanmasında önemli katkıları olan başta yazarlarımız olmak üzere farklı üniversitelerden hakemlerimize ve de makale Kabul ve hakem sürecinde büyük emekleri olan dergi ekibimize sonsuz teşekkürler...

Yeni yılın herkese sağlık, mutluluk ve huzur getirmesi dileğiyle... Bilimle Kalın ...

OAEEditörleri
Doç.Dr.Pınar ÜLGEN –Dr.Öğr.Üyesi Murat SERDAR

ETİK SORUMLULUK

OAD'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, yayımdan önce intihal denetiminden geçirilir. İntihal denetimi *iThenticate*, intihal tarama paket programı aracılığıyla gerçekleştirilir ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir.

OAD'a gönderilen yazıların başka bir yerde yayınlanmaması veya yayınlanmak amacı ile gönderilmemiş olması gerekir. Sempozyumlarda sunulan bildiriler basılmamış olmak şartı ile yayımlanabilir.

Bilimsel Araştırma Etiği

Verilerin elde edilmesinde, analizinde, yorumlanmasında ve sonuçlara ulaşılmasında bilimsel yöntemlerle hareket edilir. Bilimsel olmayan sonuçlar araştırma sonucu olarak gösterilemez.

Araştırma sürdürülürken ulusal ve uluslararası anlaşmalara bağlı kalınması ve yetkili makamlardan izin alınması gerekmektedir.

Çalışmalarda elde edilen verilerin, yetkililerin izin verdiği ölçüde ve biçimde kullanılması gerekmektedir. Sunulmaması gereken verilerin gizli kalması esas olmalıdır.

Araştırmacılar, araştırma sonucunda oluşabilecek olumsuz durumları ilgili kişilere ve kurumlara bildirmekle yükümlüdürler. Her araştırmacı, oluşabilecek bu olumsuz durumlar sebebiyle araştırmaya katılmama hakkına sahiptir.

Yayın Etiği

Bilimsel araştırma ve yazım aşamasında çalışmaya herhangi bir katkısı olmayan kişiler, yazar olarak gösterilmemelidir.

Yazar(lar), etik sayılmayan davranışlar olarak belirtilen sorumsuz yazarlık, korsanlık, uydurmacılık, çoklu yayın, bölerek yayınlama, taraflı kaynak, taraflı yayın, insan-hayvan etiğine aykırılık gibi durumlardan kaçınmalıdır.

Yazar(lar), aday makalenin yazım aşamasında, dergide belirtilen atıf sistemine uygun hareket etmelidir.

Yayınlanmamış veya sunulmamış çalışmalar kaynak olarak gösterilmemelidir.

Herhangi bir çalışmanın tümü veya bir bölümü, izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden (intihal) yayımlanamaz.

Yazar(lar), -varsa- çalışmanın finansal kaynaklarını belirtmelidir.

Hakem Etiği

Hakem(ler); mutlaka aday makalenin hitap ettiği alanlarda uzman kimseler olmalıdır. Eleştirilerini objektif ve açık bir biçimde yapmakla yükümlüdür. Kendi kişisel çıkarları/görüşleri doğrultusunda hareket etmemeli, gerekirse hakemlik yapmayı kabul etmemelidir. Hakemlik sürecinde metinlerin kişiye özel olduğu göz önünde bulundurulup üçüncü şahıslarla paylaşılmamalıdır. Hakemlik sürecindeki aday makaleden kendi çalışmalarını için bilgi aktarımı yapmamalı, herhangi bir akademik/kişisel çıkar gözetmemelidir. Red verecekleri aday makaleler için açık ve ayrıntılı gerekçeler bildirmelidir. Derginin bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarını da göz önünde bulundurmalıdır.

Editör Etiği

Editör(ler); aday makalenin konusuna uygun en az iki hakem atamakla yükümlüdür. Kör hakemlik sürecini dikkate alarak hakem(ler) ve sorumlu yazar arasındaki iletişimi sağlamalıdır. Hiçbir yazar ve hakem arasında ayrımcılık yapmadan ilişkilerini şeffaf ve objektif bir biçimde sürdürmelidir. Buldukları konumu kendi bireysel ve akademik çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdır. Red verecekleri aday makaleler için açık ve ayrıntılı gerekçeler bildirmelidir. Bilimsel araştırma, yayın ve hakem etiklerini de göz önünde bulundurmalıdır.

İÇİNDEKİLER

Halil Yavaş	Töton Şövalyelerinin Ortaya Çıkışı Ve Geç Ortaçağ'da Kuzey Avrupa'da Tesiri	1-17
Hüseyin Kayhan	Türkiye Selçuklulari Devleti'nin Kuruluşu Hakkında	18-25
Ergun Üstün	Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması	26-42
Murat Hanar	Fatih William Ve İngiltere'de Feodal Sistemin Kurulması	43-51
Seda Özmen	Frank İdaresi Altında Yahudiler	52-66
Selahattin Özkan	Viking Mitolojisinin Temelleri Ve Tarihsel Kaynakları	67-84
Zeynep Güngör	Ermenilerin Haçlılara Yardımları: Antakya İki Kız Kardeş Kulesi Muhafızı Firuz Örneği (Haziran 1098)	85-91
Fatma İnce	Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni Ve Kıpçak Göçleri	92-100
Abdulhalik Bakir	Geç Orta Çağ Avrupa'sında Tıp Ve Tababet	101-118
Ayşe Çekiç	Selçuklulardan Eyyûbîlere Sünnî-İslam Devlet Siyasetinde Mısır'ın Yeri Ve Önemi	119-138
Gülnur Özer	Kitap Tanıtımı: The Distaff Gospels	139-140

Töton Şövalyelerinin Ortaya Çıkışı ve Geç Ortaçağ'da Kuzey Avrupa'da Tesiri

Halil YAVAŞ*

Özet

Haçlı seferleri sonrasında, Müslümanların Kudüs ve civarını geri almak için giriştikleri saldırıları püskürtmek ve bu toprakları elde tutmak amacıyla birçok askerî tarikat kurulmuştur. Bunların başında Tapınak Şövalyeleri, St. John Şövalyeleri ve Töton Şövalyeleri gelmektedir. Bu tarikatlardan Tapınak Şövalyeleri tamamen askeri amaçla kurulmuşken, Töton ve St. John Şövalyeleri ise savaş koşullarında sağlık hizmeti sunmak ve insani yardım amacıyla oluşturulmuşlardı. Lakin akabinde son iki tarikat da Tapınak Şövalyeleri gibi askeri çalışmaları ön plana almıştır. Bu durumda her ne kadar Töton Şövalyeleri ile St. John Şövalyeleri aynı misyon için kurulmuş olsalar da hitap ettikleri kesim bakımından bir farklılıkları bulunmaktaydı. St. John Şövalyeleri Katolik Hristiyanların geneline hitap ederken, Töton Şövalyeleri sadece Almanlarla sınırlı kalmıştı. Aslında St. John ve Tapınak Şövalyeleri sistematik bir şekilde tarikat oluşturma amacıyla ortaya çıkmışken Töton Şövalyeleri bu amaçla oluşmamıştı. Fakat sonrasında kendilerindeki potansiyeli fark edince, dönemin Alman krallarının da desteğiyle daha kurumsal bir yapıya bürünmeye karar vermişlerdi. Nitekim bunda haklıydılar. Çünkü Tapınak Şövalyeleri gibi büyük bir tarikat bile devletleşme yolunda onların kat ettiği mesafeye ulaşamadı. Akka'nın düşmesinden sonra önce Macaristan'a sonrasında da Prusya'ya yerleşen tarikat Baltık Haçlı Seferlerinin baş aktörü olmuştu. Devletleştikten sonra bu başarısını çok fazla sürdüremeyen Tarikat 16. yüzyıl başlarında bölge ülkelerinin kontrolüne girdi.

Anahtar Kelimeler: Töton Şövalyeleri, Haçlı, Büyük Üstat, Prusya

The Emergence of Teutonic Knights and its Effect on Northern Europe in the Late Middle Ages

Abstract

In the aftermath of the Crusades, a number of military sects were established in order to repel the attacks of the Muslims whose aim was to take back the Jerusalem and the surrounding area and also to retain the area. Main military sects are The Knights Templar, The Knights of St. John and The Teutonic Knights. While the Templar Knights were established just for the military purposes, The Knights of St. John and Teutonic Knights were created to provide health care and humanitarian aid for war conditions. However, like The Knights Templar, The Knights of St. John and Teutonic Knights have put military action in the forefront. Although the Teutonic Knights and the Knights of St. John had been established for the same mission, they had a difference in terms of the community they addressed to. While the Knights of St. John addressed the Catholic Christians in general, the Teutonic Knights addressed only to the Germans. Actually, St. John Knights and the Knights Templar systematically were created for the purpose of establishing a military sects, Teutonic Knights was not formed for this purpose. But when they realized the potential in themselves, they decided to take on a more institutional structure with the support of the German kings of the time. As a matter of fact, they were right in their decision. Because even a great cult like the Knights Templar couldn't reach their level on the path of statehood. After the fall of Akka, the sect, which first moved to Hungary and then to Prussia, became the main actor of the Baltic Crusades. After the nationalization, the sect wasn't able to sustain its success much and was brought under control of the countries of the region in the early 16th century.

Keyword: Teutonic Knight, Crusades, Grand Master, Prussia

* Doktora öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. halil.yavas@yahoo.com

A - Tarikatın Siyasi ve Askeri Tarihi

1- Kuruluş

Töton¹ Şövalyeleri tarikatının ortaya çıkması hususundaki bilgiler net olmayıp muhtelif görüşler ileri sürülmektedir. Genel kabule göre bu tarikat XII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış olsa da bunu 1128 yılına kadar götürülenler bulunmaktadır. Bu tarikat sözü edilen yıllarda Haçlı mensubu bazı Almanlar tarafından Kudüs'te kurulmuştur.² Kudüs'ün kuşatılmasına ve işgaline katılmış, ismi bilinmeyen varlıklı bir Alman, karısıyla birlikte kutsal yerleri ziyaret edip, dinî görevlerini yerine getirmek için yaklaşık 1128 veya 1129'da Kudüs'e yerleşmişti. Bu kişi sonraları Kudüs'e gelen ihtiyaç sahibi veya hasta hacıların ilgilenmeye başladı. Hatta onlardan bazılarını kendi evinde baktı. Ancak ihtiyaç sahibi veya hastaların sayısı fazla olunca haliyle evi bu iş için yetersiz gelmeye başladı. Bunun üzerine Aziz Meryem Ana adına bir şapelle birlikte bir de hastane yaptı. Devamında bütün vaktini ve parasını hasta hacıların bakımına harcadı. Bu arada karısı da kadın hastalara hemşirelik hizmeti vermekteydi. Fakat söz konusu yer de onlara yetmeyince bu kişi diğer hayırseverlerden yardım talebinde bulundu. Nitekim onun bu çağrısına birçok zengin ve soylu hemşerisi icabet etmiş ve ülkelerini bırakıp ona katılmışlardı. Devamında St. John Şövalyeleri'ni kendilerine örnek alıp "Meryem Ana Hastaneleri" ismi altında hizmet vermeye başladılar. Bu hastanenin faaliyetleri Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesine kadar devam etti. Sonrasında Selahaddin onların hastanelerini yıktı. Ancak içlerinden bazılarının Kudüs'te kalmalarına ve hizmetlerini sürdürmelerine izin verdi.³

Töton Şövalyeleri'nin oluşumu ile ilgili daha net bilgiler Haçlıların Akka kuşatması sırasında karşımıza çıkmaya başlamıştır. St. John Şövalyeleri mensubu tarihçi Rene Aubert de Vertot'a (d.1655-ö. 1735) göre, 1189'daki Akka kuşatması sırasında özellikle Bremen ve Lübeck'ten gelen Alman şövalyelerin tedavileri zor olmaktadır. Bunun da sebebi Haçlıların çoğu Latin kökenli oldukları için iletişim kuramamalarıydı.⁴ Bunun üzerine, hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Sibrand liderliğinde elli beş gemiden oluşan bir grup, bir çeşit sahra hastanesi kurdu. Böylece tarikatın ilk temeli atılmış oldu. Modern araştırmacılar söz konusu hastanenin Akka'daki St. Nicholas kapısı tarafındaki sahilde yer aldığını ileri sürmektedirler.⁵ Bu arada fetih sonrasında Selahaddin Eyyubi'nin yıktığı Meryem Ana Hastanesi üyelerinden birçoğu da onlara katıldı.⁶ Muhtemelen bunun neticesinde veya sonraları kendilerine Meryem Ana'yı koruyucu azize kabul etmelerinden dolayı Töton Şövalyeleri "Kudüs Aziz Meryem Ana Hasta Bakıcı Kardeşleri" (Hospitale Sancte Marie Theutonicorum Jerosolimitanum) adıyla da bilinmektedir.⁷

¹ Ortaçağ'daki Latince eserlerde Almanlardan "Teutonic" diye söz edilmektedir. "Halk" anlamına gelen bu sözcüğün Jutland'da yaşamış bir Cermen kavmine ait olduğu düşünülmektedir. Ancak "Cermen" ismini kullananların Romalılar olduğunu hesaba kattığımızda genel olarak erken dönem Alman halklarının kendilerini bu kelime ile ifade ettikleri daha muhtemeldir. Bkz. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/teuton> 01.03.2018

² Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 48.

³ F.C. Woodhouse, *The Military Religious Orders of The Middle Ages: The Hospitallers, The Templars, The Teutonic Knights And Others*, Pott, Young And Co., New York, 1879, s. 264; Serdar, *Geç Ortaçağ Avrupa'sında Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, s. 47.

⁴ N. P. Zacour ve H. W. Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", *The Impact of The Crusades on The Near East*, University of Wisconsin Press. Wisconsin, 1985, s. 320.

⁵ Turaç Hakalmaz, *The Teutonic Order In Cyprus Ca.1197-1250*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University, 2017, s. 16.

⁶ Barbara Frale, "Şövalye Tarikatlarının Doğuşu", *Ortaçağ - Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, (Edit. Umberto Eco), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa, 2014, s. 62.

⁷ Charles Tilly, *Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 3.

İlerleyen süreçte bu teşkilat çok rağbet görmeye başlamıştı. Öyle ki Akka'daki yöneticilerin desteğiyle eskiden Ermenilere ait olan bir hastane Töton tarikatına tahsis edildi. Bu arada tarikat hızla kurumsallaşmaya başladı ve 1190 yılının yazında Sibrand'ı ilk üstatları olarak seçtiler. Araştırmacılara göre bu kişi aslında ileride izah edeceğimiz “büyük üstat” statüsünde olmayıp o dönem için tarikatı kurumsal hale getiren ilk kişi olması hasebiyle bu şekilde anılmıştır. Aynı yıl Svabya (Almanya'nın Bavyera eyaletinde) dükü Frederick bu tarikatı tanıdığını ve destekleyeceğini bildirdi.⁸

Güçlenmekte olan tarikat kısa süre sonra Papalık tarafından da fark edildi. Nitekim Papa III. Clement (1187-1191) veya ardılı III. Celestine (1191-1198) 1191'de tarikatı resmen tanıdı. Bu yüzden Töton Şövalyelerinin fiili kuruluş yılı olarak bu tarih kabul görmektedir. Sonrasında, başlangıcı net olmamakla birlikte Heinrich von Walpot ilk büyük üstat seçildi ve 1200'e kadar bu görevde kaldı.⁹ Töton tarikatı kısa süre sonra hastane hizmetlerinin öne çıktığı dini bir yapı hüviyetini almaya başladı. 12 Temmuz 1191'de Akka, Haçlıların eline geçtikten sonra, hâkim oldukları eski Ermeni Hastanesinin olduğu mıntıkada yarı özerk bir statü elde ettiler.¹⁰ Ayrıca Akka'da bir yer satın aldılar ve buraya kilise ile hastane inşa ettiler. Töton Şövalyelerinin Akka'daki ilk malikânesi olan bu yer birçok hacıya ve askere hizmet etmiş, ayrıca tarikata yeni üyeler kazandırmıştı. Bu sırada ihtiyaçların temini için gerekli olan bağışları birçok zengin Alman soyludan temin etmekteydiler. Bu bağışçılardan birisi de yukarıda zikrettiğimiz Svabya dükü Frederick'ti. Nitekim bu yüzden onun cenazesi Töton Şövalyelerinin Akka'daki kilisesine defnedilmiştir.¹¹

İlk kurulduğunda tarikat üzerinde tüccarların ve hacıların büyük nüfuzu bulunmaktaydı. Bu yüzden de o dönem için öncelikleri yoksul hacılarla ve hastalarla ilgilenmekti. Ancak sonraki süreçte Haçlı savaşçıları daha fazla söz almaya başlayınca bu kez öncelikleri Haçlılara hizmet şeklinde değişmişti.¹² 1200'lere gelindiğinde ise hastane hizmeti genel olarak ikinci planda kalıp önceliği askeri hizmete vermeye başladılar. Öyle ki İmparator VI. Heinrich (1191-1197), 5 Mart 1198'de Akka'da, Haçlı seferinde kendisine eşlik eden Töton Şövalyeleriyle ilgili bir karar aldı. Buna göre bu topluluğun da Tapınak Şövalyeleri gibi Kutsal Toprakları korumaya katkıda bulunan dini ve askeri bir tarikata dönüşmesi gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine 19 Şubat 1199'da III. Innocentius (1198-1216) tarafından gerçekleştirilen bir tören ile bu karar yerine getirildi. Papalık, 1191'de bu yapıyı bir “tarikat” olarak tanımışken artık onu “askeri bir tarikat” olarak kabul etmekteydi.¹³ Bu yüzden de birinci tarih Töton Şövalyelerinin fiili kuruluşu şeklinde görülürken ikinci tarih resmen ilanı olarak kabul edilmektedir.

2- İlk Askeri Yayılma Dönemi

Çok geçmeden 1200'de Büyük Üstat Heinrich Akka'da öldü. Onun yerine, seksen yaşında ama oldukça enerjik bir kişi olan Otto von Kerpen (1200-1209) geçti. Onun döneminde Töton Şövalyeleri Kuzey Avrupa'da oldukça güçlendi. Ancak sonraki süreçte her kutsal savaşta görev aldıkları için şövalyelerin sayısı sürekli azaldı. Hatta 1209'da Hermann von Salza (1209-1239), büyük üstat olunca sayıyı artırmaya yönelik teşvik edici tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Nitekim onun gayretleri sonuç vermiş ve tarikat yeniden toparlanmıştır. Öyle ki o öldüğü sırada tarikatın hizmetinde en az iki bin Alman şövalye bulunmaktaydı. Aynı dönemde İmparator II. Frederick'in (1212-1250) Hermann von Salza'ya duyduğu saygıdan dolayı Töton Şövalyeleri kayda değer bir itibar elde etti. Hatta 1221'de tarikatın her bir ferdinin ve bütün menkulünün kendi özel himayesinde olduğunu ilan etti. Bunun neticesinde de tarikat bütün vergilerden muaf tutuldu.¹⁴ Ayrıca onlara diledikleri otlağı, ormanı ve

⁸ Dane Munro, “The Teutonic Order”, *Journal of The Monastic Military Orders*, 2009, s. 3.

⁹ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985, s. 123; Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 266.

¹⁰ Munro, “The Teutonic Order”, s. 4.

¹¹ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 267.

¹² Zacour & Hazard, *The Teutonic Knights in the Crusader States*, s. 322.

¹³ Frale, “Şövalye Tarikatlarının Doğuşu”, s. 62.

¹⁴ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 272.

diğer tabi kaynakları ücretsiz kullanma ruhsatı verildi.¹⁵ İmparator'un tarikata desteği bununla da sınırlı kalmadı. Büyük üstadı “prens” unvanıyla eşdeğer gördüğü gibi onu imparatorluk ailesinin bir parçası olarak kabul etmekteydi. O sıralarda Töton Şövalyelerinin yıldızı Roma'da da parlamaktaydı. Papa III. Honorius (1216-1227) 1216'da onların askeri ve dini bir tarikat olarak tamamen inanç ve öğretisi noktasında tamamen doğru yolda olduklarını bildirdi.¹⁶

Hermann von Salza, İmparator nezdinde sahip olduğu bu itibar neticesinde onun adına birçok görev üstlenmişti. 1229'da İmparator II. Frederick'in Eyyubi sultanı El-Kamil ile yaptığı ve Kudüs başta olmak üzere birçok şehrin savaşız bir şekilde Haçlılara teslim edilmesini içeren antlaşmada Hermann'ın büyük katkısı vardır. Nitekim bu antlaşma sonrasında tarikata birçok mülk bırakıldı. Hatta Kudüs'te Kral Baldwin'in evi de Töton Şövalyelerine tahsis edildi.¹⁷ Buna ilaveten Töton Şövalyelerinin 1220'de ele geçirdiği Montfort'ta (Akka ile Tir arasında) 1229'da bir kale inşa etmelerine izin verildi. Her ne kadar El-Kamil ile yapılan antlaşmadan memnun olmasa da Papa IX. Gregory (1227-1241) de Töton Şövalyelerine destek oldu ve kalenin inşası sırasında ekonomik katkı sağladı.¹⁸ 1271'de tekrar Müslümanların eline geçene kadar bu kale Töton Şövalyelerinin merkez üssü oldu. Kudüs'te bir mülke sahip olmak onlar için büyük bir onurdu. Ancak bu durum St. John ve Tapınak Şövalyelerini rahatsız etmekteydi. Dahası II. Frederick, Papa IX. Gregory ile anlaşmazlığa düşüp aforoz edilince Töton Şövalyeleri de zor durumda kalmıştı.¹⁹

Bu tarikata sadece II. Frederick hayran değildi. Macar kralı Andreas (1205-1235) da onlar hakkında oldukça olumlu düşüncelere sahipti. Buna bağlı olarak da Kuman (Kıpçak) Türklerinin saldırılarından korumaları için 1211'de Tötonları Macaristan'a davet etmişti. Karşılığında onlara Macaristan'ın doğusunda, Erdö-elve (Erdel) adıyla bilinen (ormanların ötesi, Latince Transilvanya) ormanlık bir bölgeyi verdi. Kral, Töton Şövalyelerinin, Kuman Türklerine karşı sınır muhafaza görevi üstlenmeleri koşuluyla orada özerk bir yönetim kurmalarına izin verdi. Dahası devamında işgal edecekleri bölgelerin yönetimini de onlara bırakacağını taahhüt etti. Ayrıca vergi de ödemeyeceklerdi. Bütün bunların karşılığında Kral Andreas'a sadık kalacaklardı.²⁰

Bu, o an için her iki taraf açısından da iyi bir anlaşma olmasına karşın bir süre sonra sıkıntılar baş göstermeye başladı. Sorunların başında Töton Şövalyelerinin bölgeye yerleştikten sonra yanlarına çok sayıda Almanı da getirmeleri yer almaktadır. Transilvanya'daki tarikat mensuplarının sayısı öyle arttı ki bir süre sonra Kral Andreas onları bir tehdit olarak görmeye ve onlardan tedirgin olmaya başladı.²¹ Ancak Töton Şövalyeleri için asıl sorun Macaristan'daki iç karışıklıkları müteakip ortaya çıkmıştı. 1222'de Macaristan'ın Magna Carta'sı olan Altın Berat'ın imzalanmasından sonra Kral, ülke içindeki gücünü yitirmişti. Muhtemelen bunun etkisiyle Töton Şövalyeleri pozisyonlarının kırılgan bir durumda olduğunu düşünerek Transilvanya topraklarını bağımsız bir devlete dönüştürmek için bir manevra yaptı. III. Honorius'a bir dilekçe göndererek, doğrudan Roma'ya bağlı olmak istediklerini, yalnızca papaya karşı sorumlu tutulmalarını talep ettiler. Bu uygulama onları dünyevi krallara sadakat borcundan azade kılacaktı. Papa Honorius bu talebi seve seve kabul etti. Ancak söz konusu dilekçe açıkça Töton Şövalyelerinin kral tarafından kendilerine bağışlanan Macar topraklarını kaçırma ve bağımsız bir devlet kurma girişimiydi. Doğal olarak Kral Andreas buna çok kızdı. Saray vakanüvislerinden birinin yazdığına göre, Töton Şövalyeleri, "Kral için, göğsünde bir ateş, ev sahiplerine kötü karşılık veren bir fare, kucağında bir engerek" olmuştu. Nitekim Andreas bir ordu topladı, Transilvanya'ya yürüdü ve 1225'te Töton Şövalyelerini Macaristan'dan kovdu.²²

¹⁵ Frale, “Şövalye Tarikatlarının Doğuşu”, s. 62.

¹⁶ Munro, “The Teutonic Order”, s. 7-12.

¹⁷ Munro, “The Teutonic Order”, s. 7.

¹⁸ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 355.

¹⁹ Munro, “The Teutonic Order”, s. 7.

²⁰ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alfa, 2014, s. 317.

²¹ Munro, “The Teutonic Order”, s. 9.

²² Michael Burleigh, *The New Cambridge Medieval History, Vol V*, (Edit: David Abulafia), Cambridge University Press. Cambridge, 2008, s. 744; Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 318.

Macaristan'daki barınaklarından yoksun kalan Töton Şövalyeleri boşlukta kalmışlardı. O öfkeyle Hermann von Salza Roma'ya Papanın yanına gitti ve Andreas'ı şikâyet etti. Papa, Andreas'tan Transilvanya'yı tekrar Töton Şövalyelerine bırakmasını istedi ama sonuç alamadı.²³ Fakat mevcut durum onlara, içerideki kâfirlere karşı savaşıacakları bir iç Haçlı seferi yapma fırsatı doğurmuştu. İşte bu sırada Hermann daha Roma'dan ayrılmadan evvel Macar sınırının kuzeyinde, Rusların batısında, Karpat Dağları ile Baltık Denizi arasındaki topraklarda yaşayan Polan adındaki bir batı Slav kabilesi pagan komşularına karşı onlardan yardım talebinde bulundu. XIII. yüzyıl başlarında Polonya, bir dizi düklüğe bölünmüştü. Bunlar; Küçük Polonya, Mazovya, Kujavia, Büyük Polonya, Silezya idi. Töton Şövalyelerinden yardım isteyen ise Mozavya'nın dükü Konrad idi.²⁴

Mazovyalı Konrad, Töton Şövalyelerini, düklüğüne gelip İsa'nın Vistül çevresinde yaşayan düşmanlarına karşı savaşmaları için davet etti. Bunun karşılığında, onlara kendi düklüğünün kuzeyinde sahip olabilecekleri bir toprak önerdi. Dahası sonrasında Tanrı'nın yardımıyla fethedecekleri topraklar da onlara kalacaktı. Konrad'ın Tötonlar'ı davet etmesinin arkasındaki en önemli dayanak Papa III. Honorius'un 1217'de Prusya'da yaşayan paganlar üzerine sefer düzenleme çağrısıydı.²⁵

Hermann, kurnazca bir politika izledi. Aslında bu daveti seve seve hemen kabul etmesi gerekirken ilk başta ne evet ne de hayır dedi ve birazcık bekledi. Nitekim 1226'da İmparator II. Frederick'in Rimini'de yayınladığı meşhur "Altın Boğa" fermanıyla Töton Şövalyelerinin Prusya'ya sefer düzenlemesine izin verdi. Böylece zaten Macaristan'dan da kovulmuş olan Töton Şövalyeleri Papa ve İmparator'un da onayını alarak Konrad'ın çağrısını kabul ettiler.²⁶ Ancak bunun için bazı koşulları vardı. Kulm ve Dobryzn'in kendilerine verilmesini ayrıca Transilvanya'da olduğu gibi işgal ettikleri topraklara da sahip olmayı talep ettiler. Bunu talep etmelerinin arkasındaki meşruiyet dayanağı, İmparator II. Frederick'in büyük üstadı prens statüsünde kabul etmesiydi.²⁷ En nihayetinde tarafların anlaşmalarından sonra Töton Şövalyeleri Prusya'ya hareket etti. Ancak Büyük Üstat Hermann onların başında bizzat gitmedi ve Konrad von Landsberg adındaki komutanını gönderdi.²⁸

Böylece Konrad, görece düşük bir bedel karşılığında, iyi silahlanmış hevesli ve deneyimli sınır muhafızlarına sahip olmuştu. Töton Şövalyeleri de bir karargâhın ötesinde bir krallık fethetme şansı yakalamış, dahası kutsal savaşın tüm nimetlerinden istifade etme imkânı bulmuştu.²⁹ Nitekim 1260'a kadar tarikat bölgede Vistul Nehri'nin yukarılarındaki Kulm'dan sahile kadar, Vistul'den de Königsberg'e kadarki sahil boyunu hâkimiyeti altına aldı. Devam eden süreçte Livonya (günümüz Letonya ve Estonya'sı) ve Kurland'a hâkim oldu.³⁰

3- Baltık Haçlı Seferi Düşüncesi

Kuzeyde hem Töton Şövalyeleri hem de Mozavya düklüğü bu ittifaktan istifade ederken, Papa III. Honorius da bu olayı Baltık bölgesindeki kâfirlere yönelik bir Haçlı seferine dönüştürme fırsatı elde etmişti. Papa, Müslümanların dışında Hristiyan olmayan topluluklara karşı da Haçlı seferi düzenleme hususunda kendinden önceki hiçbir papanın olmadığı kadar istekliydı.³¹ Nitekim 1226'da, Litvanca konuşan halklara karşı yeni bir Haçlı seferi ilan etti. Buna katılacakların tüm günahları affedilecekti.³² Töton Şövalyelerinin baş aktör olduğu bu Haçlı seferleri sırasında onlara Danimarka ve İsveç de destek verdi. Finlandiya, Livonya ve Prusya topraklarını hedef alan bu seferlerdeki amaç buradaki

²³ Zacour & Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", s. 362.

²⁴ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 318.

²⁵ Munro, "The Teutonic Order", s. 9.

²⁶ Zacour & Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", s. 362.

²⁷ Munro, "The Teutonic Order", 9.

²⁸ Zacour & Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", s. 363.

²⁹ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 320.

³⁰ Julia Swift Orvis, *A Brief History Of Poland*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1916, s. 37.

³¹ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 320.

³² Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 276.

paganları Hristiyanlaştırmak şeklinde ifade edilmekteydi. Ancak sonraları buralardaki bâkir alanların iskâna açılıp, genel bir kolonileştirme çalışmasına girişilmesi, bize dini amacın dışına çıkıldığını göstermektedir. Hatta bölgede varlığını sürdüren kavimler yerlerinden edilmiş ve dışarıdan Almanlar getirtilerek buraya yerleştirilmiştir.³³

Bu olay 1290'lara kadar sürecek olan bir savaşın başlangıcıydı. Aslında Saksonların ve Danimarkalıların ilk olarak 1147'de Wend³⁴ adlı bir Slav kavmi üzerine başlattığı bu savaşlar zincirini böylece 1230'lardan itibaren Töton Şövalyelerinin devralarak daha sert bir şekilde sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu seferler dizisi, Baltık halklarının yenilgiye uğratılması, zorla vaftiz edilmesi, işgal altında ezilmesi ve ekonomik olarak sömürülmesi ile neticelendi.³⁵ "Baltık Haçlı Seferi" olarak başlayan mücadele çirkin, kanlı, uzayıp giden ve Kenneth Setton'ın da belirttiği gibi "ortak siyasal örgütlenmesi olmayan ilkel kabilelerin hayatlarını, çiftliklerini, kabilelerinin bağımsızlığını ve dinlerini batının üstün gücüne karşı umutsuzca savunmak zorunda kaldıkları" bir savaşa dönüştü. Çok geçmeden savaş ikiye bölündü. Biri pagan Litvanyalıları, diğeri de civarda, kendilerine Baltık Denizi'nin doğusunda toprak edinmeye çalışan Hristiyanlara karşıydı. Bunu izleyen elli yılda, Töton Şövalyeleri Litvanyalıların topraklarını harabeye çevirdi. Hz. İsa adına savaşıyor, ama kendilerine bir krallık da edinmeyi umuyorlardı.³⁶

Savaşın ilerleyen dönemlerinde Töton Şövalyeleri arasında öncelikler hususunda tartışma çıktı. Buna göre öncelikleri Kutsal Topraklarda genişlemek mi yoksa Baltık Denizi çevresindeki paganları Hristiyanlığa döndürerek onların kurtuluşuna vesile mi olunmalıydı? Sonuç itibarıyla Baltık çevresi önem kazanmış olmalı ki buraya yönelik çalışmalar arttı.³⁷

Papa'nın 1226'daki çağrısından sonra Töton Şövalyelerinin örgütlenip toparlanması biraz zaman aldı, ama 1232'den sonra Prusya'daki Vistül Nehri'nin doğusunda kalan bölgelerin istilası başladı.³⁸ Şövalyeler sade bir işgal hareketinin ötesine geçip sahip oldukları yerlerde devletleşmeye başladılar. Bir hükümet kurup para bastırdılar. Ayrıca yeni kaleler inşa edip şehirler kurdular. İlk olarak Thorn'da (Vistül) ve Culm'da kaleler yaptılar. Bir yandan da derhal yerli halkı Hristiyanlaştırma çalışmalarına giriştiler.³⁹

Bu arada tarikat siyasi ve dini çeşitli yapıların kendisine katılmasıyla hızla büyümekte ve de bölgedeki mal varlığını artırmaktaydı. Katılımcılardan birisi Thuringia ve Hesse prensi Konrad'tı. Çok hızlı ve kötü bir yaşam şekline sahip olan Konrad bu hayat tarzından pişmanlık duymaya başlamıştı. Nitekim bir süre sonra tövbe edip 1234'te Töton Şövalyelerine katıldı. Öyle ki bu kişi sonrasında büyük üstat oldu. Bu arada Konrad, Thuringia'lı Louis'in kardeşiydi. Louis ise Macaristan kraliçesi Elizabeth'in kocasıydı.⁴⁰

Töton Şövalyelerine katılan bir diğer yapı Dobrzyn tarikatı idi. Ancak bu süreçte en önemli desteği Livonya ve Estonya'da faaliyet göstermekte olan Kılıç Kardeşliği (Milites Christi de Livonia) tarikatının katılması ile elde ettiler. Bu tarikat bilhassa 1236'da Litvanyalıları karşı yaptıkları Sauler Savaşı'nda büyük bir hezimet yaşayınca Tötonlarla birleşmeye karar vermiş ve 1237'de de bu işlem tamamlanmıştı. Sonrasında Kılıç Kardeşliğinin üstadı Töton Şövalyelerinin Livonya üstadı olmuştu.⁴¹

³³ W. H. McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, Çev. Yusuf Kaplan, 2. Baskı, Külliyat Yay., İstanbul, s. 2011. 103.

³⁴ Bu kavim buraya 6. yüzyılda gelmiş ve Baltık Denizi ile Elbe Nehri arasına yerleşmişti.

³⁵ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 248; Munro, "The Teutonic Order", s. 8.

³⁶ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 321.

³⁷ Munro, "The Teutonic Order", s. 8.

³⁸ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 320.

³⁹ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 276.

⁴⁰ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 277.

⁴¹ Munro, "The Teutonic Order", s. 10.

Akabinde Tötonlar Danimarka kralıyla, onu pagan komşularına karşı korumak üzere bir antlaşma yaptı.⁴²

Töton Şövalyelerinin Baltık bölgesine yerleşmesi devam ederken, büyük üstat olarak otuz yıllık uzun idareciliğinin ardından Hermann von Salza 20 Mart 1239'da öldü. Onun liderliği döneminde tarikat, imparatorun da desteğiyle çok büyük kazanımlar elde etmişti. Nitekim öldüğünde Töton Şövalyelerinin Almanya, Yunanistan, Hollanda, Çek, Prusya, Romanya, Sicilya, Slovenya, İspanya, İsviçre ve Avusturya'da muhtelif varlıkları bulunmaktaydı.⁴³ İdareciliği döneminde İmparator II. Frederick ile Papa arasındaki çekişmede hep dengeleri muhafaza etti.

Hermann'ın halefi Gerhard von Malberg (1240-1244) da aynı hassasiyeti sürdürdü ve her iki tarafla da barışçıl bir politika izledi. Hermann'ın başlattığı yayılcı politikayı sürdüren Gerhard Livonyalıların da desteğiyle doğuda Novgorod'a kadar ilerledi. Aslında tarikatın bu hareketindeki amaç bölgedeki paganları Hıristiyanlaştırmanın yanı sıra Ortodoksları da Katolikliğe geçirmektir. Ancak 1242'de Peipus Gölü'nün üzerinde Alexander Nevsky komutasındaki Rusların, Töton Şövalyelerini durdurmasıyla bu hayal gerçekleşmedi. "Buz üstünde savaş" diye destanlaşan bu olay neticesinde Töton Şövalyeleri ağır bir yenilgi yaşamışlardır.⁴⁴ Bu ağır yenilgi Töton Şövalyelerinin doğuya ilerlemesini durdursa da Baltık bölgesindeki faaliyetleri artarak devam etmekteydi. Büyük Üstat Popon von Osterna (1253-1262) ve Hartmann von Heldringen (1262-1283) dönemlerinde Töton Şövalyeleri Prusya ve Livonya'ya tamamen yerleşmişti. Yine bu süreçte bölgedeki birçok pagan oldukça zor ve vahşi bir şekilde Hristiyanlığı kabul etmeye zorlanmıştı. Ancak buna rağmen sonraki dönemlerde Livonlar, Letonlar, Semigallianlar ve Kur denen kavimlerden oluşan bu halklar ezeli düşmanları Ruslar ve Litvanyalılara karşı Töton Şövalyeleri ile ittifak kurdular. Sonraları bazı Livonyalılar Töton Şövalyelerine karşı isyan etti. Bu isyanlarının en önemli gerekçesi ise Tötonların onları kale, muhtelif tahkimat ve yol inşası gibi işlerde çok ağır şartlarda çalıştırmasıdır.⁴⁵ Tarikat 1283'e kadar Memel, Prusya, Kurland, Livonya'nın bir kısmı ve Samogaty'a hâkim oldu. Böylece 1150'de Albrecht von Brandenburg'un saldırıları ile hız kazanan Prusya'nın Almanlaştırılması çalışmaları 1283'te tamamlanmış oldu.⁴⁶

4- Karargâhın Venedik Dönemi 1291-1309

XIII. yüzyıl sonlarına gelince Kutsal Topraklarda Haçlıların yaşadığı büyük bir kayıp Töton Şövalyelerini de etkilemişti. Tarikatın resmi merkezi olan Akka 1291'de Müslümanların eline geçmişti. Bu her ne kadar Hristiyan âlemi için olumsuz bir durumsa da Töton Şövalyeleri açısından uzun vadede olumlu neticeler doğurmuştur. Çünkü bazı arayışlardan sonra tarikat merkez üssünü Kuzey Avrupa'ya taşımak zorunda kalmıştı. Böylece Baltık bölgesindeki faaliyetlerini çok daha güçlü bir şekilde yürütmüştü. Öyle ki IV. yüzyıl Töton Şövalyelerinin altın çağı olmuştur.

Tarikat Akka'nın düşmesinden sonra merkez üssünü direk olarak Kuzey Avrupa'ya taşımamıştır. İlk olarak St. John ve Tapınak Şövalyeleriyle birlikte hareket etmişler ve Büyük Üstat Konrad von Feuchtwangen (1291-1296) liderliğinde Kıbrıs'a kaçmışlardı. Ancak St. John ve Tapınak Şövalyeleri burada kalıp merkezlerini de Kıbrıs'a taşıırken, Töton Şövalyeleri Baltık bölgesine yakın olmak için Avrupa'ya taşınmaya karar verdi. Bunun için Prusya'daki Marienburg çok iyi bir üs pozisyonuna sahipti. Lakin Akka'nın yeniden ele geçirilmesini umut ettiklerinden dolayı çok da uzaklaşmak istemediler ve Kutsal Topraklara daha yakın olan Venedik'e yerleşmeye karar verdiler.⁴⁷ O bölgede

⁴² Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 277.

⁴³ Munro, "The Teutonic Order", s. 7.

⁴⁴ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 87.

⁴⁵ Munro, "The Teutonic Order", s. 10.

⁴⁶ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Cev. Hanife Güven, Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 72.

⁴⁷ Zacour & Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", s. 377.

tarikatin Venedik’i tercih etmesindeki en önemli gerekçe, Cenova ile aralarındaki mücadelede onlara destek olmalarından dolayı burada sahip oldukları nüfuzdur.⁴⁸

Fakat Töton Şövalyeleri burada tam anlamıyla kendisini güvende hissetmiyordu. Çünkü Papalık ile Venedik arasında bazı uyuşmazlıklar vardı. Bunun da en önemli sebebi Venedik’in Müslümanlarla ticaret yapmaya devam etmesiydi. Bir diğer tehdit ise St. John ile Töton Şövalyelerinin birleştirilmek istenmesiydi. Ki bu durum tarikatin “Alman” niteliği için büyük bir tehditti. Hepsinden de önemlisi Fransa kralı Güzel Philippe’in (1285-1314), Kutsal Topraklardaki başarısızlıklarını gerekçe göstererek başta Tapınak Şövalyeleri olmak üzere askeri birliklere karşı düşmanca bir tavır takınmasıydı. Aslında Philippe’in amacı Tapınak Şövalyelerinin Fransa içindeki nüfuzlarını kırmak, dahası sahip oldukları zenginliklere el koymaktı.⁴⁹ Bu olumsuz havadan Töton Şövalyeleri de etkilenmişti. 1308’de Riga başpiskoposu, Töton Şövalyelerini Papa V. Clement’e (1305-1314) şikâyet etti. Hatta şikâyeti sırasında Tapınakçılara uygulanan yaptırımların onlara da uygulanmasını talep etti. Sıranın kendilerine geleceğini düşünen Töton Şövalyeleri merkez üssünü artık daha emniyetli bir yere taşımının zamanının geldiğine karar verdiler.⁵⁰ Durum öyle bir hal almıştı ki Papalık ile son derece iyi ilişkiler içinde olan St. John Şövalyeleri bile kendisini güvende hissetmiyordu. Nitekim 1306-1310 yılları arasında onlar da Rodos’a taşındılar.⁵¹ Zaten artık Kutsal Topraklardaki Hristiyan krallıklarının yeniden kurtarılma umudu da tükenmişti. Bütün bunları göz önünde bulunduran Büyük Üstat Siegfried von Feuchtwangen (1303-1311) 1309’da Vistul Nehri üzerindeki Marienburg kalesine taşındı.⁵² İlber Ortaylı’ya göre bu taşınma işlemiyle Moğol istilası döneminde Asya ticaret yollarının güvenliğinin de sağlanması hedeflenmekteydi.⁵³

Büyük üstat Venedik’ten ayrılmış olsa da Papaya, Töton Şövalyelerine soruşturma başlatmasına yönelik talepler gelmekteydi. 1323’e gelindiğinde haklarında ilk resmi tahkikat başladı. En önemli suçlama ise tarikatin hâkim oldukları bölgedeki kiliselerin, paganlara karşı gerektiği şekilde savunulmamasıdır. Diğer suçlamalar ise genel olarak kilise yetkililerine karşı küstahça ve saygısızca tavırlardan oluşmaktaydı. Büyük Üstat, suçlamaların bazılarının gerekçesini izah ederken bir kısmını ise külliyen reddetti. Bu arada Başpiskoposun, Litvanya dükünü Töton Şövalyelerine karşı saldırıya geçmesi için yazdığı bir mektubu mahkemeye ibraz etti. Sonuç olarak suçlamalar kabul edilmedi ve dava düştü.⁵⁴

Aynı dönemde tarikat hâkim olduğu bölgelerde Hristiyanlaştırma ve dahası genel anlamda baskı politikasını artırdı. Muhtemelen bunun temelinde, kendileriyle alakalı ortaya çıkan olumsuz havayı bertaraf edip Papanın takdirini toplama kaygısı yatmaktaydı. Bu dönemde Yahudiler, büyücüler ve cadılar üzerinde yoğun baskılar başladı. Baskıların en önemli amacı söz konusu kişilerin ülkeden kovulmasıydı. Hatta bu süreçte, baskılardan dolayı halkın yönetime karşı herhangi bir komploya girişmemesi ve de pagan inancını engellemek için Almanca dışındaki diller bile yasaklanmıştı.⁵⁵

5- Töton Şövalyelerinin Baltık Bölgesinde Siyasi Tanzim Gayretleri

Töton Şövalyelerinin Baltık bölgesindeki ilerlemeleri Katolik olmalarına rağmen Polonya’yı tedirgin etmekteydi. Polonya kralı Kazimir 1333’te taç giydiği sırada Töton Şövalyeleri bütün Prusya’yı ele geçirmişti. Kazimir, tarikatla arasında kuzey sınırında süre giden tartışmayı

⁴⁸ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 279.

⁴⁹ Munro, “The Teutonic Order”, s. 11.

⁵⁰ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 280-283.

⁵¹ Munro, “The Teutonic Order”, s. 11.

⁵² Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 280-283.

⁵³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 88.

⁵⁴ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 282.

⁵⁵ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 281.

sonlandırarak bir antlaşma imzaladı. Macaristan kralına bir tazminat ödedi ve bunun karşılığında Mazovya düklüğü üzerinde denetim sağladı.⁵⁶

Töton Şövalyeleri ilk başlarda Litvanyalıları dize getirmesi için Polonya dukleri tarafından davet edilmişlerdi. Ama Prusya'nın Litvanya dili konuşan bölgesinin Tötonlar tarafından işgal edilmesinin başka bir sonucu oldu. Daha doğudaki Litvanyalılar bir direniş bloğu oluşturmak için başkent Vilnius'ta hüküm süren bir Grandük yönetiminde birleştiler.⁵⁷ Dahası devam etmekte olan Töton saldırıları, Katolik Polonya ile pagan Litvanya'yı birbirine yakınlaştırmıştı. Ayrıca bu ittifak ile Altın Orda devletinin batıya doğru ilerlemesine karşı iyi bir savunma oluşturulacağı düşünülmüştü. Hatta bunun için 1325'te Kazimir, Litvanya grandükünün kızı Aldona ile evlenmişti. Aldona, evliliği sırasında Hristiyan oldu fakat Litvanyalılar bir süre daha geleneksel pagan inançlarını sürdürdüler.⁵⁸

Polonya ile Litvanya arasındaki bu yakınlaşma yaklaşık yarım asır sonrasında çok daha ileri bir boyuta taşındı. Polonya dukleri Litvanya grandükü Jagiello'ya, eğer düşes Jadwiga'yla evlenirse Polonya ve Litvanya kralı olabileceğini bildirdiler. Böylece hem Tötonların hem de Moğolların saldırısına karşı direnebilecek güçlü bir ülke ortaya çıkacaktı.⁵⁹

Aslında bu, Büyük Üstat Konrad Zöllner'in (1382-1390) de arzuladığı bir şeydi. Çünkü pagan inanca sahip Jagiello Hristiyan olacaktı. Ancak devamında ortaya çıkacak siyasi birlikteliğin Töton Şövalyeleri için çok kötü olacağını bildiğinden dolayı buna karşı çıktı. Fakat sonuç değişmedi ve evlilik gerçekleşti. Sonrasında Jagiello Hristiyan olmuş ve Wladislaw ismini almıştır. Bu değişiklik hem 1385'te Litvanya ve Polonya tahtlarının birleşmesine hem de Litvanya'nın Hristiyanlaşmasına kapı açmıştır.⁶⁰ Hatta devamında Baltık bölgesindeki Hristiyanlaştırma çalışmaları hız kazandı. Bu olay aslında Töton Şövalyeleri için Polonya ve Litvanya'nın birleşmesinden daha olumsuz bir sonuç doğurmuştu. Çünkü Litvanya'nın Hristiyanlaşmasıyla bölgedeki din değiştirme çalışmaları bitmiş ve dolayısıyla da Töton Şövalyelerinin misyonu son bulmuş oluyordu.⁶¹ Fakat tarikat zaten çoktandır dini amacın ötesinde yayılcı politikalar izlemekteydi. Örneğin Töton Şövalyeleri, üç İskandinav ülkesinin (Danimarka, Norveç, İsveç) 1397'de Kalmar Birliği altında birleşmesinden bir yıl sonra Katolik olmalarına rağmen Gotland'ı işgal etmişti.⁶²

Fakat XV. yüzyıl başlarından itibaren tarikat zayıflama sürecine girmişti. Aynı dönemde Polonya-Litvanya devleti hızla geliştirmekteydi. Bu durum haliyle tarafları büyük bir savaşa tutuşmaya zorlamaktaydı. Özellikle Töton Şövalyelerinin iki bölgeyi Polonya-Litvanya devletine kaptırması tarikat açısından kabul edilemez bir durumdu. Bunlardan birincisi Pomeralya bölgesinin Polonya'nın eline geçmesidir ki bu bölge Töton Şövalyeleri için oldukça önemlidir. Buranın kontrollerinden çıkmasından sonra tarikatın Alman İmparatorluğu ile irtibatı kopmuştur. İkinci büyük kayıp ise Samogatya'nın Litvanya'nın eline geçmesidir. Bunun neticesinde de Töton Şövalyelerinin elindeki Prusya ile Livonya'nın irtibatı koptu.⁶³

Nihayet taraflar arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Töton Şövalyeleri ile Litvanlar, Çekler, Rutenler ve Ulahların da desteklediği Polonya-Litvanya ordusu 15 Temmuz 1410'da Grünwald (Tannenberg yakınlarında) denilen yerde karşılaştılar. Yapılan savaş neticesinde Töton Şövalyeleri ağır bir yenilgi yaşamışlardı. Savaş sırasında Büyük Üstad Ulric von Jungingen (1407-1410) dâhil olmak üzere Şövalyelerin yarısı öldürüldü. Yaklaşık 14.000 kişiden oluşan diğer yarısı, esir alındı.⁶⁴

⁵⁶ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 607.

⁵⁷ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 609.

⁵⁸ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 610.

⁵⁹ Bauer, *Rönesans Dünyası*, s. 610.

⁶⁰ Munro, *The Teutonic Order*, 15.

⁶¹ Orvis, *A Brief History Of Poland*, s. 51.

⁶² Colin McEvedy, *Otaçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2004, s. 90.

⁶³ William Urban, *The Teutonic Knights A Military History*, Greenhill Books, London, 2003, s. 195.

⁶⁴ Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 448.

Bu savaş öyle kanlı geçmiştir ki Grünwald'da inşa edilen bir şapelin bahçesine ölenlerin için bir anıt dikilmiştir. Sonuç olarak Baltık'taki Alman ilerlemesi durmuş ve Töton Şövalyelerinin altın çağı son bulmuştu. Grünwald'daki zaferlerinin hemen ardından Polonya ordusu Töton Şövalyelerinin merkezi olan Marienberg'e doğru yürüdü ve burayı kuşattı. Tötonlar, Polonya kralı ile anlaşmaya varmak istediler ancak sonuç alamadılar. Nitekim 57 gün süren direnişin ardından şövalyeler kuşatmayı geri püskürtmeyi başardı. Akabinde bir dizi savaş daha yaşandı ve en sonunda bir antlaşmaya vardılar.⁶⁵ Antlaşma neticesinde Töton Şövalyeleri Polonya'daki bütün topraklarını kaybetti. Böylece ellerinde sadece doğu Prusya kalmış oldu.⁶⁶

Töton Şövalyeleri dışarıda bu saldırılarla mücadele ederken içeride daha büyük bir tehdit ortaya çıkmıştı. Bu tehdit, Bohemya'da John Huss'un başını çektiği itikadi öğretiydi. Öyle ki tarikat mensubu birçok şövalye Huss'un görüşlerini benimsemişti. Akabinde bu kişiler ya tarikattan ayrıldılar veya zorla kovuldular. Ancak tartışmalar tarikat içinde büyümeye devam etti. Sonunda 1413'te Büyük Üstat Heinrich Plauen (1410-1413) görevden alındı ve tutuklandı. Olaylar öyle bir hal aldı ki tarikat içinde büyük bir kesim Huss'un takipçilerine az veya çok sempati duymaya başlamıştı. Nitekim 1415'te toplanan Konstanz Konsilinde Töton Şövalyelerinin toptan fesh edilmesi yönünde talepler bile dile getirilmeye başlandı. Bu talep reddedildi ancak sonraki süreçte tarikat içindeki Huss yanlılarına yönelik büyük bir tahkikat ve baskı dönemi başladı.⁶⁷

6- Tarikatın Zayıflaması ve Dağılması

On beşinci yüzyıl ortalarına gelindiğinde halkın da Töton Şövalyelerine karşı güveni azalmış ve hoşnutsuzluklar baş göstermeye başlamıştı. Bunun en büyük sebebi ise artan vergilerdi. Öyle ki 1454'e gelindiğinde sırf bu yüzden bir isyan zuhur etti. Bu sırada Polonya kralı IV. Kazimir (1440-1492) bu fırsatı değerlendirdi ve Töton Şövalyeleri üzerine tekrar harekete geçmesiyle On Üç Yıl Savaşları (1454-1466) denen bir savaşlar dizisi başladı. Savaşın başlamasından sonra telaşlanan Büyük Üstat Ludwig von Erlichshausen (1450-1467) başkent Marienberg'e çekildi. Kazimir ilerlemesini sürdürürnce Büyük Üstat, Danimarka, İsveç ve Macaristan krallarından yardım istedi. Danimarka ve İsveç, dominyonlarından gerekli desteği alamadıklarından dolayı yardımcı olamayacaklarını belirtirken, Macaristan kralı Osmanlıların Avrupa'daki ilerlemesi ile mücadele etmekle meşguldü. Ayrıca kendisine bağlı olan Bohemya'daki dini sorunlar da devam etmekteydi. Sonuç olarak şövalyeler yalnız kaldılar. Dahası şövalyelere bağlı paralı askerler de ücretlerini alamamaktan yakınmaktaydılar. Durumun vahametini gören Büyük Üstat, başkenti Marienberg'den taşıyıp daha emniyetli gördüğü Königsberg'e yerleşmeye karar verdi. Çok geçmeden de Marienberg Kazimir'in eline geçti. Şövalyeler kısa süre sonra burayı tekrar ele geçirse de 1460'ta yine kaybettiler.⁶⁸

1466'da yapılan Thorn antlaşması Töton Şövalyeleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu antlaşma ile tarikatın büyük üstadı artık Polonya kralının vassalı olmuş ve bağımsızlığı sınırlanmıştı.⁶⁹ Batı Prusya, Polonya'ya bağlı özerk bir eyalet olurken, Doğu Prusya ve Livonya, Polonya'nın hâkimiyetini tanımakla birlikte Tötonların denetimi altında kaldı.⁷⁰ Königsberg onların başkenti olarak kaldı. Kılıç Kardeşliği tarikatı bu antlaşmayı kabul etmedi ve Töton Şövalyelerinden ayrıldığını ilan etti. Sonrasında Alman Diyet'indeki Töton Şövalyelerinin büyük üstadının yerine o geçti.⁷¹

1511'de büyük üstat seçilen Hohenzoller ailesinden Albert von Brandenburg, Polonya'ya karşı İmparator'dan yardım talebinde bulunarak son bir mücadeleye girişmeyi düşündü ancak bundan sonuç

⁶⁵ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 285.

⁶⁶ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 124.

⁶⁷ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 286.

⁶⁸ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 287.

⁶⁹ McEvedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, s. 94.

⁷⁰ Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, s. 448.

⁷¹ Orvis, *A Brief History Of Poland*, s. 95.

alamadı. Bunun üzerine Büyük Üstat artık Polonya kralı ile dostane bir politika sürdüreceğini ilan etti. Bu arada çözülme hala devam etmekteydi. Son olarak 1521’de Livonya bağımsızlığını ilan etti.⁷²

Töton Şövalyeleri için son darbeyi Martin Luther’in öğretileri vurmuştu. XVI. yüzyıl başlarında Luther’in öğretileri Prusya ve Alman prensliklerinde hızla yayılmaya başlamıştı. Bu süreçte Büyük Üstat da bu öğretilerden etkilenmiş olsa gerek ki 1522’de Wittenberg’de Luther ile görüştü. Bu görüşme sırasında Luther ona tarikatın kurallarının ne şekilde saçma olduğunu izah etti. Aslında yeminlerinin geçersiz olduğunu ve evlenebileceklerini, ayrıca kendi mülklerine de sahip olabileceklerini bildirdi. Bu fikirler oldukça cazip gelmiş olsa da Üstat Albert bu akımla mücadele etmeye çalıştı. Ancak pek başarılı olamadı. İlk olarak Sambia piskoposu ve aynı zamanda tarikatın Prusya sorumlusu Luther’in safına geçerken, onu ileri gelen başka üyeler de izledi. 1525’te Protestanlık tarikat içinde öyle güçlenmişti ki artık Büyük Üstat Albert de direnmeyi bıraktı ve çalışmalarda bulunması için Luther’den misyoner talep etti. 1525’te Polonya kralı Kracov ile buluşan Albert, Töton Şövalyelerinin liderliğinden istifa ettiğini, bundan böyle kendisinin Prusya dükü unvanını aldığını bildirdi.⁷³ Kısa süre sonra da Luther’in tavsiyesine uyarak evlenmeye karar verdi ve Danimarkalı prenses Dorothea ile nikâh kıydı. Akabinde birçok şövalye onu takip etti ve evlendi. Bu süreçte Avrupa’daki St. John tarikatından da Protestanlığa geçenler olmuştu. Ancak St. John Şövalyelerinin önce Rodos’ta sonrasında da Malta’da izole bir şekilde varlıklarını sürdüren üyeleri inançlarını muhafaza ettiler. Bundan dolayı da Töton Şövalyelerinin bazı üyeleri Katolik inanca sadık kalan St. John Şövalyelerinin safına geçti.⁷⁴

Her ne kadar birçok şövalye tarikattan ayrılrsa da hatırı sayılır miktardaki üye tarikatın varlığını sürdürmekten yanaydı. Öncelikle 1525’te merkezlerini Württemberg’de Mergentheim’a (Güney Almanya) taşıdılar. 1527’de burada yaptıkları bir toplantıda Walter von Cronberg’i büyük üstat olarak seçtiler. İleriki dönemlerde zuhur eden din savaşlarında bu şövalyeler Katoliklerin yanında Protestanlara karşı mücadele etti. XVI. yüzyılda Papalığın öncülüğünde St. John Şövalyeleri ile birleştirilme girişimleri olsa da her iki tarafın şiddetle karşı çıkmasından dolayı sonuç alınmadı. Devam eden süreçte tarikatın askeri özelliği ikinci planda kaldı ve kuruluş döneminde olduğu gibi daha çok hastane hizmetleri ile ön plana çıktı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Töton Şövalyeleri artık tamamen tarih sahnesinden çekilmeye başladı. 1701’de Prusya krallığının ilanı ile birlikte birçok haklarından yoksun kaldılar. 1809’da ise Napolyon tarafından tarikata resmen son verildi.⁷⁵ Tarikat, muhtemelen artan Alman milliyetçiliğinin de tesiriyle 1809’dan sonra Viyana merkezli olarak nostaljik bir şekilde varlığı sürdürülmeye çalışılsa da bir hayır kurumu olmaktan öte kayda değer bir varlık gösterememiştir. Hatta bu faaliyetleri günümüze kadar devam etmektedir.

B - Kurumsal Yapısı

1- Sosyal ve Sınıfsal Yapısı

Tarikat temelde iki sınıftan müteşekkildi. Birinci gruptakiler şövalyeler, ikinci gruptakiler ise din adamlarıydı. Bunların dışında hizmetliler ve tüccarlar gibi muhtelif yardımcı unsurlar da bulunmaktaydı. Tarikata şövalye olarak sadece soylular katılabilirlerdi. Soyluların dışındaki Almanlar ise din adamı olarak hizmet verebilirlerdi.⁷⁶ Az da olsa başka kavimlerden de tarikatta hizmet edenler bulunmaktaydı. Örneğin Bizans’ta paralı askerlik yapmakta olan Peçenek Türklerinden bir grubun, büyük mareşalin (büyük üstattan sonra gelen komutan) emrinde Töton Şövalyelerine hizmet vermesi dikkatimizi çekmektedir. Ki bu yüzden bu gruba Turcoples denmekteydi. Özellikle XIII. yüzyılda

⁷² Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 289.

⁷³ Albret, Lutherci olduktan sonra Prusya’nın ilk Alman dükü oldu. Böylece Töton Şövalyelerinin sahip olduğu topraklarda XIX. yüzyılda Alman ulus devletinin baş aktörü olacak Prusya devletinin temelleri atılmış oldu. Bkz. Mary Fulbrook, *Almanya’nın Kısa Tarihi*, Çev. Sabri Gürses, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 38.

⁷⁴ Munro, “The Teutonic Order”, s. 18; Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 290.

⁷⁵ Munro, “The Teutonic Order”, s. 19; Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 291.

⁷⁶ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 267.

büyük üstadın birçok hizmetlileri bu sınıftan seçilmekteydi. Fakat XIV yüzyıl başlarından sonra kayıtlarda “Turcoples” ifadesine pek rastlanılmamıştır.⁷⁷

Diğer askeri tarikatlarda olduğu gibi Töton Şövalyelerinde de hiyerarşi çok önemliydi. Birçok konuda olduğu gibi kurumsal yapılanmada da Tapınak Şövalyeleri ve St. John Şövalyelerinden etkilenmişlerdi. Ancak hepsinin de temelinde VI. yüzyılda kurulmuş olan Benedikten tarikatının teşkilatlanması yatmaktadır. Töton Şövalyelerinin diğer tarikatlardan en önemli farkı merkezi yönetime oldukça fazla önem vermesiydi. En baştaki kişiye “büyük üstat” (hochmeister) derlerdi. Ömür boyu görevde kalmak üzere seçilen bu kişiler, askeri, idari, dini ve adli yönden en üst düzey görevlilerdi. Onları seçen kurul, tarikatın üst düzey on üç kardeşinden oluşmaktaydı. Her ne kadar kanun kitaplarında net bir şekilde belirtilmemiş olsa da büyük üstat seçilecek olan kişiler, tövbe etmiş olsa dahi geçmişte zina ve hırsızlık suçlarına bulaşmamış olmalıdır.⁷⁸ Büyük üstat, Montfort kalesinde ikamet etmekteydi. Burası 1271’de Baybars komutasındaki Memlüklü devletin eline geçince büyük üstat bu kez Akka’ya taşınmıştı.

Organizasyon şemasında büyük üstattan sonra “büyük mareşal” (ordensmarschall) denen görevli yer alırdı. Bunlar tarikatın askeri lideri olup savaşta komutanlık etmelerinin yanı sıra hemen hemen her konuda büyük üstada vekâlet edebilirlerdi. Ayrıca üretimi ve satın almayı da onlar denetlerdi. Bu kişileri diğer üst düzey görevliler gibi bir çeşit bakan olarak tanımlayabilecek olsak da bunlar daha ziyade başbakan gibi bir konumda olup fiilen tarikatın iki numaralı ismiydi. Hazinesdar (tresler) denilen görevli ise isminden de anlaşılacağı üzere mali işlerden sorumluydu. Ancak hazineye üç tane kilit olurdu. Birincisi büyük üstatta, ikincisi büyük mareşalde üçüncüsü ise hazinedarda bulunurdu. Böylece ödeme yapılacağı zaman her üçünün de onayı gerekmektedir.⁷⁹ Büyük Hasta Bakıcı (spittler) ise Akka’daki hastaneden mesuldü. Levazımatçı (trapier), ibadethanelerde giyilecek olan kıyafetlerin tedarik edilmesinden ve bunların uygun olup olmamalarından sorumluydu. Son olarak tarikat, Doğu Avrupa’da etkin olmaya başlayınca buralarda “eyalet üstatları” (landkomturi) denilen bir unvan daha kullanılmaya başlandı. Büyük üstattan sonra zikrettiğimiz bütün bu üst düzey kişiler, göreve belirli bir süreliğine getirilir fakat uygun görülmesi durumunda tekrar seçilebilirlerdi.⁸⁰

Şövalye adayı on beş yaşından büyük ve mutlaka savaşabilecek fiziki yeterlilikte olmalıdır. Ancak yetiştirmek amacıyla daha küçük yaşta çocukları kabul ettikleri olurdu. Bu çocuklar on beş yaşına gelince yemin ederek tarikata girerdi.⁸¹ Küçüklükten itibaren savaş eğitimi almış soylu kişilere öncelik verilmekteydi. Tarikata girmek için soyluluk esas olmasına karşın bu kaide tam anlamıyla ancak Büyük Üstat Dietrich Altenburg’tan (1335-1341) sonra uygulanabilmiştir. Soylu olmayan tarikat üyelerine “yarım kardeş” (halbbruder) denilirdi. Bunlar yarım haç ile sembolize edilirdi. “Arkadaş” (familars) diye tanımlanan bir grup daha bulunmaktaydı. Genellikle soylu ailelere mensup bu kişiler tarikatın hizmetkârı ve destekleyicisi olmakla birlikte tam anlamıyla tarikat mensubu değillerdi. Örneğin bu kişiler tarikata girdiklerinde evlidirler. Sonrasında yine evli olarak yaşamlarını sürdürmeye devam ederlerdi. Töton Şövalyelerinde kadınlar da tarikata üye olabilirlerdi. Bunların tarikat içindeki unvanları “yarım kız kardeş” (halbschwester) tir. Tarikat içindeki vazifelerinin başında hastanelerdeki muhtelif görevler gelmektedir.⁸²

Hiç kimse mevcut üyelere en az birisinin referansı olmadan tarikata giremezdi. Hatta bu durum söz konusu kişinin de hazır bulunduğu haftalık toplantıda duyurulmalıdır. Akabinde oradakiler adaya dini inancı, ekonomik durumu, sağlık durumu ve evlilik gibi çeşitli konularda sorular sorarak kanaatlerini oluştururlar.⁸³ İlk dönemlerde tarikata yeni üye kabulünde yaklaşık bir yıllık bir deneme

⁷⁷ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 338.

⁷⁸ Indrikis Sterns, *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry (Doctor of Philosophy)*, University of Pennsylvania, Michigan, 1969, s. 327.

⁷⁹ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 329.

⁸⁰ Munro, “The Teutonic Order”, s. 12; Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 269.

⁸¹ Sterns, *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry*, s. 176.

⁸² Munro, “The Teutonic Order”, s. 12-13.

⁸³ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 333.

süresi uygulanmaktaydı. 1221 yılına kadar devam eden bu uygulamaya göre söz konusu üye adayı o bir yıllık zamanı başarılı bir şekilde tamamlarsa tarikatın asil üyesi olarak kabul görürdü. Ancak bu kural Haçlı seferlerine bilfiil katılanlar için uygulanmazdı.⁸⁴ 1221'den sonra ise muhtemelen tarikatın Doğu Avrupa'da genişleme sürecine girmesi ve de buna bağlı olarak çok fazla insan kaynağına gereksinim duyması hasebiyle uygulanmamıştır. Kişinin tarikata üyeliğinin kesinleşmesi için son olarak mutlaka yoksulluk, evlenmeme ve sadakat konularında yemin etmesi gerekmektedir.

Töton Şövalyelerinin asil üyelerinin giydikleri ve onların aidiyetini ifade eden özel kıyafetler bulunmaktaydı. İlk olarak II. Frederick'in etkisiyle Papa III. Honorius'tan, üzerinde siyah bir haçın olduğu beyaz bir pelerin giyme imtiyazını elde etmişlerdi. O zamana kadar beyaz pelerinin sadece Tapınak Şövalyelerine ait imtiyazlı bir nişan olması hasebiyle bu durum Töton Şövalyelerinin onlara karşı bir zaferi anlamına gelmekteydi.⁸⁵ Ancak Tapınakçılar 1210'dan itibaren bu karara itirazlarda bulunmaya başladılar. Bu hususta çok fazla ısrarcı olunca 1211'de Papa, Töton Şövalyelerinin Tapınakçılarla aynı kıyafeti giymesini yasakladı. Hermann von Salza bu konuda direnmedi. 1218'e gelindiğinde ise yeni bir kıyafet oluşturdular. Siyah bir elbise ve üzerine de beyaz bir pelerin giymeye başladılar. Pelerinin üzerindeki haç tapınakçılarda olduğu gibi kırmızı değil siyahtı. Pelerinin de sol tarafında aynı şekilde siyah bir haç⁸⁶ bulunurdu. Tapınakçılar, Töton Şövalyelerinin yeni tasarlanan kıyafetleriyle de alakalı olarak Papa III. Honorius'a şikâyetlerde bulundularsa da sonuç elde edemediler. Akabinde 1221'de Papa, Töton Şövalyelerinin son tasarlanan giyim şeklini onların resmi kıyafetleri olduğunu ilan etti. Tapınakçılar yine de direnmeyi sürdürdüler ve her fırsatta bu hususta Töton Şövalyelerini tacize devam ettiler. 1230'da Papa IX. Gregory Tapınakçıların kıyafet konusunda Töton Şövalyelerini rahatsız etmelerini yasakladı. Bu arada St. John Şövalyeleri de benzer kıyafetleri giydikleri için tartışmaya onlar da katıldı. Böylece bu konu 1258'de yapılan bir mutabakata kadar devam etti. Daha doğrusu Tapınakçılar ve St. John Şövalyeleri, Kuzey'de üst üste başarılar elde ederek itibarı iyice artmış olan Töton Şövalyelerinin gücünü kabul etmek zorunda kaldı.⁸⁷

2- Kuralları

Töton Şövalyelerinde, diğer tarikatlarda olduğu gibi özel kurallar bulunmaktaydı. Bunlara “Die Regel” yani “Kural” derlerdi. Söz konusu kaideler listesinin ilk olarak 1198'de oluşturulduğu ileri sürülmektedir. Bu listenin içeriği hakkında maalesef kesin bilgiye sahip değiliz. Çünkü günümüze, listenin 1198'deki halinin yazılı olduğu bir belge ulaşmamıştır. Ayrıca kuralların şartlara göre sürekli değiştirilmesi de bir diğer gerekçedir.⁸⁸ Bilinen bir gerçek vardır ki Töton Şövalyeleri genel olarak 1244'e kadar mevzuat hususunda hemen hemen tamamıyla Tapınak Şövalyelerini takip etmişlerdir. 1244'ten itibaren ise Papadan aldıkları izinle kendilerine has; daha özel kurallar uygulamaya başlamışlardır.⁸⁹ Buna rağmen öz itibarıyla Tapınakçıların kurallarından çok da fazla uzaklaşmamışlardır.

Töton Şövalyelerine tarikat kurallarıyla bağlantılı bilinen ilk metin Büyük Üstat Gerhard von Malberg dönemine ait olup 1244 tarihlidir. Kurallara ait en eski el yazması ise tarikatın büyük komutanlarından Eberhard von Sayn tarafından hazırlanmış 1264 tarihli bir metindir. Onlar bu derlemeye “Ordenbuch” yani “Tarikatın Kitabı” derlerdi. Bu el yazmasındaki kurallarda net bir şekilde Dominiken ve Fransisken tesiri de görülmektedir.⁹⁰ Ancak bunu tamamen kendi yaşam

⁸⁴ Munro, “The Teutonic Order”, s. 12.

⁸⁵ Frale, “Şövalye Tarikatlarının Doğuşu”, s. 62.

⁸⁶ Sonraları bu haçın demirden oluşturulmuş hali bir Alman savaş alameti olarak kabul görmüştür. Hatta 1813'te Kral Friedrich Wilhelm, Napoleon Bonapart'a karşı giriştiği mücadelede bu haçı kullanmıştır. Burada demir, gücü simgelemektedir. Yani “demir gibi güçlü adamlar” için demirden bir simge. Munro, “The Teutonic Order”, s. 6; Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 323.

⁸⁷ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 323.

⁸⁸ Munro, “The Teutonic Order”, s. 5.

⁸⁹ Sterns, *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry*, s. 61.

⁹⁰ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 325.

tarzlarına göre uyarlamışlardır. Örneğin Dominiken ve Fransisken tarikatları paraya hiçbir şekilde değer vermezken Töton Şövalyeleri aksine ticarete oldukça ilerlemişlerdir.

Diğer manastır yapılanmalarında olduğu gibi evlenmeme veya hiçbir kadınla ilişkiye girmeme hususundaki yeminlerinde oldukça sert bir tutum içinde olup tarikat var olduğu müddetçe bu kural devam etmiştir. Hatta kendi öz annesinin bile tarikat üyesi bir kişiyi öpmesine müsaade edilmezdi. Ayrıca mülk edinmeleri de yasaktı. Böylece bütün yaşamlarını ve amaçlarını tarikatın hizmetine sunmuşlardır. Özel hayat diye bir kavrama sahip değillerdi. Öyle ki yaşadıkları odanın kapısı bile daima açık olurdu. Böylece dışarıdan gelen geçen onların her an ne yaptığını görebilmekteydi. Altın ve gümüş başta olmak üzere hiçbir şekilde değerli takılara önem vermezler ve oldukça mütevazı bir yaşam sürerlerdi.⁹¹ Bunun bir uzantısı olarak gösteriştin ve öne çıkmaktan kaçınırlardı. Nitekim o dönem şövalyeler arasında yaygın olan müsabakalara veya turnuvalara katılmazlardı. Kardeşlik ve sadakat oldukça önemlidir. Tarikata girerken başta büyük üstat olmak üzere kardeşlerine ölümüne sadık kalacaklarına dair yemin ederlerdi.⁹²

Tarikat hem bu kuralların işleyişi hem de muhtelif çalışmalarını yürütmek için üç çeşit toplantı düzenlerlerdi. Bunlardan birincisi Pazar günleri icra edilen haftalık toplantılardı. Bu toplantılar küçük nitelikte olup her birim kendi içinde yapmaktaydı. Toplantıda kardeşler birbirlerini dinler, günlük ve dini yaşama dair sorunlar ele alınır. Ayrıca suç işlemiş olan üyelerin cezaları belirlenirdi. İkinci toplantı ise yıllık olup 14 Eylül’de büyük üstadın ikamet ettiği yerde yapılırdı. Eyaletlerden gelen üst düzey görevlilerin de katıldığı bu toplantıda görev teslimleri ve genel bilgilendirmeler yapılırdı. Üçüncü toplantı ise sadece büyük üstat seçen kurulun katıldığı toplantıdır. Bunlar büyük üstadın ölmesi durumunda yeni üstadı seçmek için icra edilirdi.⁹³

C - Ekonomi ve İskân Faaliyetleri

Töton Şövalyeleri, Prusya’da varlık gösterdiği ilk dönemlerde her ne kadar tam bir devlet gibi görülmesi de aynı bölgede uzun süre siyasi faaliyet yürütünce haliyle bir devletin yapması gereken görevleri de üstlenmek zorunda kalmıştır. Bunların başında yolların bakımı, nehirlerin ıslah edilmesi ve yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması gelmektedir.⁹⁴ Sağlık hizmetleri ise zaten onların uzmanlık alanıydı. Cluny, St. John, Fransisken ve Dominiken tarikatları gibi manastır ve kilise hastaneleri kurmuşlardır.⁹⁵

Tarikat Baltık bölgesinde şehirleşme alanında çok mesafe kat etmişti. Prusya’da 55 tahkim edilmiş büyük şehir, 48 kale ve 19.008 tane kasaba veya köy kurmuşlardı. Büyük şehirlerin nüfusunun XIV. yüzyılda çok fazla olduğu düşünülmektedir. Öyle ki 1352’deki veba salgını sonrasında Danzig’te 13.000, Thorn’da 4.000, Elbing’de 6.000 ve Königsberg’de 8.000 kişinin öldüğü kayıtlarda yer almaktadır. 1427’de yaşanan başka bir salgında ise toplamda 81.746 kişi ölmüştü. Bazı hesaplamalara göre o dönem Prusya’nın nüfusunun iki milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu nüfusun büyük çoğunluğu Alman’dı. Çünkü yerel halk uzun savaşlarda ve iç çatışmalarda ya yok olmuş veya daha uzaklara kaçmak zorunda kalmıştı.⁹⁶

Şehirleşmenin yanı sıra tarım alanları açılmasında da büyük çalışmalar yapmışlardır. Ormanları kesip, bataklıkları kuruttular ve su kanalları inşa ettiler. Bu çalışmalar özellikle 1280’lerden itibaren artmış ve büyük bir iskân dalgasına dönüşmüştür. Sadece o dönemde 1200 civarında köy kurulmuştur. Bu süreçte Prusyalılardan asi ve başıboş bir şekilde hareket edenler serf haline getirilmiş ve zorunlu iskâna tabi tutulmuştur. Buna ilaveten batıdan çok sayıda Alman getirilerek buraya yerleştirilmiştir.

⁹¹ Paul Lacroix, *Military and Religious Life in The Middle Ages and at the Period of The Renaissance*, Chapman and Hall, London, 1874, s. 194.

⁹² Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 334.

⁹³ Zacour & Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, s. 331.

⁹⁴ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 124.

⁹⁵ Serdar, *Geç Ortaçağ Avrupa’sında Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, s. 210.

⁹⁶ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 284-286.

Fakat insanların çoğu bu kadar uzaklara yerleşmekten kaçındığı için bölgedeki yerel nüfusun yerleşik düzene geçirilmesi için de büyük gayret gösterildi. Ancak bu süreçte Töton Şövalyelerinin hâkim oldukları alan genişledikçe ve kavimlerin çeşitliliği arttıkça bu onlar için daha karmaşık sorunlara zemin hazırlamıştır.⁹⁷

Töton Şövalyeleri bölgedeki iskân faaliyetlerini sürdürürken bunu gelirlerini artırarak desteklemek istemişler ve bunun için birçok alanda girişimlerde bulunmuşlardır. Toprakları kiraya vermişler ve düzenli bir vergi sistemi kurmuşlardı. Balıkçılık, avcılık, madencilik ve değirmencilik faaliyetlerini hem desteklemişler hem de kontrol altında tutmuşlardı. Tarikat yönetimi üretim yapılmayan tesisleri ya bizzat kendileri işletmiş, ya da müstecirlere belirli bedeller karşılığında bu haklarını devretmişlerdi. Bunların yanı sıra ormandan kereste, post ve kürk elde etmekteydiler. Tarımsal gelişmeler neticesinde XIV. yüzyılda Vistül havzası artık Kuzey Avrupa'nın tahıl ambarları arasında yerini almıştı.⁹⁸ Avcılık, şövalyeler için temelde bir eğlence ve spor faaliyeti olmasına karşın Töton Şövalyelerinin bu amaçla avcılık yapmaları yasaklanmıştı. Ancak yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlar için avcılığa müsaade edilmişti.⁹⁹ Muhtemelen bu ruhsattan yola çıkılmış olsa gerek ki ilerleyen dönemlerde daha sistematik bir şekilde avcılığı ekonomik bir araca dönüştürmüşlerdi. Kurt, ayı ve geyik en fazla tercih edilen av hayvanlarıydı.¹⁰⁰ Balıkçılıkta da ilerlemişlerdi. Öyle ki İsveç kıyılarında ayak basacak bir yer elde etmişler ve Skania Yarımadası'nda ringa balıkçılığında söz sahibi olmuşlardı.¹⁰¹

Yapılan üretim, halkın tüketebileceğinden daha fazla olunca bunun ticaretini yapmaya başladılar. Elde edilen ürünlerin satılması sırasında tarikat bizzat görev almış, adeta bir tüccar veya armatör haline gelmiştir. Bu ihracat esas olarak İskandinavya, Alçak Ülkeler ve Britanya Adaları'na yönelmiştir.¹⁰² Ticari çalışmalarında Papalıktan da destek görmüşlerdi. 1263'te tahıl ticareti yapabilmeleri hususunda Papadan özel bir izin almışlardı. Ancak sonrasında tahılla sınırlı kalmadılar ve kehribar, kumaş, bakır, demir, kereste, tuz, gümüş, şarap, mum, şahin, kürk, at gibi muhtelif ürünlerin ticaretinde söz sahibi oldular.¹⁰³

Töton Şövalyeleri dış ticarete Hansa tüccarları ile tam bir ittifak halinde çalışmaktaydı. Hatta Hansa Birliğinin güçlenmesindeki en büyük etkenler arasında Töton Şövalyelerinin sunmuş oldukları askeri güvence ve ticari çalışmalar yer almaktadır.¹⁰⁴ Tarikat lideri aynı zamanda Hansa Birliğinin bir üyesiydi. Hansa da bütün bunların karşılığında tarikata Baltık mallarının en eskilerinden olan kehribar ticaretini elinde tutma hakkını tanımıştı.¹⁰⁵ Bu ittifak İngiltere'de çok daha net bir şekilde görülmekteydi. Nitekim XIII. yüzyılda İngiltere'de yün ticareti Tötonik - Hansa ittifakının tekeline girmişti.¹⁰⁶ 1388'de, büyük üstadın emriyle iki şövalye İngiltere'de ticari faaliyetleri düzenlemek için çalışmalarda bulunmuştu. 1409'da Töton Şövalyeleri ve İngiltere kralı arasında ikinci bir ticari antlaşma imzalandı.¹⁰⁷ Tarikat kazandığı parayı da kredi yoluyla işletmiş ve katı bir kreditor olma şöhretine erişmiştir.¹⁰⁸ Öyle ki Hansa Birliği bankacılık ve kredi sistemini Töton Şövalyelerinden kopyalamıştır.¹⁰⁹

⁹⁷ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 123; Munro, "The Teutonic Order", s. 14.

⁹⁸ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 124.

⁹⁹ Zacour & Hazard, "The Teutonic Knights in the Crusader States", s. 334.

¹⁰⁰ Munro, "The Teutonic Order", s. 14.

¹⁰¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 169.

¹⁰² Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 123.

¹⁰³ Munro, "The Teutonic Order", s. 14.

¹⁰⁴ Josef Fontana, *Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*. Çev. Nurettin Elhüseyni, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s. 55.

¹⁰⁵ McEvedy, *Otaçağ Tarih Atlası*, s. 84.

¹⁰⁶ Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 173.

¹⁰⁷ Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 283.

¹⁰⁸ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I*, s. 124.

¹⁰⁹ Munro, "The Teutonic Order", s. 14.

Bütün bu çalışmalar haliyle belirli ticari düzenlemeleri zorunlu kılmaktaydı. Töton Şövalyeleri kanun ve merkezi yönetim hususunda o kadar iyi bir düzey yakaladılar ki bazı araştırmacılar tarafından ilk modern devlet olarak kabul edilmektedir. Bilhassa Büyük Üstat Winrich von Kniprode (1352-1382) döneminde zirveye ulaştılar.¹¹⁰ Özellikle ticaretle ilgili yasaların şekillenmesinde Hansa Birliğine bağlı şehirlerde uygulanmakta olan Lübeck yasalarının büyük katkısı olmuştur. Bu yasalar başta korsanlık olmak üzere ticari faaliyetleri engelleyici her türlü unsura karşı birlikte yaptırım uygulama ve işbirliği yapmayı getiriyordu.¹¹¹ İçeride üretimde istikrar sağlanması amacıyla işçi ücretleri sabit tutuldu. Ücretlerin ne artmasına ne de azalmasına izin verildi. Örneğin bir demirci veya marangozun bir yıllık ücreti 3,5 mark, serbest bir işçininki 1,5 mark, ev hizmetçisinininki 2 mark, hasta bakıcısınıninki ise 0,5 mark'tır. Yine alınan kararlar çerçevesinde efendi, kaçan serfini takip edip yakalama ve akabinde de kulağını delme hakkına sahiptir. Hasat dönemi boyunca serfler evlenemezdi.¹¹²

15. yüzyılda Töton Şövalyelerinin hakim olduğu alan.¹¹³

¹¹⁰ Munro, "The Teutonic Order", s. 14.

¹¹¹ Danold Matthew, *Otaçağ Avrupası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 125.

¹¹² Woodhouse, *The Military Religious Orders*, s. 280.

¹¹³ <http://www.imperialteutonicorder.com/id23.html>

Kaynak

- Barbara Frale, “Şövalye Tarikatlarının Doğuşu”, *Ortaçağ - Katedraller, Şövalyeler, Şehirler*, (Edit. Umberto Eco), Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa, 2014, Ss.496-500.
- Charles Tilly, *Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.
- Colin McEvedy, *Otaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- Dane Munro, “The Teutonic Order”, *Journal of The Monastic Military Orders*, 2009, Ss. 1-24.
- Danold Matthew, *Otaçağ Avrupası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
- F.C. Woodhouse, *The Military Religious Orders of The Middle Ages: The Hospitallers, The Templars, The Teutonic Knights And Others*, Pott, Young And Co., New York, 1879.
- George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985.
- <http://www.imperialteutonicorder.com/id23.html>
- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/teuton>
- Indrikis Sterns, *The Statutes of the Teutonic Knights: A Study of Religious Chivalry (Doctor of Philosophy)*, University of Pennsylvania, Michigan, 1969.
- İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güven, Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.
- Josef Fontana, *Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*. Çev. Nurettin Elhüseyni, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.
- Julia Swift Orvis, *A Brief History Of Poland*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1916.
- Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, Çev. Sabri Gürses, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Michael Burleigh, *The New Cambridge Medieval Histor, Vol V*, (Edit: David Abulafia), Cambridge University Press. Cambridge, 2008, Ss. 743-753.
- Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- N. P. Zacour ve H. W. Hazard, “The Teutonic Knights in the Crusader States”, *The Impact of The Crusades on The Near East*, University of Wisconsin Press. Wisconsin, 1985, Ss. 315-378.
- Paul Lacroix, *Military and Religious Life in The Middle Ages and at the Period of The Renaissance*, Chapman and Hall, London, 1874.
- Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alfa, 2014.
- Turaç Hakalmaz, *The Teutonic Order In Cyprus Ca.1197-1250*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University, 2017.
- W. H. McNeill, *Avrupa Tarihinin Oluşumu*, Çev. Yusuf Kaplan, 2. Baskı, Külliyyat Yay., İstanbul, 2011.
- William Urban, *The Teutonic Knights A Military History*, Greenhill Books, London, 2003.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVLETİ'NİN KURULUŞU HAKKINDA

Hüseyin Kayhan *

Özet

Bizanslı taht iddialarına yardım etmesi karşılığında 1078 sonbaharında kendisine bırakılan İznik şehrine yerleşen Süleyman-şah, burasını merkez yaparak İstanbul'a kadar uzanan alanlarda hâkimiyet kurmuş ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin temelini atmıştır. O, 1079-82 yılları arasında bürokrasisini oluşturarak yeni bir devlet kurmuş ve bu devletin gelecekteki politikalarını oluşturmuştur. Bunun ilk uygulaması da Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı takip edilen tâbilik statüsünün değişmesi olmuş ve Süleyman-şah, önceleri Sultan Melik-şah'a tâbi iken, sonradan rakip konuma gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman-şah, İznik, Bizans Devleti, Selçuklu bürokrasisi, Sultan Melik-şah.

ON THE FOUNDATION OF THE ANATOLIAN SELJUK STATE

Abstract

Suleiman-shah, who had settled in the city of Nicaea given to him in autumn 1078 in exchange for his support to Byzantine imperial claimants, made there his headquarters and established his hegemony on the lands stretching until Constantinople, thus laying the foundations of the Anatolian Seljuk Sultanate. He organized his bureaucracy between the years 1079 and 1082, founded a new state and established the future policies of this polity. The first implementation of these policies was the changing of vassalage status shown towards the Great Seljuk Sultanate, and while Suleiman-shah was previously a vassal of Sultan Malik-shah, he later became his rival.

Key Words: Suleiman-shah, Nicaea, Byzantin State, Seljuk bureaucracy, Sultan Malik-shah.

Giriş

Nüfuzlu ve enerjik beyleri Selçuklu Devleti'ne hizmet eden Türkmenler, Malazgirt Savaşı öncesinde Yakınoğu'da yaptıkları askerî faaliyetlerde çoğu yerlerde lidersiz, küçük gruplar halinde, dağınık yağma akınları yapmaktan öteye gidememişlerdi. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans Devleti ile imzalanan anlaşma, muhatap Romanos Diogenes'in 4 Ağustos 1072 tarihinde ölmesi ile geçersiz kalınca, Türkler bütün Anadolu'yu ele geçirmek için harekete geçmişlerdi.¹ Nikephoros Bryennios'un dediği gibi “geçitleri tutarak pusular kuran Türkler, Bizans'ın savunma gücü yıkıldığı için Anadolu'da her yeri yağmalıyorlardı.”² Benzeri olayı XIV. yüzyılın başında yaşayan Georgios Pachimeres'in söylediği gibi:

“Onlar her yere özgürce dağılıyor, istedikleri yerde ordugâh kuruyorlardı. Toplu olarak değil de gruplar halinde yerleşiyorlar, düzensizce savaşıyorlardı. Bizanslılar kendilerini savunmak bir yana, Türklerin önüne çıkmaya cesaret bile edemiyorlardı. Yanlarında getirdikleri erzaklarının tükendiği zamanlarda pervasızca hareket eden Türkler cesur hücumlar yapıyorlar, civardaki yöneticileri tehdit

* Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, hukaturk@hotmail.com

¹ Nichephori Bryenii, *Commentari I.*, Ed. Augustus Meineke, CSHB, Bonn, 1836, 57-58; Çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü*, İstanbul, 2008, 71-72.

² Nichephori Bryenii, 95; Çev. 110.

ederek, onları korkutarak ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Bunlar halka ilişmeden, silahlı güçlere ve Bizans komutanlarına saldırmakta, oradakileri yakalayıp esir aldıktan sonra kurtuluş parası olarak salıvermekte idiler.³

İşte bu dağınık ve düzensiz hareketlerden sonra Dânişmend, Mengüçük, Saltuk, Dilmaçoğulları ve Çaka'nın yanı sıra, Selçuklu ailesinin temsilcileri Kutalmışoğulları tarih sahnesine çıktılar. Bunlar Türkmenlere komuta ederek Anadolu'daki dağınık ve düzensiz hareketleri disiplinli, bilinçli siyasî yapılanmalara ve yerleşimlere dönüştürdüler. Bunların içinde en fazla iz bırakan ve tanınan Melik Kutalmış'ın oğlu Süleyman-şah ile onun temelini attığı Türkiye Selçukluları Devleti oldu.

1. İznik'in Alınması ve Merkez Yapılması

Türkiye Selçukluları Devleti'nin ne zaman ve nasıl kurulduğuna dair görüşler farklılık göstermektedir. Burada başkent İznik'in ele geçirildiği tarih önem kazanmaktadır. Kaynaklar bu konuda farklı tarihler vermektedir. XII. yüzyıl İslâm tarihçilerinden Azimî, Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın 467/1074-75 yılında İznik'i ve ona bağlı yerleri fethettiğini yazar.⁴ XIII. yüzyıl İslâm tarihçisi Sıbt İbnü'l-Cevzî ise Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın 477 Receb ayı sonları/1-2 Aralık 1084 tarihinde İznik'i fethettiğini belirtir.⁵ İbnü'l-Ezrak⁶ ve İbnü'l-Esîr⁷ gibi önemli Müslüman tarihçiler de Süleyman-şah'ın Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermek yerine sadece başta Konya olmak üzere tanınmış birkaç şehrinin ismini sayarak buralara hâkim olduğunu söylemekle yetinmektedirler. Az sayıda İslâm tarihçisinin Süleyman-şah'la ilgili verdikleri bilgilerin çok az ve sığ olduğu görülmekte, onların Bizans Anatolia'sındaki gelişmeleri iyi takip edemedikleri anlaşılmaktadır. Bunda, Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgede yaşanan kargaşanın ve İstanbul merkezli karmaşık ilişkilerin de etkisi olmalıdır. Bu olumsuzluklara rağmen konuyla ilgili sağlıklı bilgileri yerli Hıristiyan tarihçiler vermektedirler. Bunlar devrin canlı tanıkları Bizans tarihçileri Nikephoros Bryennios ve Mikhael Attaleiates'tir. Bunlar Süleyman-şah'ın devlet olma yolundaki faaliyetlerini teferruatlı bir şekilde anlatmaktadırlar. Muahhar tarihçilerden Ioannes Zonaras bunların boşluklarını dolduran kısa bilgiler vermektedir. Michael Glykas sadece Asia, Nikea ve Frigia'nın Türkler tarafından alındığını bildirmektedir. Anna Komnena ise, kendisine ulaşan bilgiler nispetinde saray entrikalarını anlatarak babasının tahtı ele geçirmesini zaruri kılan sebepleri sıralamaktadır. Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, Batı Anadolu'daki gelişmeleri bilmediği için buradaki Türk ilerleyişi hakkında bilgi vermemekte, sadece 1079 yılı içinde Türklerin saldırıları ile Anadolu'da yaşanan büyük halk göçü ve kıtlıktan bahsetmektedir. Süryani tarihçiler Mihael ve Abû'l-Farac ise bu dönemle ilgili ciddi bir şey söyleyememektedirler.

Konuyla ilgilenen modern tarihçilerden Mükrimin Halil Yınanç, Bizans Devleti'nin içinde bulunduğu taht kavgalarından yararlanan Süleyman-şah'ın 1080 öncesinde İznik'i ve diğer Bizans şehirlerini ele geçirme mücadelesini anlatmakta, 1082 tarihinden önce onun Anadolu sultanı olduğunu belirtmektedir.⁸ Osman Turan, devletin kuruluş tarihini Azimî'nin İznik'in fethi tarihi olarak gösterdiği 1075'i kabul etmekte, bu tarihten sonra Bizans Devleti içindeki taht kavgalarından yararlanan Süleyman-şah'ın süratle devletini genişlettiğini belirtmektedir.⁹ İbrahim Kafesoğlu, Süleyman-şah'ın 1078'de İznik'i alarak devletin kuruluşunu başlatıp kısa sürede Adana'dan Üsküdar'a kadar uzanan alanlarda hâkimiyet kurduğunu belirterek, sonrasında yaşanan siyasî olayları anlatmaktadır.¹⁰ İbrahim Kafesoğlu başka bir çalışmasında konuyu çok daha geniş

³ Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, CSHB, Ed. I. Bekkerus, Bonnae, 1835, II, 410-411; Çev. İ. Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul, 2009, 80.

⁴ Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. ve Çev. Ali Sevim, Ankara, 1988, 21.

⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zemân fi Târîhi'l-Ayân (449-499)*, Tahkik M. E. Hinn, K. M. el-Hakkat, Beyrut, 2013, XIX, 384.

⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târîhu'l-Fârikî, (Mervâniler Kısmı)*, Nşr. B. A. Avad, Kahire, 1959, 272.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Çev. A. Ağırakça, A. Özyayın, İstanbul, 1987, X, 128.

⁸ M. H. Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944, 107- 116.

⁹ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, 55.

¹⁰ İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, 77-85.

bir şekilde ele almış ve incelemiştir.¹¹ Burada özellikle Osman Turan'ın konuyla ilgili yazdıkları geniş bir eleştiriye tabi tutulmuş, Türkiye Selçukluları Devleti'nin gerçekte Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümünden sonra İznik'e gelerek tahtı devralan I. Kılıç Arslan tarafından kurulduğu sonucuna varılmıştır. İbrahim Kafesoğlu böylece Türkiye Selçukluları Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak ilk çalışmasında kabul ettiği 1078 tarihini terkederek, 1092 tarihinde karar kılmıştır. Bizim katılmadığımız değişik bir görüş olması açısından ilginçtir. Mehmet Altay Köymen, Süleyman-şah'ın 1073-77 yılları arasında kardeşi Mansur ile ortak hâkimiyet yürüttüğünü, 1077'den sonra ise tek başına hükümdar olduğunu ve 1082'de güneye sefer yaptığı zamana kadar Sultan Melik-şah'a tâbi olduğunu yazmakta, devletin kuruluşu ile ilgili bir tarih ve görüş ortaya koymamaktadır.¹² Zeki Velidi Togan, Süleyman-şah'ın 1080'de İznik'i fethederek başkent yapıp devletini kurduğunu ve bütün Anadolu'yu Türkmen beyleri arasında taksim ettiğini belirtmekte, daha fazla bilgi vermemektedir.¹³ Yusuf Ayönü, Süleyman-şah'ın İznik'e 1080'de hâkim olduğunu belirtmekte, devletin kurulma aşaması ile ilgili bir görüş ortaya koymamaktadır.¹⁴ Jean Laurent, tarihçilerin konuyla ilgili bilgilerini sıralayarak onların olayları ve tarihleri karıştırdıkları, gerçek olanın ise 1081'de İznik merkezli tam bağımsız Rum Sultanlığı'nın kurulmuş olduğu sonucuna varmaktadır.¹⁵ Claude Cahen, İznik'in fethi tarihi ve devletin kuruluşu ile ilgili bir görüş ileri sürmeden Bizans'la ilişkileri temel alan bilgiler vermektedir.¹⁶ V. Gordlevski ise, Jean Laurent'in vardığı sonucu tekrar ederek buna katıldığını göstermekte, özel bir görüş ortaya koymamaktadır.¹⁷ Tamara Talbot Rice, İznik'in 1078'de Süleyman-şah'ın eline geçtiğini ve bundan sonra devletin kurulduğunu belirtmekte, I. Aleksios'un 1081'de tahta geçmesinden sonraki dönemi Bizans'ın lehine değerlendirmektedir.¹⁸

Süleyman-şah'ın Marmara Bölgesindeki ilk faaliyetleri 1075 yılında başlamış görünmektedir. Mikhael Attaleiates, bu yılla ilgili olarak isyancı paralı asker Roussel'in Emîr Tutak tarafından yakalanarak Bizanslılara fidye karşılığı teslim edilmesi olayını anlattıktan sonra Kutalmışoğulları Süleyman-şah ve Mansur'un Türkmenlerle birlikte Üsküdar ve Kadıköy'e akın ettiğini yazmaktadır.¹⁹ Anlaşılmaktadır ki, İstanbul'a kadar bütün Bizans toprakları tamamen savunmasız kalmış ve önceden de belirtildiği gibi, Türkler direnişle karşılaşmadan her yere kolaylıkla girmişlerdir. Bizans kaynaklarında belirtilmemekle birlikte, Kutalmışoğulları'nın ve Türkmenlerin Bizans topraklarındaki mücadelelerinin 1076-77 yıllarında da aynı hızla devam ettiğini tahmin etmek yanlış olmasa gerekir.

1078 yılı başlarında Rumeli'de Bryennios'un isyan ederek bütün şehirleri eline geçirdiğinin haberi gelince Anatolikon Themasının (Afyon, Isparta, Konya, Kayseri ve İçel yöreleri) komutanı Nikephoros Botaneiates Anadolu'daki askerî birliklerini toplayarak İmparator VII. Mikhael'e karşı isyan etmişti. Yanına daha önceden Bizans'a sığınan Sultan Alparslan'ın eniştesi Melik Erbasan'ı da almıştı. Maksudı İznik'e ulaşip buradan bir gemi ile denizden İstanbul'a ulaşmaktı. Durumu öğrenen İmparator VII. Mikhael, Süleyman-şah ve kardeşi Mansur'a elçiler gönderip armağanlar ve vaadlerle onları kendisine yardım etmeleri için ikna etmeğe çalışmıştı. İmparator, Süleyman-şah'ı bütün güçleri ile Botaneiates'e saldırtıp onu ölü ya da diri getirmesini istiyordu. Süleyman-şah ve kardeşi Mansur imparatorun vaatlerinin çekiciliğine kapılmış idilerse de sonradan Melik Erbasan'ın araya girmesi ile kararlarından vazgeçip Botaneiates'in tarafına geçmişlerdi. Bazı Türkmenler buna rağmen imparatorun tarafında yer almaya devam etmişlerse de kısa sürede saf

¹¹ İ. Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti hangi tarihte kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, 1979-80, (İstanbul, 1981),1-28.

¹² M. A. Köymen, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten*, LVII/218, (Nisan 1993), 71-79.

¹³ Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 195.

¹⁴ Y. Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara, 2013, 71 vd.

¹⁵ J. Laurent, "Byzance et les Origines du Saltanat de Roum", *Melange Charles Diehl*, Paris, 1930, 177-182.

¹⁶ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Y. Moran, İstanbul, 1984, 88-92.

¹⁷ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. A. Yaran, Ankara, 1988, 40.

¹⁸ Tamara T. Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London, 1961, 46-49.

¹⁹ Michael Attalioetae, *Historia*, Ed. Immanuel Bekkerus, CSHB, Bonn, 1853, 200-201; Çev. Bilge Umar, *Tarih*, İstanbul, 2008, 202-203.

dışı bırakılmışlardı. Keza, onlara direnmeye çalışan bazı imparator taraftarı Rumlar da aynı akıbete uğratılarak ellerindeki kaleleri zapt edilmiş ve kendileri tutsak alınmışlardı. İsyancı Nikephoros Botaneiates, müdafî askerlerin direnmemesi ve halkının şehrin kapılarını açması ile İznik'e girmiş ve buradan İstanbul'daki yandaşlarının imparatoru tahttan indirme girişimlerini takip etmişti. Diğer taraftan Süleyman-şah ve birlikleri bütün Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirerek İstanbul'un Anadolu yakasındaki Kadıköy ve Üsküdar'a ulaşmıştı. Daha fazla dayanamayan VII. Mikhael, 25 Mart 1078'de kilise örgütü tarafından tahttan indirilerek bir manastıra kapatılmıştı. Bunu haber alan Botaneiates, Karamürsel'e geçerek, kendisini almaya gelen imparatorluk gemisiyle İstanbul'a gitmiş ve 3 Nisan 1078'de Bizans tahtına oturmuştu.²⁰

Görüldüğü üzere, Nisan 1078 başlarında İznik henüz Bizanslıların elinde idi. Dolayısıyla da Türklerin eline geçmediği için Türkiye Selçukluları Devleti'nin kurulmasından bahsetmek mümkün değildi.

Bu gelişmelerin hemen sonrasında, daha önceden Rumeli'de isyan başlatmış olan Bryennios, Makedonya'dan ve Trakya'dan gelen birlikleri ve Peçenekler ile Normanlardan oluşan paralı askerleri toplayarak İstanbul üzerine yürümüştü. Bunu haber alan yeni imparator Nikephoros III. Botaneiates uzlaşma önerisinde bulunmuştu. İşe yaramayınca Alexios Komnenos'u ordusunun başına geçirmiş ve bu sırada İznik'te kalmakta olan Süleyman-şah ile kardeşi Mansur'u yardıma çağırılmıştı. Taraflar arsında yapılan anlaşma ile Süleyman-şah ve kardeşi imparatora yardım etmişler ve isyancı generali yenilgiye uğratarak esir almışlardı.²¹

1078 yılı sonbaharında Alexios Komnenos'un eniştesi Nikephoros Melissenos yeni bir isyan hareketi başlatmıştı. Bu isyancının sunduğu cazip teklife hayır diyemeyen Süleyman-şah, İmparator III. Botaneiates'e karşı harekete geçmekte tereddüt etmemişti. İsyancı Nikephoros Melissenos, Süleyman-şah'ın desteğini aldıktan sonra kendisini imparator ilan edip batı Anadolu kentlerini dolaşmaya başlamıştı. Bu isyancı Bizans generalinin yanında kalabalık Türk askerlerini gören Bizans halkı itaat ederek ona şehirlerinin kapılarını açmışlardı. Melissenos, yaptığı anlaşmanın gereği olarak bu şehirleri müttefiki Süleyman-şah'a teslim etmişti. Böylece Türkler kısa sürede Asia (Kızılırmak'a kadar uzanan Anadolu'nun batı kesimi), Phrygia (Sakarya ile Büyük Menderes nehirlerinin yukarısındaki yayla merkez olmak üzere, Ankara'nın güney-batısını, Eskişehir, Kütahya, Afyon illerinin tümünü, Denizli'nin kuzeyini, Uşak'ın doğusunu kapsayan bölge) ve Galatia'nın (Kızılırmak ve Sakarya ırmaklarının arasındaki Ankara, Yozgat, Çankırı'nın olduğu bölge) bütün kentlerinin sahibi olmuşlardı. Melissenos, kalabalık Türk ordusuyla İznik'e yerleşmişti. İmparator III. Botaneiates'in bu isyanı bastırmakla görevlendirdiği Alexios Komnenos, akrabalık bağlarını öne sürerek bu görevi kabul etmemişti. Bunun üzerine ordunun başına imparatorun yakın adamı Hadım Ioannes getirilmişti. Yeni komutan, İznik'in kuşatılması veya Eskişehir'de bulunan Süleyman-şah'ın üzerine yürünmesi konusunda bir karara varamamıştı. Sonunda tecrübeli komutanlarının itirazlarına rağmen İznik'i kuşatmak zorunda kalmıştı. Şehrin Türk savunucuları Süleyman-şah yardıma gelinceye kadar onu oyalamışlardı. Süleyman-şah, yardıma gelince düzensiz bir şekilde geri çekilen Bizans ordusunu takip ederek yakalamış ve bozguna uğratmıştı. Kurtulmayı başarabilenler ise İstanbul'a kaçmışlardı.²² Böylece, Süleyman-şah'ın 1078 sonbaharında hâkim olduğu İznik'i Bizans ordusuna karşı başarıyla savunduğu görülmektedir ki, bu durum devletleşme sürecinin bu andan itibaren başladığını ortaya koymaktadır.

III. Botaneiates, İznik'i Türklerin elinden almak için yeni bir ordu hazırlamış ise de bu ordu Üsküdar'daki karargâhından öteye gitmeyi reddetmişti. Bunun üzerine *Ölümsüzler* (Αθάνατοι) denen oldukça eğitilmiş özel bir orduyu bu işle görevlendirmişti. Bunlar sadece İznik'i almakla

²⁰ Michael Attaliotae, 240, 267-272; Çev. 238, 264-269; Nichephori Bryenii, 117-125; Çev. 132-142; Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, Ed. T. Büttner-Wobst, CSHB, Bonn, 1847, III, 715, 717-719; Çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, İstanbul, 2008, 148, 150-151.

²¹ Nichephori Bryenii, 129-144; Çev. 147-161.

²² Nichephori Bryenii, 158-166; Çev. 173-181; Michael Glykas, *Annales*, Ed. I. Bekkerus, CSHB, Bonnae, 1836, 619-621; Tamara T. Rice, 46.

yetinmeyecek, Türkleri bütün Anadolu'dan atacaktı. Tam bu sırada eski imparator VII. Mikhael'in kardeşi Konstantios isyan etmişti. Bu isyan genişlemiş ve *Ölümsüzler Birliği*'nin içinde Konstantios taraftarları ortaya çıkmıştı. Bu birliğin kendisine karşı isyan etmek üzere olduğundan şüphelenen imparator, İznik üzerine yapacakları seferi iptal ederek onları Rumeli'ye çağırmişti. Böylece, Anadolu'yu Türklerden geri alma hayali suya düşmüş ve Türk fetihleri daha da hız kazanmıştı.²³

Bunlar yaşanırken, Sultan Melik-şah'ın Anadolu'da devletleşme sürecini başlatan amcazadelerini tesirsiz hale getirmek amacıyla Emîr Porsuk'u 1078 tarihinde büyük bir orduyla onların üzerine gönderdiğini görüyoruz. Anlaşıldığı üzere, ellerindeki güçlerle Büyük Selçuklu ordusu ile baş edemeyeceğini anlayan Kutalmışoğulları geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Süleyman-şah'ın nereye çekildiği bilinmemekle birlikte, Mansur'un Bizans'a sığındığı görülmektedir. Porsuk, imparatorun bu Selçuklu melikini kendisine iade etmesini istemiş ise de bu reddedilmişti. Bunun üzerine, bir hile ile Mansur'u kendisiyle savaşmak için İstanbul dışına çıkartan Porsuk, yapılan savaşta yenilgiye uğratmış ve öldürmüştü. Böylece Sultan Melik-şah tahtı için tehlike oluşturabilecek önemli bir Selçuklu melikini ortadan kaldırılmış oluyordu. Fakat bu durum beklenen etkiyi göstermemiş, Mansur'a bağlı Türkmenler dağılmayarak Süleyman-şah'ın etrafında toplanmışlardı. Bu durum Sultan Melik-şah'ın Anadolu'daki amcazadelerini tümenden ortadan kaldırmaya yönelik planını etkisiz hale getirmişti.²⁴

2. Devletin Temellerinin Atılması (1079-1082)

Süryani Mihael, Süleyman-şah'ın 1078 tarihinde İznik ve İzmit'e sahip olduğunu, Türk halkının buralara gelip yerleştiklerini, durumdan haberdar olan Abbasî halifesinin ona bir sancak ve diğer hâkimiyet simgeleri gönderip kendisini sultan olarak tanıdığını, böylece Türklerin biri Horasan'da, diğeri de Roma ülkesinde olmak üzere iki sultanının mevcut olduğunu söylemektedir.²⁵ Keza, Anna Komnena da Süleyman-şah'ın Antakya'ya sefer yapmadan önce "*Sultan*" unvanını taşıdığını söyleyerek bunu teyit etmektedir.²⁶ Bu Hıristiyan tarihçiler Anadolu'da yeni bir Selçuklu devletinin kurulduğunu görmüşler, fakat Abbasî Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olduğunu bilmedikleri için bu yeni devletin halife tarafından onaylandığı tahmininde bulunmuşlardı. Mevcut şartlar dahilinde Abbasî halifesinin Süleyman-şah'a sultan unvanı vermesi haberini doğru kabul etmek mümkün görünmemektedir.²⁷

Kesin olan, 1078 sonbaharında Süleyman-şah'ın İznik'e sahip olduktan sonra burayı kendisine başkent yaparak Marmara Bölgesi merkezli Türkiye Selçukluları Devleti'ni kurduğudur. İmparator III. Botaneiates, yeni oluşan bu Türk devletini fazla güçlenmeden yok etmek istemiş, fakat imparatorluğun karışık durumu onun bu projesini gerçekleştirmesine imkân tanımamıştı. İmparatorluğun içeride birlik ve bütünlüğü sağlayamaması ve güçlerini bir araya getirememesi Süleyman-şah'a devletini kurabilmesi için gerekli zamanı sağlamıştı. O, 1079-82 yılları arasında Türkmenleri etrafında toplamayı ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin merkezi yapısını oluşturmayı başarmıştır. Kaynaklarda bu tarihler arasında onun hiçbir askerî faaliyetinden bahsedilmemesi de bu görüşü doğrulamaktadır.

²³ Michael Attaliotae, 306-309; Çev. 301-305; Ioannis Zonarae, III, 724; Çev. 156.

²⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, I, 328-329; H. Kayhan, "Sultan Melikşah Zamanında Selçukluların Batıdaki Hâkimiyet Bölgeleri İle İlgili Politikaları", *Yeni Türkiye 83 – Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara, 2016, 252; Nichephori Bryenii, 1078'de Mansur'dan bahsetmekte (129-130; Çev. 147 vd.), sonrasında ise artık ondan bahsetmeden sadece Süleyman-şah'ı anmaktadır. Bu da Mansur'un 1078'de öldüğünü göstermektedir.

²⁵ *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, Eng. tr. R. Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, Long Branch, New Jersey, 2013, 164.

²⁶ Annae Comnenae, *Alexiadis*, Ed. Ludovicus Schopenus, CSHB, Bonn, 1878, I, 300; Çev. B. Umar, *Aleksiad Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul, 1996, 194.

²⁷ M. Altay Köymen, Abbasî halifesinin Selçuklu ailesi içindeki rekabeti körüklemek için Süleyman-şah'a sultan ünvanı ile hitap eden menşur gönderdiğini söylemektedir (bkz. M. A. Köymen, 77) ki, mevcut siyasî gelişmeler bunu doğrulamamaktadır.

1081’de Bizans Devleti’nde taht değişikliği yaşanmış ve III. Botaneiates devrilerek yerine I. Aleksios Komnenos geçmişti. Yeni imparatorun kızı prenses Anna Komnena, babasının 4 Nisan 1081’de tahta çıktığında²⁸ Boğaziçi’nin Anadolu sahillerine kadar sokulmuş bulunan Selçuklu tehdidini şu şekilde anlatmaktadır:

“Türklerin Alexios’un gözleri önünde Marmara Denizi yöresine nasıl yerleştiğine ve tüm Anadolu’da buyruk yürüten Süleyman’ın İznik’i üs edindiğine, bizim imparatorluk dediğimiz Sultanlığı’nın merkezinin de orada bulunduğuna, sürekli olarak çevreye akıncılar gönderdiğine, ülkenin Bithynia ve Thynia’nın kendi başkenti İznik’e komşu olan kısımlarını talan ettiğine, İstanbul Boğazı’nda Damalis denen kente kadar atlı ve yaya akınlar yaptığına, pek çok ganimet devşirdiğine, hatta neredeyse boğazı bile aşmaya kalkışacak olduğuna işaret etmiştik. Bizanslılar bu istilacıların hiç korku duymadan her tarafta, kıyı boyundaki küçük kentlerde ve hatta kutsal yapılarda yaşamakta olduğunu, kimsenin de onları o yerlerden kovmadığını görmekle tam bir dehşete düşmüş bulunuyor ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı.”²⁹

Tahta çıkışından sonraki iki ayda başkentin karşısındaki toprakları geri kazanmayı öncelikli işi olarak belirleyen yeni imparator, İzmit Körfezi ile İstanbul’un karşı sahillerinin güvenliğini sağlamak için Türklere karşı gizliden bir mücadele başlatmıştı. Türk ordularını kendi üzerine çekerek mevcut kuvvetini kırdırmak yerine, etkisi dar bir sahada gerilla savaşı vermeyi tercih etmişti. Bunun sonucunda, Türkler Boğaziçi’nden uzaklaşarak İzmit’e doğru çekilmişlerdi. İmparator Boğaziçi kıyılarını, Bithynia’yı, Thynia’yı ve hayati İzmit Körfezini kontrol altına almıştı. Batıda Norman Robert Guiskard ile başı dertte olduğu için yaptıklarını yeterli görerek Süleyman-şah’a değerli armağanlar gönderip barış istemişti. Muhtemelen 1081 yılı yaz aylarında bir anlaşma yapılmış ve Drakon Çayı iki ülke arasında sınır kabul edilmişti.³⁰ Kocaeli Yarımadası ve İzmit Körfezi’nin Hersek’e kadar olan güney kıyısı tekrar Bizans denetimine giriyordu. İmparator bu anlaşma ile hiç olmazsa şekil bakımından Bizans’ın yüksek hâkimiyet haklarını korumak ve Anadolu’yu elinde bulunduranların bağımsız iktidar sahipleri değil de ülkeyi imparatorluğun rızası ile ellerinde tutan müttelikleri olduğu intibahı uyandırmak için Anadolu’yu Süleyman-şah’a bırakmak zorunda kalıyordu.³¹

Yeni imparator I. Aleksios Komnenos’un Süleyman-şah’ın neredeyse boş bıraktığı toprakları fazla çaba sarf etmeden ele geçirmesini Bizanslılar lehine bir başarı olarak görmemek lazımdır. Muhtemelen, bu sıralarda ülkesinde dağınık Türkmenleri kendi otoritesi altına almak ve devletini teşkilatlandırmakla meşgul olan Süleyman-şah, yeni imparator ile savaşmak istememiş, bu yüzden de ordusunu İstanbul boğazından, İzmit’in gerisindeki tabii sınırlarına çekmişti. Bu yeni durum bir anlaşma ile resmî hale getirilmişti.

Türkiye Selçuklular Devleti’nin yapılanmasının 1082 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda 1078’den sonraki üç yılda kendisinden bahsedilmeyen Süleyman-şah, 1082’de aniden güneye inerek Tarsus’u ele geçirmişti.³² Tarsus, Kilikya’da bulunmasına karşılık Aziz Paulus’un zamanında Suriye eyaleti içinde yer almaktaydı. Antakya ile doğal iletişimi vardı. Önemli bir yol kavşağındaki büyük ve verimli bir ovada kurulan şehir, Kilikya kapısından Suriye’ye inen yol üzerinde idi. Bu kapı, Anadolu’ya girişi sağlayan pek az geçitten birisiydi. Denize yakın olmamasına karşın, içinden geçen Tarsus ırmağı gemilerin denizden kente kadar çıkmasına imkân vermekteydi. Kentin hemen güneyinde bulunan göl gibi bir koy da Tarsus limanını oluşturuyordu.³³ Süleyman-şah’ın bu özelliklerinden dolayı Tarsus’a özel bir önem verdiği ve kurduğu Türkiye

²⁸ Ioannis Zonarae, III, 727; Çev. 158; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981, 324.

²⁹ Annae Comnenae, 177-178; Çev. 124. Krş. George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires from MLVII to MCCCCLIII*, London, 1854, 87-88.

³⁰ Annae Comnenae, 179-181; Çev. 124-126. Bu anlaşma Ekim 1081’den önce yapılmış olmalıydı. Zira bu tarihte Norman şefi Robert Guiskard, üzerine gönderilen Bizans kuvvetlerini Dyrrhakhion önlerinde yenilgiye uğratmıştı (bkz. G. Ostrogorsky, 331). Ayrıca Drakon Nehri’nin *Kırk Geçit Çayı* olduğu ispat edilmiştir (bkz. W. M. Ramsay, *Tarsus (Aziz Paulus’un Kenti)*, Çev. L. Zoroğlu, Ankara, 2000, 205).

³¹ G. Ostrogorsky, 330.

³² Sibt İbnu’l-Cevzi, XIX, 368; Abû’l-Farac, I, 329; M. H. Yınanç, 16; İ. Kafesoğlu, 81.

³³ R. Wallace, W. Williams, *Tarsuslu Paulus’un Üç Dünyası*, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul, 1999, 195; W. M. Ramsay, 30-31.

Selçukluların Devleti'nin bir limana sahip olmaması sebebiyle burayı kendisi için bir deniz gücü merkezi haline getirdiği anlaşılmaktadır.

Süleyman-şah, Tarsus'u aldıktan sonra Şîfî Fatimîlere bağlı Trablus şehrinin hâkimi İbn Ammar'a başvurarak şehirde görevlendireceği bir kadı ve hatip istemişti.³⁴ Onun Sünnî Abbasî halifesi yerine Şîfî Fatimî halifesine bağlı bir şehrin kadısına başvurma sebebi önemlidir. Böylece o, Abbasî Halifeliği'ni tercih etmeyerek, bu hilafet kurumunun bağlı olduğu Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melik-şah'a tâbi olmadığını göstermek istemişti.

Tarsus'un fethi sonrasında Süleyman-şah'ın Çukurova bölgesine inerek Ermeniler tarafından işgal edilmiş bulunan Adana, Anazarba ve Misis gibi şehirleri fethettiği görülmektedir.³⁵ Bu sıralarda Çukurova'da yuvalanan Ermenilerin Toros geçitlerini tutarak Anadolu ile Suriye'nin ticarî bağlantısını kapatması Süleyman-şah'ın böyle bir sefere çıkmasında önemli olmalıdır.

Süleyman-şah, Aralık 1084'te davet üzerine Antakya'yı fethetmek için İznik'ten 12 günlük acil bir yürüyüşle Tarsus'a gelmiş, askerlerini burada gemilerine bindirerek deniz yoluyla Asi Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü yere varmış ve buradan nehir yoluyla ilerleyerek Antakya'ya ulaşmış, Aralık 1084'te fethi gerçekleştirmişti.³⁶ Onun Antakya'nın fethini Sultan Melik-şah'a müjdelediği, bunun Müslüman halka ilan edildiği kaynaklarda belirtilmektedir.³⁷ Osman Turan, bunu ihtiyatla karşılamış, doğru olması halinde bile iki amcazade arasındaki ilişkilerin düzeldiği şekilde yorumlanamayacağı,³⁸ dinî duyguların ve siyasi şartların icabı Sultan Melik-şah'ın bunu kabul ettiği görüşünü savunmuştur.³⁹ Claude Cahen ise Süleyman-şah'ın fethini bildirip Sultan Melik-şah tarafından resmen tanınmasını beklediğini, Melik-şah'ın da meseleye müdahale edemediği için saltanat meselesini de söz konusu etmeksizin şimdilik bu fethi tanımak zorunda kaldığını söylemektedir.⁴⁰ Her iki görüş de doğru kabul edilebilir niteliktedir. Buna farklı bir açıklama getirmek zor görünmektedir.

Sonuç

Çağdaş Bizans tarihçilerinin açıkça belirttiği üzere, 1078 sonbaharında Bizanslı taht iddialısı Nikephoros Melissenos'a yaptığı yardımlar karşılığında Asia, Phrygia ve Galatia'ya hâkim olarak, ünlü İznik şehrine yerleşen Süleyman-şah, burasını kendisine merkez yapmıştı. O, 1079-82 yılları arasında Türkiye Selçukluların Devleti'ni yapılandırarak dağınık Türkmen topluluklarını kendi liderliği etrafında toplamış ve bürokratik yapısını oluşturmuştu. Bunlarla uğraşırken, 1081'de tahta geçen İmparator I. Aleksios ile mücadele etmeyerek, İstanbul Boğazı'na kadar dayanan Türkmenleri İzmit'in güneyine çekerek Bizans'la bir anlaşma yapmakta sakınca görmemişti. Bundan sonra da Büyük Selçuklularla olan ilişkilerini yeniden düzenlemiş, güneyde Antakya'dan Halep'e kadar uzanan topraklarda Sultan Melik-şah'ın hükmettiği bölgelere hâkim olmaya çalışmıştı.

³⁴ Sibt İbnu'l-Cevzî, XIX, 368.

³⁵ Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. ve Çev. Ali Sevim, Ankara, 1988, 24; Sibt İbnu'l-Cevzî, XIX, 384.

³⁶ İbnu'l-Esîr, X, 128; İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhu Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908, 117; İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, 1954, II, 86-87; Abû'l-Farac, I, 331; İbn Şihne, *ed-Durru'l-Muntehab fî Târîhi Memleketi Haleb*, Nşr. Yûsuf Elyân Serkîs, Beyrut, 1909, 211; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, Nşr. M. Dayyûb, Beyrut, 1997, II, 8; Annae Comnenae, 299-300; Çev. 194; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Duvel*, Çev. Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir, 2001, 6; O. Turan, *Türkiye Tarihi*, 71-72; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. F. Işıltan, İstanbul, 1970, 121; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, 108-109.

³⁷ İbnu'l-Esîr, X, 128-129.

³⁸ O. Turan, "Süleyman-şah I", *İA*, XI, 215.

³⁹ O. Turan, *Türkiye Tarihi*, 73.

⁴⁰ C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Çev. Y. Yücel, B. Yediyıldız, Ankara, 1992 (*Belleten*, Cilt LI, Sayı 201, Aralık 1987, 1375-1431'den ayrı basım), 38.

Kaynakça

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987.
- Annae Comnenae, *Alexiadis*, Ed. Ludovicus Schopenus, CSHB, Bonn, 1878; Çev. B. Umar, *Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul, 1996.
- Ayönü, Y., *Selçuklular ve Bizans*, Ankara, 2013.
- Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. ve Çev. Ali Sevim, Ankara, 1988.
- Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Y. Moran, İstanbul, 1984.
- Cahen, C., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Çev. Y. Yücel, B. Yediyıldız, Ankara, 1992 (*Bulleten*, Cilt LI, Sayı 201, Aralık 1987, 1375-1431'den ayrı basım).
- The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, Eng. tr. R. Bedrosian, *Sources of the Armenian Tradition*, Long Branch, New Jersey, 2013.
- Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, Nşr. M. Dayyûb, 2 cild, Beyrut, 1997.
- Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires from MLVII to MCCCCLIII*, London, 1854.
- Georgii Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, CSHB, Ed. I. Bekkerus, Bonnae, 1835; Çev. İ. Bihter Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul, 2009.
- Gordlevski, V. *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. A. Yaran, Ankara, 1988.
- Honigmann, E., *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. F. Işıltan, İstanbul, 1970.
- Ioannis Zonarae, *Epitomae Historiarum*, CSHB, Ed. T. Büttner-Wobst, III, Bonn, 1847; Çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, İstanbul, 2008.
- İbn Şihne, *ed-Durru'l-Muntehab fî Târîhi Memleketi Haleb*, Nşr. Yûsuf Elyân Serkis, Beyrut, 1909.
- İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, 3 cild, Dimaşk, 1951-71.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, İstanbul, 1987.
- İbnu'l-Ezrak, *Târîhu'l-Fârikî, (Mervânîler Kısmı)*, Nşr. B. A. Avad, Kahire, 1959.
- İbnu'l-Kalânîsî, *Zeyli Târîhu Dimaşk*, Nşr. H. F. Amedroz, Beyrut, 1908.
- Kafesoğlu, İ., "Anadolu Selçuklu Devleti hangi tarihte kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, 1979-80, (İstanbul, 1981), 1-28.
- Kafesoğlu, İ., *Sultan Melik-şah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- Kayhan, H., "Sultan Melikşah Zamanında Selçukluların Batıdaki Hâkimiyet Bölgeleri İle İlgili Politikaları", *Yeni Türkiye 83 – Ortadoğu Özel Sayısı*, Ankara, 2016, 249-256.
- Köymen, M. A., "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Bulleten*, LVII/218, (Nisan 1993), 71-79.
- Laurent, J., "Byzance et les Origines du Saltanat de Roum", *Melange Charles Diehl*, Paris, 1930, 177-182.
- Michael Attalioetae, *Historia*, Ed. Immanuel Bekkerus, CSHB, Bonn, 1853; Çev. Bilge Umar, *Tarih*, İstanbul, 2008.
- Michael Glykas, *Annales*, ed. I. Bekkerus, Bonnae, 1836.
- Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Duvel*, Çev. Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir, 2001.
- Nichephori Bryenii, *Commentari I.*, Ed. Augustus Meineke, Bonn, 1836; Çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü (İstanbul'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, İstanbul, 2008.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981.
- Ramsay, W. M., *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*, Çev. L. Zoroğlu, Ankara, 2000.
- Rice, Tamara, T., *The Seljuks in Asia Minor*, London, 1961.
- Sevim, A., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989.
- Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zemân fî Târîhi'l-Âyân (449-499)*, Tahkik M. E. Hinn, K. M. el-Hakkat, XIX, Beyrut, 2013.
- Togan, Z. Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
- Turan, O., "Süleyman-şah I", *İA*, XI, 201-221.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- Wallace, R., Williams, W., *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, Çev. Z. Zühre İlgelen, İstanbul, 1999.
- Yınanç, M. H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944.

MEMLÛK DEVLETİ'NİN KIBRIS'I HÂKİMİYETİ ALTINA ALMASI

Ergun ÜSTÜN*

Özet

Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs, 1192 yılından itibaren Haçlılar tarafından adada kurulmuş olan Lusignan Krallığı idaresi altında yönetilmekteydi. 1250 yılında ise Mısır'da kurulan Memlûk Devleti, zamanla bölgedeki en önemli güç haline geldi. Lusignan Krallığı'nın adanın sahip olduğu coğrafi konumunun avantajını kullanarak bölgede yürüttüğü siyasi, ekonomik ve dini faaliyetler bu iki devlet arasında birbirlerine üstünlük kurma girişimlerini de beraberinde getirdi. Özellikle 1365 yılında Lusignan Kralı I. Pierre döneminde İskenderiye limanına yapılan baskın Memlûk Devleti'nin hafızasında canlılığını korumaktaydı. Buna ilaveten Kıbrıslıların Kral Janus döneminde yürütmüş oldukları korsancılık faaliyetleri Memlûklerin intikam almak ve Akdeniz'deki Müslüman gemilerine karşı yapılan korsancılık faaliyetlerine bir son vermek için Kıbrıs adasına yapacak oldukları deniz seferlerini kaçınılmaz kıldı. Bu çalışmada Memlûk Devleti'nin Sultan Barsbay döneminde Kıbrıs'a gerçekleştirdiği üç deniz seferi sonucunda adayı hakimiyeti altına alarak kendisine bağlı bir devlet haline getirmesi konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Lusignan, Memlûk, Janus, Barsbay

THE MAMELUKE STATE TO DOMINATE CYPRUS

Abstract

Cyprus, the largest island of the Eastern Mediterranean, was ruled by the Crusaders under the rule of the Lusignan Kingdom, which was established by the Crusaders from 1192 onwards. The Mameluk State, which was established in Egypt in 1250, became the most important power in the region in time. The political, economic and religious activities carried out by the Lusignan Kingdom using the advantage of the geographical location of the island brought about attempts to establish a superiority between these two states. Particularly in 1365, the king of Lusignan, during the reign of Pierre I, remained in the dominant the memory of Mameluk Staten addition to this, the piracy activities of Cypriots during the reign of King Janus made it inevitable for the Mamelukes to sail the island of Cyprus to take revenge and put an end to the piracy of Muslim ships in the Mediterranean. In this study, the issue of making the Mameluke State a state dependent to the island under the rule of Sultan Barsbay and the three sailings it carried out to Cyprus during the period of Sultan Barsbay was discussed.

Keywords: Cyprus, Lusignan, Mameluk, Janus, Barsbay

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
eustun28@hotmail.com

Giriş

Adını bünyesinde bulundurduğu zengin bakır yataklarından alan Kıbrıs adası, sahip olduğu coğrafi konumu dolayısıyla ilk çağlardan itibaren Akdeniz’e hâkim olan Mısırlılar, Hititler, Fenikeliler, Asurlular, Akalar, Dorlar ve Persler gibi devletler tarafından istilaya maruz kaldı. Daha sonra MÖ. 58 yılında Roma İmparatorluğu’nun idaresine giren Kıbrıs, MS. 395’de İmparatorluğun ikiye ayrılmasıyla birlikte Bizans olarak adlandırdığımız Doğu Roma İmparatorluğu’nun hakimiyetine girdi. Bizans döneminde Kıbrıs için ayrı bir idare merkezi kurulmadı ve ada Suriye, Fenike, Filistin ve Kilikya ile birlikte vilayet sayılarak merkezden atanan valiler tarafından yönetildi.¹ 649 yılında İslam Devleti tarafından Muaviye öncülüğünde adaya gerçekleştirilen seferler sonucunda burası fethedildi. Kıbrıslıların yapılan anlaşmayla birlikte hem Bizans hem de İslamlara aynı vergiyi ödemek suretiyle uzlaşmaya varması adada ikili yönetim anlayışının oluşmasına sebep oldu. 965 yılında Nikephoros Phokas (963- 969) yönetiminde iken Bizans Devleti adada tekrar hakimiyeti tek taraflı olarak sağladı.² Bu tarihten 1184 yılına kadar ada Bizans tarafından yönetildi. Bizans İmparatoru Manuel’in yeğeni olan Isaakios Ducas Komnenos 1184’de adaya vali olarak atandığına dair düzenlediği sahte evraklar ile Kıbrıs’a hâkim oldu. Böylece Bizans Devleti’nin ada üzerindeki hakimiyeti son buldu. Merkezi yönetimin zayıflaması ve adanın merkeze olan uzaklığı Bizans’ın adaya müdahale etmesine olanak tanımadı.³

1187 yılında Selâhaddin Eyyûbi tarafından Haçlılar mağlup edilmiş ve Kudüs Müslümanların eline geçmişti. Bunun üzerine Avrupa’daki Hristiyanlar Kudüs’ü yeniden ele geçirmek için Doğu’ya yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye karar verdiler. Bu amaç doğrultusunda Üçüncü Haçlı Seferi adı ile bilinen bu harekate İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard da katıldı. Sefer için hazırlıklarını tamamlayan Richard, 10 Nisan 1191 tarihinde ordusu ile birlikte Akka’ya gitmek üzere Messina’dan denize açıldı. Yolculuk esnasında Richard’ın birkaç gemisi çıkan fırtına neticesinde Kıbrıs adasının Limasol limanına sürüklendi. Bu gemilerin birinde Richard’ın nişanlısı Berengaria ve kız kardeşi Joanna da bulunmaktaydı.⁴

Isaakios, bu gemiye hemen bir görevli göndererek onlara karaya inmeleri için davette bulundu fakat onun bu isteği kabul görmedi. Isaakios’un amacı muhtemelen onları esir etmek ve bu sayede Richard’dan haraç almaktı. Bunun üzerine Isaakios Komnenos gemiye tatlı su ve yiyecek vermeyi reddetti. Olanları öğrenen ve bu duruma oldukça hiddetlenen Richard, adaya asker sevk edip şehre saldırdı. Yapılan kuşatma neticesinde Kıbrıs Mayıs 1191’de zapt edildi. Böylece Kıbrıs adası Haçlıların eline geçmiş oldu ve adadaki Bizans hakimiyeti tamamen sona erdi. Richard daha sonra adayı 40.000’i peşin olmak üzere 100.000 besant altın karşılığı kendisinden isteyen Templier Şövalyelerine sattı. Fakat Templier Şövalyelerinin adada yaptıkları zulüm ve yerel halka uyguladıkları ağır vergiler kendilerine karşı bir isyanın patlak vermesine neden oldu. Bunun neticesinde adayı 1192 yılında tekrar Richard’a iade ettiler. Richard bu defa adayı aynı şartlar altında eski Kudüs Kralı olan ve

¹ Vergi Bedevi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa 1966, s. 25-59; B. Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878’e Dek Kıbrıs Tarihi*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 40-89; H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara 1988, s. 3-10; Seyhun Şahin, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE., Elazığ 2006, s. 11-31; Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011, s. 315-363; Cengiz Gökoğlu, *Kıbrıs Tarihinin Ana Hatları*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1964, s. 16-30.

² Ergun Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs Adası (1192-1489)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir HBVÜ., SBE., Nevşehir 2017, s. 9-12; Ertuğrul Önalp, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*, Ankara 2007, s. 11.

³ Niketas Khoniates, *Niketas Khonates’in Historia’sı (1180-1195)*, (Çev. Işın Demirkent), Dünya Yay., İstanbul 2006, s. 75-79; George Hill, *A History of Cyprus*, V. I, Cambridge University Press, New York 1940, s. 312-313; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2015, s. 369; Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, s. 67-68; Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa 1959, s. 93.

⁴ Seyhun Şahin; Ergun Üstün, “Kıbrıs Adası’nda Haçlı Hakimiyetinin Kuruluşu”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, V. 7, Ahlen-Germany 2016, s. 268-269.

topraksız kalan Guy de Lusignan'a vermeyi uygun gördü.⁵ 1192 yılından itibaren adaya hâkim olan Lusignanlar burada kurdukları krallığı yaklaşık üç asır boyunca devam ettirmeyi başardılar. Kıbrıs adasının Haçlılar için olan önemi bu tarihlerde değerli olsa da ileride Richard'ın adayı ele geçirmesinin kendileri için ne kadar önemli bir şey olduğunu daha iyi anlayacaklardı. Özellikle 1291 yılından sonra Suriye-Filistin topraklarında bulunan bütün Haçlılar Müslümanlar tarafından buralardan atılınca Kıbrıs adası Haçlıların bu tarihten sonra Doğu'ya gerçekleştirecekleri seferlerin harekât üssü olmuş ve ellerinde bulunan son kara parçası olan adanın kendileri için ne denli önemli olduğu anlaşılmıştı.

Memlûk Devleti ise kendilerini orduda kullanmak üzere köle olarak getiren Eyyûbilere son veren Türk askerler tarafından 1250 yılında Mısır'da kurulmuştu.⁶ Memlûkler zamanla bölgedeki en önemli güç haline geldiler. Hakimiyet sahalarını Mısır'a ilaveten Suriye, Filistin ve Hicaz'a kadar genişlettiler.⁷ Gerek Haçlılar tarafından yönetilen Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın bölgede gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler gerekse de Memlûk Devleti'nin Haçlılara karşı bölgede üstünlük kurma düşüncesi sebebiyle bu iki devletin birbirleri ile olan ilişkilerinin savaşa dönüşmesine neden olması gayet doğaldı.

1. Lusignan Krallığı ile Memlûk Devleti Arasında Yaşanan İlk İlişkiler

Lusignan Krallığı ile Memlûk Devleti arasındaki ilk ilişkiler Kral II. Hugues ile Sultan Baybars döneminde gerçekleşmiştir. Fakat II. Hugues bu dönemde daha henüz çocuk yaşta olduğu için yönetimi ona naiplik yapan kuzeni III. Hugues d'Antioche sağlamaktaydı.⁸ Sultan Baybars, 1263'de III. Hugues tarafından Memlûklerin elçilerine, gemilerine ve liman şehirlerine yapılan saldırılar sonucunda Suriye bölgesindeki Haçlı yöneticilerine şikâyetinde bulundu. Fakat onun bu şikâyeti sonuçsuz kaldı.⁹

1267 yılında II. Hugues ölünce kendisinin naipliğini yapan kuzeni III. Hugues kral olarak yerine geçti. 1271'de III. Hugues'un Akka'da olduğunu haber alan Sultan Baybars, Kıbrıs'a bir deniz seferi düzenlemeye karar verdi. Bu tarihte toplamda on yedi adet gemi ile birlikte Memlûkler Kıbrıs'a saldırmak üzere denize açıldılar. Bu aynı zamanda Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'a gerçekleştirdiği ilk deniz seferiydi. Geceleyin Limasol'a gelen bu gemilerden on bir tanesi çıkan fırtına sonucunda birbirlerine çarpıp karaya oturunca Müslümanlar tarafından yapılan bu sefer büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Devamında Kıbrıslılar karaya oturan gemileri ve içindeki mürettebatı esir aldılar.¹⁰

Kral III. Hugues, bu olaydan sonra Sultan Baybars'a bir mektup yazarak onu tehdit etti. Sultan Barsbay ise ona cevaben yazdığı mektubunda ellerine kürek verilen herkesin bu işi kolaylıkla

⁵ Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs*, s. 19-25.

⁶ Memlûk Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517)*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.

⁷ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri*, TTK, Ankara 2016, s. 20-21.

⁸ Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs*, s. 62-64.

⁹ Eşref Buharalı, "Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memlûk Hakimiyetine Girişi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 95, 1995, s. 83; Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 55.

¹⁰ George Hill, *A History of Cyprus*, V. II, Cambridge University Press, New York 1948, s. 167; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 134; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013, s. 107; Yiğit, *Memlûkler*, s. 51; Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 57-58; Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu: Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul, 2005, s. 61; Burak Gani Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE., Ankara 2012 s. 127-128; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", s. 422; Buharalı, *Kıbrıs'ta İlk Türkler*, s. 84; Ebru Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 698.

yapabileceğini fakat kendisine kılıç verilen herhangi bir kimsenin kılıcı iyi kullanamayacağını belirtmesinin yanı sıra kralın denizde, kendilerinin ise karada güçlü olduklarını bildirdi.¹¹

Kıbrıs'a gerçekleştirilen bu saldırıdan sonra her iki taraf arasında uzun bir süre herhangi bir mücadele meydana gelmedi. Bu duruma sebep olan faktörlere değinmek gerekirse Sultan Baybars'ın Lusignan Kralına yolladığı mektuptan da anlaşılacağı üzere Memlûklerin devlet olarak kara ordularının gayet güçlü bir yapıya sahip olmasına karşın denizde¹² ise tam tersi şekilde seyir etmelerini anlamak çok zor değildir. Olaya Lusignanlar tarafından bakacak olursak onlar ise zaman zaman Suriye topraklarında yayılcı bir siyaset izlemekle birlikte Akka'da bulunan Haçlılara yardım ediyorlardı. Fakat Memlûk Devleti'nin bölgedeki askeri güç üstünlüğü ve Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki bölgede gerçekleştirilen ticari faaliyetler gibi nedenler kendilerini dizginleyen sebeplerdi. İki taraf arasında yapılan barış anlaşmaları ile karşılıklı olarak savaşa son verilmiş ve barış ortamı uzun bir süre devam etmiştir. Daha sonra Memlûk Devleti'nin Suriye bölgesindeki bütün Haçlı topraklarını fethetmeleri sonucunda bu bölgeden ayrılan Haçlıların Kıbrıs'a sığınmaları iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir.

2. Memlûk Devleti'nin Kıbrıs Seferlerini Gerçekleştirmesine Neden Olan Ana Nedenler: I. Pierre Dönemi İskenderiye Baskını ve Kral Janus Döneminde Gerçekleşen Korsancılık Faaliyetleri

Memlûk Sultanı Halil el-Melik el-Eşref döneminde 1291 yılında gerçekleştirilen sefer sonucunda Haçlıların Suriye bölgesindeki ellerinde tuttıkları son toprak parçası olan Akka'nın düşmesi sonucunda, bu bölgede bulunan Haçlılar Kıbrıs adasına sığınmak zorunda kalmışlardı. Kıbrıs bu tarihten sonra Haçlıların Doğu'daki elinde bulunan tek yerdi ve bunun neticesi olarak ada, Haçlıların Suriye-Filistin ya da Mısır gibi bölgelere düzenleyecekleri seferlerin merkez üssü konumuna gelmişti. Haçlıların bölgedeki gücü olarak ortaya çıkan devlet Lusignan Krallığı olduğu gibi Müslümanların söz konusu bölgedeki yegâne gücü ise Memlûk Devleti idi. Suriye'deki Haçlıların ellerinde bulunan bütün toprak ve kaleleri fetheden Memlûklerin karada elde ettikleri başarıyı denizde de göstermeleri uzun bir zaman alacaktı. Onların deniz kuvvetlerinin güçsüzlüğü karşısında ise Lusignanların Akdeniz'deki faaliyetlerinin sadece ticari olarak kalmayıp Memlûk Devleti'nin liman şehirlerine, gemilerine saldırımları gibi korsancılık faaliyetlerini de tetiklediği aşikardı. Özellikle aşağıda ayrıntılı şekilde ele alacağımız Lusignan Kralı I. Pierre zamanında gerçekleştirilen 1365 İskenderiye baskını ile Memlûk Devleti, Kıbrıs adasına sefer yapıp bu büyük baskının ve gerçekleştirilen diğer korsancılık faaliyetlerine cevap vermenin zaruri hale geldiğini görmüşler ve bu yönde hazırlıklara başlamışlardır.

2. 1. I. Pierre Dönemi İskenderiye Baskını

Lusignan Kralı I. Pierre (1359-1369) daha tahta geçmeden önce "Kılıç Şövalyeleri" adı altında bir tarikat meydana getirmişti. Onun en büyük amacı yeni bir Haçlı seferi başlatarak Kudüs'ü tekrar Müslümanların elinden geri almaktı.¹³ Kral Pierre bu amaç doğrultusunda harekete geçerek başlatmak istediği yeni Haçlı seferi için Avrupa'ya gitti. 29 Mart 1363 tarihinde Avignon'a ulaştı. Burada Fransa Kralı II. Jean ve papa ile görüştü. II. Jean kendisine destek vererek birçok asille birlikte yemin etti. Papa ise Batı'daki liderlere mektuplar yollamak suretiyle kendilerine Kutsal Savaş çağrısı yaptı. 6 Kasım 1363'te Londra'ya ulaşan I. Pierre, İngiltere Kralı Edward ile görüştü ve daha sonra 1364'te Fransa'ya geri dönerek Noel'i burada geçirdi. Yapılacak olan yeni Haçlı seferi için Pierre'nin en büyük destekçileri olan Kardinal Talleyrand de Perigod'un 17 Haziran 1364, Fransa Kralı II. Jean'nin

¹¹ David Ayalon, "Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri", (Çev. Salih Özbaran), *İÜFTD*, S. 25, İstanbul 1971, s. 44; Mesut Ağır; Kürşat Solak, "Memlûk Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki Önemli Siyasi Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl, 11, Bahar, 2013, S. 14, Çanakkale, s. 110; Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, s. 129.

¹² Memlûk Devleti'nin denizcilikte geri kalmasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan bir tanesi ellerinde gemi üretimi için yeterli derecede kereste ve maden kaynağının bulunmamasıdır. Diğer önemli sebep ise çok güçlü bir orduya sahip olan Memlûklerin, denizciliği küçümsemeleri ve bu yüzden de hiçbir zaman sürekli bir donanmaya sahip olmamalarıdır. Bk. Ayalon, "Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri", s. 44.

¹³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Fikret Işıltan), C. III, TTK, Ankara 2008, s. 373.

Mayıs 1364 tarihlerinde ölmeleri Pierre için büyük talihsizlik oldu. Kral daha sonra Almanya'ya ve buradan da Prag'a geçti. Prag'da İmparator IV. Charles ile görüştü. 11 Kasım 1364'te Viyana'ya geçti ve Avusturya dükü tarafından kendisine destek verildi. Pierre yeni bir Haçlı seferi için yapmış olduğu girişimlerden dolayı Papa tarafından 19 Haziran 1365'te kutsandı. 27 Haziran 1365'te Pierre, Venedik'ten ayrılarak sefer için yola çıktı.¹⁴

Pierre'nin liderlik ettiği bu Haçlı seferine Batı'daki büyük hükümdarların hiçbiri katılmamıştı. Haçlı kuvvetleri Venedik'ten Rodos adasına ilerlerken, donanmanın asıl gücünü oluşturan Kıbrıs deniz kuvvetleri de Rodos'a ulaştı. Bu seferin nereye gerçekleştirileceği konusu Müslümanları yanıltmak için oldukça gizli tutuldu. Müslümanlara seferin Suriye bölgesine yapılacağı hissi verilmeye çalışıldı. Haçlılar 4 Ekim'de geceleyin Rodos limanından ayrılarak harekete geçtiler. Hedef Memlûk Devleti'nin en büyük şehir limanlarından biri olan İskenderiye idi.¹⁵ Haçlılar tarafından bu şehrin seçilmesinin iki önemli nedeni vardı. İskenderiye ele geçirilirse Haçlı donanması buradan Memlûklerin başkenti olan Kahire'yi kuşatabilir ve kara orduları da buradan Kahire'ye ilerleyebilirlerdi. İkinci önemli neden ise İskenderiye, Doğu Akdeniz'in giriş limanı olduğu için burası I. Pierre tarafından ele geçirilirse Memlûk sultanının ana gelir kaynağı kesilmiş olacaktı.¹⁶

İskenderiye saldırısı sırasında Memlûk Devleti'nin sultanı henüz on yaşında olan el-Eşref II. Şaban'dı. Sultanın yaşı küçük olduğu için kendisine Emir Yelboğa naiplik yapmaktaydı.¹⁷ Sultanın küçük yaşta olup idarenin bir emirin elinde olması ister istemez ülke yönetiminde bir zayıflık meydana getirmekteydi. Müslümanlar bu saldırıya tamamen hazırlıksız yakalandılar ve İskenderiye limanına gelen Haçlı gemilerini ticaret gemileri sandılar. Saldırı esnasında şehrin valisi olan Halil İbn Arram Hac için Mekke'deydi. Yerine vekaleten bıraktığı Cangara yeteri kadar tecrübeli birisi değildi. Ayrıca şehirdeki garnizon burayı savunacak kadar güçlü değildi ve Nil'in taşma mevsimi olduğu için başkent Kahire'den herhangi bir yardımın gelmesi de olanaksızdı. 10 Ekim 1365 günü Haçlı kuvvetleri şehrin batı tarafında bulunan eski limandan çıkarma yaptılar ve şehirdeki garnizon birliklerini geçerek surlardan içeri girdiler.¹⁸

Haçlılar şehre dağılıp ev ve camileri ateşe verdiler. Kadın ve çocukları esir alıp, önlerine çıkan erkekleri katlettiler. Buldukları mal ve eşyaları aldılar. Bu şekilde İskenderiye şehri tam 3 gün boyunca yağmalandı. Daha sonra Kahire'den kendilerini durdurmak için harekete geçen birliklerin yaklaştığı haberi gelince, esir aldıkları kişileri ve ganimetleri gemilere yükleyip şehirden ayrıldılar.¹⁹ Aslında Kral Pierre'nin amacı İskenderiye şehrini ele geçirdikten sonra burada kalmak ve Müslümanlara karşı savunmaktı. Fakat onun emirlerinin birçoğu Haçlı donanmalarının uzun süre burada kalamayacağını ve kendi sayılarının oldukça az olduğu için Memlûklere karşı koymanın mümkün olmayacağını belirterek onun bu fikrine karşı çıktılar. Bunun üzerine kral da gemisine binerek onlarla birlikte geri döndü.²⁰ Yapılan bu baskın sonucunda İskenderiye şehri bir daha da toparlanamadı ve eski ihtişamını yitirdi. Memlûk Devleti idarecileri esir edilen Müslümanların kurtarılabilmesi için gereken parayı toplamaları konusunda ülkelerinde yaşayan Hristiyan halka ve onların dini önderlerine baskı yaptılar. Mısır ve Suriye topraklarında bulunan Haçlıları yakalayıp hapse attılar.²¹ Memlûk Devleti bu olayın intikamını almak için hazırlıklara girişti. Kıbrıs'a yapılacak sefer için yaklaşık yüz parçalık bir donanma oluşturuldu. Gemilere ordunun bütün ihtiyaçlarını

¹⁴ Hill, *A History*, V. II, s. 325-329.

¹⁵ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul 2004, s. 264-265.

¹⁶ Hill, *A History*, V. II, s. 330.

¹⁷ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 227.

¹⁸ Hill, *A History*, V. II, s. 331-332; Üstün, "Lusignanlar Döneminde Kıbrıs", s. 88-89.

¹⁹ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 227-228; krş. Yiğit, *Memlûkler*, s. 92.

²⁰ Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, C. LXIII, S. 237, Ağustos 1999, s. 444.

²¹ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Tanju Akad), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007, s. 129.

karşılacak işe ve saldırı için kullanılacak malzemeler konuldu ve yapılacak sefer için tatbikat bile gerçekleştirildi.²²

Bu sırada İskenderiye saldırısı sonucunda Müslümanlarla yapılan ticaretlerinin devam etmesi için sultandan barışın yenilenmesi amacıyla yola koyulan Venedik elçileri, İskenderiye'ye yapılan saldırıdan ne haberleri ne arzuları ne de yardımlarının olmadığına dair onlara güvence verdiler. Emir ise onlara önce Kıbrıs kralı ile barış yapmadan kimse ile anlaşmayacağını bildirdi. Venedik elçileri bu cevap karşısında çaresiz adaya geri döndüler. Venedik elçileri Gazimağusa limanına geldikleri sırada John de Moultry adlı kişinin komutasında bir filonun Beyrut'a saldırmak için hazır bulunduğunu gördüler. Derhal başkente giderek bundan sonra yapılacak herhangi bir saldırının Venedik'i tümüyle mahvedeceğini, kralın bu saldırıyı durdurması ve sultanla barış yapması için kendisine yalvardılar. Hatta bu saldırı hazırlıkları için yapılan masrafı tanzim etmeyi teklif ettiler. Pierre, batıdan gelecek bir yardımdan ümidini kesmiş ve artmakta olan Müslüman istilası tehdidi altında onları dinlemeye razı oldu. Suriye'ye yapacağı saldırıyı ertelemeyi ve Venediklilere kendi adına muamele yapmaları yetkisi vermemekle birlikte sultanı şartları görüşmek üzere bir heyet göndermeye davet edeceklerine izin verdi.²³

Memlûk Devleti tarafından Kıbrıs'a saldırı için bu hazırlıklar devam etmekte iken kendi ticari ilişkilerine zarar gelmesini istemeyen Venedikliler iki taraf arasında bir anlaşma yapılması için arabuluculuk yaptılar. Fakat Pierre, Emir Yelboğa'nın barış yapma taraftarı olduğuna inanmıyordu. Yapılan hazırlıklar da bir bakıma kralı haklı çıkarmaktaydı. Kral kendisi ile barış yapılmasını istiyorsa Yelboğa'nın elçilerini kendisine yollaması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine 31 Mayıs 1366'da Venedik galerileri ile birlikte Yelboğa'nın elçileri Gazimağusa'ya geldiler. Elçiler 2 Haziran'da başkent Lefkoşa'ya ulaştılar. Kral kendisi ile müzakere yapmak için gelen Memlûk elçilerine oldukça ağır bir barış anlaşması sundu. Buna göre; Kudüs toprakları kendisine verilecek, Hristiyan esirler ellerinden alınan malları kendilerine iade edilerek serbest bırakılacak ve sultan kralın düşmanlarını topraklarında barındırmayacaktı. Ayrıca Kıbrıslı tüccarlar gümrük vergilerinden muaf tutulacaklardı. Emir'in elçileri Kral Pierre'nin bu şartlarını kabul edecek yetkilerinin olmadığını söyleyince, Kral mutlak yetki verdiği üç Katalan elçisini anlaşma yapmaları için Yelboğa'ya yolladı. İki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşmaya varıldı. 10 Şubat 1367 tarihindeki bu anlaşmaya göre; Kudüs'ün Hristiyanlara geri verilmesi şartı kral tarafından kaldırıldı. Suriye ve Mısır'da uygulanmakta olan gümrük vergileri, Sûr, Beyrut, Şam, Kudüs, Sidon, Dimyat ve Tripoli'de de yarıya indirildi. Hacılar, Kutsal Topraklara serbestçe gidebilecekler ve krala ait olan serbestlik belgesine alınan vergiden muaf tutulacaklardı. Anlaşma Yelboğa tarafından da onaylatılmak üzere elçiler ile gönderildi. Fakat kötü hava koşulları nedeniyle elçiler bir süre Gazimağusa'da beklemek zorunda kaldılar. Bu sırada krala barış yanlısı olduğu için Yelboğa'nın öldürüldüğü haberi geldi. Elçiler bunun üzerine krala sultanın ve tüm emirlerin barış yanlısı olduklarını taahhüt ettiler. Kralın tam yetki verdiği elçileri Kahire'ye gittiklerinde onlara Yelboğa öldüğü için önceki anlaşmanın geçersiz ve hükümsüz olduğu söylenerek yeni şartlar öne sürüldü. Bu şartlar kabul edilmeyince iki taraf arasında anlaşma yapılmadı.²⁴ Ayrıca Yelboğa'nın ölmesi Memlûklerin Kıbrıs'a yapmayı planladıkları seferin yapılamamasına sebep oldu.²⁵

Barış anlaşmasının yapılamaması sonucunda Lusignanlar, Memlûk topraklarına karşı saldırıda bulunmaya devam ettiler. Pierre öncülüğünde 1367 yılında 130 parçadan oluşan gemilerle birlikte Lusignanlar bu defa Trablus'a saldırdılar. Trablus'ta bulunan savaşçıların Haçlıları karşılaması sonucunda iki taraf arasında büyük bir çarpışma meydana geldi. İlk başta Müslümanların geri çekilmesini fırsat bilen Haçlılar, şehre girerek birtakım yerleri yağmaladılar. Daha sonra şehrin içinde iki grup yeniden savaştılar. Çarpışma esnasında Haçlılardan bin kadar kişi ölürken Müslümanlardan kırk kadar kişi yaralandı. Haçlılar kayıplarının da çoğunluğu sonucunda Trablus'tan ayrıldılar.²⁶ Kral

²² Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 65.

²³ Hill, *A History*, V. II, s. 338-339.

²⁴ Hill, *A History*, V. II, s. 339-347.

²⁵ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 65; Buharalı, *Kıbrıs'ta İlk Türkler*, s. 88-89.

²⁶ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 233.

ve donanması Trablus'tan Tarsus'a ulaştı. Burada ele geçirdikleri gemi inşası için bulunan ahşap malzemeyi yakan Haçlılar şehri de yağmalayıp oradan ayrılarak Lazkiye'ye gittiler. Ancak burada çıkan şiddetli bir fırtına sonucunda onların gemilerinin bir kısmı batarken bir kısmı da Müslümanlar tarafından ele geçirildi. Haçlılar son olarak Ayas'a saldırmak üzere harekete geçtiler. Buradaki şehir halkı kendilerine yardımcı kuvvet gelene kadar şehrin tahrip edilmesini önlemek için onları bir süre oyaladılar. Daha sonra şehri onlara teslim ettiler fakat yardıma gelen kuvvetler gece yarısı ani bir saldırı yaparak şehri onlardan geri almayı başardılar.²⁷ Lusignan kralı I. Pierre 17 Ocak 1369 günü öldü.²⁸ Bunun üzerine Lusignanlar I. Pierre'nin ölüm yerine oğlunun geçtiğini bildiren mektup ve İskenderiye saldırısı sonucu ele geçirdikleri esirlerin bir kısmını sultana gönderdiler. Bu sırada Venedikliler ve Cenevizliler tarafından sürdürülen barış görüşmeleri en nihayetinde kabul edildi.²⁹

Sultan üst rütbeli iki emiri temsilcisi olarak atadı ve İtalyan cumhuriyetlerinden dört elçi, Kıbrıslı iki elçi sultanın elçileri ile birlikte 29 Eylül'de Gazimağusa'ya ulaştılar. II. Pierre'nin naibinin huzuruna çıkan Müslüman elçiler, kralın babası I. Pierre'nin sultana yaptığı yanlış davranışların bağışlandığı, Venedik ve Cenevizlilerin isteği üzerine sultanın barış yaptığını, bundan sonra kötü bir harekette bulunulursa bunun bedelini kendisinin ödeyeceği gibi küstahça ve genç kralı aşağılayıcı şeyler söyleyince, haddini aşan elçilere uygulanan prosedür gereği onlar hapse atıldılar. Müslüman elçiler dört gün sonra özür dileyerek kendilerini affettirdiler ve iki taraf arasında barış için yemin edildi. Müslüman elçilere değerli hediyeler verildi. Onlar daha sonra İskenderiye'ye döndüler.³⁰ Aralık 1370 tarihinde yapılan bu anlaşma yirmi yıl geçerli olup, iki tarafta bulunan esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması ve İskenderiye baskını sonrasında kapatılan Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'nin yeniden açılarak hizmete girmesini içeren maddelerden meydana gelmekteydi.³¹

II. Pierre döneminde, Kıbrıs'ın en önemli ticaret limanı olan Gazimağusa, 1373 yılında Cenevizliler tarafından işgal edildi.³² Bu durum Lusignanların adadaki gücünün büyük oranda zayıflamasına neden oldu. Daha sonra Kral Janus (1398-1432) döneminde aşağıda bir başlık altında anlatacağımız üzere Memlûk Devleti'ne yönelik yapılan korsancılık faaliyetleri artarak devam etti. Diğer taraftan Memlûk tahtına çıkan Sultan Barsbay (1422-1438) oldukça güçlü bir hükümdardı ve devletine karşı gerçekleştirilen saldırılar sonrasında Kıbrıs adasını tamamıyla yok etmeye karar vermişti.

2. 2. Kral Janus Döneminde Gerçekleşen Korsancılık Faaliyetleri

Kral Janus döneminde Memlûk Devleti'ne karşı gerçekleştirilen korsancılık faaliyetleri artarak devam etmekteydi. Janus'un filosu ile birlikte Katalan gemileri 1414 senesine kadar Halep, Şam emirlikleri ve Tripoli gibi şehirlerin sahil kısımlarında yağmacılık yapıyorlardı. Yapılan bu akınlar neticesinde elde edilen ganimet ve köleler Kıbrıs'ı zenginleştirdi. Memlûk Devleti yapılan bu korsancılık faaliyetlerine karşı Kıbrıs'a doğrudan bir saldırı gerçekleştirilmesinde bile zaman zaman yağma ve misilleme yaparak Hristiyanlara karşılık vermekteydiler.³³ Daha sonra 1414 senesinde barış görüşmeleri yapılması için Janus tarafından sultana elçi olarak Thomas Provosto gönderildi. Provosto Kahire'den yanında Müslüman bir elçi ile geri döndü. Bu elçiye vaftiz edilmemiş olan bütün Müslüman esirleri satın alması emredilmişti. İki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir barış meydana geldi. Buna göre elçi esirleri satın aldı. Kral Janus adaya korsanları kabul etmeyeceğini ve yağma edilen malların adadan kimse tarafından alınmayacağına dair sultana söz verdi. Elçi böylece

²⁷ Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", s. 447-448.

²⁸ Leontios Makhairas, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"*, (Çev. Richard M. Dawkins), V. I, Oxford Clarendon Press 1932, s. 265-267.

²⁹ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 71-73.

³⁰ Hill, *A History*, V. II, s. 375.

³¹ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 73.

³² Gazimağusa'nın Cenevizliler tarafından ele geçirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs*, s. 94-101.

³³ Hill, *A History*, V. II, s. 469.

Kahire'ye geri döndü.³⁴ Makhairas eserinde yapılan anlaşmadan sonra; *aptal insanlar ve şövalyelerin çoğu şöyle dediler: “Bizden nasıl korktuklarına bakın. Barış yapmak için gelip bize yağ yakmakta zaman kaybetmediler”* diye bahseder.³⁵ Bu durum Kıbrıslıların kendilerini oldukça güçlü Memlûk Devleti'ni zayıf sandıklarına dair olan inançlarının boyutunu ortaya koymasından önemlidir. İki taraf arasında gerçekleşen anlaşma yaklaşık on yıl kadar bozulmadan devam etti. Fakat daha sonra Kıbrıslılarca yeniden artan korsancılık faaliyetleri Memlûkler tarafından dayanılmaz bir hal aldı.

Lusignanlar 1422'de içerisinde yaklaşık yüz bin dinar değerinde mal bulunan bir ticaret gemisini İskenderiye limanına gerçekleştirmiş oldukları saldırı sonucunda zapt ettiler.³⁶ Yine Hristiyan korsan gemileri bu dönemde Memlûk sultanı Barsbay tarafından Osmanlı sultanı II. Murat'a gönderilmek üzere yola çıkmış olan içi hediyelerle dolu bir gemiyi ele geçirdiler.³⁷ Bu iki önemli gelişmenin yanı sıra aşağıda ele alacağımız korsanlar tarafından getirilen malların Kıbrıslılar tarafından alındığı haberi üzerine sultan adaya sefer düzenlemeye karar verdi. Bu olaylar Lusignan Krallığı için sonun başlangıcı oldu. Zaten 1373 senesinde II. Pierre döneminde en önemli ticaret limanları olan Gazimağusa'yı Cenevizlilere kaptırarak güçsüzleşen Lusignanlar, Janus döneminde yaptıkları korsancılık faaliyetleri sonucunda Memlûkler tarafından adaya gerçekleştirilen deniz seferleri sonucunda tamamıyla kendi kuyularını kazmış oluyorlardı. Üstelik 1365 yılında İskenderiye'ye yapılan baskın Memlûkler tarafından unutulmuş değildi.

3. Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hakimiyeti Altına Alması

Memlûk Devleti, Lusignan Kralı I. Pierre'nin öncülüğünde Haçlılar tarafından gerçekleştirilen 1365 yılındaki İskenderiye saldırısına yaşadığı iç karışıklıklardan dolayı bir türlü cevap verme şansı bulamamıştı. Fakat Sultan Barsbay döneminde bu şansı elde etme imkânı buldular. Üstelik Lusignan Kralı Janus döneminde artan korsancılık faaliyetleri Memlûkler için Kıbrıs'a sefer yapılmasını zorunlu kıldığı açıktı. Memlûkler tarafından 1424 yılında ilki gerçekleştirilen ve 1426 senesinde üçüncü deniz seferi sonucunda yenilgiye uğratılan Lusignan Krallığı bu tarihten yıkılışına kadar olan süreçte bağımsızlığını yitirerek Mısır'a bağlı olan bir devlet halini aldı.

3. 1. I. Deniz Seferi

Yukarıda anlattığımız korsancılık faaliyetlerinin yanı sıra Makhairas tarafından anlatılan bu olayda Kıbrıslı iki yöneticinin gizlice korsanlardan mal satın almaları ve bunun sultanın kulağına gitmesi ile birlikte Memlûkler tarafından Kıbrıs'a yapılacak olan üç deniz seferinden ilkinin başlamasına neden olduğu belirtilir. Bu olaya göre, Aliki³⁸ kumandanı John Gasel ile birlikte Lemeso³⁹ bailisi (muhafız) Philip Picquiny, korsanlar tarafından Suriye'den getirilen malları gizlice satın aldılar. Bu sırada korsanların elinden kaçan Müslüman bir esir Kahire'ye giderek sultana korsanların kendilerini yağmaladığını, Kıbrıslıların da bu ganimetleri satın aldıklarını ve korsancılığa göz yumduklarını söyledi. Bu duruma oldukça öfkelenen Sultan Barsbay, 26 Eylül 1424 tarihinde 6 adet savaş gemisini Kıbrıs'a sevk etti. Bunlar Limasol'a geldiler. Onlar krala ithamda bulunarak; *sizin yaptığınız barış ve verdiğiniz yeminler bu mu? Korsanları yağmacılık için serbest bıraktınız ve ganimetleri satın aldınız!* dediler. Bunun üzerine kral adaya gelen Memlûklerin herhangi bir yere zarar vermelerini engellemesi için Philip Provosto kumandasında silahlı adamlar yolladı. Daha sonra Limasol muhafızı Philip Picquiny geldi ve Philip Provosto ile birlikte Limasol kalesinde bıraktıkları orduyu aldı. Picquiny ve Provosto hizmetçilerini de yanlarına alarak Müslümanları keşfe çıktılar. Bu

³⁴ Makhairas, *Cyprus entitled “Chronicle”*, V. I, s. 623-629.

³⁵ Makhairas, *Cyprus entitled “Chronicle”*, V. I, s. 629.

³⁶ İbn Tağrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire*, s. 459; Buharalı, *Kıbrıs'ta İlk Türkler*, s. 90; Rıdvan Yiğit, *Mısır Memlûkleri Devleti'nde el-Melik el-Eşref Barsbay Dönemi (1422-1438/ H. 825-841)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir HBVÜ, SBE, Nevşehir 2014, s. 58.

³⁷ Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, s. 111; Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, s. 151.

³⁸ Larnaka'nın orta çağlardaki adı. H. Muzaffer Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs 2000, s. 52.

³⁹ Limasol'un eski ismi. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 61.

sırada Müslümanlardan birisi Philip Provosto'yu ok ile başından vurdu. Philip Provosto vurulunca atından yere düştü. Picquiny olayı görünce hizmetçisi ile birlikte oradan kaçtı. Philip Provosto yerde öylece kaldı. Müslümanlar Philip Provosto'nun başını kestiler ve onun cesedini Kahire'ye sultana götürdüler. Sonra Kıbrıs ordusu geri çekildi ve sahile gelen Müslümanlar burada mallarının bir kısmını teşkil eden çok sayıda şey buldular. Memlûk askerleri daha sonra Venedik muhafızı Alfonso Santamaria'nın Limasol'daki evinde depolanmış olan Venediklilere ait malları aldılar. Limasol'u ve Giritli bir tüccar ve bir korsan gemisini ateşe verdiler. Yolları üzerinde bulunan iki kayıkla karşılaştılar ve onları yaktılar. Sonra Kouvouklia'ya⁴⁰ gittiler. Buraya büyük hasar verdiler. Kral Janus Müslümanların bu saldırılarına karşılık vermek üzere Thomas Provosto kumandasında teçhiz edilmiş olan iki savaş gemisi ile iki kadırgayı Suriye bölgesini yağmalamaları için gönderdi. Thomas Provosto Ayas'tan gelen bir kadırgaya rastladı ve onu ele geçirdi. Bu geminin içinde önemli bir Memlûklu vardı. Thomas onu Lefkoşa'ya getirdi ve hapsedirdi.⁴¹

İbn Tağrıberdi eserinde Memlûk Devleti tarafından gerçekleştirilen birinci Kıbrıs seferi ile ilgili bilgi vermiştir. Buna göre; Bulak sahilinden iki gemi Nil'den hareket etti. Bu gemilerde seksen Memlûklunun yanı sıra gönüllü olanlar vardı. Sultan kendilerine Trablus'a giderek, Şam sahillerinden asker yüklü birkaç gemi almalarını ve buradan Akdeniz'e açılarak Hristiyan korsanları aramaya gitmelerini bildirdi. Bu kuvvetlerin sayıları aldıkları takviye kuvvetleri ile birlikte beş gemi olmuştu. Önce Gazimağusa'ya ulaştılar. Buranın hâkimi onlara iyi davrandığı için şehre dokunmayarak Limasol'a geçtiler. Müslümanlar burada bulunanlarla savaştılar ve onları yendiler. Bazı gemilerini batırıp, bazılarını da ateşe verdiler. Bal, yağ, pamuklu kumaş gibi birçok ganimeti ele geçirdiler. Ayrıca 23 kişiyi de esir aldılar. Daha sonra bu seferden 14 Ekim 1424 günü geri döndüler.⁴²

Memlûk Devleti tarafından gerçekleştirilen bu sefer sonucunda az sayıda asker ve gemi olmasına rağmen elde edilen başarı, adanın kendini savunacak kadar güçlü durumda olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum sultanın ve Memlûklerin adaya yeni bir sefer yaparak burayı tamamıyla hakimiyetleri altına almak istemelerini şüphesiz teşvik etmiştir. Öte taraftan Kral Janus'un yapılan sefere karşılık vermek için Suriye bölgesine gemiler sevk etmesi, kendisine olan güven ve Müslümanlara karşı saldırı isteğinin sürdüğünü ortaya koymaktadır.

3. 2. II. Deniz Seferi

Aralık 1424'de Kıbrıs'a yapılacak yeni bir sefer için gemi yapımına başlandı. Memlûk Sultanı Barsbay gemilerin inşasını doğrudan kendisi denetledi. Ayrıca Hristiyanlar tarafından yapılan saldırıları savunmak için sahil bölgelerine hisar yaptırdı. Bu hisarlar silahlarla doldurularak atlı ve piyade olmak üzere içine askerler yerleştirildi. Daha sonra sultan sefere gidecek her askere yirmişer dinar para dağıttı. Cuma namazından sonra Bulak sahiline gitti. Sefer için hazır olan gemiler 20 Haziran 1425 tarihinde buradan dörder dörder ayrıldılar. Seferin komutasında Emîr Çeribaş bulunuyordu.⁴³

Memlûk donanmaları 7 Temmuz günü Dimyat'tan denize açıldılar ve 20 Temmuz'da Trablus'a geldiler. Bu sırada Trablus'un yanı sıra Beyrut'tan da alınan kuvvetlerle toplamda kırk adet gemiden oluşan Memlûk donanması artık Kıbrıs seferi için tamamıyla hazırды.⁴⁴ Emîr Çeribaş donanması ile birlikte Trablus'ta bulunduğu sırada Kral Janus'a çeşitli hediyeler ile birlikte bir elçi gönderdi. Ondan Sultan Barsbay'a itaatini bildirmesini istedi. Kral Janus tarafından onun bu teklifi

⁴⁰ Eski Baf harabelerinin yanında bulunan ve anlamı "taşra konağı" olan yerin adı. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 59.

⁴¹ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 631-633.

⁴² İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 461-462.

⁴³ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 462-463.

⁴⁴ Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs*, s. 114; Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, s. 155; Buharalı, *Kıbrıs'ta İlk Türkler*, s. 95.

reddedildi. Daha sonra Memlûk donanması 30 Temmuz 1425 tarihinde Kıbrıs'a varmak üzere denize açıldı.⁴⁵

3 Ağustos 1425 tarihinde elli parça Müslüman gemisinin teçhiz edildiği haberi geldi. Bir sonraki gün Memlûk donanması Gazimağusa'ya ulaştı. Bunun üzerine Janus, Müslümanlara karşı koymaları için oluşturulan 500 atlı ve iki bin yaya asker ile birlikte Suriye, Ermenistan ve bütün köylerden azat edilmiş olan kölelerin yanı sıra zanaatkarlardan oluşan ordunun başına kumandan olarak Galile prensi olan kardeşi Henry'yi görevlendirdi. Müslümanlar adaya çıktıktan sonra Trapeza⁴⁶ ile birlikte Kalopsida'yı⁴⁷ yaktılar. Prens Henry bu sırada Sivouri'ye⁴⁸ geldi ve ne Müslüman askerleri ne de onların gemilerini bulabildi. Prens Müslümanlarla karşılaşmak için ararken onların Sivouri yolunda olduklarını öğrendi. Hristiyanlar Styli'de⁴⁹ bir tepenin üzerinde yirmi kadar Müslüman buldular. Bunların sekizi süvari, on ikisi yaya askerlerdi. Hristiyanlar tarafından saldırıya uğrayan bu askerlerden altı yaya öldürülüp bir tanesi de esir edildi. Diğerleri ise kaçmayı başardı. Aynı gün hava çok sıcaktı ve Prens in ordusundan on bir kişi öldü.⁵⁰

8 Ağustos 1425 Çarşamba günü Prens Henry askerleri ile birlikte karadan ilerleyerek, kıyıya yakın şekilde seyreden Müslümanları takibe koyuldu. Daha sonra Hristiyanlar geceyi Aradippou'da⁵¹ geçirdiler. Bir sonraki gün Prens adamlarından bir kısmını Alikı'ye⁵² gönderdi. Onlar burada yaya olan Müslüman askerlerle karşı karşıya geldiler. Meydana gelen çatışmada beş tane Hristiyan asker öldü. Müslümanlar tarafından 10 Ağustos günü Kellia,⁵³ Aradippou, lordların iskanlarını yaktıkları haberi geldi. Yine Larnaka kulesinin civarı ve Vromolaxia⁵⁴ gibi yerleri yakarak ilerlediler ve Limasol kalesine gittiler. Limasol kalesinin surlarında bir oyuk vardı. Müslümanlar daha önce burada çalışmışlardı. Bir tanesi bu oyukun yerini kendilerine gösterdi. Müslüman kuvvetleri geceleyin bu oyuktan içeriye sızdılar ve kaleyi zapt ettiler. Limasol muhafızı olan Stephen of Vicenza ile birlikte birçok kişiyi öldürdüler ve esir aldılar. 11 Ağustos Cumartesi günü prensin danışmanları onun Memlûklerle savaşmasını engelledi. 12 Ağustos'ta Prens Henry başkent Lefkoşa'ya geldi. Kral Memlûklere karşı orduyu kumanda etmesi için Lefkoşa şerifi Domenico de Palu'yu görevlendirdi. Memlûkler Hristiyan ordusunun geldiği haberini alınca onlara pusu kurdular. Sekiz Memlûk süvarisi saldırımları için kendilerini gösterdiler. Onları gören Hristiyan askerler saldırmak için koşmaya başladılar. Bu sırada bir köylü yüksek bir tepeden pusuyu gördü ve tepeden aşağı inerek onlara seslendi. Bunun üzerine Hristiyan askerler geri çekildiler. Domenico askerleri Palamida'ya⁵⁵ getirdi. Memlûkler de Palamida'ya geldiler ve gittikleri her yeri yaktılar. Memlûkler daha sonra Hristiyanların kendileri ile savaşmak için karşılıklarına çıkacak cesaretleri olmadıklarını anlayıp ele geçirdikleri ganimetler ve esirlerle birlikte Kahire'ye geri döndüler.⁵⁶ Memlûkler Kıbrıs'a gerçekleştirdikleri ikinci deniz seferinden de zaferle ayrılan taraf oldular. Kıbrıs adasından birçok ganimet ve esir elde ettiler. Bu durum doğal olarak Sultan Barsbay ve Memlûkleri fazlasıyla memnun etti.

⁴⁵ Hill, *A History*, V. II, s. 471.

⁴⁶ Gazimağusa'nın yaklaşık olarak beş km batısında yer alan yerin ismi. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 57.

⁴⁷ Anlamının "verimli yer" olduğu belirtilen Gazimağusa'nın on km kadar batısında bulunan bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 68.

⁴⁸ Gazimağusa'nın 10 mil kadar batısında bulunan ve ayrıca kalesi olan yer. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.67.

⁴⁹ Gazimağusa'nın 8 mil kuzeybatısında bulunan eski bir köyün adı. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.67.

⁵⁰ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 633-635.

⁵¹ Larnaka civarında bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.52.

⁵² Larnaka'ya orta çağda verilen isim. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.52.

⁵³ Larnaka yakınlarında bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.57.

⁵⁴ Larnaka Tuz gölü civarında bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.69.

⁵⁵ Limasol yakınlarında bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.64.

⁵⁶ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 635-637; Hill, *A History*, V. II, s. 472-473.

3. 3. III. Deniz Seferi

6 Nisan 1426 tarihinde Kahire'ye gelen bir Bizans elçisi, yanında getirdiği hediyeleri Memlûk Sultanı Barsbay'a sunduktan sonra ondan Kıbrıs'a saldırmaması ricasında bulundu. Sultan onun bu söylediğine kulak asmadı ve Kıbrıs'a gerçekleştirilecek yeni sefer için hazırlıkların sürdürülmesine devam etti.⁵⁷ Sultana adaya yeni bir sefer yapmamasını rica edenler olduğu gibi Kıbrıs'a sefer için teşvik edenler de vardı. Kral Janus'a düşman olan ve adadaki çıkarları doğrultusunda hareket eden Cenevizliler Sultan Barsbay'ı Kıbrıs'a yeni bir sefer düzenlemesi için teşvik etmekteydiler. Mısır'da bulunan Cenevizli Benedict Pallavicini, Sultana; "*Kıbrıs kralının sizinle karşı karşıya gelmeye ne gücü var?*" dedi. Sultanı, Kral Janus'a karşı savaşa girmesi için övdü. Cenevizlilerin aslında amacı Kral Janus'un Memlûklere karşı savaşa girmesini sağlayarak masraf yapması ve bu sayede fakirleşmesini sağlamaktı. Cenevizliler daha sonra iki devlet arasında uzlaşma sağlayıp dengeyi kuracaklarını umuyorlardı. Bu bakımdan onların Memlûk Devleti'nin adayı tamamen ele geçirmelerini istedikleri söylenemez. Yine Cenevizliler ellerinde bulundurdukları Gazimağusa'ya gelebilecek muhtemel Memlûk saldırılarından çekindikleri için de böyle bir siyaset sürdürdükleri muhtemeldir. Sultanı yeni bir sefer için teşvik eden bir diğer kişi de Karaman Beyi idi. İki gemisi ile İskenderiye'ye gelen Karaman Bey, Sultan Barsbay'a donanması ile birlikte Kıbrıs'a gitmesi için teşvik etti.⁵⁸ Alanya bölgesine hâkim olan Karaman Bey'in sultanı Kıbrıs üzerine sefer için teşvik etmesi aslında gayet normaldi. Çünkü Kıbrıslı korsanlar Türk kıyılarını da yağmalayıp kendilerini rahatsız etmekteydiler. Memlûk Devleti tarafında bu gelişmeler yaşanırken Kral Janus da Batı'daki devletlere mektuplar yollayarak yardım isteğinde bulunuyordu. Kral Janus'un bu çabalarının karşılık bulduğu yerler oldu. Katalan kralı, yeğeni Carceran Suarez'in kumandasında kendi gemi ve şövalyelerini yardım etmeleri için Kıbrıs'a gönderdi. Kral Janus'a gelen bu yardımlar hakkında Barsbay'a mübalağalı haberler gidince, sultan sefer için yapılan hazırlıkların daha da hızlandırılmasını istedi.⁵⁹

Kral Janus, Müslümanlar tarafından bilge olarak kabul edilen ve ünü her yere yayılmış olan Şeyh Muhammet adında bir kişi ile iletişim halindeydi. Kralın elçisi Thomas Provosto ile birlikte tüccar olan John Podocataro bu kişinin yanına gitmişler ve onunla dost olmuşlardı. Ona kıymetli hediyeler veriyorlardı fakat bu adam çok zengin olduğu için onlardan sadece yiyecek gibi getirdikleri şeyleri kabul ediyordu. Bu sırada sultanın yaptığı hazırlıkları görüyor ve kral için üzülüyordu. Bu kişi savaş yanlısı birisi değildi. Kralı uyarmak için kendisine oğlunu gönderdi. Sultanın ona çok güçlü olduğunu, her şeyden önce ilahi adaletin ondan yana olduğunu çünkü kral ve halkının korsanlara yiyecek ve erzak vermeyeceklerine daha önce yemin ettiklerini veya korsanlardan köleler satın almayacaklarına dair yemin ettiklerini, sözlerine sadık kalmadıklarını bildirdi. Dahası sultanın Suriye'nin tüm krallıklarını itaat altına almış olduğunu ve Kahire'de olduğu kadar Dimaşk, Trablus ve Kudüs'te de çok güçlü olduğunu ve aklındaki bu fikri uygulamaya koyacak olursa bahtsız ada Kıbrıs'ı tamamıyla yok edeceğini bildirdi ve oğlunu geri çağırdı. Sultan hayretle düşünüyordu; "*Bana barışı teyit etmesi için gemilerimle ona iki defa haber gönderdim ve o imzalamadı. Bence ya çok cesur ya da çok deli olmalı. Ben de yemin olsun ki Allah'ın bana verdiği tüm gücü kullanıp o kokuşmuş Kıbrıs adasını yakacağım. Onlarla bir defa daha sıkıntı yaşayacağıma*".⁶⁰ Sultanın Kıbrıs tarafından süregelen saldırı ve taşkınlıklarından bıktığı ve artık bu işi tamamıyla halletmeyi öncelikli iş olarak gördüğü aşıkardı. Aynı zamanda Kıbrıs Kralı Janus'un Memlûk Devleti tarafından kendisine sunulan barış tekliflerini geri çevirmesi ise çok ilginçtir.

Bu kişi daha sonra kendi zamanında ve duydukları kadarıyla Müslümanların adaları sıklıkla ateşle yerle bir ettiklerini ve halkı tutsak edip götürdüklerini bildiği için krala duyduğu sevgiden dolayı ona bir mektup yazıp oğlu ile kendisine göndermeyi düşündü. Ve ona şöyle bir mektup yazdı:

"Lordum, sultan sana çok kızmış ve bu senin yanlışın yüzünden. Sultanın sana gelmek ve adamı yok etmek üzere muhteşem bir filo hazırladığını öğrendim. İki kere sana barışı tasdik etmen için haber

⁵⁷ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 464; Yiğit, *el-Melik el-Eşref Barsbay Dönemi*, s. 62.

⁵⁸ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 653.

⁵⁹ Hill, *A History*, V. II, s. 475.

⁶⁰ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 639-641.

gönderdi. Ama sen hiç oralı olmadın... Oğlum, Sana yalvarıyorum. Hristiyanların kanı akacak, ada esarete düşecek. Çünkü sultanım daha öncekilere benzemiyor. O çok güçlü. İslam'ın yegâne hükümdarı ve senin olduğundan çok çok daha zengin. Danışmanlığında çok bilge adamlar var. Ve orduları savaşın sıkıntılarına seninkilerden çok daha fazla dayanıklı. Savaş sanatında çok yetenekliler. Ona boyun eğmiş seninkilerden çok daha güçlü ve zengin elli tane şehir var. İnanmazsan adamlarının sana getirdikleri dünya haritasını aç, Sultanın ne kadar güçlü olduğunu göreceksin. Bana inan. Sana iyi bir babanın oğluna davrandığı gibi davranıyorum. Bu sözlerimi dinle. Sana yemin ederim ki Allah, Melikşah ve Berkuk zamanından beri böyle güçlü bir Sultan göndermemiştir. Sana yemin ederim ki bu aptalca niyetinden caymazsan fethedilecek, yok edilecek ve sürüleceksin. Pişman olacaksın ama nafîle olacak... Efendim sana tavsiyede bulunduğumu duysa, beni de oğlumu da öldürür. Hayatımı ve krallığımı riske atma. Allah'a seni Müslümanların elinden alması için duacıyım. İşte bu yüzden oğlumu sana gönderdim. Ve onun sana söyleyeceği pek çok şeyi ona anlattım. Artık sana yazamam. Buyruklarını bekliyorum. Allah sana uzun yıllar bahşetsin.⁶¹

Şeyhin oğlu kıymetli hediyelerle birlikte mektubu alıp Gazimağusa'ya geldiği zaman krala haber verdiler. Bu sırada kral divanında oturuyordu. Tüm şövalyeler krala ve orduya büyü yapmasından çekindikleri için onun kralın yanına gelmesine karşı çıktılar. Kral onların bu tavsiyesine uyararak şeyh Muhammet'in oğlunu huzuruna kabul etmedi. Onun Gazimağusa'dan Lefkoriko'ya⁶² götürülmesini istedi. Onunla birlikte ne istiyorsa yapmaları için doktoru üstat John Syklitikos, beylerinden Peter Pelestri ile teşrifatçısı Manuel David'i tercüman olarak gönderdi. Şeyhin oğlu kralla yüz yüze görüşebilme ayarlarsa Peter Palestri'ye yüz duka vereceğini söyledi. Çünkü onun iyiliği için kendisine söyleyeceği çok gizli şeyler olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Peter Palestri kralın yanına giderek onun huzuruna çıkabilmesi için girişimlerde bulundu. Fakat onun bu çabaları herhangi bir sonuç vermedi. Palestri çaresiz geri döndü. Bunun üzerine şeyhin oğlu ona babasından krala gizli bir mektup getirdiğini söyledi. Bunu almasını ve krala ulaştırmasını istedi. O mektubu kralın eline vermek üzere huzuruna getirdiği zaman şövalyeler kendisini engellediler. George Khatit mektubu alarak Fransızcaya tercüme etti. Mektup daha sonra konsülün huzurunda okundu. Şövalyeler krala şöyle dediler: *"İnanın efendim, Sultan bizden çok korkmuştur ve dehşete kapılmıştır. Bu sebeple barış yapmak istiyor. Bu yüzden bizden ricada bulunuyor. Ve şeyhe bu mektubu bizi kandırmak için göndermesini buyurmuştur. Biz ona saldırmayalım diye. George Khatit, size söz veriyorum. Eğer sefere gidersek adaya dolduramayacağımız kadar çok sayıda köle ile döneceğiz."* dediler. Şeyhin oğlu kral tarafından kendisine verilen hediyeler ve cevabi bir mektupla geri yollandı. Babası oğlunu üzgün görünce ona ne olduğunu sordu. O da kralı görmesine izin vermediklerini söyledi. Şeyh dehşete kapılıp, oğlum onun huzuruna çıkamadı. Şüphesiz bu Allah'ın isteği. O ve konsülü sırf kibirleri yüzünden efendimin köleleri olacak dedi.⁶³

Bu mektup bizlere belki de iki devlet arasında yaşanan bütün olayların sebep-sonuç ilişkisini anlamamız açısından çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buradan hareketle Memlûk Devleti'nin sultanının ne kadar kudretli olduğu anlamaktayız. Ayrıca onun yanında bulunan devlet adamlarının yetenekli kişiler ve işin ehli oldukları muhakkak. Ayrıca sultanın ordusunun ne denli güçlü olduğu ve devletin sahip olduğu güç ve zenginlik de ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Lusignan Kralı Janus'un iktidarda kendinden emin olmadığı, yönlendirilmeye açık, liderlikten yoksun olduğu ve kendisinin etrafında bulunan üst düzey yönetici ve danışmanlarının basiretsiz kişiler olduğu açıktır. Bunlar gerçek ile yanlış ayırt edecek kadar bilge olmadıkları gibi ileri görüşlülüğe sahip kimseler değillerdi. Krala gelen mektuba yaptıkları düşüncesiz ve tutarsız yorumlar bunu bize açıkça göstermektedir. Ayrıca şeyhin Hristiyan olan kral ve halkına üzülen ve kendi efendisine karşı gelmek uğruna ona oğlu ile birlikte uyarı mektubu göndermesi, Müslümanların ne kadar hoşgörülü bir yapıya sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Hristiyan soyluların aç gözlü ve bencil tutumları göz göre göre kendi sonlarını hazırlamalarına neden olmuştur.

Sultan gerçekleştirilecek sefer için çok sayıda gemi ve asker hazırlanması emrini verdi. Sultan Barsbay'a gelen birçok kişi bu sefere katılabilmek için ondan izin almaya çabaladı. Fakat gemilerde

⁶¹ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 641-645.

⁶² Gazimağusa'nın 16 mil kadar kuzeybatısında olan bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.60.

⁶³ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 645-647.

yer kalmadığı için sultan çoğu kişiye izin vermedi. İbni Tağrıberdi bu olayla ilgili olarak eserinde insanların yüzlerinde gülümseme olanların sefere gittiği, üzüntü ve gerginlik olanların ise sefere katılmadıklarının kendilerine sormadan anlaşıldığını ifade eder.⁶⁴ Memlûk Devleti tarafından 1426 yılında Kıbrıs adasına gerçekleştirilen üçüncü sefer hakkında bizzat istilayı yaşayan Lusignan tarihçisi Leontios Makhairas eserinde bu konuyu ayrıntılarıyla ele almaktadır.

Sultan Barsbay, Haziran 1426 yılında yüz elli gemi ile birlikte Tağrıberdi el-Mahmudi'yi Kıbrıs'a gönderdi. Memlûk donanması Mısır gemileri, kadirge ve ticaret gemilerinden oluşuyordu. Bunlar 500 Memlûk, 2000 Türk çavuşu ve 600 Arap'ı taşıyordu. Müslümanlar Temmuz ayının başında Avdimou⁶⁵ malikanesindeki Limnati'den⁶⁶ adaya ayak bastılar. Karaya çıkar çıkmaz Janus tarafından yaptırılmış olan Limasol kalesine saldırdılar. 3 Temmuz'da Müslüman ordusunun geldiği haberi Kral Janus'a iletildi. Kral derhal 1600 silahlı şövalye ve 4000 yaya askerden oluşan ordusuna çeki düzen verdi. Ordu Temmuz ayı içerisinde Lefkoşa'dan yola çıktı ve Potamia'ya⁶⁷ geldi. Janus yardım için Rodos ve başka yerlere haber göndermişti. Bunların kendisine yardıma gelmelerini bekliyordu. Memlûkler önceden Hristiyan olup daha sonra Hristiyanlığı inkâr eden yaşlı bir Memlûku krala elçi olarak yolladılar. Bu sırada krala Limasol'un Müslümanlar tarafından zapt edildiği haberi geldi. Şövalyeler elçinin Kral Janus'un huzuruna çıkmasına izin vermediler.⁶⁸

Kral Memlûk kuvvetlerinin ilerleyip kendisine ani bir şekilde saldırmalarını önlemesi için James de Belonia'yı bütün yaya askerlerle birlikte ön saflara yolladı. Kral beni şarap dağıtımıyla vazifelendirdiği için benim de onlarla birlikte gitmemi ve şarap dağıtımına bakmamı istedi. Biz de Pyria'ya⁶⁹ gittik ve buradaki tarlalara dağılıp ordugâh kurduk. Daha sonra cuma günü şafak vaktinde Khirokitia'ya⁷⁰ gittik. 5 Temmuz 1426 tarihinde kral bütün ordusuyla birlikte Khirokitia'ya geldi. Kral ve şövalyeler Khirokitia kulesine yerleştiler. Ordunun geri kalanı çadırlarını kurdu ve bir kısmı kendine barınaklar yaptı. Ordu o kadar büyük bir alana yayılmıştı ki haberci bir emri duyuracağı zaman kendisinde boru olmadığı için sabah erkenden başlasa öğleye kadar hepsini dolaşamazdı bile. Müslümanlar bir mektup yazıp Kral Janus'a yolladılar. Mektupta;

“Yiğit Efendi, ülkenize geldik ama siz sultanımızın oğluna yakışır bir tutum olarak hiçbir adamınızı yollayıp bizi kabul etmediniz. İstek ve talebimiz nedir diye sormadınız. Şimdi biz size bu mektubu gönderiyoruz. Gelip bizimle yeni bir barış anlaşması yapılmasını görüşmenizi talep ediyoruz. Şartlarımız şunlardır: Korsanlara ve yağmacılara gelip bizleri rahatsız etmelerine izin vermeyin. Onlara ülkenizde sığınma, barınma sağlamayın. Tam aksine bizim dostlarımızı dost, düşmanlarımızı düşman olarak bilin. İyi dost ve iyi komşular gibi davranın...Gelerseniz birlikte konuşacağız ve siz bu durumdan çok memnun kalacaksınız. Bu durumda biz de sizleri kendi halinize bırakarak tekrar efendimizin yanına döneceğiz. Şunu bilin ki: eğer siz bize gelmezseniz, biz size geleceğiz! Pazar günü olmadan birimizden biri ötekini muhakkak görecektir.”⁷¹

Mektubu okuyunca şövalyeler yazılanlara güldüler. Çünkü mektubun yazılış şekliyle hiç memnun kalmamışlardı. Diğerleri de mektubu duydukları zaman homurdanarak; “*Bunlar bizi aldatıp kandırmak istiyorlar.*” dediler. Daha sonra gelen elçiyi yakalayıp ona eziyet ettiler. Elçiye öyle zalimce davrandılar ki onun ölümüne neden oldular. Bu bir elçiye yapılmaması gereken insafsızca ve haince bir davranıştı. Thomas Provosto tarafından ele geçirilmiş bir başka elçiyi de Lefkoşa'daki Arsenal kulesine attılar. Lefkoşa'da olup Hristiyan yapılmış olan çok sayıda Müslüman esirin, şehri terk ederek Memlûklere katılmalarından korkup, onları şehir içinde kalmaya mecbur bıraktılar. Eğer

⁶⁴ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu 'z-Zâhire*, s. 464-465.

⁶⁵ Limasol'un yakınında bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.53.

⁶⁶ Limasol'un batısında Evdim yöresinde deniz kıyısında bulunan bir yer. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.61.

⁶⁷ Lefkoşa'nın güneydoğu tarafında bulunan bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s.66.

⁶⁸ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 653.

⁶⁹ Larnaka kazasında Stavrovuni'nin 4 mil kuzeyinde bulunan bir köy. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 66.

⁷⁰ Larnaka ve Limasol'un arasında bulunan bir yer. Bk. Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, s. 57.

⁷¹ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 653-657.

burayı terk ederlerse bunun cezası ölümdü. Bu aptalcaydı. Çünkü kralın yenildiğini duyup korkusundan dağlara kaçan birçok sonradan Hristiyan olmuş kişiler vardı. Bunlar Memlûkler tarafından yakalanmak istemiyorlardı.⁷²

Memlûkler durmadan ilerliyorlardı ve kralın ordusunun doğu tarafını çevreleyen askerler göndermişlerdi. Ermeniler ve azat edilmiş köleler bir tarafa gittiler. Orada kralın düzenlediği gibi kalkanlarını kurdular ve Müslümanların saldırılarını beklemeye koyuldular. Kral ordunun tam merkezinde durdu. Sağ tarafında John de Grinier, sol tarafında Badin de Nores olmak üzere bütün ordu bir duvar gibiydi. Memlûk kuvvetleri bir süre sonra ovaya bakan tepenin üzerinde göründüler. Suriyeliler ve yaya askerler onları görünce yüksek sesle haykırarak trampetlerini çalmaya başladılar. Memlûkler de onlar gibi yaptılar. Kral ordusuna emir verdi ve ordu ilerleyip birçok Müslümanı öldürdü. Memlûkler geri çekilmeye başladılar. Kral bunun üzerine geri döndü. Hristiyan olup kral için dövüşen bir Türk delikanlı krala geri dönüp saldırmaya devam edip Memlûklerin çözümlerini sağlayalım diye tavsiyede bulundu. Çünkü bu esnada Müslümanların geri çekilme borusu çalınmıştı. Fakat Hristiyanların hiçbiri tekrar saldırıya geçmek için istekli değillerdi ve yaya askerlerin birçoğu silah ve kalkanlarını bırakıp kaçmışlardı. Çünkü bunlar savaş tecrübesine sahip değillerdi. Bu yüzden Hristiyan askerlerin çoğu öldü ve komuta çok kötü haldeydi.⁷³

Memlûkler Hristiyanların geri çekildiklerini gördükleri zaman kralın kendilerine Kherokitia kulesinde tuzak kurduğunu zannettiler. Bu yüzden adım adım ilerliyorlardı. Hristiyan askerlerden silahların ağırlığı altında, sıcaktan yorgun düşenlerle karşılaşınca onları kolayca öldürdüler. Kral atı ile giderken iki üç kez tökezledi. Daha sonra atı yolu üzerinde olan bir deveden ürktü. Bunun üzerine kral Janus atından inerek Antony Mari'nin atına bindi. Bu sırada Memlûkler Kherokitia'daki binanın bahçe kapısına kadar dayandılar. Oraya geldiklerinde işkence yapılarak öldürülen Memlûk elçisinin cesedini gördüler. Prens ile karşılaşp onu öldürdüler. Kral Janus ile burun buruna geldiler. Mızraklarını doğrultup krala saldırdılar. Kralın elinde sadece kılıcı vardı ve etrafında kendisine yardım edebilecek fazla adamı yoktu. Kral Janus kendisine saldıran askerlere Arapça kral olduğunu söyledi. Memlûkler onu duyunca saldırmadılar. Üzerine atlayıp kralı yakaladılar. Kralı esir alıp Larnaka'ya götürdüler. Aynı gün akşam olmadan Lefkoşa'daki kardinale bu haber ulaştı. Memlûkler adayı yağmalayıp erkek, kadın ve çocuk pek çok kişiyi, sığırları ve her türlü eşyayı alıp gemilerine götürdüler.⁷⁴

Memlûkler Kral Janus'un diğer kardeşinin başkentte olduğunu ve kendilerine karşı saldırmak için hazırlandığını haber aldılar. Bunun üzerine Lefkoşa'ya hareket ettiler. Bu sırada toplamda on dört gemiden meydana gelen Kıbrıs filosu Memlûk donanmasına saldırdı. Fakat Memlûkler onları yapılan deniz savaşında yenmeyi başardılar.⁷⁵ Müslümanlar Lefkoşa'ya doğru Potamia üzerinden ilerlemektedirken buradaki köşk ve bütün köyü yaktılar. Lefkoşa'ya geldiklerinde buranın çok büyük olduğunu görünce, girmeye korktular. Venediklilerden Arapça bilen Joseph Audet, kardeşi Bekhna ve Raymond Audet ile Khimi şamdanlar yakarak onları karşılamaya gittiler. Memlûkleri Lefkoşa'ya girmeye teşvik ettiler. Memlûkler şehre girdiler ve onlara devlet dairelerinin yerlerini sordular. Krallığa ait gelirlerin neler olduğunu öğrendiler. Daha sonra Müslümanlar, kralın gemilerinin geldiğini görünce korkuya kapıldılar. Lefkoşa'da bulunan ordularına haber verip onların hemen geri dönmelerini istediler. Tam buradan ayrılırken kralın sarayını yağmalayıp ateşe verdiler. Kilise ve manastırları yağmaladılar. Böylece Kıbrıs'tan ayrılarak geri döndüler.⁷⁶

29 Temmuz 1426 tarihinde Kıbrıs'ın alındığı ve Kral Janus'un esir edildiği haberi sultana ulaştı. Sultan bu haberi alınca sevincinden ağladı. Sonra Kıbrıs kralının getirilmesini emretti. Kral Janus başı açık olarak zincirli bir şekilde ilerledi. Birkaç adım atınca verilen emir sonucu kendisine yer öptürüldü. Aynı hareket birkaç defa tekrar ettirildi. Sultanın emri ile Janus yerine geri götürüldü. Sultan bir süre sonra ondan fide talebinde bulundu. Kral canından başka hiçbir şeyinin olmadığını

⁷² Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 657.

⁷³ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 661-663.

⁷⁴ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 663-669.

⁷⁵ Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs*, s. 103-104.

⁷⁶ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 669-673.

ifade etti. Sultan daha sonra birkaç kez aynı soruyu ona sordu. O da her zaman aynı cevabı verdi. Kral Janus'un fidyeye ödeyip serbest kalması için araya Hristiyan tacirler girdiler. İki taraf arasında yapılan anlaşma sonucunda kral Janus, yüz bini peşin yüz bini de memleketine ulaştıktan sonra olmak üzere iki yüz bin dinar karşılığında serbest bırakıldı. Ayrıca her sene sultana yirmi bin dinar cizye verecekti. Kral Janus sultandan Venedik ve Katalanlardan kendisini korumasını istedi. Sultan onun bu isteğini kabul etti. Janus yaklaşık olarak sekiz ay sonra serbest kalmış oldu. Sultan, Janus'u hapisten çıkardıktan sonra ona hilat giydirdi. Ayrıca ona altın eyerli bir at ve altın işlemeli bir kamçı verdi. Janus'u Kahire'de bir eve yerleştirdi. Ona hizmetçiler verdi. Janus Kahire'den hemen ayrılmayarak burada bir süre serbestçe gezdi. Burada bulunan kilise ve tapınakları ziyaret etti. Sultan daha sonra ona yolculuk hilatı giydirdi ve onu Kıbrıs'a geri gönderdi.⁷⁷ Kral Janus adaya döndükten sonra 10 Haziran 1432'de öldü. Makhairas eserinde kralın Kıbrıs'a geri döndükten sonra bir daha hiç gülmediğini, hep hüzünlü olduğunu belirtir.⁷⁸

Sonuç

Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın Memlûk Devleti ile olan mücadelesi ve Memlûklere bağlı bir devlet haline neden ve nasıl geldiğini sonuç olarak belirtmek için her iki tarafın değişen temel dinamiklerinin ne olduğunu tespit etmek ve bunları doğru şekilde yorumlayıp anlamak gerekir. Ayrıca bu iki devlet dışında kalan ve ilişkilerini etkileyen dış faktörlere değinmekte de fayda vardır.

Lusignan Krallığı'nı temelde etkileyen ve devletin seyrini değiştiren önemli mihenk taşları vardı. Bunlardan ilki 1291 yılında Memlûk Sultanı el-Eşref Halil'in Suriye'de yer alan son Haçlı toprağı Akka'yı fethetmesidir. Bu olaydan sonra Haçlıların Doğu topraklarında elinde kalan tek yer Kıbrıs adasıydı. Akka'dan kaçan birçok Haçlı Kıbrıs'a sığındı. Bu tarihten sonra Kıbrıs, Müslüman topraklarına yapılacak saldırıların ana üssü haline geldi. Ve bundan sonra Kıbrıs Müslümanlara karşı olan saldırgan tutumunu artırarak devam ettirdi.

İkinci önemli olay ise I. Pierre döneminde Haçlıların da desteği ile gerçekleşen ve Memlûk Devleti'nin adayı istila etmesinde temel faktör olan İskenderiye baskınıdır. Bir bakıma I. Pierre 1365 yılında İskenderiye'ye gerçekleştirilen baskınla Lusignan Krallığı'nın sonunu hazırlamış oldu. Çünkü Memlûkler bu baskının kendilerine verdiği zararı ve yaşattığı acıları hiçbir zaman unutmuyup şartlar olgunlaştığında Lusignanlardan bu olayın intikamını almış oldular.

Memlûk Devleti'nin bu saldırıya cevap vermesi uzun bir süre alacaktı. Çünkü Memlûkler yönetiminde baskının olduğu sıra iktidar karışıklığı yaşıyordu. Bu durum uzun bir süre de devam etti. Ayrıca Memlûklerin deniz kuvvetlerine verdikleri önem kara ordusu ile karşılaştırıldığında muazzam derecede zayıf kalıyordu. Bu yüzden devletin düzenli bir donanması bile yoktu. Kendi liman şehirlerini koruyacak kadar gemi bulundurup denizcilikte güçlenmeleri ve tecrübe kazanmaları uzun bir süre alacaktı. Bu durum Sultan Baybars döneminde 1271 yılında Kıbrıs'a yapılan ve başarısızlığa uğrayan ilk deniz seferinde ortaya çıktı. Ayrıca İtalyan deniz cumhuriyetleri olan Venedik ve Cenevizlilerin Kıbrıs adası üzerinde yaşadıkları ticari kaygı Lusignan Krallığı'nın otoritesini zayıflatıp onları oldukça yıpratıyordu. Bu bakımdan adanın ana ticaret merkezi olan Gazimağusa limanı 1374 yılında Cenevizlilerin eline geçti. Böylece Lusignanlar en önemli gelir kaynakları olan şehir limanını kaybetmiş oldular. Son olarak Lusignan Kralı Janus döneminde Memlûk Devleti'ne karşı düşüncesizce yapılan korsancılık faaliyetleri ve saldırganlıklar devletin sonunu getiren bir başka önemli hadisedir. Aslında yapılan bu saldırı hareketlerinin ve Memlûk Devleti'ne kafa tutulmasındaki en önemli şey ise basiretsiz kralların ve onun ileri görüşlü olmayan düşüncesiz danışmanlarının bulunmasıdır. Bu tür gelişmeler Lusignanların Memlûk Devleti'ne karşı bağımsızlığını kaybetmesine neden olan faktörlerdir.

Memlûk Devleti'ne baktığımız zaman onların denizcilikte ne kadar zayıf ve geri kalmış olduğundan az önce bahsettik. Memlûkler zamanla denizcilikğe önem vermeye başlamışlar ve bu alanda da gelişme kaydetmişlerdir. Ayrıca uzun süre yaşanan iç karışıklıklar ve taht kavgaları devleti uzun süre meşgul etmiş ve zayıf tutmuştur.

⁷⁷ İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 466-467.

⁷⁸ Makhairas, *Cyprus entitled "Chronicle"*, V. I, s. 679.

Sonuç olarak Kıbrıs gibi bir adayı vassalı haline getiren Memlûkler hem düşmanlarını bertaraf etmiş oldular hem de özellikle kendi liman şehirlerinin güvende tutulmasını sağladılar. Ayrıca Kıbrıs adasına yapılan deniz seferleri başarılı olunca denizcilik alanında kendilerine olan güvenleri artmış oldu.

Kaynakça

- Ali, Aktan, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Bellekten* C. LXIII, S. 237, 1999, s. 411-452.
- Andre, Clot, *Kölelerin İmparatorluğu: Memlûklerin Mısır’ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.
- B. Hakkı, Hakeri *Başlangıcından 1878’e Dek Kıbrıs Tarihi*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 1993.
- Burak Gani, Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Cengiz, Gökoğlu, *Kıbrıs Tarihinin Ana Hatları*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1964.
- David, Ayalon, “Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri”, (Çev. Salih Özbaran), S. 25, *İÜEFTD*, Mart 1971, s. 39-50.
- Ebru, Altan, “Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 695-700.
- Ergun, Üstün, *Lusignanlar Döneminde Kıbrıs Adası (1192-1489)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2017.
- Ertuğrul, Önalp, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*, Ankara 2007.
- Eşref, Buharalı, “Kıbrıs’ta İlk Türkler veya Kıbrıs’ın Memlûk Hâkimiyetine Girişi”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 95, Nisan 1995, s. 82-120.
- F. Yahya, Ayaz, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs’ta İlk Türk Hâkimiyeti*, TTK, Ankara 2016.
- Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2015.
- George, Hill, *A History of Cyprus I-III*, Cambridge University Press, New York 1940-48.
- H. Fikret, Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa 1988.
- H. Muzaffer Gürkan, *Tarih İçinde Kıbrıs*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa-Kıbrıs 2000.
- Hüseyin, Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa 1959.
- Işın, Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul 2004.
- İbn Tağrıberdi, *En-Nücûmu-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- İsmail, Yiğit, *Memlûkler 648-923/125-1517*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.
- Leontios Makhairas, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled “Chronicle”*, (Çev. Richard M. Dawkins), V. I, Oxford Clarendon Press 1932.
- Mesut Ağır; Kürşat, Solak, “Memlûk Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki Önemli Siyasi Faaliyetleri”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 14, Bahar 2013, s. 107-130.
- Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195): Komnenos Hânedanı’nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, (Çev. Işın Demirkent), Dünya Yay., İstanbul 2006.
- P. M. Holt, *Haçlılar Çağı II. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.
- Ramazan, Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Ramazan, Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAR Vakfı Yay., İstanbul 2009.

Rıdvan, Yiğit, *Mısır Memlûkleri Devleti'nde el-Melik el-EŞref Barsbay Dönemi (1422-1438/ H. 825-841)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE., Nevşehir 2014.

Seyhun Şahin; Ergun, Üstün, “Kıbrıs Adası'nda Haçlı Hâkimiyetinin Kuruluşu”, *Cappadocia Journal of History and Social Sceinces*, V. 7, Ahlen-Germany 2016, s. 265-279.

Seyhun, Şahin, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Kıbrıs*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE., Elâziğ 2006.

Steven, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret IŞıltan), C. III, TTK, Ankara 2008.

Vergi, Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs TTK, Lefkoşa 1966.

FATİH WILLIAM VE İNGİLTERE'DE FEODAL SİSTEMİN KURULMASI

Murat Hanar*

Özet

Feodal sistem temelde yönetenle yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir sistemin adıdır. Bu sistemin IX. yüzyılda Fransa'da, Merovenj Hanedanlığı zamanında ortaya çıktığı ve hızlı bir şekilde Kıta Avrupası'nda yayıldığı sanılmaktadır. Temeli kölelik sistemine benzeyen, şato etrafında toplanmış hiyerarşik bir düzen içinde ilişkiler sistemini belirlemiş olan Feodalite İngiltere'ye XI. yüzyılda, Normandiya Dükü II. William'ın önderliğinde, Norman istilaları sonucunda gelebilmiştir. İngiltere ada ülkesi olduğundan, yaşanan yaklaşık iki yüzyıllık gecikme çok olmasa gerek. Bu çalışmamızda Avrupa'da Orta Çağ'a damgasını vuran ve dünya çapında pek çok araştırmacının konusunu oluşturan feodalitenin İngiltere'ye nasıl geldiğini ve bölgede nasıl uygulandığını anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Fatih William, İngiltere, Normandiya, Domesday Book, Feodalite

Abstract

Feudal system is basically the name of a system that regulates the relationship between ruling and ruled. This system appeared in France in the IX. century, during the time of the Merovenj Dynasty, and is thought to have spread rapidly in the continental Europe. The Feudalism, which resembled the basic slavery system and established a system of relations in a hierarchical order around the chateau, came to England in the XI. century, under the leadership of William II the Duke of Normandy, as the result of the Norman invasions. Since England is an island country, the delay of about two centuries of living should not be much. In this work, we tried to explain how the feudalism, which marked the Middle Ages in Europe and constituted the subject of many researchers around the world, how came to England and how applied to the region.

Key Words: William the Conqueror, England, Normandy, Domesday Book, Feodalite

Giriş

Fatih William dönemi İngiltere tarihini pek çok açıdan ilgilendiren özellikler barındırmaktadır. Bunlar; siyasal, sosyal ve kültürel başlıklar altında ayrı ayrı sıralanabilir. Bununla beraber bizim konumuz hem sosyal hem de siyasal açıdan bir olgu olan Feodal Sistem ve bu sistemin İngiltere tarihine olan etkisidir. Bu nedenle çalışmamızın sınırlarını bu başlık altında toparlamamız yerinde olacaktır.

Bir Orta Çağ toprak yönetim sistemi olan Feodalite, ülkemizde pek ilgi çeken bir konu olmasa da Avrupalı araştırmacıların özellikle ilgilendiği ve enerji harcadığı bir konu olma özelliğine sahiptir. Bu Avrupalı araştırmacıların başında da hiç şüphesiz ki Marc Bloch gelmektedir. Kendisi, feodalitenin sadece bir toprak rejimi olmadığını aynı zamanda bir sosyal ağlar örgütlenmesi, hukuksal boyutu, ekonomik derinliği ve belki de en önemlisi askerî yapısının bulunduğunu belirtir.

Bloch'un söylediklerine katılmamak şu an için pek mümkün görünmemektedir. Bununla beraber Feodalite'nin Avrupa kıtasının her yerinde, sanılanın aksine, aynı zamanda ve aynı şekilde uygulanmadığını belirtmemiz gerekir. Güvenlik ihtiyacının doğurmuş olduğu, birinin koruması ihtiyacı, feodal sistemin kısmen temelini oluşturmuş ve adam adama bağlılığı meydana getirmiştir. Böylece Avrupa'da hiyerarşik düzen kurulmuştur. Bu konuya giriş yapmadan önce Feodalite'nin tanımını yapmamız yerinde olacaktır.

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, murathanar@gmail.com

1. Feodalite'nin Tanımı

Genel olarak Feodalite, Avrupa'da IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar uzanan, toplum yapısını oluşturan temel ilişkiler sistemine denir.¹ Bu ilişkiler sistemi içerisinde toplumun yanı sıra ekonomik ve siyasal ilişki biçimi de bulunmaktadır. Feodalite'nin kelime anlamı Latince kökenli *feodum*'dan gelmektedir. *Feodum*: değerli mal, mülk ve bunların ücreti anlamına gelmektedir.² Orta Çağ'dan başlayıp Fransız Devrimi'nin hemen öncesi Modern Avrupa'ya kadar yayılan ve aslında akademisyenler tarafından tek bir kavramla tanımlanması oldukça uzun sayılabilecek bir evrenin, kendine özgü sosyo-ekonomik statüsünü betimleyen anlamıyla Feodalizm ya da Fransızca "Feodalite" kavramları farklı sosyal, ekonomik ve toplumsal durumu tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.³

Marc Bloch, feodaliteyi iki ana başlık altında incelemeye çalışmıştır. Bu evrelerin ilki IX. yüzyıldan XI. yüzyıla değin devam eden birinci dönemdir. Diğeri ise, XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla değin devam eden ikinci dönemdir. Marc Bloch'un ilk dönemden kastı, efendiler ile köleler arasındaki sınıfsal ilişki sistemidir. İkinci dönemle anlatmak istediği ise, efendilik sisteminin genetik hale gelmesidir.⁴

Feodalite'yi oluşturan unsurlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle ekonomik hayatın devamlılığını sağlayacak olan toprak, bu toprak üzerinde tarımsal faaliyetlerde bulunacak olan köylüler ya da köleler, daha sonra bu kişilerin güvenliğinden sorumlu olacak olan şövalyeler, şövalyelerin de vassallık ilişkisiyle bağlı oldukları ve itaat ettikleri efendiler ya da senyörlerdir.⁵

2. Feodalite'nin Ortaya Çıkışı

Feodal sistemi doğuran ana etken aslında otorite boşluğudur.⁶ Avrupa'daki bu otorite boşluğu ise Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın güneybatısından Müslümanların, kuzeyinden Normanların (diğer adıyla Vikinglerin) ve Orta Avrupa'dan Macarların aralıksız akınlarından dolayı IX ve X. yüzyıllar boyunca Avrupa kıtasında güvenlik sorunu yaşanmıştır. Mevcut olan otorite boşluğunu X ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan feodalite sistemi ve Papalık doldurmaya çalışmıştır.⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Feodal sistemi doğran ana etken aslında otorite boşluğu yani askerî ihtiyaçlardı. Zırhlı ve atlı savaşçı birlikten oluşan ağır süvari terimi Avrupa, Bizans'tan ve Müslümanlardan öğrenmiştir. Bu süvarileri ordusunda ilk kez düşmanlarına karşı başarılı bir şekilde kullanan kişi Charles Martel (686 – 741) olmuştur. Doğal olarak süvarilerin temel unsuru atı beslemek için geniş arazilere ihtiyaç duyulmuştur. Bundan nedenle Charles Martel yalnızca sivillerin değil, aynı zamanda geniş kilise topraklarına da el koyarak süvarinin temelini sağlamıştır.⁸ Belki de bu noktayı referans alarak, Charles Martel'e "feodalitesinin kurucusu" diyebiliriz.

¹ Giuseppe Albertoni, "Feodalizm", *Ortaçağ: Barbarlar – Hıristiyanlar – Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.212.

² Pınar Ülgen, "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", *Mukaddime*, 2010, Sayı I, s.4.

³ T. Tolga Gümüş, "Feodalizm: Avrupa Tarihinde Yeni Yaklaşımlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIX, s. 47, Ankara, 2010, s.40; Elizabeth A. R. Brown, "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", *The American Historical Review*, Vol. 79, No. 4, Oxford University Press, Oct. 1974, pp. 1063.

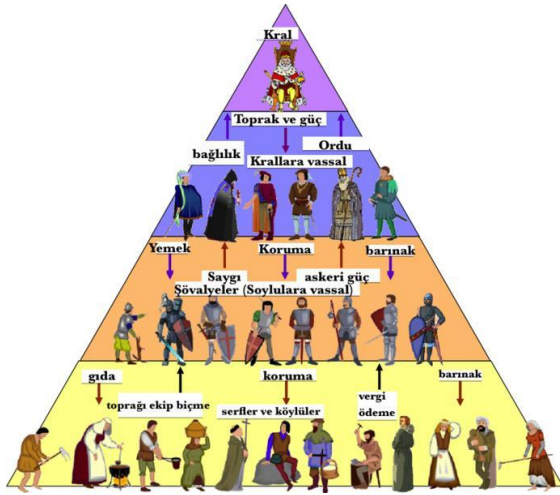
⁴ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Melek Fırat), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s.21; Bununla birlikte Fernand Braudel, Marc Bloch'a yakın bir mesafeden bakarak, Feodalite'nin Avrupa'yı inşa ettiğini ileri sürerken, onun XI ve XII. yüzyıllar arasında ilk gençliğine ve ilk gücüne kavuştuğunu iddia etmektedir. Bkz. Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s. 355.

⁵ Ye. Agibalova – G. Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, (Çev. Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s.40 – 41.

⁶ Hatta Fernand Braudel Avrupa'nın oluşumu anlatırken, her şey Roma'nın ikiye bölünmesiyle başlamıştır, der. Bkz. Braudel, *Uygurlukların Grameri*, s. 349.

⁷ Julia M. H. Smith, *Roma'dan Sonra Avrupa: Yeni Bir Kültür Tarihi 500 – 1000*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 256 – 257; Mark A. Kishlansky'a göre feodal sistem; şiddetin ve düzensizliği hâkim olduğu bir dünyada, güven içinde yaşama arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Mark A. Kishlansky, *Batı'nın Kaynakları*, C.I, (Çev. M. Kürşat Atalar), Açılım Yayınları, İstanbul, 2013, s. 301.

⁸ Murat Keçiç, "Kavimler Göçü ve Feodalite", *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul, 2016, s. 462.

boyunca hizmet etmeyi gerektirmiştir. Bunun karşılığında da efendi vassalını korumayı taahhüt etmiştir. Bununla beraber ilişkinin maddi boyutu ise lordun vassalına fief denilen toprak parçasının kullanım hakkını vermiştir.¹²

İmparator genelde hem düklerle hem de kiliseye çok geniş topraklar bağışlamışlardır. Dükler de daha önce olduğu gibi vassallık şartı ile markizlere, markizler kontlara, kontlar baronlara ve baronlar da şövalyelere fief denilen topraklar vermişlerdir. Böylece, hiyerarşi içinde, en alttan en üste kadar vassallık ilişkisine dayalı bir düzen oluşturulmuştur. Bununla beraber toprağı yönetenler asker kökenli olup kendilerine bahşedilmiş olan toprak karşılığı şövalye ve at denilen zırhlı savaşçı süvariler ile efendinin hizmetinde bulunmak zorunda kalmışlardır. Kendilerine verilen toprağın işlenmesini ve at yetiştirilmesini ise aynı topraklar üzerinde hayatını sürdüren, serf denen köylüler sağlamıştır. Köylülerin kendilerine ait toprakları bulunmamaktaydı, şövalye ve diğer fief sahibi kişilerin topraklarında yaşamışlardır. Ayrıca toprağı işlemenin yanı sıra efendilerinin angaryalarına da yerine getirmek zorundaydılar. Tüm bu saydıklarımızın dışında köylülerin askerlik yapma zorunluluğu ilginç bir şekilde olmamıştır. Çünkü bu sorumluluk beslemek zorunda oldukları zırhlı süvarilere ve fief sahibi kişilere ait olmuştur.¹³

Aynı dönemde lord tarafından verilen toprağı kullanma hakkı, eğer fief sahibi askerî görevini yerine getirirse ömür boyu sürerdi. Ancak askeri görevini yerine getiremezse ya da ölmüşse, şayet

⁹ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası: Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.467 – 468.

¹⁰ Norman Davies, *Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panaroması*, (Çev. Burcu Çığman vd.), İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.343.

¹¹ Muammer Gül'e göre; Feodal dönem içerisinde zamanla, ruhanî ve dünyevî hiyerarşilerinin birleşmesi noktasında kilise kodamanları bulunuyordu. Başrahipler, piskoposlar, başpiskoposlar servet, iktidar ve komuta yetkileri gibi güçleri ile bu büyük kilise senyörleri en yüksek kılıç baronları ile aynı düzeye gelmişlerdir. Kilise'nin, ilke olarak her türden dünyevî işlerinin dışında olması gerekiyordu ancak feodal toplumun karakteristik yapısı içinde "kilisenin feodalleşmesi" de bir gerçektir. Bkz. Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s.104 – 105.

¹² Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: Ortaçağ: Feodal Dünya*, C.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.217 – 219; Ayrıca *fief* kelimesi başlangıçta toprak anlamına gelmekle beraber, zamanla şövalye maaşı anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu ücret her zaman nakit olarak ödenmeyip zaman zaman şövalyenin ihtiyacı olan silah, at, zırh ve elbise ya da işe yarayabilecek araç – gereç şeklinde olmuştur. Bkz. İsmail Güleç ve Hatice Neslihan Demiriz, *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalye Eğitimi*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 91.

¹³ Giuseppe Albertoni, "Feodalizm", *Ortaçağ: Katedraller – Şövalyeler – Şehirler*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014 s.181

isterse öncelikli olarak toprak, büyük oğluna verilebiliyordu. Yani fiefin sahibi olan kişi toprağın sahibi değil daha ziyade toprağın kiracısı durumundaydı.¹⁴

Feodalite sistem, Orta Çağ'ın ortalarında, Batı Almanya, Kuzey Avrupa, İtalya, özellikle Fransa ve İngiltere'de uygulanmıştır.¹⁵ Bunun nedeni IX ve X. yüzyıllar boyunca Avrupa'ya güneyden yapılan Müslüman Arapların, kuzeyden yapılan Vikinglerin ve Orta Avrupa'dan yapılan Macarların akınlarıyla merkezî otoritenin zayıflamış olmasıdır. Merkezî otorite ne kadar zayıflamışsa fief sahiplerinin yerel güçleri de o kadar artmıştır. Bu durumun neticesinde dış saldırılara karşı koymanın yanı sıra kendileri için üretim yapan köylülerin ihtiyaç duyulması halinde güvenliğini sağlamak için şatolar yapılmaya başlanmıştır.¹⁶ IX ve X. yüzyılda inşa edilmeye başlanan ahşap şatoların yerini XI. yüzyılda taştan yapılan şatolar almaya başladı. X. yüzyılda XII. yüzyıla kadar yapılan şatolardaki öncelikli amaç fief sahibi ailenin barınak ihtiyacını karşılamak, onun erzaklarını ve silahlarını muhafaza edecek bir ambar kurmak ve dış saldırılara karşı korunaklı bir yer inşa etmektir. Bunun için şatonun yüksek yerine burçlar yapıldı, etrafı kalın duvarlarla, hendeklerle çevrildi. İner kalker köprülerle, mazgallarla, saldırganların üstüne yakıcı maddelerin döküldüğü deliklerle şato ele geçirilmesi güç bir kaleye dönüştü. Ayrıca şatolar fief sahibinin kalabalık ailesine olduğu kadar hizmetçileri hatta yakınlarda yaşayan köylüleri bile zaman zaman içinde ağırlayan yerler oldular ve bazı şatolar her yaştan ve her meslekten insanı barındıran bazı şehirlerin nüvesini oluşturdular.¹⁷ Böylece şatolar Orta Çağ Avrupa tarihinin en önemli simgelerinden biri haline gelmiştir.¹⁸

Şatonun korunması, fief sahibi kişinin aldığı arazi karşılığında gerçekleşmiştir. Ayrıca feodal sistemde, fiefin, lordun askerî seferlerine eşlik etme ve evinde hizmetçilik yapma zorunluluğu da olmuştur. Hatta eğer lord katılmış olduğu bir savaşta tutsak durumuna düşerse, mecburen fief lordun kefareti için ödemek zorunda bırakılmıştır. Tüm bunların yanı sıra lordun büyük oğlu ya da büyük kızı evlendiği zaman, fief sahibi oğlu için düğün masraflarına, kızı için de çeyizine yardımcı olmak zorunda kalmıştır.¹⁹ Tabii fief sahibi, bu yükümlülükten kurtulmak isterse Haçlı Seferine katılabilir. Böylelikle Haçlı Seferine katıldığı için hem hizmet etmiş hem de az önce saymış olduğumuz yükümlülüklerden muaf sayılmış olacaktır.²⁰ Bununla beraber kendisine önceden verilmiş olan ve işlemiş olduğu topraktan da gelir alıp üzerinde yaşayanları yargılama yetkisi elde etmiş olacaktır.²¹ Arazi sahipleri şato halkından olduğu için orada yaşardı ancak köylüler serf durumunda olduğundan dolay basit evlerde kalıyorlardı.²²

¹⁴ Zubritski – Mitropolski – Kerov, *İlkel Topluluk Köleci Toplum Feodal Toplum*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2011, s.146.

¹⁵ Orta Çağ Fransa'sında bu konuyla ilgili halk tarafından çeşitli atasözleri söylenmiştir. Bunlar özellikle şövalyenin veya lordun, himayesinde bulunanlara nasıl davranması ya da devletle ilişkilerinin ne şekilde olması gerektiğine dair nasihatler içermektedir. Örneğin: “Kamuya hizmet edene kimse ücret ödemez”, “Efendisi ne yaparsa maiyeti de onu yapar”, “Böyle hâkimden böyle karar”. Bu atasözlerinin özellikle Orta Çağ Fransa'sında ortaya çıkması, dönemin devletle toplum arasındaki ilişkileri göstermesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bkz. Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 341.

¹⁶ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Kahramanları*, (Çev. Füsün Önen Pinard), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.71 – 72.

¹⁷ Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 75 – 76.

¹⁸ Ortaçağ'ın simgelerinden olan Şato konusunda İngiltere'nin bir istisnası vardır. Bu istisna, Fatih William'ın “Domesday Book”un devamı varsayılan *Constitutiones et Justitiae* adıyla bilinen bir kararnamedir. Kararnamenin belirttiğine göre: Normandiya'da hiç kimse açık alanda, dibindeki toprağın bir tabure yardımı olmadan atılamayacağı derinlikten daha büyük bir çukur kazamaz ne de bir sıradan fazla kazık dikemez ve etrafa tahkimat ve yol yapmaz. Bu maddeye göre bundan böyle Normandiya'da yeni şato yapılması yasaklanmıştır. Bkz. Georges Duby, *Erkek Ortaçağ*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991 s.226.

¹⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.73.

²⁰ Gordon Kerr, *Charlemagne'dan Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011, s.30 – 31.

²¹ Steven A. Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası: Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000 – 1500*, (Çev. Serap Işık), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.66.

²² Fernand Braudel bu konuyu şöyle açıklamıştır: Feodalite bir bağımlılıklar zinciridir. Bu sistem insanla insan arasındaki ilişkilere dayalı bir toplum sistemidir. Bu sistemde toprak işlemek ya da hizmet etmek tek değil ama

Orta Çağ feodal sisteminde Kralın gücü ve yetkisi sınırlıyken şatolarda yaşayan feodal beylerin köylüler üzerindeki otoriteleri sınırsız olmuştur. Hatta himayesinde yaşayan köylülerin gerek yer değiştirmesi, gerekse başka bölgeden biriyle evlenmeleri feodal beyin iznine bağlı kalmıştır. Diğer taraftan, özellikle Orta Çağ'da güçlenen, çok geniş taşınmaz mallara ve topraklara sahip olan Kilise'nin otoritesi de Batı Avrupa toplumu üzerinde oldukça etkili olmuştur.²³

Fief sahiplerinin XI. yüzyılın ortalarından itibaren artık işlemekte oldukları toprakların sahibi olmayı istemeleriyle Marc Bloch'un belirttiği ikinci feodal çağ başlamıştı.²⁴ Ancak bundan sonra fief sahipleri topraklarını babadan oğula devretme hakkı elde ettikleri için kendilerine 'asil' demeye başlamışlardır. Bu nedenle içinde buldukları şatoyu da doğal olarak sahiplenmeye çalışmışlardır. Bazı özelleştirmeler yaparak şatoyu kendi evlerine dönüştürmüşlerdir. Örneğin kendilerine özel 'yastık' kullanıp, elbiseleri için birer dolap yaptırmışlardır. Bununla beraber duvarlarına halı koyup, salonlarına ve yatak odalarına ısınmak için şömine yaptırmışlardır.²⁵

Orta Çağ'da feodal sistem, ticaretin gelişmesiyle ve şövalyelerin gördükleri hizmet karşılığında ücret almaları dolayısıyla daha sonra görecekları hizmeti ücret vererek muaf olmaya çalışmalarıyla hızlı bir şekilde bozulmuştur. Ayrıca, özellikle, Doğu Avrupa'da, Saks, Tirol, Bohemya ve Macar dağlarındaki gümüşün çıkarılması ve işlenmesiyle, ekonomi canlanmış ve feodal sistemin işlevi azalmıştır.²⁶

3. Orta Çağ İngiltere'sinde Feodal Sistemin Kurulması

İngiltere Krallığı'nda uygulanmış olan Feodalite, arazi mülkiyeti ve çeşitleri temelinde yapılandırılmış ve tabakalandırılmış bir insan toplumu şeklinde olmuştur. Böylece sistem, toprak sahiplerinin "fiefdoms, fief veya fees" olarak adlandırdığı toprakları işleyen ilişkiler çerçevesinde düzenlenmişti.²⁷

Feodalite, Normandiya Dükü Gayrimeşru William'ın Hastings Savaşı'nda Harold'u yenmesinden sonra İngiltere'ye hükümet sistemine olarak getirilmiştir. Bu savaştan sonra feodalizm Orta Çağ İngilteresi'nde bir yaşam biçimi haline gelmiş ve İngiltere'nin düşmanlarına karşı, kuzeyi hariç kalacak şekilde, denizlerle ayrılmasından dolayı, yüzyıllar boyunca bu şekilde kalmıştır. İngilizlerin içişlerine yabancılar, bu nedenle pek karışmamışlardır. Bu adayı istila edip yerleşme başarısını gösteren son kavim ise denizci özelliklere sahip Normanlar olmuştur.²⁸

en sık rastlanılan ödeme aracıdır. Senyör, kraldan ki kral onun süzerenidir veya kendinden daha yüksek mertebeden bir senyörden bir fief (feodum), bir senyörlük almıştır. Bunun karşılığında ona çeşitli hizmetlerle yükümlülük doğmuştur. Bunların arasında dört yükümlülük zorunludur: 1. Senyör esir düşerse, onun kurtarılmasına katkıda bulunacaktır; 2. Senyörün büyük oğlunun kılıç kuşanma töreninde (şövalyeliğe geçiş) ödeme yapacaktır; 3. Senyörün büyük kızı evlenirken ödeme yapacaktır; 4. Senyör Haçlı Seferine katılacaksa ödeme yapacaktır. Fief alan senyör de kendi hesabına, senyörlüğünden bazı parça veya bölümleri daha mütevazı başka senyörlere veya köylülere tevcih edilebilir. Köylülere verdiği toprağa tenure, censive, ténement gibi adlar verilmektedir. Köylü bu toprağı işlemek ve karşılığında nakdi bir ödeme (cens) bulunmak, ürününden bir bölümü (onda bir, dime veya champart) vermek, emek cinsinden katkıda bulunmak (angarya) zorundadır. Senyör de bunlara karşılık, onları korumak ve savunmakla yükümlüdür. Bkz. Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, s. 356. Francesco Storti, "At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş" *Ortaçağ: Katedraller – Şövalyeler – Şehirler*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, S.246; Georges Duby – Philippe Ariés, *Özel Hayatın Tarihi: Feodal Avrupa'dan Rönesans'a*, C.II, (Çev. Roza Hakmen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.34.

²³ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupasında Kölelik – Toplum ve Hukuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s.53.

²⁴ Bloch, *Feodal Toplum*, s. 330.

²⁵ Duby – Ariés, *Özel Hayatın Tarihi*, s.473 – 474.

²⁶ Ülgen, "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", s.10.

²⁷ John Horace Round, *Feudal England: Historical Studies On The Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge University Press, New York, 2010, s.172 – 173.

²⁸ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2010, s.247.

Normandiya Dükü II. William, Hastings Savaşı'nda galip geldikten sonra Fatih William (William the Conqueror) adını almıştır.²⁹ Normandiya saldırısından önce İngiliz Kralı olabilmek için mücadele eden Harold Godwinson, İngiltere kralı şeklinde adlandırılmadan önce bölgenin tamamını kontrolü altına alması gerekmektedir. Aslında Harold Godwinson, Londra'ya zorla giren bir yabancıydı. İngiltere halkı tarafından tanınmıyordu ve İngiltere üzerindeki kontrolünü elinde tutmak için güç kullanması gerekiyordu. Fatih William savaştan galip ayrılp İngiltere'ye yerleşmeye başlayınca, ülkenin her kesimini yönetememiştir ki zaten bu o dönemde fiziksel olarak imkânsızdı. Fatih William İngiltere'yi ele geçirmeden önce Normandiya Dükü idi ve Fransa'daki bu topraklar üzerinde de sorumluluğu bulunduğundan Normandiya'ya geri dönmek zorunda kaldı. Bununla beraber XI. yüzyıl İngilteresi'nde seyahat etmek hem zor hem de yavaştı. Bu durum kendisini o kadar zor durumda bırakmıştı ki Normandiya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sürekli olarak Fransa'nın kuzey bölgesi olan Normandiya'dan İngiltere'ye gitmek zorunda olması, yönetim açısından da problem oluşturmaktaydı. Bu nedenle Fatih William, İngiltere'deki insanların kendisine sadık kalabilmesi için bölgeyi kontrol etmenin bir yolunu bulmak durumundaydı.³⁰

Bu kararının ardından vaktini Londra'da geçirmeye başlayan Fatih William, kendisi için şato tarzı bir yapı, yani meşhur Londra Kalesini, inşa ettirmiştir. Böylece bölgenin egemenliğini sağlamıştır. Hatta William, Londra inşaatçılara ya da İngiliz taşına güvenmediği için, Fransa'dan Norman ustalarını vasıflı işlerde kullanmak için getirmiş, İngilizler işçileri ise daha basit işlerde kullanmıştır. Bununla beraber yapılan bu kaleler, İngiltere halkı için görünür bir tehdit oluşturmuş ve pek çok asi bu kalelerde idam edilmiştir.³¹

Bununla birlikte, Fatih William, aslında İngiltere'yi yönetebilmek için yeni bir yöneme ihtiyaç duymuştur. Bu yönetim şekli daha önce Fransa'da uygulanmakta olan Feodal Sistem olmuştur. William, günümüz İngiltere'sine benzer şekilde topraklarını çok geniş arsa parsellerine bölmüştür. Bu arsalar savaşta cesurca mücadele eden soylulara verilmiştir. William, kendisiyle birlikte savaşmaya istekli olan soyluların, yönetim anlamında da kendisine sadık kalacaklarını savunmuştur. Ancak yine de sadakat yemini etmeyenlere toprak verilmemesini istemiştir. Bunun üzerine askerlerin ve yani soyluların, William'a sadakat yemini etmeleri gerektiği, kendi bölgelerinde vergiler toplamak zorunda kaldıkları, krala asker sağlamaları gerektiği söylenmiştir. Çünkü XI. yüzyılda elini İncil'in üstüne koyarak yemin etmek çok önemli bir konuydu. Savaş ganimeti olarak bu arazileri elinde tutan askerler artık baron veya dük olmuşlar ve yeni vatanlarında kendi alanlarında oradaki en önemli kişiler haline gelmişlerdi.

Böylelikle Feodalite, İngiltere'ye XI. yüzyılda, Norman İstilalarıyla gelmiş oluyordu. Ancak başlarda William, İngiltere'nin güney kıyı kesimlerini ele geçirmiş olduğundan, feodal uygulamalar da aynı şekilde sadece kıyı kesimlerde yayılabilmmişti. İngiltere'nin büyük kısmına feodalitenin yayılması ise XII. yüzyılda mümkün olmuştur.³² İlk zamanlarda bu araziler bile başlı başına büyük ve yönetilmesi zor yerlerdi. Asiller, topraklarını biraz daha küçük parçalara ayırmak zorunda kalmışlardır. Bu topraklar savaşta da iyi savaşmış olan güvenilir Norman şövalyelerine verilmiştir. Her şövalyeye yönetmesi için bir toprak parçası verilmişti. Baronun düke ya da senyöre yemin etmesi, vergileri toplaması ve ihtiyaç duyulduğu zaman topraklarından askerler vermesi gerekiyordu.³³

²⁹ Bauer, savaş gününün sonunda, bütün Godwin erkeklerinin ölmüş olduğunu böylece Guillaume the Bastard'ın (Gayrişmeşru William) da bundan sonra William the Conqueror (Fatih William) olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bkz. Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s. 664.

³⁰ Clare Downham, "Vikingler İngiltere'de", *Viking Dünyası*, Ed. Stefan Brink – Neil Price, (Çev. Ebru Kılıç), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 439.

³¹ Buradan da anlaşılacağı gibi Londra Kalesi'nin İngilizler üzerinde pek de olumlu bir imajı yoktu. Nitekim Field, Londra Kalesi'ni "kanlı kale" olarak adlandırmaktadır. Bkz. Jacob Field, *Dünyanın Kanlı Tarihi*, (Çev. Gonca Öner), Maya Kitap, İstanbul, 2015 s.46.

³² Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife Güven – Uğur Güven), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 68.

³³ Edward Augustus Freeman, *William the Conqueror*, Batoche Books, Kitchener, 2004, s.100.

Lordlar, baronlarına yemin ettikleri için dolaylı olarak krala da gerçekten bir yemin etmiş sayılmaktaydılar.³⁴ Bu Lordlar, temelde kanun ve düzeni korumak için çalışmışlardır. Ülkelerindeki insanlara veya mülklerine şiddet göstermiş ve yaşadığı her yerde İngiliz halkına karşı Norman askerleri sürekli tehdit unsuru olarak kullanılmıştır. Lordlar, başarısız olanları bölgelerinden çıkarılabildikleri için, köylüler işlerini disiplinli bir şekilde yapmak zorunda kalmışlardır. Aslında Lordların yapması gereken temel görev, İngiliz halkını Normanların kontrolü altında tutmak olmuştur.³⁵

William'ın İngiltere topraklarına getirmiş olduğu feodal sistemin sert olduğunu tartışmasıdır.³⁶ Çünkü o İngiltere'yi zapt eden bir kraldı. Halkın isteğiyle İngiltere'de bulunmamaktaydı, buna rağmen halkın her zaman üzerinde otorite kurmak zorundaydı. İngiltere halkı, William'ın güçlerinin açık işaretlerinden tereddüt duymaktaydılar çünkü ülkede birçok Norman kalesinin inşasını görmüşlerdi. Ayrıca William, "Domesday Book" adını verdiği, tüm ülkeye ilişkin bir araştırma düzenleyerek ülkeyi belli kurallarla ve sınırlarla yönetmeye çalışmıştır.³⁷

İngiliz feodal sistemi altında, kralın arabuluculuk hakkını savunan kişisi, arazinin mutlak sahibiydi. Tüm asiller, şövalyeler ve diğer vatandaşlar, sadece "feodal piramidin" üstünde olan kralın topraklarında tutuldu.³⁸ Feodal arazi hibeleri süresiz veya belirsiz sürdüğünden dolayı, bu tür hibeler mülk olarak kabul edilirken, sabit süreli ve taşınabilen hibeler mülk edinilmemiş sayılmıştır. Bununla birlikte, serbest tutulan fiefler bile şartsız olarak miras niteliğindediydi - mirasçı olmadan önce, uygun bir feodal yardım yapmak zorunda kalırlardı.³⁹

İngiltere'deki Feodal piramitte kralının aşağısında, kralın bir vassalı veya lord (genelde bir şövalye, bazen de bir baron) vardı. Baron, diğer fieflerin sahipleri olarak himayesinde topraklarını doğrudan kraldan almış derebeyleri de dâhil olmak üzere derebeylerinin derebeylik dâhilinde bulunanları kontrol ederdi. Lord da altında aracı birini bulundurabilirdi. Lord ile vassal arasındaki fiefle ilgili yükümlülükler ve karşılık gelen haklar, diğer pek çok yerde olduğu gibi İngiltere'de de feodal ilişkinin temelini oluşturmuştur.⁴⁰

SONUÇ

Sonuç olarak, Avrupa'nın büyük bir kısmında IX. yüzyıla kadar Feodal Sistem yerleşmişken, İngiltere'de durum bu şekilde olmamıştır. Bununla beraber daha sonra Fatih (the conqueror) unvanını alacak olan Normandiya Dükü Gayrimeşru William'ın İngiltere'yi zapt etmesi ve bunun neticesinde hem Fransa'ya hem de İngiltere'ye egemen olması dolayısıyla, egemenliği altında bulunan toprakların genişlemesiyle bu toprakları kontrol altında tutması zorlaşmıştır. Bu nedenle Fransa zaten bulunan feodal sistemi İngiltere'ye uygulamaya başlamasıyla İngiltere XI. yüzyılda feodalite ile tanışmıştır.

³⁴ Yemin etme, Avrupa toplumlarda çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu yemin töreninde vassal, lordun önünde dizlerinin üzerine çökmeyi veya lordun elini öpmesi gerekiyordu. Daha sonra ayağa kalkıp lordla yanaktan ya da dudaktan öpüşmesi gerekiyordu. Böylece sadakat yemini etmiş oluyordu. Bkz. Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ*, s.64; Bununla beraber Kishlansky ise yemin edilirken "dört incil üzerine de yemin edildiğini" belirtmektedir. Bkz. Kishlansky, *Batı'nın Kaynakları*, C.I, s. 303. Ayrıca William Shakespeare, bir yemin sahnesini, yazmış olduğu bir oyunda, alaycı bir şekilde, sergilemeye çalışmıştır. Bkz. William Shakespeare, *Aşkın Emeği Boşuna*, (Çev. Özdemir Nutku), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1 – 22.

³⁵ Gümüş, "Feodalizm", s. 46.

³⁶ William öncelikle ada üzerinde doğrudan müdahaleden kaçınmış gibi görünse de, toprak vergisi ödemesine karşı çıkılması neticesinde agresif bir politikaya yönelmiştir. Bkz. Hugh Kearney, *Britanya Adaları Tarihi: Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler*, (Çev. Özgür Ümit Hoşafçı), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93 – 94.

³⁷ William, bütün mülkleri yıllık verimine göre hazırlattığı metne *Domesday Book (Kıyamet Günü)* adını vermiştir. Hermann Kinder – Werner Hilgemann, *Dünya Tarihi Atlası: Başlangıçtan Fransız Devrimi'ne Kadar*, C.I, (Çev. Leyla Uslu), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2012, s.160; Bloch, *Feodal Toplum*, s. 414.

³⁸ Agibalova – Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, s. 41 – 42.

³⁹ Edward Augustus Freeman, "The History of the Norman Conquest of England", *The North American Review*, Vo. 110, No. 227, April, 1870, s.372

⁴⁰ Round, *Feudal England*, s. 189.

Bu tanışma neticesinde William'ın yayınlamış olduğu "Domesday Book" ile İngiltere toprakları verimliliğine göre kısımlara bölünmüş ve lordlar tarafından idare edilmiştir. Böylece feodal sistem İngiltere'ye yerleşmiş ve geniş bir *frankpledge* adını verdikleri dayanışma ağı kurarak İngiltere halkı üzerinde baskı kurmuşlardır. Ayrıca William, Londra Kulesi gibi devasa şatolar yaptırıp pek çok suçluyu buralarda cezalandırmasıyla İngiltere'de otorite kurmayı başarmıştır.

İngiltere'nin feodaliteyle tanışması Normandıyalıların adayı işgal etmesinden kaynaklandığı için XI. yüzyılın sonlarından itibaren Fransız dili ve kültürü bölgede egemen olmaya başlamış (örneğin, *fine* kelimesi İngilizceye para cezası, *apron* kelimesi önlük, *cousin* kelimesi kuzen, *raisin* kelimesi kuru üzüm olarak Fransızcadan geçmiştir), İngiliz saraylarında uzun zamandır egemen olan Latin kültürü yerine Fransız dili ve kültürü gelmiş ancak İngiliz halklarının kültürünün baskın gelmesiyle bu durum kısa sürmüştür. Hatta günümüzdeki pek çok İngilizce kelime bu dönemde Fransızcadan etkilendiğinden, Fransız dili ve kültürü özelliği taşımaktadır. Özetle şunu diyebiliriz ki İngiltere'ye işgal yoluyla gelmiş olan feodalite, İngiliz topraklarında Fransız kültürünü de beraberinde getirmiş ancak baskın gelemediği için İngiltere bölgesinde zamanla erimmiştir.

KAYNAKÇA

AGIBALOVA, Ye.– DONSKOY, G., *Ortaçağ Tarihi*, (Çev. Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

ALBERTONI, Giuseppe, "Feodalizm", *Ortaçağ: Barbarlar – Hıristiyanlar – Müslümanlar*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul, 2014, ss. 211 – 216.

_____, "Feodalizm", *Ortaçağ: Katedraller – Şövalyeler – Şehirler*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 180 – 184.

BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası: Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Melek Fırat), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.

BRAUDEL, Fernand, *Uygurlukların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2017.

BROWN, Elizabeth A. R., "The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe", *The American Historical Review*, Vol. 79, No. 4, Oxford University Press, Oct. 1974, pp. 1063 – 1068.

DAVIES, Norman, *Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Burcu Çiğman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya), İmge Kitabevi, Ankara, 2011.

DOWNHAM, Clare, "Vikinger İngiltere'de", *Viking Dünyası*, Ed. Stefan Brink – Neil Price, (Çev. Ebru Kılıç), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 431 – 441.

DUBY, Georges– ARIÉS, Philippe, *Özel Hayatın Tarihi: Feodal Avrupa'dan Rönesans'a*, C.II, (Çev. Roza Hakmen), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

DUBY, Georges, *Erkek Ortaçağ*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991.

EPSTEIN, Steven A., *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası: Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000 – 1500*, (Çev. Serap Işık), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

FIELD, Jacob, *Dünyanın Kanlı Tarihi*, (Çev. Gonca Öner), Maya Kitap, İstanbul, 2015.

FREEMAN, Edward Augustus, *William the Conqueror*, Batoche Books, Kitchener, 2004.

_____, "The History of the Norman Conquest of England", *The North American Review*, Vo. 110, No. 227, April, 1970.

GOFF, Jacques Le, *Ortaçağ Kahramanları*, (Çev. Füsün Önen Pınard), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife Güven – Uğur Güven), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.

GÜL, Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜLEÇ, İsmail ve DEMİRİZ, Hatice Neslihan, *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalye Eğitimi*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2015.

GÜMÜŞ, T. Tolga, “Feodalizm: Avrupa Tarihinde Yeni Yaklaşımlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIX, S.47, Ankara, 2010, ss.39 – 64.

HUIZINGA, Johan, *Ortaçağın Günbatımı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

KEARNEY, Hugh, *Britanya Adaları Tarihi: Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler*, (Çev. Özgür Ümit Hoşafçı), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2006.

KEÇİŞ, Murat, “Kavimler Göçü ve Feodalite”, *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul, 2016, ss. 433 – 471.

KERR, Gordon, *Charlemagne'dan Lizbon Antlaşması'na Avrupa'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Cumhuriyet Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011.

KISHLANSKY, Mark A., *Batı'nın Kaynakları*, C.I, (Çev. M. Kürşat Atalar), Açılım Yayınları, İstanbul, 2013.

LEHMBERG, Stanford E., *A History of the Peoples of the British Isles: From Prehistoric Times To 1688*, Lyceum Books, Chiago, 2002.

ROBERTS, J.M., *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2010.

ROUND, John Horace, *Feudal England: Historical Studies On The Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge University Press, New York, 2010.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.,

SHAKESPEARE, William, *Aşkın Emeği Boşuna*, (Çev. Özdemir Nutku), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

SMITH, Julia M. H., *Roma'dan Sonra Avrupa: Yeni Bir Kültür Tarihi 500 – 1000*, (Çev: Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

STORTI, Francesco, “At ve Taş: Feodal Dönemde Savaş” *Ortaçağ: Katedraller – Şövalyeler – Şehirler*, Ed. Umberto Eco, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 244 – 248.

TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: Ortaçağ: Feodal Dünya*, C.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

ÜLGEN, Pınar, “Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime*, 2010, Sayı I, ss.1 – 17.

_____, *Ortaçağ Avrupasında Kölelik – Toplum ve Hukuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

ZUBRITSKI – MITROPOLSKI – KEROV, *İlkel Topluluk Köleci Toplum Feodal Toplum*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2011.

FRANK İDARESİ ALTINDA YAHUDİLER

Seda ÖZMEN*

Özet: Frank Krallığı Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Batı Avrupa'da hüküm süren ve Avrupa'nın şekillenmesinde kalıcı etkilerde bulunan erken Orta Çağ'ın önemli bir krallığıdır. Bugünkü Fransa topraklarından Ren nehrinin batısında kalan topraklara kadar oldukça geniş bir alana sahip Galya bölgesinde yaşayan Franklar, Kral Clovis'in Katolikliği benimsemesiyle Roma İmparatorluğu'ndan sonra Batı Avrupa'daki en önemli Hristiyan krallık olarak ortaya çıkmıştır. Yahudilerin Frank idaresindeki mevcudiyeti ise uzun zamandan beri içinde yaşadıkları Avrupa şehirlerinin Frankların eline geçmesiyle başlamıştır. 6. yüzyıldan 10. yüzyıla değin Avrupa'da merkezi yönetimini güçlendirmeye çalışan ve dini anlamda Hristiyanlığın temsilciliğine soyunan Franklar, krallık kanunnameleri ve dini konsil kararlarıyla topraklarındaki Yahudilerin yaşamını şekillendirmeye çalışmıştır. Orta Çağ Avrupa'sındaki Yahudi yaşamının dini, ekonomik ve toplumsal sınırlandırmalar ve sürgünlerle tanımlanması alışıla gelmiş bir durumdur. Ancak iki büyük hanedan tarafından yönetilen Frankların idaresi altındaki Yahudilerin durumu birkaç istisna dışında bu genellemenin dışında kalmış gibi görünmektedir. Zira Frank Krallığı'nı imparatorluğa dönüştüren Şarlman, papanın elinden taç giymesine ve kilisenin koruyuculuğunu üstlenmesine rağmen Yahudilere yönelik ön yargıları bir tarafa bırakarak, onlara tanıdığı ayrıcalıklarla ekonomik ve kültürel anlamda Yahudilerin imparatorluğuna katkıda bulunmasını sağlamıştır. Kısacası Frank Krallığı ve sonrasında imparatorluğu, Orta Çağ Avrupa'sında farklı bir dönem yaratarak Yahudileri görmezden gelmek yerine onlarla işbirliği yapmıştır. Çalışma bu Hristiyan krallığın Yahudilerle olan işbirliğini ve altında yatan nedenleri krallık kanunnameleri, kilise konsil kararları ve dönemin din adamlarının çalışmaları başta olmak üzere mevcut araştırmaları da dikkate alarak çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Frank Krallığı, Merovenj, Karolenj, Şarlman, Yahudiler

JEWES IN THE FRANK ADMINISTRATION

Abstract: The Frankish Kingdom is an important kingdom of the early medieval period that has been dominated in Western Europe after the collapse of the Western Roman Empire and has had lasting effects on the formation of Europe. Franks living in the territory of Gaul, which has a very wide area from the present-day France land to the western part of the Rhine river, emerged as the most important Christian kingdom in western Europe after the Roman Empire, with the adoption of the Christianity of King Clovis. The existence of the Jews in the Frank administration began with the passing of the Franks of the European cities they lived in for a long time. From the 6th to the 10th century, the Franks, who had strengthened the central government in Europe and became a representative of Christianity, tried to shape the life of the Jews in their lands through kingdom declarations and religious council decisions. It has become commonplace to describe Jewish life in medieval Europe with religion, economic and social constraints and deportations. However, the situation of the Jews in the administration of the Franks ruled by two great dynasties appears to have remained out of this general except for a few exceptions. Charlemagne, who transformed the Frankish Kingdom into an empire, even though he was crowned with the crown of the papa and assumed the protection of the church, left the prejudices for the Jews to one side and through his privileges to Jews, to contribute to his empire in economic and cultural terms. In short, the Frankish Kingdom and its empire created a different era in medieval Europe, cooperating with them instead of ignoring Jews. The study aims to analyze this Christian kingdom's co-operation with the Jews, taking into account existing research, such as kingdom reports, church council decisions, and the work of religious scholars of the time.

Key Words: Frankish Kingdom, Merovingian, Carolingian, Charlemagne, Jews.

* Dr. Öğr. Üyesi Seda Özmen, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sadaozmen@hotmail.com.

Giriş

Yahudilerin Avrupa'daki varlığı konusunda net bir tarih vermek, sürgünlere rağmen süreklilik gösterebilen bu halk için pek de mümkün görülmemektedir. Yazılı kayıt ve maddi kalıntıların ışığında Orta Çağ öncesi Yahudilerin yaşamıyla ilgili çok az şey söylenebileceği gibi, Roma hakimiyeti altındaki Yahudilere dair birtakım tespitlerde bulunulabilir. Erken Orta Çağ'da Frankların hakim olduğu Galya'nın bazı bölgelerinin Roma İmparatorluğu'na bağlı şekilde yönetiliyor olması, bu bölgedeki Yahudi varlığına dair önemli kayıtlar sunmaktadır. Roma İmparatorluğu toprakları içinde yaşayan Yahudilere yönelik yasal düzenlemeler, Avrupa Yahudi yaşamı konusunda ipucu verirken, Frank Krallığı'nın Yahudilere yönelik yasal düzenlemeleri için de yol gösterici olmuştur.¹

Geç Roma Hukukunda Yahudiler

Genel kanı Roma hukukunun Yahudi halkını ve dinini koruduğu yönündedir. Bu görüşe belli bir dönem için ve belli bir dereceye kadar hak verilebilir. Hristiyanlığın resmen kabulünden önce Roma İmparatorluğu *peregrinus* statüsüyle Yahudilere “kendi yasalarına göre yaşama” özgürlüğü tanımış, ardından İmparator Caracalla (*Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus*) M.S. 212'de Yahudilere Roma vatandaşı statüsü kazandırmıştır. Topraklarında yaşayan Yahudilerin dini ve ticari işlerine engel olma noktasında Roma İmparatorluğu'nun Orta Çağ Avrupa'sı ile karşılaştırılabilecek düzeyde bir müdahalesi bulunmamaktadır. İstisnai bir durum olarak M.S. 1. yüzyıldaki gelişmeler sayılabilir. Yahudilerin Kudüs'e gönderdiği mabet vergisinin yasaklanması ve mabet yıkıldıktan sonra verginin *fiscus Judaicus* (Yahudi Vergisi) adıyla yeni bir Yahudi vergisine dönüştürülerek imparatorluk hazinesine aktarılması imparatorluk ve tebaası Yahudileri ekonomik anlamda karşı karşıya getiren bir durum olmuştur.² Ancak Constantin ile birlikte Roma topraklarında yaşayan Yahudiler için yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Uzun yıllar dini çoğulculuğun hakim olduğu Roma İmparatorluğu üzerinde Hristiyanlığın tek din olarak yükselmesi, doğal olarak Yahudileri ilgilendiren mevzuatın değişimine neden olmuştur. Constantin'le başlayan bu değişim Constantius (M.S. 339'da) ve II. Theodosius kanunlarıyla (*Codex Theodosianus*-M.S.438) devam etmiştir. Constantin döneminde Yahudi inancının yayılmasını engellemeye yönelik ilk girişimler başlamış, Constantius zamanında ise çok daha detaylı yasal düzenlemelere gidilmiştir. Yahudilerle Hristiyanların evlenmesi, Yahudilerin Hristiyan bir köleye sahip olması, sahip olduğu köleyi Yahudiliğe döndürmeye çalışması kesin olarak yasaklanmıştır. II. Theodosius kanunları “Yahudilerin, Hristiyanlar üzerinde hakim olma ve karar verme yetkisine kutsal dinimizin piskoposlarından bile daha fazla sahip olmaları bizim dinimizi alçaltmaktadır” şeklindeki gerekçeyle Yahudilerin şehir idaresi ve savunması gibi önemli görevlerde bulunamayacaklarına hükmetmiştir. Yahudilere yönelik Hristiyan imparatorların çıkardığı yasalar tekrar edilmiş olmakla birlikte daha da detaylandırılmıştır. “Biz, köle yahut özgür bir adamı ikna yoluyla yahut cezalandırma tehdidiyle Hristiyan dininden iğrenç mezhep ve ritüeline döndüren kişinin hem malının hem de canının alınmasını da ekliyoruz” şeklindeki Theodosius kanunu Yahudi inancının da yer aldığı Hristiyan dini dışındaki tüm inançların imparatorluk topraklarında yayılmasını engelleme amacı taşımakla birlikte, imparatorluğun diğer inançlara bakışını da özetlemektedir. Son olarak aynı gerekçeyle var olan sinagogların tamir edilmesi dışında yeni bir sinagog inşa edilmesi de yasaklanmıştır.³ Bu durumda Yahudi ve Hristiyanların birlikte oluşturduğu kentsel yaşam Hippolu Aziz Augustinus'un şartlı teolojik müsamahasına⁴ rağmen yok olmaya başlamıştır. 532'de İmparator

¹ Michael Toch, *The Economic History of European Jews*, Brill NV, Leiden, 2013 s. 65-75.

² James Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, Meridian Books, 1964, Cleveland, New York, s. 7-11.

³ Solomon Grayzel, “The Jews and Roman Law”, *The Jewish Quarterly Review*, C. LIX, S. 2, 1968, s. 93-117.

⁴ Hippolu Aziz Augustinus (354-430) Yahudilere karşı sürdürülen siyasetin teolojik temelini atan en önemli kilise babalarından biridir. Ona göre, Yahudiler Eski Ahit'in özgünlüğüne tanıklık edebilmeleri ve dünyanın sonu geldiğinde inançlarından döndürülebilmeleri için hayatta kalmalıdır. Ama aynı zamanda Hristiyanlığın hakikatinin dünya üzerinde de kanıtlanabilmesi için aşağılanmalıdır. Bu teolojik doktrin Hristiyan siyasetinde

Justinian’ın kanununda Yahudilik’ten ilk kez “*religio licita*-meşru din” olarak bahsedilmemiş ve 535’de çıkartılan daha yasaklayıcı tondaki kanunla da imparatorluktaki tüm sinagogların kiliseye çevrilmesi emredilmiştir.⁵ Ayrıca bir Yahudi’nin bir Hristiyan’a karşı mahkemede tanıklık etmesine de izin verilmemiştir.⁶

Roma hukuku bir bütün olarak incelendiğinde hakim bir Yahudi politikası olmadığı görülmektedir. Romalı Yahudileri bir din mensubundan ziyade bir halk, ulus olarak gören hukuk, onlara geleneklerini sürdürme ve yaşatma hakkı tanımıştır. Ancak Hristiyan Roma için başka bir dinin rakip olma ihtimali imparator ve kiliseyi harekete geçirerek yukarıdaki yasaları doğurmuştur. Batı Roma imparatorluğu yıkılana değin benzer yasalar tekrar etmiştir. 6. asırdan itibaren Galya’da hakim olan ve Roma mirasına talip olan Frank kralları ve imparatorları için Roma’nın çift taraflı yaklaşımı örnek oluşturmuş ve Frankların Yahudi politikasını belirlemesinde yol gösterici olmuştur.

Clovis ve Merovenj Hanedanlığı Döneminde Yahudiler

Avrupa’ya akın ederek, Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasına neden olan ve günümüz Avrupa devletlerinin temelini oluşturan Cermen kabilelerinden biri de Franklar’dır. Franklar (özellikle Sal Frankları) önceleri Roma İmparatorluğu ayakta iken bir müttefik edasıyla sınır bölgelerinde güvenliği sağlama görevini üstlenmişler, 5. asırdan itibaren ise Galya bölgesine hakim olarak buradaki Roma varlığına son vermişlerdir. 10. asra değin Galya ve çevresinde hüküm süren ve imparatorluğa evrilen Frank Krallığı, Merovenj ve Karolenj isminde iki önemli hanedan tarafından yönetilmiştir. Frankların ilk kralı Merovenj Hanedanlığına ismini veren efsanevi kral Merovech’tir. Merovech hakkında fazla bir bilgi bulunmadığından Merovenj Hanedanı genellikle torunu Clovis’le anılmaktadır. Clovis, bu Cermen kabilesini bir krallık haline getiren ilk büyük isim olarak kabul edilmektedir.⁷

Clovis’i diğer Cermen krallarından ayıran en önemli özelliği ise Katolik Hristiyanlığı benimsemiş olmasıdır. Böylece imparatorluktan geriye kalan en önemli güç olan kilisenin desteğini alabilmiştir. Güney ve doğu yönünde toprakları iyice genişleyen krallığını tek bir yasa altında toplayabilmek için de *Lex Salica*’yı⁸ hazırlattığı düşünülmektedir. *Lex Salica*, özelde Sal Franklarını ilgilendiren bir yasa olarak Frank topraklarında yaşayan Yahudilere yönelik bir şey söylemezken, Yahudiler *Lex Romano Visigothorum*’a tabiiyetlerini sürdürmüşlerdir. Vizigot Kral II.Alaric’in, Theodosius kanunlarından örnek alarak krallığındaki Romalılar için hazırlattığı *Lex Romana Visigothorum (Breviary of Alaric-Alaric Risalesi)* Merovenj ve Karolenj krallarının mevzuatları için model oluşturmuştur. Clovis, Romalı olarak gördüğü Yahudilerin dinleriyle ilgili konularda kendi yasalarına ve mahkemelerine bağlılığını kabul etmekle birlikte diğer konularda Frank mahkemelerine başvurabileceklerini kabul etmiştir. Ayrıca kendi mahkemelerinde aldıkları kararları uygulama noktasında krallık yetkililerinden destek alabilmeleri de sağlanmıştır.

Clovis, Yahudilerin dinleri sebebiyle kutsal saydıkları Şabat gününde herhangi bir iş için çağrılmamaları ve bu çağrıya cevap veremediklerinde yasal olarak suçlanmamaları gerektiğini belirtmiştir. Bu maddelere bakıldığında Yahudilere yönelik olumlu bir yaklaşım olduğu söylenebilir; onların özel hukuki statüleri korunurken, dini hassasiyetlerine de saygı gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Yahudi ve Hristiyanların yakın ilişki içinde olması ve Hristiyanlar arasında Yahudi inancının yayılıyor olması, başta kilise olmak üzere Hristiyan yetkilileri harekete geçmeye zorlamıştır. Bu anlamda bir Yahudi’nin herhangi bir ilişki sonucu bir Hristiyan’ı Yahudi yapma yolunda kullanabileceği tüm imkanları yok etmeye yönelik kararlar alınmıştır. Öncelikle bir Yahudi’nin sahip olduğu Hristiyan köleyi baskı yahut ikna yoluyla Yahudiliğe döndürmesi durumunda

Yahudileri toptan yok etmeyen ancak görünür şekilde ayrımcılığa tabi tutan uygulamalar şekilde tezahür etmiştir. Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev.: Sevinç Altınçekiç, Alfa Tarih, İstanbul, 2011, s. 62-63.

⁵ Simon Schama, *The Story of the Jews*, HarperCollins Publishers, New York, 2013, s. 220.

⁶ Pınar Ülgen, *Ortaçağda Avrupa’da Kölelik-Toplum ve Hukuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55-56.

⁷ J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 115.

⁸ Ernest F.Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, George Bell and sons, London, 1903, s. 176-189.

o kölenin elinden alınacağı kabul edilmiştir. Sadece köle değil özgür bir Hristiyan'ın da bir Yahudi tarafından dinden döndürülebileceği göz önünde bulundurularak, bir Yahudi'nin Hristiyanlar üzerinde baskı kurabileceği resmi görevlere getirilmemesine karar verilmiştir. Diğer bir kanunda ise evlilik yoluyla bir Yahudi'nin eşini kendi dinine döndürme imkanı düşünülerek Yahudi ve Hristiyanların evlilikleri yasaklanmıştır. Böylece Yahudilerin herhangi bir şekilde dini propaganda yapmaları sıkı şekilde yasaklanmış, yeni sinagog inşa etmelerine de karşı çıkılmış, ancak eski olanların tamirine izin verilmiştir.⁹

Clovis 507-508 yıllarında Vizigot krallığına ait Akitanya (Fransa'nın Güneybatısı) topraklarını ele geçirdikten sonra 10 Nisan 511 tarihinde Fransa'nın Orleans şehrinde, çoğu Akitanya'dan gelen otuz iki piskoposun katılımıyla ilk dini konsili toplamıştır. Konsil sonunda karar kılınan otuz bir madde piskoposların talebi sonucunda Clovis tarafından onaylanmıştır. Otuz bir madde, din adamı atamaları, din adamlarının uymaları gereken kurallar ve kilisenin mal varlığı gibi kilise işleyişine dair hususları detaylı şekilde açıklarken, krallık içerisindeki Yahudilere dair bir açıklama içermemiştir. I.Orleans Konsili'nde Yahudilere dair bir madde bulunmaması Clovis'in o dönem için mevcut yasayı yeterli gördüğü anlamına gelebilir. Ancak bu durum Merovenj kralları için alışılmış bir durum değildir ve din adamlarının gayretleriyle Yahudileri hedef alan pek çok konsil krallar tarafından onaylanmıştır.¹⁰

Clovis'in 511'deki ölümünün ardından krallığı dört oğlu arasında parçalanmış ve Reims, Orleans, Paris ve Soissons şehirleri Clovis'in oğulları tarafından başkent olarak seçilmiştir. Böylece her kral kendi yönetim bölgesinde yerel kraliyet mahkemesi kurabilmiş, kendi yasalarını çıkartabilmiş ve konsil toplayabilmiştir. Ayrıca 533'te Clovis'in hayatta kalan üç oğlu; I. Theuderic, I. Chlothar ve I. Chilbert birlikte hareket ederek bir konsil toplamışlardır. Bourges başpiskoposu Honoratus'un başkanlık ettiği konsile krallığın farklı eyaletlerinden yirmi altı piskopos ve gelemeyen piskoposların beş temsilcisi katılmıştır. II. Orleans Konsili olarak bilinen konsilin kabul edilen yirmi bir maddesinden on dokuzuncu maddesi Yahudilerle ilgilidir. Önceki konsilde kabul edilen karışık evlilik yasağı tekrar edilmiş olmakla birlikte bu suçun cezası tespit edilmiştir. II. Orleans Konsili'nin 19. maddesi: "Hiçbir Hristiyan Yahudi bir kadınla evlenmemeli ve bunun aksi de olmamalıdır. Eğer böyle bir birliktelik kurulmuşsa, o kişi aforoz cezasıyla boşatılmalıdır" şeklindedir.¹¹

I.Theuderic'in ölümünden sonra Austrasia olarak bilinen Frank topraklarının kuzeydoğu bölgesi 533-548 yılları arasında oğlu Theudebert tarafından idare edilmiştir. Bu süre içerisinde krallıktaki piskoposların talebiyle I.Theudebert 535 yılında Clermont (Arvernum) şehrinde, önceki konsilde olduğu gibi, Bourges Başpiskoposu Honoratus'un başkanlığında on beş piskoposun katıldığı bir konsil toplamıştır. Clermont Konsili olarak isimlendirilen toplantının sonunda kabul edilen on altı madde Yahudiler açısından incelendiğinde, altıncı maddenin I.Orleans Konsili'nde kabul edilen karışık evlilik yasağını tekrar ettiği, dokuzuncu maddenin ise Yahudilerin Hristiyanlar üzerinde hakimiyet kuracak görevlere getirilmemesi yasağını kabul ettiği görülmektedir.¹²

Orleans ve Paris bölgelerini yöneten I.Chilbert'in kendi bölgesinde art arda konsil toplamış olması, Hristiyan din adamlarının gittikçe artan kaygısını göstermektedir. 538 yılındaki III. Orleans Konsili'nin on üçüncü maddesinde, Yahudilerin sahip oldukları Hristiyan kölelere kötü muamele etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kararda piskoposların, kötü muamele sebebiyle kiliseye sığınan köleyi Yahudi efendisinden bir daha zarar vermeyeceğine dair söz almadan teslim etmemeleri söylenmiştir. Ancak bu kanun ilerleyen dönemde istenilen sonucu vermemiş olacak ki, 541 yılında toplanan IV.Orleans Konsili'nin otuzuncu maddesinde, kiliseye sığınan Hristiyan kölenin bir Hristiyan tarafından satın alınması ve değerinin Yahudi'ye verilmesi şeklinde bir çözüm üretilmiştir. Yine IV. Orleans Konsili'nin otuz birinci maddesinde, bir Yahudi'nin bir Hristiyan'ı ikna ederek, özgürlük vaadiyle yahut baskı yoluyla kendi inancına döndürmesi ve yahut Hristiyan kadın kölesiyle cinsel ilişkiye girmesi halinde sahip olduğu tüm kölelerin elinden alınması şeklinde cezalandırılmasına karar

⁹ Amnon Linder, *The Jews in the Legal Sources of the Early Middle Ages*, Wayne State University Press, Michigan, 1997, s.217-233.

¹⁰ C.Joseph Hefele, *A History of the Councils of the Church*, C.IV, T&T Clark, 1895, s. 87-92.

¹¹ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev.: Mehmet Moralı, Alfa Tarih, İstanbul, 2014, s. 203-204; Hefele, *A History...*, C.IV, s. 185-188.

¹² Linder, *The Jews...*, s. 469-470.

verilmiştir. Bu kanunla birlikte Yahudi inancının Hristiyanlar arasında yayılmasını engelleme noktasında Yahudileri ekonomik açıdan zor durumda bırakacak yaptırımların gündeme geldiği görülmektedir. Ayrıca III. Orleans Konsili'nin otuzuncu maddesi de yeni bir sınırlamadan bahsetmiştir: “Paskalya öncesi Perşembe gününden Paskalya Pazar'ına kadar dört gün boyunca Yahudiler Hristiyanlar arasında görülmemelidirler”.¹³ Bu kanunla amaçlananın Yahudileri Hristiyan toplumundan ayırma olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda böyle bir kanunun varlığı Yahudi ve Hristiyanların ne kadar yakın ilişki içinde olduklarının da bir kanıtı gibidir. Cecil Roth'un da dikkat çektiği gibi, “Bu kutsal dönemde dışarıda bulunan herhangi bir Yahudi'ye, 'İsa'yı taşıdıkları için' taşlarla saldırılması Avrupa genelinde alışılmış bir durum halini almış ve bunun bir uzantısı olarak Paskalya'dan önceki Cuma günü Hristiyan halk tarafından Yahudi evlerinin taşlanması adet olmuş görülmektedir.”¹⁴ Bu tarz şiddet olaylarından biri de Frank Krallığı'na dair temel kaynaklardan sayılan Tours Piskoposu Gregory'nin (538-594) meşhur Frankların Tarihi (*Historia Francorum*) isimli eserinde detaylı şekilde anlatılmıştır. Gregory, 576 yılında Clermont'taki Yahudilerin Hristiyanlığa geçmesi için piskopos Avitus'un gösterdiği çabadan ve bunun sonucu olarak vaftiz olan Yahudilerden bahsetmiştir. Ardından vaftiz olan bir Yahudi'nin Paskalya günü piskopos ve Hristiyan halk eşliğinde şehirde yürüdüğü sırada başka bir Yahudi'nin pis suyu onun başından aşağıya dökmesini anlatmıştır. Bu olay üzerine Hristiyan halkın o Yahudi'ye taşla saldırmaya çalıştığını ancak piskoposun buna engel olduğunu belirtmiştir. Ancak Gregory'nin de söylediği gibi sonraki kutsal günlerde Hristiyan halk bu eylemi gerçekleştiren Yahudilerin kullandığı sinagoğu yıkmıştır.¹⁵

Orleans Konsillerinden 581'de Macon'da toplanan konsile değin uzun bir süre Yahudileri konu edinen bir konsil toplanmamıştır. 558'de I.Cildebert'in ve hemen ardından oğlu Clothar'ın ölümü sebebiyle veliaht krallar arasında çıkan iç savaşlar, herhangi bir seküler ve dini konsilin toplanmasına imkan vermemiş olabilir. Diğer yandan Orta Çağ tarihçisi B.Bachrach'ın tesbiti sürekli tekrar eden konsil kararlarını anlamak açısından önemlidir. Bachrach'a göre, bu süre zarfında Merovenj Galya'sındaki Yahudilerin gücü artmış, onların faaliyetlerini kısıtlayan ne seküler ne de dini yasalar yürürlüğe girmiştir. Yahudiler sadece yüksek devlet görevlerine sahip olmaya devam etmekle kalmayıp, krallığın mali anlamda en önemli temsilcileri haline gelmiş, vergi toplayıcılığı ve mali konularda danışmanlık hizmeti vermişlerdir. Bu tespitin ardından Bachrach bu dönemi, kralların din adamlarının aksine Yahudilere yönelik iyimser bir ihmal politikası yürüttükleri bir dönem olarak tanımlamıştır. Ancak 581'de Kral Guntram tarafından toplanan Macon Konsili bu döneme son vermiş ve uygulama konusunda zayıflık gösterilen yasaları tekrar hatırlatmıştır. On dokuz madde arasında özellikle on altıncı madde, önceki konsillere göre Yahudilerin Hristiyan köle sahibi olma konusundaki tutumunu daha da sertleştirmiştir: “Bundan böyle hiçbir Yahudi Hristiyan bir köleye sahip olmamalıdır, eğer bir Yahudi bir Hristiyan köleye sahip ise o köle bir Hristiyan'a 12 solidiye satılmalıdır. Yahudi bu fiyattan memnun olmazsa, köle azat edilebilir”.

630 Reims konsili yine Hristiyan köle sahibi olan Yahudi sorununa kökten çözüm bulma çabası içerisinde, Yahudilere Hristiyan köle satımını yasaklamıştır: “Hristiyanlar Yahudilere yahut dinsizlere satılmamalıdır, eğer bir Hristiyan bunu yaparsa aforoz edilir ve işlem geçersiz sayılır”.

Konsillerde ısrarla üzerinde durulan Hristiyan köle sahibi olma yasağının uygulama noktasında çok da etkili olmadığı Papa I.Gregory'nin Yahudilerle ilgili birkaç mektubundan anlaşılmaktadır. Papa I.Gregory'nin Yahudilere dair görüşlerini incelemek önemli olabilir, zira bir papa olarak onun bu konudaki görüşleri Katolik kilisesinin resmi politikası haline gelmiştir.¹⁶

Papa I.Gregory

¹³ Linder, *The Jews...*, s. 470-472.

¹⁴ Cecil Roth, “European Jewry in the Dark Ages: A Revised Picture”, *Hebrew Union College Annual*, C. XXIII, S. 2,(1950-51), s. 152.

¹⁵ Gregory Bishop of Tours, *History of the Franks*, çev.: Ernest Brehaut, Columbia Univ. Press, New York, 1916, 5. Kitap 11. Bölüm, s. 113.

¹⁶ Jacob R.Marcus ve Marc Saperstein, *The Jews in Christian Europe*, Hebrew Union Collage Press, 2015, s. 37.

Büyük Gregorius olarak da bilinen Papa I. Gregory 590 yılından öldüğü 604 yılına kadar papalık makamında bulunmuş, Ortodoks ve Anglikan kiliselerinde de aziz kabul edilmiş olan dini bir şahsiyettir. Yazdığı bine yakın mektupla mevcut durum karşısındaki kilisenin duruşunu temsil etmiştir. Papa I. Gregory, Austrasia Kraliçesi Brunhilda ve onun torunları II.Theudebert ile II.Theuderic'e gönderdiği mektuplarında Yahudilerin köle sahibi olmaları ve köle ticaretini yürütmeleri konusundaki kaygılarını sıklıkla dile getirmiştir. Özellikle Ren nehrinin doğusundan İtalya pazarına satılmak için getirilen kölelerin ticaretini durdurmak için Papa Gregory özel bir talepte bulunmuş, Hristiyan köle sahipliği ve köle ticaretini yürütme konusunda Yahudilere yönelik alınan kararların uygulanmadığına dair şüphelerini ifade etmiştir. Bu noktada piskoposlara da çağrıda bulunan Papa Gregory seküler gücün ihmalini dini güçle gidermeye çalışmıştır. 593'te, Sicilya'da Cagliari Başpiskoposu Januarius'a, kiliseye sığınan Hristiyan köleleri Yahudilere teslim etmemesini ve Macon Konsili'nin aksine onlar için Yahudilere para ödememesini öğütlemesi bu konudaki çabasının bir göstergesidir.¹⁷

Papa Gregory'nin harekete geçmeleri konusunda Brunhilda ve torunlarına gönderdiği yazıların herhangi bir sonuç doğurmadığı görülmektedir. Aksine Brunhilda'nın Yahudileri krallığında yüksek mevkilere getirdiği ve köle ticareti de dahil olmak üzere, onların Hristiyan kölelere sahip olmaları noktasında herhangi bir engellemede bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada seküler gücün dini güçten farklı olarak kendi siyasi iktidarını ön planda tutarak farklı bir yol izlediği söylenebilir. Brunhilda, düşmanı II.Chlothar'a karşı iktidarını destekleyen Yahudilere yönelik olumlu bir politika izlemiştir. Bachrach, II.Chlothar ve Brunhilda'nın iktidar mücadelesine dikkat çekerek bu ikisinin Yahudi politikasının altında yatan siyasi nedeni gözler önüne sermeyi başarmıştır. Zira II.Chlothar 614'te Brunhilda'nın topraklarını ele geçirir geçirmez hem krallık hem de kilise konsili toplayarak Yahudilere yönelik sert kararlar almış, eski düşmanının müttefiki olan Yahudilere yönelik engelleyici yasalara onay vermiştir.¹⁸ II.Chlothar'ın 614'te topladığı Paris Konsili'nin son maddesi (15 yahut 17. maddesi); “Hiçbir Yahudi Hristiyanlar üzerinde askeri ve resmi bir otoriteye sahip olamayacaktır. Eğer bu göreve geldiyse, o Yahudi ailesiyle birlikte vaftiz edilecektir” şeklindedir. II.Chlothar birkaç gün sonra çıkardığı emirle (*edictum*) de Yahudilerin Hristiyanlar üzerinde kamu hizmetini yerine getirmelerine kesinlikle izin verilmeyeceğini bildirmiştir.¹⁹

Paris Konsili'nde ilk kez yasal olarak onaylanan vaftizin, bundan önceki senelerde Yahudilere yasa dışı şekilde dayatıldığı birkaç olayı Tours Piskoposu Gregory'den öğreniyoruz. Frank topraklarındaki Yahudilerin ikna yahut baskı yoluyla din değiştirmelerine en erken I.Childebert'in döneminde Uzes Piskoposu Ferreol'un (*Saint Ferréol (Ferreolus) of Uzès*) uygulamalarında rastlıyoruz. Piskoposun önce Yahudileri Hristiyanlığı kabul etmeleri konusunda ikna etmeye çalıştığı, bunda başarılı olamayınca da vaftiz olma yahut başka yere göç etme baskısı yaptığı görülmektedir. Piskopos Gregory'nin yukarıda da bahsi geçen ve detaylıca anlattığı diğer vaftiz olayı ise 576 yılında Piskopos Avitus'un Clermont'taki Yahudileri vaftiz etme macerasıdır. İkna yoluyla bir kısım Yahudi'yi vaftiz etmeyi başaran piskopos, Yahudilerle yeni vaftiz olmuş olan Yahudilerin karşı karşıya gelmesi ve Hristiyan halkın mevcut Yahudilere saldırmak istemesi sebebiyle şehirdeki tüm Yahudilerin vaftiz olması yahut şehri terk etmesi çağrısında bulunmuştur. Avitus'un bu çağrısına beş yüzden fazla Yahudi karşılık verirken diğerleri de Marsilya'ya göç etmeyi tercih etmiştir.²⁰ Yine I.Chilperic'in hakimiyeti döneminde (561-584) kral Paris ve civarındaki Yahudilerin vaftiz edilmelerini şart koşmuş, hatta onların vaftiz babalığını yapmıştır. Piskopos Gregory'nin anlattığına göre, pek çok Yahudi vaftiz olsa da gizli gizli eski inançlarını sürdürmeye devam etmiştir. Kralın yardımcısı olan Priscus ise bu vaftizden kurtulmak için kraldan süre istemiş; ancak bir şabat günü inzivaya çekilmişken eski bir Yahudi olan Phatir ve arkadaşları tarafından öldürülmüştür. Kral I.Chilperic Yahudi dostunun

¹⁷ Solomon Katz, “Pope Gregory the Great and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, C. XXIV, S. 2 (1933), s. 130.

¹⁸ Bernard S. Bachrach, *Early Medieval Jewish Policy in Western Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977, s. 58-61.

¹⁹ Linder, *The Jews...*, s. 478; 343.

²⁰ Parkes, *The Conflict...*, s. 333-334; Gregory Bishop of Tours, 5. Kitap 11. Bölüm, s. 113-114.

öldürülmesi üzerine Phatir’i değil ama onun arkadaşlarını sığındıkları kiliseden çıkartarak öldürtmüş, Phatir’in de Kral Guntram’ın krallığına gitmesine izin vermiştir.²¹

Merovenj krallığının geneline bakıldığında, iktidar mücadelelerinin sonucu yahut din adamlarının baskıları gereği yaşanan din değiştirme olaylarının çok sık görülmediği söylenebilir. Bunda Katolik Kilisesinin zorla vaftiz olanların samimiyetinden şüphe etmesi ve kralların çoğunun böyle bir din değiştirme olayının krallığa sağlayacağı yararı gözetme noktasında yerel din adamlarından farklı düşünmesi etkili olmuş olabilir. Tours Piskoposu Gregory’nin ve aynı adı taşıyan Papa I.Gregory’nin Yahudilerin zorla Hristiyanlaştırılması konusunda kaygı duyduğu açıktır. Papa I.Gregory’nin bu konuyla ilgili olarak piskoposluklara ve din adamlarına yazdığı pek çok mektup bulunmaktadır. Onun Yahudilerin zorla değil ikna edilerek Hristiyanlaştırılmasını savunduğu bir mektubu şöyledir:

“Gerçekten de, Yahudi dinine rağmen, bu eyalette [Roma] ikamet eden ve zaman zaman Marsilya bölgelerine çeşitli iş konularında seyahat eden Yahudilerin bu şehirlere yerleşmeleri için vaaz yolundan çok vaftiz zoruyla ikna edildikleri bize bildirilmiştir. Şimdi, bu gibi durumlarda niyetin övgüye layık olduğunu ve Rabbimizin sevgisini kazanmaya çalışıldığını düşünüyorum. Ancak ben bu niyetin yanında onu destekleyecek bir kutsal kitap delili olmaksızın ya yararlı bir etki yapmayacağından yahut da kazanmaya çalıştığımız ruhların çok daha fazlasını kaybedebileceğimizden (Allah korusun) korkuyorum. Biri vaazın güzelliğinden değil de baskıyla vaftiz olmaya ikna edildiğinde, tekrar eski batıl inançlarına geri döner ve tekrar doğmaktan çok daha kötü bir şekilde ölür. Bu nedenle sizin kardeşleriniz böyle insanlara vaaz etmeye devam etsinler, sonunda öğretilerinin hoşluğu sebebiyle o insanların eski yaşamlarının değişeceğini umabilirler. Bu nedenle bizim amacımız kesin bir şekilde başarılı olmak ve din değiştiren kişinin eski iğrenç inancına geri dönmemesini sağlamak. Bunun için onlara yönelik konuşmalar yapılmalı, karanlıktaki bu kişiler vaaz yoluyla aydınlatılmalı, sizin kardeşliğiniz ve öğütleriniz Tanrı’nın yeni bir hayat bahşetmesini sağlayacak ödüldür ve onlara önderlik eder. [Gregory’dan Arles Piskoposu Virgilius’a ve Marseilles piskoposu Theodorus’a- 591 Haziranı]”²²

Papa I.Gregory, Yahudileri baskı yoluyla vaftiz etmek yerine vaaz yoluyla, hatta vergi muafiyeti ve maddi hediyelerle ikna etmenin daha doğru olduğunu belirtmiş ve kendisi de böyle yapmıştır. Gregory’ye göre, vaftiz edilenler maddi avantajlar umuduyla Hristiyan olsa bile, çocukları en azından kilise için kazanılmış olacaktır. Gregory’nin planı şiddetten daha etkili olmuş ve Sicilya Girgenti’deki birçok Yahudi, Hristiyan olma isteğini dile getirmiştir.²³

Papa I.Gregory Yahudilerin baskı altına alınmasına ve yasal durumlarına aykırı olarak bazı haklarından mahrum edilmelerine de karşı çıkmıştır. Cagliari, Terracina ve Palermo gibi pek çok şehirde Yahudilerin sinagoglarına haksız yere el konulması üzerine Gregory, Yahudilerin yasa tarafından korunan ibadethanelerinin geri verilmesi için söz konusu şehirlerdeki piskoposlara birçok mektup yazmıştır. Bunlardan biri de Palermo piskoposu Victor’un Palermo’daki Yahudi sinagog ve misafir odalarını ele geçirmesi üzerine bu konutların kilise malı olmadan derhal Yahudilere geri verilmesini papalık yetkilisine bildiren mektuptur:

“Kısa bir süre önce (Haziran’da) bana Palermo’da bulunan Yahudilere ait bir sinagogla beraber hasta ve fakirler için kullanılan birkaç odanın Victor tarafından alındığına dair Yahudilerden birtakım şikayetler üzerine Viktor’a bu konuda yazdım ve ona Yahudilerin iddia ettiği gibi bu durumun gerçek olup olmadığı tespit edilinceye kadar onun bu varlıkları kilise olarak kutsamaktan uzak durmasını bildirdim. Aslında, rahiplik görevi göz önüne alındığında, bahsettiğimiz kardeşimizin [Victor] herhangi bir şeyi uygunsuz bir şekilde yapmış olduğuna kolayca inanmıyoruz. Ancak biz, daha sonra bir papalık temsilcisi olan Salarius’un raporundan bu sinagoglara el konulduğu ve alenacele ve düşüncesizce kutsandığını duyduk. Bu sebeple (kutsanmış olduğu için Yahudilere geri verilemeyen) sinagog ve ona bitişik olan oda ve duvarların tümünün bedelini sözü geçen piskopos kardeşimiz ödemelidir. Böylece sahiplenilen şey kiliseye ait olabilir ve onlar (Yahudiler) de böylece ezilmiş yahut adaletsizliğe uğramış olmazlar. Dahası, alıp götürülen kitapların veya süs eşyalarının da benzer şekilde araştırılmasına izin verin. Ve eğer açık bir şekilde ele geçirildiyse, onları herhangi bir soru sormadan da geri verilmesini istiyoruz. Çünkü, sinagoglarında hukuk tarafından kararlaştırılanın ötesinde bir şey yapmaları için bir lisans verilmemesi gerektiği için, ne biz ne de zararın ne

²¹ Gregory Bishop of Tours, 6.Kitap 17.Bölüm, s.155.

²² Marcus ve Saperstein, *The Jews ...*, s. 37.

²³ Katz, “Pope”..., s. 125.

de herhangi bir maliyetin adalet ve eşitliğe aykırı olması gerekir.[Gregory'den Palermo papalık yetkilisi Fantinus'a- Ekim 598]"²⁴

Papa Gregory bir yandan Yahudilerin yasal haklarını koruyor gibi görünse de aslında onun Yahudileri kilisenin belirlediği belli sınırlar içinde tutmak istediği açıktır. Merovenj döneminde din adamları bunu büyük oranda başarsa da Karolenj döneminde kararlarını uygulama noktasında karşılıklarında oldukça güçlü bir siyasi otorite bulmuşlardır.

Şarlman ve Karolenj Hanedanlığı Döneminde Yahudiler

8. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın geneline hükmeden Frank Krallığı diğer bir hanedanlığın yönetimi altına girmeye başlamıştır. Karolenjler kendilerinden önceki Merovenjlerin sarayında bakan olarak görev alırken Charles Martel ve Pepin'in başarılarıyla güçlenmiş ve hâkimiyetlerini papanın savunucusu olarak Galya, Kuzey İspanya, Germania'nın Saxon toprakları ve Kuzey İtalya'ya kadar genişletmişlerdir. Şarlman'ın (*Charlemagne*) Roma'da 800'de imparator olarak taç giymesine birlikte, Karolenj Frank İmparatorluğu Avrupa'nın en güçlü siyasi birimi olmuştur. Böylece Şarlman Frank Krallığını papadan aldığı destekle büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Karolenj dönemi Avrupa'da merkezi yönetimin güçlendiği, kültürel ve dini reformların görüldüğü bir dönem olmakla birlikte Yahudiler açısından bir önceki hanedanlığa göre daha olumlu bir dönemdir. Hristiyan din adamlarının eserleri ve yaptırımlarıyla etkinliğini arttırdığı, din adamları ve kiliseye yönelik bir takım reformların kanunlaştırıldığı bir dönem olmasına ve hatta Şarlman'ın Papa III.Leo'nun elinden imparatorluk tacı giymesine rağmen, Şarlman ve oğlu Dindar Louis'in kilise ve konsillerin Yahudilere yönelik kararlarını uygulama noktasında istekli olmadığı görülmektedir.²⁵

Şarlman döneminde Yahudilerin statüsünde büyük bir değişim olmamış, onlar büyük oranda Roma hukukuna bağlı olarak kendi iç işlerinde *Lex Judaeorum*'a (Yahudi hukuku) tabii olarak yaşamışlardır. Şarlman gerektiğinde bu özel halkın uyması gereken bazı kanunlar çıkartmıştır. 806 yılında Şarlman bir kanunla (*Capitulare Missorum Niumagae Datum cap. 4*); Piskopos, rahip ve rahibelerin kilise mallarını Yahudilere satmalarını kesin şekilde yasaklamıştır. 814 yılında yine (*Capitula De Iudaeis cap. 1,2,3*) Şarlman bir Yahudi'nin bir Hristiyan'ın borcuna karşılık kiliseden rehin almasını yasaklamış, böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda o Yahudi'nin malına el koyulması ve sağ elinin kesilmesini emretmiştir. Yine bir Yahudi'nin Hristiyan bir kişiyi rehin almasını yasaklamış, aksi halde Yahudi'nin rehinesini kaybedeceğini belirtmiştir. Yine aynı yıl çıkan bir kanunda da Şarlman, Yahudilerin evinde şarap, tahıl yahut herhangi bir ticaret malı bulunmaması gerektiğine hükmetmiş, aksi halde bu mallara el konulacağını ve Yahudi'nin de hapsedileceğini belirtmiştir.²⁶

Şarlman'ın kanunları dinin yanı sıra ekonomik temele de dayanmaktadır. Şarlman kendinden önceki krallık yasaları ve dini konsillerin Yahudiler için belirlediği sınırlamaların çoğuna uymamış, Yahudilerin ekonomik faaliyetlerini desteklemiş ve onları diplomatik görevlere getirmekten çekinmemiştir. Bu nedenle dönemin Hristiyan din adamlarınca Yahudi yanlısı olarak görülmüştür. Graetz'in de altını çizdiği gibi Yahudiler bu dönemde dünya ticaretinin en önemli temsilcisi haline gelmişlerdir. Soylular kendilerini savaşa adanmışken, köylüler ve serfler tarımla uğraşırken, feodal topraklara ve askeri sorumluluğa sahip olamayan Yahudiler dikkatlerini köle ve mal ihracatı ve ithalatına yöneltmiş, Şarlman'ın tanıdığı özel ticari ayrıcalıklarla Karolenj dönemi boyunca Akdeniz ticaretine egemen olmuşlardır.²⁷

Yahudiler ve Ticaret

²⁴ Marcus ve Saperstein, *The Jews ...*, s. 38; Papa I.Gregory'nin Yahudilerle ilgili diğer karar ve mektupları için bkz. Linder, *The Jews ...*, s. 417- 445.

²⁵ Jonathan Elukin, *Living Together Living Apart Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey 2007 s. 43.

²⁶ Linder, *The Jews ...*, s.344-346.

²⁷ Heinrich Graetz, *History of Jews*, London: David Nutt, 1892, C.III, s. 145.

Yahudilerin ticaretle olan ilişkisi bu dönemde eskisinden daha önemli hale gelmiştir. Akdeniz'in Müslümanlarca fethi, Hristiyan tüccarların etkinlik alanının azalması ve İspanya'daki kötü muamele sonucunda Yahudilerin Şarlman'ın topraklarına göç etmesi Karolenj döneminde Yahudi ticaretini güçlendirmiştir. Döneme ait fermanları inceleyen H. Pirenne'nin *Judaeus* (Yahudi) kelimesi ile *mercator* (tüccar) kelimesinin birlikte kullanıldığına dair tespiti bilinmektedir.²⁸ Yahudi ticaretinin Karolenj dönemi boyunca bazı kanunlarla kontrol altında tutulmaya çalışıldığı, ancak uluslararası ticaret açısından desteklendiği anlaşılmaktadır. Şarlman, kilisenin aksine çalışkan ve girişimci Yahudi topluluğunun bilgi ve yeteneklerinden faydalanmayı tercih etmiştir. Zira Yahudilerin çok geniş bir alana yayılan bağlantıları onları uluslararası ticaretin en önemli gücü haline getirmiştir. Şimdi onlara hiç olmadığı kadar ihtiyaç duyan Şarlman, Yahudilerden özellikle Avrupa dışındaki dünya ile ticari ve diplomatik ilişkilerinde sıklıkla faydalanmıştır.²⁹

Çeşitli malların ticareti yanında köle ticareti ise Yahudilerin ayırıcı niteliği haline gelmiş ve Yahudiler Orta Çağ'daki en gelişmiş köle endüstrisine sahip olmuşlardır.³⁰ Yahudilerin Hristiyan köle sahibi olmasını yasaklayan pek çok kanun olmasına rağmen köle ticareti yapmasına yönelik bir engel koyulmamış, aksine Şarlman bu ticarete Yahudilerin öncü olmasını desteklemiştir. Özellikle Slav kökenli köle ve esirlerin önemli yer tuttuğu bu ticaret Müslümanların hakim olduğu İspanya, Kuzey Afrika ve diğer İslam ülkelerine değin uzanmıştır.³¹ 8. yüzyıldan 10. yüzyıla değin Yahudi köle tacirleri Hazar denizindeki İdil ve Kiev'den esirleri alıp Moorish İspanya'sına götürmüşlerdir. Bu ticaretin nesnesini Arapça'daki "saqaliba"³² denilen köleler ve Slav olmayan ve de "eunuchs"³³ adı verilen yani seks ekonomisinde kullanılan özel rolleri olan insanlar oluşturmuştur.³⁴ Yahudilerin Avrupa şehirlerindeki din kardeşlerinin yanı sıra İslam ülkelerindeki din kardeşleriyle olan bağlantısı ve İbn Hurdazbih'in de belirttiği gibi pek çok dile hakim olmaları bu tür ticareti yapmalarını oldukça kolaylaştırmıştır.³⁵ Pek çok yönden avantajlı olan Yahudiler bu dönemde kendilerine duyulan ihtiyaç sebebiyle korunmuştur. İbn Hurdazbih'in aktardığı kadarıyla, Batı'dan Akdeniz yoluyla Bizans'a, Mısır'a, Bağdat'a hatta Hind ve Çin'e ulaşan Yahudilerin köle, esir, değerli taş, ipek kumaş, işlenmiş deri, yaban eşeği, kürk, kılıç, baharat ve miski amber gibi ürünlerin ticaretini yürütmeleri konusunda İslam ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapılmıştır. Şarlman Abbasi Halifesi Harun Reşid'e elçi göndererek doğu batı arasındaki ticaret konusunu görüşmüş ve bir anlaşmaya varmıştır. Sadece ekonomik değil Endülüs Emevi Devleti ve Bizans İmparatorluğu konusunda da siyasi ittifak içinde olan Şarlman ve Harun Reşid'in saraylarının yer aldığı Aachen (*Aix la-Chapelle*) ile Rakka arasında çeşitli elçiler ve karşılıklı hediyeler gidip gelmeye başlamıştır.³⁶

Bu görüşmeleri konumuz açısından değerli kılan nokta Yahudi ticaretini kolaylaştırmasının yanı sıra gönderilen elçilerden birinin Yahudi olmasıdır. Kuşkusuz bu görev için bir Yahudi'nin seçilmesinde doğu dillerine hakim olması etkili olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte onun bir tercümandan çok bir elçi olarak görev yapması Yahudilerin Şarlman nazarındaki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Landfried ve Sigismund isimli iki soylu Frank'ın eşlik ettiği Yahudi İshak, yolculuk sırasında bu iki kişinin ölmesiyle halifenin huzuruna çıkarak Şarlman'ın talebini iletmiş, ardından Aachen'e dönerek imparatora halifenin cevabını ve hediyelerini

²⁸ Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Şarlman*, çev.: Muhsin Ö. Mengüşoğlu, Pınar Yay., İstanbul, 2012, s. 332.

²⁹ Werner Keller, *Diaspora the Post-Biblical History of the Jews*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1969, s.152-153.

³⁰ Ülgen, *Ortaçağda Avrupa'da Kölelik...*, s. 93.

³¹ Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, The Jewish Publication Society, Philadelphia and Jerusalem, 1993, s. 98.

³² Ortaçağ İslâm kaynaklarında Slavlar'la Slav kökenli kölelere verilen isim.

³³ Hadım edilmiş erkekler.

³⁴ Ülgen, *Ortaçağda Avrupa'da Kölelik...*, s. 62.

³⁵ İbn Hurdazbih, Radanit olarak isimlendirilen Yahudi tüccarların Arapça, Farsça, Rumca (Roma İmparatorluğu'nun dili), Efrencçe (Frank İmparatorluğu'nun dili), Endülüs dili ve Slav dili gibi pek çok dili iyi derece konuşabildiklerine ve ticaret ağlarının genişliğine dikkat çekmektedir. Keller, *Diaspora*, s. 153-158.

³⁶ Pirenne, *Hz. Muhammed...*, s. 336; Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, Çev.: Mehmet Morali, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s. 432; Şarlman 'ın Harun Reşid'le olan ilişkisi için bkz. Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus yay., Ankara 2013, s. 175-181.

ulaştırmıştır.³⁷ Bu durum Şarlman'ın yönetimi boyunca Roma ve kilise kanunlarınca sık sık tekrarlanan resmi devlet görevlerine Yahudilerin getirilmemesi kuralına açıkça karşı gelindiğini göstermektedir. Genel tutumun aksine bu dönemde Yahudilere tanınan diğer bir ayrıcalık ise toprak sahibi olabilme ve karşılığında askerlik hizmetine dahil edilmeleri olmuştur.

802 yılından 803 yılına kadar Müslümanların elinde bulunan Barselona'ya yönelik askeri harekât sırasında Akitanya, Gaskonya, Burgonya, Provence ve Septimanya bölgelerinden askere almalar başladığında Septimanya bölgesinde yer alan Narbonne şehrinden pek çok Yahudi bu çağrıya uyararak harekâta katılmıştır. Aynı zamanda Kuzey İspanya'da bulunan Vich (Ausona) şehri de Yahudilerin askeri desteği sayesinde Frankların eline geçmiş ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu bu şehirde bir piskoposluk kurulması 10. yüzyılı bulmuştur. Şarlman özellikle İspanya'ya ve Güney Fransa'ya yönelik askeri harekâtlarda Yahudilerin gücünden faydalanmış ve bunun karşılığında Yahudilere Septimanya ve Akitanya bölgesinde pek çok toprak vermiştir. Sadece Narbonne değil Magdeburg, Merseburg, Ratisbon ve Mainz gibi şehirlere Yahudilerin yerleşip toprak sahibi olmalarını desteklemiştir. Hatta Şarlman'ın bu şehirlerdeki Yahudi cemaatlerini kontrol etmek yahut kültürel anlamda geliştirmek amacıyla bilgili bazı Yahudileri bu şehirlere yerleştirdiği görülmektedir. Örneğin Şarlman,787 yılında Yahudi Bilgin R.Kalonymos, oğlu Musa ve yeğenini Lucca'dan Mayence-Mainz'e getirtmiştir. Kalonymos'un Mainz'e gelişi buradaki büyük Yahudi cemaatinin talebiyle yahut Şarlman'ın bu şehri Yahudiler için bir merkez haline getirme çabasıyla açıklanabilir. Şarlman'ın benzer uygulamalarından hareketle kendi topraklarındaki Yahudilerin kültürel ve dini olarak farklı ülkelerdeki dini merkezlere-okullara³⁸ bağlılığını azaltmaya çalıştığı söylenebilir. Narbonne'deki Yahudi cemaatine yönelik olarak Halife Harun Reşid'den Babil'den bir Yahudi bilgin talep etmesi ve gelen Yahudi Machir'in Narbonne Yahudi cemaatinin başına geçerek burada bir Talmud okulu kurması bu kanıyı güçlendirmektedir.³⁹

Şarlman'ın Yahudilere oturma izni vermenin yanı sıra buldukları toprakların mal sahipliğini tanıması, dönemin din adamlarında Yahudi mal ve toprak sahiplerinin Hristiyanlar üzerinde bir güç uygulayabileceği endişesini yaratmıştır. Şarlman'ın tanıdığı bu ayrıcalık şimdiye kadar kilise konsillerinde sürekli olarak vurgulanan kanunlarla açıkça çelişmektedir. Papa III. Stephen, Narbonne Başpiskopos'u Aribert'e yazdığı mektupta Narbonne Yahudilerinin elde edecekleri üstünlüğün Hristiyanlar açısından yarattığı tehlikeyi şöyle anlatmıştır:

“Siz bize Yahudi halkının Frank krallarının (*praecepta*) yani kanunları sonucunda Hristiyanların topraklarında ve köylerinde –tıpkı Hristiyanlar gibi- kalıtsal olarak toprağa (bağımsız) sahip olduklarını bildirdikçe üzülmüyor ve öfkeleniyoruz; aynı şekilde Hristiyan erkeklerin onların üzüm bağları ve tarlalarını ettiklerini, Hristiyan kadın ve erkeklerin şehir içinde ve dışında gece ve gündüz onlarla yaşamaları ve onların küfürleriyle kirletilmeleri, sefil erkek ve kadınların söz konusu köpeklere tüm akla gelen hizmetleri kesintisiz olarak yerine getirmeleri bizi üzüyor.”⁴⁰

Dindar I. Louis ve Lyonlu Agobard

İmparator Şarlman'ın 814'te ölümünden sonra yerine oğlu Dindar Louis Frank kralı ve İmparatoru olmuş, babasının Yahudi yanlısı politikasını büyük oranda sürdürmüş hatta kendisinden önceki dönemde belirlenmiş pek çok yasal sınırlamaya son vererek ileriye gitmiştir. Dindar Louis yasal düzenlemelere giderek Yahudilere –Roma hukuku ve kilise konsil kararları gereği- önceden mahrum kaldıkları ekonomik ve dini pek çok hakkı bahşetmiştir.

Ekonomik açıdan Dindar Louis'in ülkesindeki Yahudilerin rahat bir ticaret yürütmesini yararlı gördüğü ve desteklediği söylenebilir. Yahudilerin pagan köleye sahip olmalarına hatta kölelerini kendi dinlerine döndürmelerine izin vermesi ekonomik anlamda onları desteklediğini gösterir. Aynı zamanda Yahudi'nin malı olan köleyi satması, sünnet etmesi vb. her türlü uygulama hakkı da Yahudi efendisine verilmiştir. Bu noktada bazı Hristiyan din adamlarının Yahudilere ait pagan köleleri vaftiz

³⁷ Graetz, *History ...*, s. 146.

³⁸ Örneğin Babilonya'daki Sura ve Pumpedita gibi Talmud okulları.

³⁹ Graetz, *History ...*, s. 145-146; Bachrach, *Early ...*, s. 68-70.

⁴⁰ Toch, *The Economic ...*, s. 79; Elukin, *Living ...*, s. 46.

ederek özgürlüğe kavuşturma uygulamasına da son vermiş olan Louis, Yahudi efendisinin izni olmadıkça pagan kölelerin Hristiyanlaştırılmayacağına hükmetmiştir. Hatta Louis, Yahudilerin evlerinde yahut topraklarında yani mülklerinde Hristiyan işçi çalışmalarına da izin vermiştir. Bu ayrıcalık Hristiyanlar üzerinde Yahudilere güç kullanma yetkisi doğurduğu için kilise ve Roma kanunlarıyla çelişen ve din adamlarınca tepkiyle karşılanan diğer bir ayrıcalıktır. Ayrıcalıklar sadece ekonomik alanla sınırlı kalmamış dini anlamda da Yahudilere kolaylık sağlanmıştır. Yahudilerin yeni sinagog inşa etmesi uzun süredir yasak iken Dindar Louis topraklarında yaşayan pek çok Yahudi cemaatine sinagog inşa etme hakkı tanımıştır. Dinlerini açıkça vaaz etme ve yayma konusunda çekinmeyen Yahudilerin dini, ekonomik ve toplumsal alanlarına yönelik her türlü müdahaleye son vermek ve onların sorunlarıyla ilgilenmek adına *magister judaeorum* adında bir memurluk da kurulmuş olduğu görülmektedir.⁴¹ Bu ayrıcalıklar diğer Germen kabilelerinden ziyade Frankların sürdürdüğü yasanın kişiselliği ilkesinin temelini oluşturan çoğulculukla ilişkilendirilmiş ve pagan Roma dünyasının Yahudiliğe sağladığı avantajların erken Orta Çağ'da Kuzey Avrupa Yahudileri için büyük oranda devam etmesi bu çoğulcu anlayışla açıklanmıştır.⁴² Dindar Louis dönemi Frank idaresi altında Orta Çağ'ın genel karakterinin aksine adeta bir altın çağ yaşadığı açıktır. Kısa süren bu çağın din adamlarının müdahalesine rağmen Yahudilere sağladığı ayrıcalıklara şu örnek üzerinden bakılabilir:

“...Gaudiocus, Jacobus ve Vivacius adındaki bazı Yahudilerin şikâyetlerini öğrenmiş bulunuyoruz. Onlar daha önceki düzenlemelere göre atalarından miras kalan Valerianae ve Bagnila mülklerinin bizim yetkimiz altındaki bazı kötü niyetli insanlar tarafından yoksun bırakma ve engelleme yoluyla nefretle ellerinden nasıl kaybettiklerini dile getirmişler ve bizimmerhametimizi dileyip söz konusu malların kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Biz ilahi merhamet gereği onların taleplerine kulk verdik ve imparatorluk belgesiyle sözü edilen Yahudilere sözü edilecek malları, buna ek olarak evleri ve diğer binaları, ekili ve ekili olmayan arazileri, çayırıları ve meraları, su yollarını ve değirmenleri herhangi bir itiraz, küçümseme ve el koyma olmaksızın sahip olma ve bundan doğan mal üzerinde istediğini yapma hakkını tanıyoruz.” (22 Mart 839 tarihinde Frankfurt'taki sarayda Dindar Louis tarafından ilan edilmiştir.)⁴³

Louis “dindar” lakabını almış ve Yahudilere olan merhametini Hristiyanlığın bir gereği olarak ifade etmiş⁴⁴ olmasına rağmen uygulamalarına yönelik en büyük mücadelesini din adamlarına karşı yürütmüştür. Dönemin Lyon Başpiskoposu Agobard'ın Dindar Louis ile olan ilişkisi Yahudiler konusunda dini ve seküler gücün mücadelesini en güzel şekilde özetlemektedir.

Lyon ve civardaki Yahudi cemaatlerini gözlemleyen Agobard, Hristiyan toplumu içerisindeki Yahudilerin geçmişteki yasal geleneğe tezat oluşturacak şekilde sosyal, ekonomik ve hatta politik olarak gelişmesi karşısında derin bir üzüntü duymuştur. Dahası bu durumun imparator tarafından desteklenmesi⁴⁵, bizzat imparatorun sarayında Yahudi çalıştırması⁴⁶, başta karısı Judith olmak üzere pek çok soylunun Yahudi yanlısı bir politika izlemesi Agobard'ı endişelendirmiştir. Sarayın Yahudi yanlısı politikasının Yahudilere kazandırdığı cesaret sonucunda Yahudiler dinlerini açıkça yaşamaya başlamış, kamuya açık şekilde ibadet etmek ve vaaz vermekten çekinmemişlerdir. Bu da Hristiyanların

⁴¹ Bachrach, *Early...*, s. 85-88.

⁴² Mark R.Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, çev.:Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul, 2013, s. 84

⁴³ Linder, *The Jews ...*, s. 365-367.

⁴⁴ Dindar Louis'in ifadesiyle “Apostolik okuma bize inancımızı paylaştığımız insanlar için hayırseverlik yapmayı öğütlemesine rağmen, aynı hayırseverliği diğerlerine de göstermeyi yasaklamaz, hatta ilahi merhametin hatırına daha da fazlasını göstermeyi teşvik eder. Linder *The Jews ...*, s. 365.

⁴⁵“825 yılında Dindar Louis, David Davitis ve Joseph ile onların Lyon'da yaşayan dindaşlarına birtakım ayrıcalıklar tanımıştı. Bu kimseler pazar vergisinden ve ulaşım vergilerinden muaf tutularak imparatorun himayesi altına alınmışlardı (*sub mundeburdo et defensione*). Ayrıca diledikleri gibi inançlarını yaşayıp sarayda ibadetlerini yerine getirebilmekte, Hristiyanları *ad operasua facienda* (kendi hizmetlerinde çalışan üzere Çev.) olarak işe alabilmekte, yabancı köle satın alıp bunları imparatorluk dahilinde satabilmekte ve canları kiminle isterse yani gerektiğinde yabancılarla da mal takasında bulunup ticaret yapabilmekteydiler.” H.Pirenne, *Hiz. Muhammed...*, s. 333

⁴⁶ “...Aix la Chapelle'deki sarayın tüccarları arasında Yahudiler başı çekmişlerdi. Dindar Louis sarayında kendisine sadakatle hizmet eden Zaragozalı Abraham'ı hizmetine ve özel koruması altına almıştı. Böylesine bir teveccühe mazhar olan Hristiyan bir tüccara ise hiç rastlanmamıştı.” H.Pirenne, *Hiz. Muhammed...*, s. 333.

Yahudiliğe sempati duymasına hatta zamanla din değiştirmesine neden olarak Agobard'ın endişelerini haklı çıkartmıştır. En sarsıcı din değiştirme olayı ise Hristiyan bir din adamı olan Bodo'nun Yahudiliğe geçmesi olmuştur. Bodo yahut Puoto isimindeki kişi iyi bir dini eğitimden sonra diyakozluğa kadar yükselmişken imparatorun izniyle Roma'ya gitmiş, ancak oradaki din adamlarının ahlaksız yaşamı yahut Frank kralının Yahudi yanlısı politikası sebebiyle Hristiyanlığı terk ederek Yahudiliği benimsemiştir. Sebep ne olursa olsun bu dönemde Yahudilere ve Yahudiliğe yönelik olumlu bir eğilim olduğu açıktır.⁴⁷

Lyon Başpiskoposu Agobard bu duruma tepkisini bir eylemle göstermiştir. Bir Yahudi'ye ait köleyi Louis'in kanunlarına aykırı olarak efendisinin izni olmaksızın vaftiz etmesi ve efendisine teslim etmemesi üzerine Yahudi'nin durumu imparatora bildirmesi üzerine Agobard'ın muhalefeti başlamıştır. İmparator Dindar Louis'in Yahudilerle ilgili hususları çözüme kavuşturmak amacıyla görevlendirdiği *magister judaeorum* Eberard Yahudilerin şikayetleri üzerine Agobard'ı haksız bulmuş ve köleyi iade etmesine hükmetmiştir. Ancak Agobard *magister judaeorum*'un kararını kiliseye saygısızlık olarak gördüğünden ve bu karar uymadığından dava saray mahkemesine kadar gitmiştir. Netice itibarıyla Agobard İmparator Dindar Louis'in açık ve net emriyle Lyon'daki görevinden alınmıştır.⁴⁸ Agobard özellikle imparatorun Yahudi tarafını tutması noktasında sarayında bulunan Adalard, Helisachar ve Wala gibi saray mahkeme yetkililerinin imparatoru yanlış yönlendirdiklerine inanmıştır. Bu noktada o Yahudilerle ilgili görüşlerini biraz da imparatorun gözünü açmak amacıyla mektup yoluyla imparatora ulaştırma yolunu seçmiştir.⁴⁹ “Yahudilerin Küstahlığı üzerine” (*De Insolentia Judaeorum*) ismini taşıyan mektubundan bazı ifadeler şu şekildedir:

“Yahudiler ilk geldiklerinde bana, sizin isminizin ve Lyon'u idare eden kontun isminin yer aldığı bir mesajı ulaştırdılar ve bu mesajda ona, bana karşı Yahudilere yardım etmesi emrediliyordu. Bu gibi mesajların, sizin mührünüzü taşımasına ve kutsal isminiz ile okunmasına rağmen, sizin kararınızı bildirdiğine kesinlikle inanmadık. Yahudiler nefret dolu bir saygısızlık içinde sürüklenmeye başladılar, Hristiyanlardan intikam almak için kendi taraflarına çektikleri temsilciler (missi) tarafından her türlü zarara uğramamız konusunda bizi tehdit ediyorlar. Onlardan sonra Evrard geldi ve aynı şeyi tekrarladı ve majestelerin Yahudiler yüzünden bana gerçekten kızdığını söyledi. Daha sonra söz konusu temsilciler geldi, ellerinde bir vergi kanunu vardı [?] (stipendialis tractoria) ve sizin emriniz olmadığına inandığımız bir müeyyideler belgesi vardı. Bu nedenlerden dolayı Yahudiler, ölçsüz şekilde neşeliydi, Hristiyanlar ise üzgündüler. Yahudilerin görüşleri onaylandığı için onlar Hristiyanların inandıkları ve saygı duydukları şeyler hakkında saygısız şekilde vaaz verme cüretini gösterdiler ve açıkça bizim Tanrımız ve Kurtarıcı Mesih'imize küfrettiler. Bu sapkınlık, sizin temsilcilerinizin bazı insanların kulaklarına “Yahudilerin iğrenç olmadıklarını” fısıldamasıyla iyice güçlendirildi. Gerçekten de bazı insanlar Yahudilerin hristiyanlardan daha iyi olduklarını söylüyordu... 'Nazarenes' adı altında Yahudiler günlük dualarında İsa Mesih'e ve Hristiyanlara beddua etmektedirler. Bu nedenle, Yahudilerin kafir olduklarını ve Rabbimiz Mesih ve Hristiyanlar için küfür ettiklerini bildiğimizden, uzun zaman önce verilen ve kutsal babaların sözleriyle ve örnekleriyle emrettiği kurala (modus) uygun olarak yiyecek veya içecek paylaşımı yoluyla onlara katılmamalıyız... En dindar efendim, ben Yahudilerin inançsızlığından, bizim uyarılarımızdan ve Yahudi destekçilerinden dolayı Hristiyanlığın incindiğinden çokça bahsettim, zira bu haberlerin size ulaşıp ulaşmadığını bilmiyorum. Yine de, sizin dindarlığınız dolayısıyla, Hristiyan inancının Yahudiler tarafından belirli şekillerde nasıl zarar gördüğünü bilme hakkınız var. Onlar saf Hristiyanlara yalan söyledikleri zaman ve patrikler yüzünden sizin tarafınızdan sevimlileriyle övündüklerinde, sizin temsilcileriniz bize karşı onların lehine davrandı, zira biz Hristiyanların onlardan şarap alıp içmesini yasaklamıştık, çünkü Yahudiler Hristiyanlara içki ve diğer şeyleri satmaktan birçok gümüş para kazanmıştı. Yeni yasaya aykırı olarak onlara sinagoglar inşa etmek için izin verilmiştir. Naif Hristiyanların Yahudilerin onlara kendi rahiplerimizden daha iyi vaaz verdiklerini söyledikleri noktaya bile ulaştı. Yukarıda belirtilen temsilciler Yahudilerin şabatından dolayı buna uymalarını engellemesin diye onların pazarlarını cumartesi gününden taşımayı teklif edince Yahudiler de daha uygun oldukları Hristiyanların Pazar gününü Pazar için seçmişlerdir. Biz şimdi Galya'daki kiliselere ve din adamlarına bu konuda ne yapmaları gerektiğini söyleyeceğiz. Yahudilerim nasıl da hakikatin iğrenç düşmanları olduklarını, Tanrısal kutsal yazıların öğrettiği gibi, tüm kâfirlerden nasıl daha kötü ve Tanrı ve

⁴⁷ Graetz, *History...*, s.171, 172.

⁴⁸ Agobard'ın görevden alınmasının altında imparatorluğun Yahudi politikasına aykırı davranmasının yanı sıra, Louis'in oğullarının babalarına yönelik isyanına destek vermiş olması da etkili olmuştur. Bkz. Genç, *Birleşik...*, s. 305-311.

⁴⁹ Bachrach, *Early...*, s. 99-101.

göksel konular hakkında nasıl yanlış şeyler düşündüklerini göstereceğiz. Bütün bu şeyleri kardeşlerimizle tartıştık ve [bu yazıları] en geniş kapsamlı mükemmelliklerinize sunulmak üzere gönderdik.”⁵⁰

Mektuba rağmen İmparator Dindar Louis’in Agobard lehine bir karar almadığı anlaşılmaktadır. Bachrach’ın ifadesiyle “Yahudi konusunda Louis’in seküler kaygılarla şekillenen politikası en güçlü ve yüksek rütbeli dini unsurun şiddetli muhalefetine rağmen hâkim olmuş ve Agobard üzerinden diğerlerine de ders vermiştir”.⁵¹

İmparator Louis’in 840 yılında ölmesiyle imparatorluk hayatta kalan üç oğlu arasında bölünmüştür. 843 Verdun Anlaşması’na göre I.Lothar İtalya topraklarını, Alman II. Louis ileride Almanya’yı oluşturacak Doğu Frank topraklarını, Kel Charles ileride Fransa’yı oluşturacak Batı Frank topraklarını almıştır. Tek bir kişi yerine farklı kralların hakimiyeti altında yaşayan Yahudilere yönelik politikalar da farklılaşmaya başlamıştır. Kel Charles hakimiyeti altındaki Yahudilere daha olumlu yaklaşırken⁵² II. Louis 855 yılında İtalya’nın idaresini ele geçirir geçirmez buradaki Yahudileri süren kararı onaylamıştır.⁵³ Frank Krallığı’nın merkezi gücünün zayıflamasıyla doğru orantılı olarak Şarلمان ve Dindar Louis’in Yahudilere sağladığı haklar da büyük oranda azalmıştır. Merkezi otorite yerine bölgesel güçlerin ve din adamlarının yetkisini arttırması Yahudilerin aleyhine olmuştur. 9. yüzyılın ortalarından 10. yüzyılın ortalarına değin Yahudilerin Frank Krallığı’ndaki altın çağı son bulurken Frank Krallığı da yerini Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’na bırakmıştır.

Sonuç

Erken Orta Çağ boyunca Merovenj ile Karolenj hanedanlığı yoluyla Avrupa’nın geneline hükmeden ve imparatorluğa evrilen Frank Krallığı’nın Yahudilere yaklaşımı her zaman aynı olmamıştır. Kilisenin aksine kral ve imparatorların Yahudilere yaklaşımında siyasi ve ekonomik beklentiler etkili olmuştur. Kilise ve din adamları ise dini bir tehdit olarak algıladıkları Yahudilere yönelik çeşitli yaptırımlarda bulunmaya çalışmışlardır. Kilise konsil kararlarında bu açıkça görülmekle birlikte kararların her zaman uygulama alanı bulamadığı da söylenmelidir. Kilise karşısında Şarلمان ve Dindar Louis gibi imparatorların Yahudi yanlısı politika benimsemesi sebebiyle bu dönemde pek çok kilise konsil kararı ve Roma yasası uygulanamamıştır. Bu anlamda özellikle Karolenj döneminde Yahudilerin durumu Batı Roma İmparatorluğu’nun son dönemi ve Vizigot İspanya’sına nazaran oldukça olumlu bir görünüm arz etmektedir. Karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan bu olumlu görünüm altında, Yahudiler de faizle borç para temini, uluslararası ticaret ve finansal danışmanlık gibi ekonomik faaliyetlerle kendi varlıklarını Avrupa için gerekli hale getirmişlerdir.⁵⁴ Daha doğrusu buna mecbur olmuşlardır. Grayzer’in de ifade ettiği gibi “Bir azınlığın emniyeti, her zaman için çoğunluğa olan faydasına dayanmaktadır”.⁵⁵

Frankların egemenliği altında kilise konsil kararları ve din adamlarının çalışmalarına bakıldığında bunların geç Orta Çağ’da meyvelerini verecek olan Yahudi nefretinin teolojik temellerini oluşturduğu görülmektedir. Bu girişimler, erken Orta Çağ’da bazı istisnai durumlar dışında sonuca ulaşmasa bile, ileride kilisenin siyasi gücünü arttırmasıyla Yahudiler için büyük bir tehdiye dönüşmüştür. Aynı zamanda 11. yüzyıldan itibaren Akdeniz ticaretinin tekrar canlanması ve Hristiyan tüccar sınıfının oluşmasıyla, Yahudi ticaretine duyulan ihtiyaç ve Yahudilere koruma sağlayan ekonomik yararlılık da ortadan kalkmıştır. Ekonomik ve siyasi korumanın kalkmasıyla Orta Çağ’da kilisenin öncülük ettiği ekonomik, toplumsal ve dini sınırlamaların artması ve şiddet olaylarının yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Haçlı seferlerinde diğer heretiklerle birlikte çok sayıda Yahudi’nin katledilmesi kilisenin gücü elde ettiğinde neler yapabileceğine güzel bir örnektir. Buna karşın erken Orta Çağ’da ve özellikle

⁵⁰ Marcus ve Saperstein, *The Jews ...*, s. 55-58.

⁵¹ Bachrach, *Early...*, s. 102.

⁵² Kel Karl’ın Zedekiah isimli Yahudi bir hekimi, Yahuda isimli Yahudi bir dostu bulunuyordu. Ayrıca hakimiyeti altındaki Yahudiler büyük oranda Hristiyanlarla eşit haklara sahip bulunuyorlardı. Graetz, *History...*, s.173.

⁵³ Linder, *The Jews ...*, s. 348-349.

⁵⁴ James Carroll, *Constantine’s Sword the Church and the Jews*, A Mariner Book, New York, 2002, s. 243-244.

⁵⁵ Grayzel, “The Jews...”, s. 117.

de Karolenj dönemi Frank idaresi altında Yahudilerin yaşamı, kilise ve din adamlarına karşı durabilen kralların ekonomik ve siyasi motivasyonlarla hareket etmesi neticesinde olumlu bir görünüm arz etmektedir.

Kaynakça

Amnon Linder, *The Jews in the Legal Sources of the Early Middle Ages*, Wayne State University Press, Michigan, 1997.

Bernard S. Bacrach, *Early Medieval Jewish Policy in Western Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977.

Cecil Roth, “European Jewry in the Dark Ages: A Revised Picture”, *Hebrew Union College Annual*, C. XXIII, S. 2,(1950-51), ss. 151-169.

C. Joseph Hefele, *A History of the Councils of the Church*, C.4, T&T Clark, 1895.

Ernest F.Henderson, *Select Historical Documents of the Middle Ages*, George Bell and sons, London, 1903.

Gregory Bishop of Tours, *History of the Franks*, çev.: Ernest Brehaut, Columbia Univ. Press, New York, 1916.

Henri Pirenne, *Hız Muhammed ve Şarlman*, çev.: Muhsin Ö. Mengüşoğlu, Pınar Yay., İstanbul, 2012.

Heinrich Graetz, *History of Jews*, London: David Nutt, 1892, C.III.

Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, The Jewish Publication Society, Philadelphia and Jerusalem, 1993.

Jacob R.Marcus ve Marc Saperstein, *The Jews in Christian Europe*, Hebrew Union Collage Press, 2015.

James Carroll, *Constantine's Sword the Church and the Jews*, Mariner Books, New York, 2002.

James Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, Meridian Books, Cleveland, New York, 1964.

Jonathan Elukin, *Living Together Living Apart Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, Princeton University Press, New Jersey, 2007

J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017.

Mark R.Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, çev.:Ahmet Fethi, Köprü Kitapları, İstanbul, 2013.

Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev.: Sevinç Altınçekiç, Alfa Tarih, İstanbul, 2011.

Michael Toch, *The Economic History of European Jews*, Brill NV, Leiden: 2013

Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus yay., Ankara, 2013.

Pınar Ülgen, *Ortaçağda Avrupa'da Kölelik-Toplum ve Hukuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Simon Schama, *The Story of the Jews*, HarperCollins Publishers, New York, 2013.

Solomon Katz, “Pope Gregory the Great and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, C. XXIV, S. 2 (1933), ss. 113-136.

Solomon Grayzel, “The Jews and Roman Law”, *The Jewish Quarterly Review*, C. LIX, S. 2, 1968, s. 93-117.

Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev.: Mehmet Moralı, Alfa Yay., İstanbul, 2014.

Werner Keller, *Diaspora the Post-Biblical History of the Jews*, Harcourt, Brace & World, Inc., New York, 1969.

Viking Mitolojisinin Temelleri ve Tarihsel Kaynakları

Selahattin ÖZKAN*

Özet:

Ortaçağ boyunca Avrupa'ya korku salan Vikingler inançları, kültürleri ve edebiyatları ile Germen ailesinin uzak ve tanınmayan bir üyesidir. Kuzey Germenlerinden olan Vikingler adlarıyla birlikte anılan İskandinavya'da yaşarlar. İskandinavya üzerinde yaşayan ve Viking inanç sisteminin temellerini oluşturan Viking Mitolojisi'nin Vikinglerin askeri ve politik sistemlerinin temelini oluşturduğu Avrupalılarca ileri sürülmüştür. Vikinglerin Avrupa üzerinde baskısı artıkça inançları incelenmiş ve mitolojileri araştırma eserlerine konu olmuştur. Vikinglerin inançları, Hristiyanlığın İskandinavya'ya ulaşmasına kadar varlığını sürdürmüş, sonrasında ise folklorik özellikler kazanarak işlevini değiştirmiştir. Viking Mitolojisi, dünya mitolojileri arasında efsaneleri, inançsal temelleri ve edebi bağlamlarıyla dikkat çekici bir yere sahiptir. Vikingler yerleşik bir hayata geçip Hristiyanlığı kabul ettikten sonra eski inançları canlı anlatisıyla edebiyatta varlıklarını sürdürmüştür. Tanrıları, doğüstü varlıkları ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinden türeyen sayısız kahramanlık destanları İskandinav edebiyatında yer edinmiştir. Viking Mitolojisinin günümüze ulaşan anlatılarının odağında tanrıların birbirleriyle olan ilişkileri kadar tanrıların insanlar ve geri kalan doğüstü varlıklar "jötnar" ile olan ilişkileri de bulunmaktadır. Viking mitolojisinin temellerinde yatan ilişkiler, efsaneler ve edebi bağlantılar ile tarihsel kaynakların açıklandığı bu çalışmada Türkçeye kazandırılmış nadir eserler yanı sıra henüz dilimize çevrilmemiş eserler de kullanılarak Viking Mitolojisinin temellerindeki tarihsel bağlam çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Viking Mitolojisi, İskandinavya, Kaynaklar, Efsaneler, Temel İnançlar.

Abstract:

With their beliefs, culture and literature, Vikings who threaten the Europe through the middle ages, were distinct and unknown members of Germens. Northern branch of Germans known as Vikings, lived on Scandinavia which was also identified with them. Viking Mythology which was blossomed on Scandinavia and became the basics of their belief system was studied by Europeans and seen as the foundation of their military and politic systems. Viking beliefs continued to live until Christianity reached to Scandinavia, then earned folkloric properties and started to change its function. Mythology of Vikings with its legends, basic beliefs and literary connections had a noteworthy place in world mythologies. Even though after Vikings settled and become Christian, Viking mythology continued to live in Scandinavian literature within its gods, supernatural beings and innumerable heroic legends. Not only Gods relations between each other but also their relations with ordinary livings and other supernatural beings "jötnar" was the focus of the Viking Mythology. In this paper; relations, legends and fictional connections which were the foundation of their myths were tried to be explained. Some of the sources of this paper were translated into Turkish. But of course some of them were not translated to Turkish yet. By using these sources, historical context of the foundation of Viking mythology tried to be solved.

Keywords: Viking Mythology, Scandinavia, Sources, Legends, Basic Beliefs.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, seloxys@yahoo.com

Giriş

Dokuz katmanlı kozmosunun Dişbudak Ağacı “Yggdrasil” ile temsil edildiği ve her bir dünyada farklı varlıkların yaşadığını düşünülecek olursa Viking Mitolojisinde zaman ve mekânın tanrılar ve doğaüstü varlıklar ile kişileştirildiği söylenebilir. Viking Mitolojisinin temel kaynakları olarak Ortaçağ elyazmaları, arkeolojik buluntular ve sözlü gelenek sayılabilir. Vikinglere dair en eski tarihi kaynaklarda dahi onların farklı inanç sistemlerinden izler bulmak mümkündür. Örneğin Adamus Bremensis gibi Vikingleri ilk tasvir eden kaynaklar; onların mitolojilerine girmekten kendilerini alıkoyamamış ve tasvirlerle Vikinglerin inanç sistemlerini açıklamaya çalışmışlardır. Öte yandan tarihsel kaynaklar dışında başka yardımcı kaynaklar da vardır ki esas itibarıyla Viking Mitolojisi buralardan günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlileri edebi değeri ile çağları aşan bir saygınlığı hak eden *Eddalar*dır. Hint-Avrupa dil ailesinin Germen kolunun kuzey kanadını oluşturan Norse dilinde yazılan bu metinler Ortaçağ boyunca İskandinavya’da konuşulmuş, daha sonrasında ise Hıristiyanlaşma ile birlikte yerleşerek günümüzdeki İskandinav dillerine ayrılmıştır. İzlandaca, Norse kökenlerinden en son ayrılan dil olması sebebiyle en yakını olarak kabul edilir. *Eddalar* da zaten İzlanda’da yazıya geçirilmiş ve günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Viking Mitolojisinin temel kayağı kabul edilen iki *Edda* bulunmaktadır. *Eddalar* Nesir ve Manzum olarak ikiye ayrılmaktadır. *Edda* kelimesinin tam olarak ne anlama geldiği ise tartışmalıdır. Bazı varsayımlar ortaya atılmışsa da henüz bilim insanlarının bir ortak kaniya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Araştırmacıların *Edda*’nın ne olduğu ile ilgili ortaya attığı teorileri şöyle gruplandırmak mümkündür: Bir kısmı *Edda*’nın doğrudan “şiir” demek olduğunu söylemektedir. Zira günümüzde kadim Norse diline en yakın kuzey aksanı kabul edilen İzlanda dilinde şiire *óðr* denilmektedir. Bir kısmı ise her iki eserin de derleyicisi kabul edilen Snorri Sturluson’un da yetiştiği yer olan İzlanda’daki *Oddi* kentinden türediğini ileri sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise *Edda*’nın büyük anne, ana kadın anlamı taşıdığını söylemektedir. (Hagen, 1904, s. 127) Her nasılsa günümüzde Viking Mitolojisinin temel kaynağı olan *Eddalar*; iki kitabın da ortak ismidir ve aslında *Edda* denildiğinde bu iki kitap akla gelmektedir.

Viking Mitolojisinde doğa olayları mitolojik öyküler ile açıklanır. Vikinglerin çevrelerinde gözlemledikleri doğa olaylarını çeşitli tanrılar ile ilişkilendirdiği aşikârdır. Tanrılar ve Tanrıçalar belirli güçler ile evreni kontrol etmektedir. Bazen uç doğa olaylarının nedeni iki tanrısal güç arasındaki mücadeleye bağlanmaktadır. Savaşlar, yıkımlar ya da felaketler böylece ilahi bir görünüme kavuşturulur. Çevrelerinde gördükleri ve anlamakta güçlük çektikleri doğal yapılar ya da günümüze insanına normal gelebilecek olaylar mitolojik bir nedenselliğe bağlanır. Viking Mitolojisi başta Germen ve Slav Mitolojileri olmak üzere birçok Hint-Avrupa kökenli halklarını mitolojileriyle karşılaştırılmış ve kökenleri araştırılmıştır. (Puhvel, 1989, s. 189; Mallory, 2005, s. 128; Lindow, 2001, s. 29; Simek, 2007, s. 85)

Adamus Bremensis’in eseri “Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi” *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*’un dışında kimi kaynaklarda da Viking mitolojisine dair bilgiler bulunabilmektedir. Örneğin İzlandalı ünlü politikaçı, şair ve tarihçi Snorri Sturluson’un *Heimskringla*’sında da Viking mitolojisine dair bilgiler ile karşılaşılacaktır. On üçüncü yüzyılda yaşayan Snorri Sturluson *Nesir Edda*’yı derleyip kaleme aldığı gibi *Heimskringla*’da da kendi kaleminden çıkan bilgiler ile sagalardan derlediği bilgileri bir araya getirmiştir. Snorri bu eserinde Norveç krallarının yaşantılarını derlemiş ve bir tarihçilik misyonuyla efsanevi, yarı efsanevi ve en eski Norveç krallarının tarihini günümüze kadar ulaştırmayı bilmiştir. Ancak Snorri eserini yazarken Viking mitolojisine dair birçok mitos da tarihsel bilgiler ile karıştırmıştır zira Snorri’nin tarih ile mitos arasında bir ayırım yapamadığını görmekteyiz. Birçok ortaçağ yazarı gibi efsanevi ve doğaüstü olayları gerçekmiş gibi aktarmaktan geri durmamaktadır. Bu nedenle de Snorri Sturluson’un *Heimskringla*’sında Viking mitolojisinin konusunu oluşturan tanrısal varlıklar, doğaüstü olaylar ya da efsanevi öyküler gerçekmiş gibi anlatılmıştır.

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Danimarkalı ünlü tarihçi, teolog ve yazar Saxo Grammaticus’un kendisi kadar ünlü eseri “Danların Tarihi” *Gesta Danorum* da Viking mitolojisine dair önemli bir kaynaktır. En az Snorri Sturluson kadar mitos ile tarihi birbirinden ayırmaktan yoksun

olan Saxo kaydettikleriyle efsanevi kimi kişi ve olayları gerçekmiş gibi ele almıştır. Danimarka'ya dair en eski yazılı kaynak olan *Gesta Danorum*; Danimarka kraliyetinin ortaya çıkışından yazarın yaşadığı döneme kadar tüm Dan krallarının tarihini yazmak gibi amacı üstlenmiştir. Ancak bunu yaparken kraliyetin efsanevi ve yarı efsanevi kişiliklerini de gerçekmiş gibi kaydetmiştir. Bugün Viking mitolojisine dair çalışmalar yapan araştırmacılar Saxo'nun kaydettikleri arasından mitolojik olanları ayıklamış ve gün yüzüne çıkarmışlardır. Adamus Bremensis'in aksine Saxo Grammaticus tümüyle içsel bir motivasyonla yaşadığı toplumu ve aidiyet duyduğu siyasi nüvenin kökenlerini araştırmış ve günümüze ulaştırmıştır. Tarihsel bir neden ile yazmış olsa da yazdıkları arasındaki mitolojik bilgiler günümüzde Viking inanç çalışmalarında da kullanılmaktadır.

Günümüzde bir tarihsel bilgi kaynağından ziyade bir edebi tür olarak ele alınsa da sagalar hala Viking tarihi açısından en çok yararlanılan birincil kaynaklardır. Viking sözlü edebiyat geleneğinin bir devamı olan ve büyük bir bölümü on üçüncü yüzyılda İzlanda'da yazıya geçirilen Sagalar, destansı nitelikleriyle abartılı söylemler içermektedir. Ancak yine de birçoğu Vikinglerin bizatihi kendisi tarafından kadim bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması için yazılmış olmasıyla, diğer tarihsel kayıtlar ve arkeolojik veriler ile örtüşmesi nispetinde, tarihi ve mitolojik bilgilerin edinilmesinde kullanılmaktadır. Vikinglerin yaptıkları keşifler, yer aldıkları siyasi mücadeleler ve inançlarındaki kimi nüveler sagalar aracılığıyla çağımıza ulaşmıştır. Sagalardaki verilerin ele alınmasındaki en önemli unsurun diğer tüm birincil kaynaklarda uygulanan yöntemlerin uygulanmasından geri durulmaması gereğidir. Arkeolojik buluntularla desteklenmeyen ya da dönemin önemli kronikleriyle karşılaştırılmayan sagaların Viking yaşamına dair izlenimleri şüpheyile ele alınmalıdır.

Vikinglerin kendi kaleminden çıkan Run taşları da Viking mitolojisinin temellerini ve tarihi bilgilerini günümüze taşıyan bir başka kaynaktır. Dördüncü yüzyıl ile on ikinci yüzyıllar arasında dikilen bu taşlar Vikinglerin kendi dillerinde yazdıkları en önemli tarihsel veridir. Kısa beyitler, anıt hitabeleri ya da kült objeleri olabilen bu taşların ölçüleri çok çeşitlilik göstermektedir. Bazıları bir avuca sığabilecek iken bazılarının boyutları üç metreyi zorlayabilen ölçülere kadar ulaşmaktadır. Üzerinde yazılanlar kadar resmedilen figürlerinde anlamlandırıldığı bu taşlar mitolojik ve tarihi bilgilerimizi, ikincil kaynaklar ile sağlamlayabildiğimiz bir bilgi kaynağıdır. Viking coğrafyasındaki gömü alanları, tarihi alanlar veya yerleşim kalıntılardaki arkeolojik buluntulardan daha net bir anlam ifade eden run taşları artık tümüyle tasnif edilmiş ve araştırmacıların kullanımına açılmıştır. Hıristiyanlaşmanın ardından run taşı dikimi sona erdiği için din değiştirme sürecinin yarattığı tahrifat run taşlarında görülmemektedir, bu etkisin olmaması da aktarılan bilgilerin güvenilirliğini artırmaktadır. (Özkan, 2016, s. 147) Bu özelliği göz önüne alındığında özellikle Hıristiyanlaşmadan sonra yazıya geçirilen sagalardan ya da bizatihi Hıristiyanlaştırılmayı savunarak kadim Viking inançlarını lanetleyerek aktaran Adamus Bremensis gibi tarihsel kayıtlardan daha güvenilir oldukları ortaya çıkacaktır. Ancak Run taşlarındaki metinlerin kısalığı ve çoğunlukla da sahip oldukları mitolojik bilgiden çok az izler taşımaları sebebiyle sagaların ve diğer tarihsel kaynakların kullanılması kaçınılmazdır.

Nesir Edda

Manzum Edda'ya göre daha yakın bir dönemde yazıya geçirildiği düşünülen *Nesir Edda* bazı kaynaklarda *Genç Edda* olarak da anılmaktadır. Bilinen haliyle *Nesir Edda*, üç kısımdan oluşmaktadır: *Gylfaginning*, *Skáldskaparmál* ve *Háttatal* olarak adlandırılan bu üç kısım bugüne kadar zaman zaman farklı araştırmacılar tarafından İngilizce dışında yerel dillere de çevrilmiştir. Öte yandan *Nesir Edda*'nın yazarı tam olarak bilinmemektedir. Çoğunlukla, yazıya geçiren Snorri Sturluson'un eseri sanılsa da aslında Viking halkının ortak mirasıdır. Üçünün bir araya gelip oluşturduğu *Nesir Edda* esasen Skaldlar için hazırlanmış bir Mitoloji el kitabıdır. (Andrén, 2005, s. 106) Skaldlar Viking inanç sisteminin mitoslarını, destanlarını ve efsanelerini şiir formunda nesilden nesile taşıyan ozanlardır.

Nesir Edda'daki üç bölümde üç farklı nitelikteki üç ayrı metin karşımıza çıkmaktadır. İlk bölümünü oluşturan *Gylfaginning* "Gylfi'nin Aldanışı" kuzey mitolojisinin bir özetidir. Diyaloglar halinde yazılmıştır. Öyküde Hárr, Jafnhárr ve Þriði ile Gangleri arasında geçen diyaloglara kimi zaman Odin, Thor ya da diğer tanrılar da karışmakta ve konuşmalarıyla metni yönlendirmektedir. İkinci bölüm olan *Skáldskaparmál* manzum bir söylevdir. Burada konuşmalar *Æsir* lile Bragi arasında

gerçekleşmektedir. Benzer bir biçimde Skáldskaparmál'de de hitabet ve ozanlık sanatı incelikli bir biçimde kullanılmıştır. *Nesir Edda*'nın üçüncü ve son bölümü olan Háttatal'ın Norse dışındaki diğer dillere çevirisi teknik olarak yapılamamaktadır zira edebi zenginliği ve anlamsal derinliği buna engel olmaktadır. Háttatal teknik olarak bir ağıt olarak ele alınmaktadır. İlk ağıt Norveç kralı IV. Hákon Hákonarson (ö. 1263)'a yakılmıştır, ikincisi ilk kralın kayınpederi olan Skúli Bárðarson için yakılmıştır ve üçüncüsü de her ikisini birlikte yâd etmektedir. Söz konusu ağıtların arasına açıklayıcı ve betimleyici notlar yerleştirilmiştir.

Eddalar İskandinav Mitolojisinin dokuz katmanlı kozmosunu çağımıza taşımaktadır. (Schnurbein, 2000, s. 111) *Nesir Edda*'yı yazıya geçiren kişi olarak kabul ettiğimiz Snorri Sturluson dahi bu bilgilerin “atalarının hatırası” olduğunu söylemektedir. Bu nedenle *Nesir Edda*'nın yazılırken dahi mitolojik niteliğinin yazarı tarafından bilindiğini söyleyebilmekteyiz. Aslında *Eddaları* ikiye ayırıyor olsak da kabul etmeliyiz ki *Nesir Edda* yazılırken *Manzum Edda*'dan yararlanılmış ve orada yer alan şiirlerden alıntılar yapılmıştır. Bu şiirler kadim Viking irfanının temeli olan runik dizeleri kimi zaman Hıristiyan motifleriyle kimi zaman da Pagan ezgileriyle süsleyerek metinde yer alır. (Mountfort, 2012, s. 39) Yani muhtemelen Snorri daha hacimli ve karmaşık olan *Manzum Edda*'nın anlaşılır olması için onu düz yazıya çevirmiş ve yeni bir *Edda* olarak derlemiştir diyebiliriz. Aslında *Nesir Edda*'nın yazılış amacıyla *Manzum Edda*'nın yazılış amacının arasındaki fark, birincisinin söyleysel biçiminin, ikincisinin edebi niteliğine tercih edilmesini açıklamaktadır. (Frank, 1906, s. 10)

Dumézil'in Loki'ye yüklediği arcaşal işlevin ötesinde *Edda* dinsel bir rol taşır. Dumézil sadece yaşanan olayların tanığı ve parçası olarak neredeyse bir kâhin ya da peygamber olarak Loki'yi yorumlarken tanrısal niteliklerini açıklamamıştır. (Dumézil, 1948, s. 18 vd.) *Nesir Edda*'da sadece Loki'nin dinsel rolü öne çıkmaz elbette; Tanrıların, Tanrıçaların, Devlerin ya da Deviçelerin başlarına gelen olaylar, ailevi ilişkileri, yaşadıkları kimi olaylardaki başarıları ve başarısızlıkları anlatılmıştır. Metinde anlatılan İskandinav mitolojine ait öyküler, efsaneler ve söylenceler belirli bir edebi zevk ile sunulmuştur. Anlatımını zenginleştirmek için *Manzum Edda*'dan alıntılar yapılmıştır.

Manzum Edda

Temeli on üçüncü yüzyılda kaleme alındığı düşünülen *Codex Regius* olarak da bilinen İzlandaca el yazmasına dayandırılan ve yazarı bilinmeyen bir manzumlar dizesi olan bu eser, Viking mitolojisine dair en eski bilgileri içermektedir. Snorri'nin yazıya geçirdiği *Nesir Edda*'da bahsedilen dizelerin yer aldığı *Manzum Edda*, *Nesir Edda*'nın kaleme alındığı dönemden daha önce bilinmesine rağmen, *Nesir Edda*'dan daha sonra keşfedilmiştir. Günümüze ulaşan en eski yazma on üçüncü yüzyıla ait olmasına rağmen, bahsettiği kimi tarihsel olaylar ve yerler düşünüldüğünde, kronolojik olarak dokuz ile onuncu yüzyıldan daha eskiye gitmediği anlaşılmaktadır. Bazı araştırmacılar ise *Manzum Edda*'yı Snorri'nin de doğduğu kent olan Oddi'de on ikinci yüzyılda yaşayan bir rahip olan Bilge Sæmundur Sigfússon'a ait olduğunu söylemekte ise de henüz bu iddia kanıtlanamamıştır. (Aðalsteinsson, 1994, s. 120)

Manzum Edda'nın ana iki bölümü vardır.: İlk bölümde mitolojik şiirlere yer verilmişken ikinci bölümde büyük kahramanlara dair şiirler yer almaktadır. *Nesir Edda*'da sıklıkla kullanılan Völuspá, Hávamál, Grímnismál ve Skírnismál gibi şiirlerin tam ve eksiksiz halleri *Manzum Edda*'nın ilk bölümünde bulunabilmektedir. Bu metinler çoğunlukla Viking inançlarının temel mitoslarını didaktik bir biçimde aktarmaktadır. İkinci bölümde ise bugün yaşayıp yaşamadığı konusunda tartışmaların yaşandığı Helgi Hundingsbani, Nibelunglar, Jörmunrekkr, Attila ve Brynhildr gibi kahramanlara dair şiirler bulunmaktadır.

Manzum Edda'nın ilk ve en bilinen şiiri *Völuspá*'dır. Bu şiirde völva ya völvá olarak bilinen bir kâhinin Odin'e hitabından oluşmaktadır. Nornlar olarak bilinen doğa üstü varlıklardan bir kişi olan *völva* gaibi bilir ve büyüsel nitelikleriyle kadim bilgiyi dinleyenleriyle paylaşır. Seiðr olarak tabir edilen Vikinglere özgü büyüsel güçleri temsil ettiklerine inanılır. Nornlar Yunan mitolojisindeki *Moïpa* kavramı ile ilişkilendirilebilecek bu varlıklar çoğu zaman üçlü olarak tasvir edilirler. Bu üçlüdeki Urðr, Verðandi ve Skuld'in en önemlileri olduğuna inanılır. *Völuspá*'daki völva da bu yetilere sahiptir ve Odin'e hitap eder gibi konuşmaktadır. Ezgisel niteliğini bir kenara bırakırsak anlatısındaki mitolojik bilgiler Viking inanç sistemine dair en eski kayıtlar olarak ele alınmalıdır.

Onuncu yüzyılda yazıldığı düşünülen bu şiirde dünyanın yaratılışı, dokuz katmanlı kozmosun niteliği ve yaklaşmakta olan dünyanın sonu anlatılmaktadır.

Völuspá'da völvanın Odin'den izin isteyerek söze başlaması ve kadim bilgiyi yenilemiş olması sebebiyle, ardından gelen Hávamál şiirinde Odin'in de kendi mertebesinde erdemli bir yaşamın nasıl olması gerektiğine dair öğütler vermiş olması şaşırtıcı değildir. Birçok araştırmacı tarafından bu şiir felsefi ve ahlaki çözümlenmeleriyle Viking mitolojisinin temel normları olarak kabul edilmiştir. (Mikolić, 2013, s. 48, Lindow, 2001, s. 165) Özdeyişlerin, nasihatlerin ve yol gösterici bilgelik dolu sözlerin skaldik bir ezgiyle sunulduğu bu şiirde Odin beş farklı bölümde sözlerini söyler. Şiirin ilk seksen dördlüğü Gestapáttir olarak anılır; bu bölümde Odin özlü sözlerini sıralayarak bir giriş yapar. Billingrómál olarak ifade edebileceğimiz ikinci bölüm seksen birinci ve doksan beşinci dörtlükler arasındadır ve burada Odin kendi aşk maceraları üzerinden bir kadının sadakatsizliğinde ne yapılması gerektiğini aktarır. Loddfáfnismál isimli üçüncü bölüm yüz on birinci ve yüz otuz sekizinci dörtlükler arasındadır ve bu bölümde doğrudan Loddfáfnir isimli bir kişiye hitap ederek Odin ona akıl verir. Rúnatal olarak bilinen yüz otuz dokuzuncu ve yüz kırk altıncı dörtlükler arasındaki bölümde ise runik yazının kökenlerini anlatır, kendi kendine kurban oluşunu etik bir duruş olarak sergiler. Ljóðatal olarak bilinen son dörtlüklerde birtakım efsunlar aktarılır.

Viking mitolojisinde Odin de diğer tüm doğaüstü varlıklar gibi çoğu zaman şekil değiştirme yetenekleriyle ortaya çıkmaktadır. *Manzum Edda*'da en çok bilinen bir diğer şiir olan Grímnismál da bu şekil değiştirmelerin sonucunda neler olabileceğine dair bir örnek metin olarak verilebilir. Grímnir, Odin'in tezahürlerinden birisidir. Ancak bu şekil değiştiren tanrıyı tanıyamayan Kral Geirröth ise bu bilgisizliğinin cezasını ağır ödeyecektir. Şiirin ilk elli dört dördlüğünde Odin'in nasıl hallerde şekil değiştirdiği ve bu şekillerin nelere benzediği tasvir edilir. Hliðskjálf'ta sıradan bir gün gibidir şiirin son üçte birlik kısmında başlayan öykün başında. Odin ile eşi Frigg yüksek makamlarından dünyaları izlemektedirler. Odin ile eşi Frigg'in bilgelik aşlamak zaman zaman yaptıkları gibi Geirröth ile kardeşi Agnarr'ın yanlarına almışlardır. İki kardeş büyüyünce krallıklarına geri gönderilirler. Agnarr yolda karşılaştığı ve sevdiği bir devçe ile bir mağaraya yerleşirken Geirröth babasını ardından onun koltuğuna oturur ve kral olur. Odin Geirröth'ün iyi bir kral olacağını düşünmektedir, eşi Frigg Agnarr'ı tutarken Odin Geirröth'e olan güvenini tekrarlar. Ancak gerçek böyle olmaz. Geirröth acımasız ve cimri bir kraldır. Odin buna içerleyip, onunla yüzleşmek ister.

Frigg ise Geirröth'e önden haber vermesi Fulla'yı gönderir. Ancak vereceği haber Geirröth'i uyarmak için değil onu şaşırtmak içindir. Geirröth'e Odin'in kılık değiştirip geleceğini söylemek yerine köpeklerin korkutamayacağı bir büyücünün, yani Grímnir'in, yolda olduğunu ve buna karşılık tedbirli olmasını tembih ettirir. Geirröth Fulla'nın yönlendirmesiyle adamlarına köpeklerin saldırmadığı bu adamı yakalamalarını emreder. Yakaladıkları adam yalnızca adının Grímnir olduğunu söyler de başka bir şey söylemek istemez. Geirröth, aslında Odin'in kılık değiştirmiş hali olan Grímnir'e işkence eder; sekiz gün ve gece boyunca iki ateşin arasında tutar. Bu işkencelerden sonra Geirröth'ün ölen kardeşinin adıyla andığı oğlu Agnarr gelir ve Grímnir'e yardım eder, içki verir ve babasının ona işkence etmeye hakkı olmadığını söyler. Grímnir bunun üzerine kimliğini açıklar ve Geirröth'ün oğlu Agnarr'ın krallığı vadeder. Bu kısa öykünün önündeki uzun monologda ise Grímnir konuşmaktadır. Burada Viking Mitolojisi'nin dokuz katmanlı kozmosunu, Odin'in başka diğer tezahürlerini ve Odin'in başından geçen olayları açıklamalarıyla tasvir etmektedir. Viking Panteonunun bir diğer tanrısı Freyr'in ulaşı ve vassalırken kendisi de bir tanrı olan Skírnir'in öyküsü *Manzum Edda*'nın Skírnismál isimli bölümünde anlatılır. Skírnir devlerin ülkesi olan Jötunheimr'a Freyr'in uzaktan görüp beğendiği Gerðr'a kur yapması ve Freyr'e eş olarak getirmesi için gönderilir. Gerðr dev cinsinden olan Gymir'in kızıdır ama güzelliği ile bir tanrının başını döndürmektedir.

Yaratılış ve Dişbudak Ağacı “Yggdrasil”

Viking inanç sisteminin temelinde Viking mitolojisini oluşturan varlıkların ve mekanlarının yer aldığı Yggdrasil adı verilen bir dişbudak ağacı vardır. Söz konusu dokuz dünyadan ilkinde Ásgarðr denilmektedir ve burada Æsir üyesi tanrılar ve tanrıçalar yaşamaktadır. İkinci dünya olan Álfheimr'de Işık-Elfleri yaşamaktadır. Daha sona Kara-Elf de denilen Cücelerin dünyası gelmektedir ve Niðavellir

olarak anılmaktadır. Familere yaşadığı orta dünyanın adı ise Miðgarðr ve kelime anlamı olarak da zaten Orta-Dünya demektir. Vikingler tüm insanların Miðgarðr'de yaşadıklarına inanmaktadır. Beşinci sırada gelen Jötunheimr ise devlerin dünyasıdır. Daha sonra gelen Vanir üyelerinin dünyası olan Vanaheimr'de de tanrılar ve tanrıçalar yaşamaktadır ancak bunlar Æsir üyesi tanrılar ve tanrıçalar ile giriştikleri savaşı kaybettikten sonra onların arasına katılmıştır. Buz ve kar dünyası olan Niflheimr'den sonra ise Ateş ve Lav Dünyası Múspellsheimr gelmektedir. Múspellsheimr'de yaşayan Surtr daha sonra Ragnarök'te dünyasını terk ederek Æsir'e savaş açacaktır. Dokuzuncu ve son dünya olan Helheimr'de ise kötüler yaşamaktadır. Tüm bu dünyalar göz önüne alındığında coğrafya ve iklimin mitoloji üzerine olan etkisi daha çarpıcı olmaktadır. (Whitbeck, 1918, s. 318)

Viking mitolojisinin temelini oluşturan bu dokuz dünyayı bir arada tutan ağaç imgesine Yggdrasil denilmektedir. *Eddalarda*, sagalarda ve zaman zaman da tarihsel kaynaklarda yer bulan bu dişbudak ağacı Viking mitolojisine göre evrenin merkezini oluşturmaktadır. Her ne kadar Hıristiyanlaşmanın ardından yazıya geçirilen kaynakların gölgesinde anlamı giderek yozlaştırılmış olsa da Viking inancını anlamının temel nüvesidir. (Hagen, 1902, s. 69) Tanrıların her gün Yggdrasil'i ziyaret ettiğine ve *ping* olarak bilinen kurullarını topladıklarına inanılmaktadır. Yggdrasil'in dalları arşa kadar uzanmaktadır. (Nesir Edda, I: XV) Dallarından dört tanesinin adı bilinmektedir; Dáinn, Dvalinn, Duneyrr ve Duraprór. (Manzum Edda, III: 33). Öte yandan bu sayılan dört isin aslında dallar arasında koşuşturup yapraklarını ısırarak olan dört atmacanın adı olduğu da söylenmektedir. (Nesir Edda, I: XVI) Üç kökü uzak diyarlara varmaktadır. Bu üç kökten birincisinde Hel, ikincisinde Jötnar üçüncüsünde ise insanlar yaşamaktadır. (Manzum Edda, III: 31) Yggdrasil'in üç kökü üzerinde durmaktadır; birisi Æsir arasında, diğeri evvelce Ebedi Boşluk olan Buzul-Devler'in Diyarı'nda, üçüncüsü de Niflheim'de olduğu da söylenmiştir. (Nesir Edda, I: XV) Yggdrasil'in varlığı ebedidir, çok eski zamanlara kadar gitmektedir. Yine Yggdrasil'in altında üç norm vardır ve adları Urðr "Kader", Verðandi "Şimdiki" ve Skuld "Gelecek"tir. (Manzum Edda, I: 19 - 20) Heimdallr ise Yggdrasil'in ışıklı doğasında barınmaktadır (Manzum Edda, I: 27) ve belki de bu yüzden Ragnarök'te Gjallar-Horn'u üflemesiyle Yggdrasil bu kadar çok titremiş ve gıcırdamıştır. (Manzum Edda, I: 45)

Odin ile Yggdrasil'in bağlantısı da ilginçtir. Yggdrasil'in adının Odin'in Atı ya da Yaşam Ağacı olabileceği öne sürülmüşse de am olarak kanıtlanamamıştır. (Rusu, 2008, s. 91) Odin ise kendisiyle açıklanan bu ağaçta kendi kendisine kendisini adadığını söylemiş ve dokuz gün ve gece boyunca aç susuz bu ağaçta sallandığını söylemiştir. (Manzum Edda, VI: 138) İnsanlar âlemi Miðgarðr ile tanrılar âlemi Ásgarðr'ı birbirine bağlayan Bifröst köprüsü yıkılınca Odin Thor'dan her gün Körmt ve Örm'tü geçerek Yggdrasil'in köklerin üzerine oturmasını ister. (Manzum Edda, III: 29) Yggdrasil'in dalları arasında bir de kartal oturmaktadır. Burada yaşayan bu kartal birçok şeyi oradan gözlemekte ve olaylara müdahale etmektedir. Ayrıca yine bu kartalın gözleri arasında Vedrfölnir isimli bir atmaca beklemektedir. Ratatöskr isimli bir de sincap, Yggdrasil'in gövdesinde bir aşağı bir yukarı koşarak, kartal ile Níðhögg arasında kiskanılacak sözler taşımaktadır. (Nesir Edda, I: XVI)

Dokuz dünyadan oluşan Viking evrenini ve onları bir arada tutan dişbudak ağacı Yggdrasil'in oluşumundan sonra dünyaların ve bu dünyaların üzerinde yaşayan canlıların yaratılışına geçilebilir. Yaratılış ile ilgili *Eddalarda* geçen ilk cümle şöyledir: "dünya şekle gelmeden birçok çağlar önce Niflheimr (Kara Dünya) yaratılmıştı, onun orta yerinde Hvergelmir olarak bilinen kuyu vardı, ondan da Svöl, Gunnthrá, Gjörm, Fimbulthul, Slídr ve Hríd, Sylgr, Ylgr, Víd, Leiptr isimli nehirler doğardı, Gjöll ise Hel-Kapıları ile en asi olanıydı." Dünyada ise ilk yapılan yer, güneyindeki Múspellsheimr'dir. Múspellsheimr'in ilk yapıldığında; aydınlık ve sıcak olduğu söylenmiş ve şöyle denilmiştir; "bu bölge ışıltar ve yanar, ve hariciler için aşılmazdı ki burada duramazlardı" (Nesir Edda, I: IV) Viking mitolojisinde yaratılıştan önceki hiçliğin bir adı vardır. Hiçbir şey yok iken Zaman'ın şafağında, ne kum ne deniz ne çimen ne de serinleten dalgalar yok iken dünyanın da yukarıdaki cennetin de olmadığı ana Ginungagap demişlerdir. (Manzum Edda, I: 3)

Dünyanın yaratılmasından sonra, Viking inancına göre buzdan ve ateşten yaşayan varlıkların yaratılmasına sıra gelmiştir. Ginnungagap'u takip eden dünyaların yaratılmasından sonra Élivágar denilen akımlar uzaklardan dağ zirvelerinden akıp gelmiş, demlenmiş kini cüruf olmuş ve katılmış

gibi ateş olup akmıştır. Ardından ise buz gelmiştir; ikisi birleştiğinde ikisinin de hızı kesilmiş ve sonra da birbirlerinin üstünde buz tutmuşlardır. Ancak çiseleyen yağmurun altında da cüruftan yükselen su dondukça çoğalmış, buz üstüne buz, don üstüne don eklenmiştir. Ginnungagap'ta yani kuzeye bakan boşlukta, ağırlık ile dolmuş, buz ve don kütleleriyle, akan yağmur yağıp rüzgâr estiğinde Ebedi Boşluk Ginnungagap'un güney yamacı yıldırımlar ile aydınlanmıştır. Böylece Niflheim'de zuhur eden soğuk kadar çok tüm korkunçluklar ile Múspellheim'den yayılan her şey parlamaya ve ısınmaya başlamıştır. Ama Ginnungagap rüzgarsız bir gün kadar sakindi ancak sıcağın nefesi buzla birleştiğinde, oluşan kitleleri eritti ve yeniden damlattı, işte yaşam maya tanelerinden burada uyandı, sıcağı gönderenin gücüyle erkek şekil kazandı. Ve erkeğe Ymir adı verildi. Ymir Buzul-Devleri'nin ilkidir ve kendi aralarında ilk buzul devi olan Ymir'i Aurgelmir olarak bilmektedirler. Ve bu buzul devlerinin ilki olan Ymir her uyuduğunda sol elinin altında bir adam ile bir kadın meydana gelir, ikisi bir olup ötesini doğurur, diğer ırklar da böyle oluşmuşlardır. (Nesir Edda, I: V)

Varlıkların yaratılmasından sonra tanrıların nasıl yaratıldığı sorusuna verilen cevap söz konusu Ymir'in beslenmesiyle bağlantılıdır. Ymir, Auðumbla isimli birineğin dört memesinden çıkan dört tür sütü içerek beslenmektedir. Ymir'i besleyen Auðumbla isimli inek ise karnını tuzlu buz küplerini yalayarak doyurmaktadır. Auðumbla ilk gün küpleri yaladığında, bir adamın saçları meydana çıkmıştır küplerden, ikinci gün yalamaya devam ettiğinde aynı adamın kafası, üçüncü gün ise artık yalaya yalaya tüm adamı ortaya çıkarmıştır. Auðumbla'nın tuzlu buz küplerinden yalayarak ortaya çıkardığı adamın adı Búri'dir. Búri'orantılı yüzünün muhteşem ve ulu olduğunu söylenmektedir. Búri'nin Borr adında bir oğlu olur, Bestla isimli bir kadın ile evlenmiştir. Daha sonra Borr ile Bestla'nın Bölthorn isimli devden bir kızı ve üç oğlu olmuştur. İşte Borr ile Bestla'nın oğullarından birisi Odin, ikincisi Vili, üçüncüsü Vé olarak bilinen tanrılardır. Odin'in kardeşleri Vili ve Vé ile birlikte cennetin ve yeryüzünün yöneticisi olmuşlardır (Nesir Edda, I: VI). Ancak yaratılışla ilgili verilen bu ilk bilgilerden sonra tanrılar ile ilgili verilen bahislerde kimi zaman bu bilgiler değiştirilmiş ya da karıştırılmıştır.

Ymir'e verilen bu açık öneme rağmen Ymir'in akıbeti daha sonra değişmiş ve içinden çıkan evlatları tarafından katledilmiştir. Katledilen Ymir'in etinden ve kanından ise yeryüzünün coğrafi bütünlüğü meydana geldiğine inanılmaktadır. Anlatıya göre daha sonra Borr'un oğulları dev Ymir'i kılıçtan geçirmişlerdir. Ymir'in düştüğü yerde yaralarından öyle çok kan fışkırmıştır ki tüm Buzul-Devlerinin nesebi burada boğulmuştur. (Nesir Edda, I: VII) Daha sonra da Borr'un oğulları dev Ymir'i almışlar ve Ebedi Boşluk Ginnungagap'un orta yerine dikmişler ve yeryüzü kılmışlardır. Ymir'in kanından denizler ve sular oluşmuştur, etinden toprak kemiklerinden kayalar oluşmuştur. Ymir'in dişlerinden ve kırılmış kemiklerinden çakıllar ve taşlar meydana gelmiştir. Buna göre Borr'un oğulları dev Ymir'in yaralarından sapansızca dökülen ve saçılan kanından denizleri yaptıktan sonra bu denizi bir sarmal gibi dünyanın çevresine sarmışlardır, böylece birçok insanın ötelere geçmemesini sağlamışlardır. (Nesir Edda, I: VIII) Böylece Vikinglerin mitolojik kaynaklarına bakarak dünyanın coğrafyası hakkında ne bildiklerini görebilmekteyiz. İnançları gereği dünyadaki karaların ortada ve denizlerinde onların çevresini saracak şekilde yerleştirildiğine inanmaktadırlar.

Viking mitolojisine bakıldığında coğrafi bilgiler bununla da sınırlı kalmamaktadır. Coğrafi şekiller kadar coğrafi yönlerinde yaratılışı açıklanmaktadır. Buna göre Ymir'in kafatasını alan Borr'un oğulları kendilerine göklerde bir cennet yapmışlardır. Ve bu yaptıkları cenneti de dört köşesinden dünyanın üzerine asınca da her bir köşesine bir elf koymuşlardır. İşte dört köşeye koydukları her bir elfin adı Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olan coğrafi yönlerdir. Koparak gelen Múspellheim'den ışıldayan korları, kopana kadar parlayanları almışlar ve Ebedi Boşluk Ginnungagap'un tam ortasına, cennetin altını üstünü ışıldatsın diye bu dört köşeye koymuşlardır. Her yerlere ışıklar atamışlardır; kimisini cennete, kimisini cennetin altına dolansınlar diye göğe asmışlardır. (Nesir Edda, I: VIII) İşte bu anlatıdan da bahsedilen ışıklı nesnelere aslında yıldızları tasvir ettiğini anlayabilmekteyiz. Vikingler dünyayı bir yüzük şeklinde hayal etmektedir; ortasında karalar vardır, etrafını işe çepeçevre denizler sarmaktadır. Bu denizlerin kıyısında ise devlerin halklarına yerleşmek için araziler verilmiştir. Ancak içsel dünyada, devlerin düşmanlığına karşın etrafını dolaşan bir hisar yapılmıştır. Vikinglere göre bu hisar için dev Ymir'in kaşlarını kullanmışlardır ve orayı da Miðgarðr olarak tanımlamışlardır. Ayrıca Vikingler bulutların Ymir'in göğe fırlatılan beyni olduğunu düşünmektedir. (Nesir Edda, I: VIII)

Bir diğer söylenceye göre dünyadaki nesiller Borr'un oğulları'nın deniz kıyısında yürürken bulunduğu iki ağaç dalından yaptıkları maskotlardan türemiştir. Buna göre Borr'un oğulları önce ruh ve yaşam vermişlerdir bu yaptıkları ağaçtan insan maskotlarına daha sonra da akıl ve duyguları, üçüncü olarak erkanı, hitabeti, duymayı ve görmeyi bahşetmişlerdir. Borr'un oğulları tarafından yaratılan ve canlandırılıp, giydirip, isimler verilen bu insanların erkek olanına Askr demişlerdir. Yaptıkları maskotlardan kadın olanına da Embla denilmektedir. Askr ve Embla'dan da insanoğlu üremiştir ki daha sonra insanlar Miðgarðr'ın altındaki yerleşim alanlarına dağılmışlardır. (Nesir Edda, I: IX)

Sonra dünyanın orta yerinde kendileri için Ásgard olarak anılan şehri yapmışlardır. Orada tanrıları ve hısımları yaşamışlardır. Burada yaşayan insanlara bağlı birçok öyküler ve efsaneler dünyanın ve yukarısının her ikisi için de söylenegelmiş olduğu ifade edilmektedir. Oradaki bir sakin de Hlidskjálf'mış, ve Alföðr orada yüksekte oturduğunda tüm dünyayı görebiliyor, herkesin yaptığına bakabiliyor ve her gördüğünü de anlayabiliyordu. Karısı Fjörgvinn kızı Frigg olarak anılmaktadır. Alföðr ile Frigg'in kanından olanlar Æsir'in evlatları olarak tanınan hısımları, onlardan da Kadim Ásgard'ın insanları meydana gelmiştir. Zaten Alföðr olarak anılmasının sebebi tüm tanrıların ve insanların babası olmasından dolayıdır. Viking mitolojisine göre yeryüzü Alföðr'ün kızı ve karısıdır. Alföðr, yeryüzü üzerinde üzerinde ilk oğlu Ása-Thor'u döllemiştir, ilk oğlu olan Thor'a cesaretini ve mukavemetini vermiştir. (Nesir Edda, I: IX)

Tanrılar ve Tanrıçalar

Yunan tanrılarındaki on ikili sisteme benzer bir yapıyı Vikinglerde de görmekteyiz Æsir olarak bilinen tanrılar meclisinin on iki üyesi vardır, tek tanrıça olan üye Freyja; on üçüncü üyedir ve nadiren kabul görmektedir. Viking mitolojisinin ilk panteonu olan Æsir'in her bir üyesine Ás denir ve bu topluluk tanrısal güçleriyle insanları, dünyaları ve yaşananları yönetir. Tanrıçaların bir araya geldiği Ásynjur'un ise yirmiden fazla üyesi vardır, *Nesir Edda*'da sayılan on dört tanesine daha sonra metin içinde yenileri de eklenmiştir. (Lindow, 2001, s. 49) Tüm tanrı ve tanrıçalarını kendilerine özgü mitosları da bulunmaz; kimisi sadece adıyla anılıp geçilmiş kimisi hakkında çok az bilgi verilmiştir.

Viking mitolojisindeki bir diğer panteon da Vanir'dir. Vanir'deki tanrılar doğum, bilgelik, doğa olayları, büyü ve gelecek-görüsü gibi güçler ile ilişkilendirilmektedir. Vanir üyeleri Vanaheimr'de yaşamaktadır. Æsir ile Vanir arasında yaşanan savaştan sonra Vanir Æsir'in bir alt kolu olmuş, zaman zaman da Vanir üyeleri Æsir üyeleri gibi sayılmıştır. Njörðr, Freyr ve Freyja Vanir üyeleri arasında en önde gelenleridir. Viking coğrafyası hakkında bizlere ilk bilgileri aktaran Adamus Bremensis Vikinglerin tanrılarına nasıl ibadet ettiğini de kaydetmiştir. Ona göre Vikingler, Veba veya kıtlık tehdidinde Thor'a, savaş tehdidinde Odin'e, evlilik kutlamalarında ise Freyr'e adak olarak şaraplar dökmetedir. (Adamus Bremensis, IV: 27)

Vikingler üzerine elimizdeki en eski yazılı kaynak olan Adamus Bremensis'e göre; Viking mitolojisinin en büyükleri tanrısı Thor'dur ve onun ikin yanında Odin ve Freyr'in olduğu üçlü bir yapı söz konusudur. Adamus'un ünlü eseri "Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi" *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*'da kaydettiğine göre Thor, hava olaylarına hükmetmektedir, gök gürültüsünü ve şimşegi yönetmektedir, rüzgarları ve yağmurları, iyi havayı ve ekinleri. Odin ise, ki en korkuncudur Adamus'a göre, savaşı ve düşmanlara karşı insanlara kuvveti bahşetmektedir. Adamus Freyr'in ise fanilere barışı ve zevkleri ihsan ettiğini söylemiştir. Adamus *Gesta*'sında ayrıca Odin'i Romalıların Mars'ı yapma âdeti gibi silahlı yapmak gibi bir âdeti olduğunu da söylemiştir. Thor asasıyla; ona göre, Jupiter'i andırırması ama Vikinglerin yine de takdire şayan cesaretleri nedeniyle ölümsüzlük vakfettikleri kahramanlarına da tapındığını söylemeden geçememiştir. (Adamus Bremensis, IV: 26)

"Tanrıların Tümü" ya da "Tümünün Tanrısı" anlamına gelen Alföðr ismiyle başat tanrı Odin'dir. Sadece Viking Mitolojisinde değil aynı zamanda Germen ve Sakson mitolojilerinde de en çok saygı duyulan en büyük tanrı Odin (Norse dilinde Óðinn)'dir. Adının etimolojik kökeni birçok araştırmacı tarafından hiddet, öfke ve hitabet gibi kavramlar ile açıklanmaktadır. Viking kaynaklarında ise Odin'in adı saygıyla anılır ve çoğunlukla çeşitli nitelendirmeler ile onurlandırılır. Taşlardan ve devlerden var olduğuna inanılan Odin, Frigg ile eşleşmiş ve diğer tüm tanrılar bu ikiliden türemiştir. Odin tüm dünyayı yönetir ve kadir-i mutlak bir güce sahiptir. Bilgelığın ve bilginin kaynağı olarak görülür. (Lindow, 2001, s. 55)

Skaldlarda ve sagalarda Odin'in adı iki yüz farklı şekilde anılmaktadır. *Eddalarda* ise Odin'den sıklıkla bahsedilse de asla diğer tanrılar gibi açıklanmamış ya da tasvir edilmemiştir. Bizatihi Odin'in açıklanmaya ihtiyaç duyulmayan bir tanrı olduğu fikri hakimdir. Hatta *Nesir Edda*'daki temel anlatıcı olan Gangleri'nin konuştuğu üç kişinin Odin'in ortak bir tezahürü dahi olabileceği düşünülmektedir. *Nesir Edda*'da Gangleri'nin sorularına cevap veren üçlünün isimleri Hárr “Yüksek”, Jagnhárr “Eşit Derecede Yüksek” ve Tridi “Üçüncü” demektir ve bu üçü de başka metinlerde Odin'in sıfatlarıdır. Böylece aslında *Nesir Edda*'da Odin tezahürleri aracılığı ile konuşmaktadır. Nihayetinde diyebiliriz ki Odin'i en iyi anlatan niteleme ise Alföðr'dir. Odin'in ise Alföðr olduğundan kuşku yoktur. (Nesir Edda, II: II) Tüm tanrıların aslında odur ve yine o tüm tanrıların da babasıdır, Odin tüm tanrılar içinde en ulularındır. (Nesir Edda, I: XLI)

Nesir Edda'ya göre; Odin, *Æsir*'in en güçlüsü ve en yaşlısıdır, her şeyi o yönetir ve diğer tüm tanrılar kadar yücedir, hepsi Odin'e evlatların bir babaya itaat etmesi gibi ona itaat ederler. Ancak kaynaklarda Odin'i *Æsir*'in bir üyesi değil de onun tamamı ya da babası olarak zikrederler. Zaten Odin tüm tanrıların babası olduğundan dolayı Alföðr olarak anılmaktadır. Odin hatta sadece tanrıların babası değil aynı zamanda “Katledilenlerin Babası” sıfatı da taşımaktadır, savaşı bir halk olan Vikingler için savaşta ölmek kutsal bir hediyedir ve mitoslarında sıklıkla bu yüceltilir, o yüzden savaşta ölenler Odin'in evlatlığıdır, Odin savaşlarda katledilenler için Valhalla'yı ve Vingólf'u hazırlar, artık savaşta ölenler Einherjar'dır. (Nesir Edda, I: XX)

Odin'in eşi olan Frigg tüm insanların kaderini bilmektedir ama yine de kehanette bulunmaz. Ásynjur'un arasında en önde gelen tanrıçadır. (Nesir Edda, I: XX) Frigg neredeyse Odin'in dişil bir karşılığıdır, diğer tanrıçaların annesidir ve hepsini yönetir. Babası Fjörgynn'dür. (Nesir Edda, II: XIX) Frigg, Odin'in eşidir ancak zaman zaman başka tanrılar ile de birlikte olabilmektedir. Bu özelliği ile Yunan tanrıçalarından Hera ile benzememektedir, tek eşli değildir. Frigg aynı zamanda önsezinin ve bilgeliğin tanrıçasıdır. Adı Germen dillerinde Cuma “Friday” ile yaşılmaktadır. Norse dilindeki Frigg kelimesi Germen dillerinde Frija olmuş, oradan da İngilizce'ye Frīge olarak geçmiştir.

Thor, gök gürültüsü, yıldırım, fırtına, meşe ve güç ile ilişkilendirilen tanrıdır. Sakson ve Germen mitolojisinde de kendisine yer edinmiştir. Odin'in Jörð tanrıçasından olan oğludur. Devlerle ve trollerle savaşmaktadır. Göklere hüküm sürüyor dense de doğrudan gök olayları ile ilişkilendirilmez. Takipçileri veba ve kıtlığa karşı kendisine adaklar adamaktadır. Thor tanrılar arasında en önde gelenidir, öyle ki *Æsir*'in Thor'u (Öku-Thor) olarak da anıldığı söylenmektedir; buna göre tüm tanrılardan ve insanlardan daha güçlüdür. Krallığı'nı; “Gücün Düzlüğü” olarak bilinen Thrúdvangar'daki, insanlığın bilebileceği en muhteşem ev olan, beş yüz kırk odalı “Işık Saçan” Bilskirnir isimli sarayından yönetir. (Nesir Edda, I: XXI) Thor'un, adları Diş-Gıncırdatan ve Diş-Gocurdatan olan iki tane tekesi vardır, bu tekeler ile sürdüğü arabası ile dolaşmaktadır. Mjöllnir isimli bir çekici, Megingjörð isimli sihirli bir kemeri ve Járngreipr isimli eldivenleri ile Viking mitolojisinin süper kahramanı olarak nitelenebilecek özellikleri vardır.

Æsir'in üçüncü üyesi Thor, gök olayları ile ilişkilendirilmese de gök gürültüsü ve yıldırımını kendi silahı gibi canlılar üzerinde kullanmaktadır. Thor'un bedenlen her zorluğu atlatabilmesine yarayan oldukça güçlü nitelikleri yanı sıra kızıl sakalları, saçları altından daha sarı ve korkunç gözleriyle tasvir edilmektedir. (Eiríks saga rauða, I: 2, Flóamanna saga, VIII:1, Nesir Edda, Önsöz: III) Thor sayısız mitosta tanrıların ve fanilerin yardımına koşmuştur. Kendisine bir kurtarıcı kültü olarak her daim dua edilmiştir Birbirleriyle kardeş olan Þjálfi ve Röskva isimli iki uşağı vardır. Þjálfi ile birlikte dev Hrungrnir'e karşı verdiği mücadele *Manzum Edda*'da sadece bir yerde (Hárbarðsljóð, X: 39) anlatılmışken *Nesir Edda*'da daha geniş bir yer bulmuştur. Bu öyküde Thor'un hayatını kurtran Thor'un oğlu Magni, Thor'un devçe sevgilisi Járnsaxa'dan olma oğludur ve sadece üç günlüktür. (Nesir Edda, II: XVII) Thor'un eşinin adı Sif. Kendisi de bir tanrıça olan Sif, Thor'dan Þrúðr isimli bir tanrıça ve adı bilinmeyen bir başka tanrıdan da Ullr isimli bir tanrı doğurmuştur.

Odin ile Frigg'in oğlu olan Baldr *Æsir*'in üyelerinin dördüncüsüdür. Günümüzde İngilizcedeki *bold* “cesur” kelimesinin kökeni olarak Vikinglerin bu tanrısı gösterilmektedir. Baldr çoğu zaman güzellik, masumiyet ve barış ile ilişkilendirilmektedir. Öte yandan Baldr kelimesin kendi etimolojik kökeni hala tartışmalıdır, Proto-Germen teorilerden Hind-Avrupa dil ailesi içinde açıklayan teorilere

kadar oldukça çeşitlilikler arz etmektedir. Bir başka Æsir üyesi olan Forseti'nin babası olarak kabul edilmektedir. Odin'in sayısız oğullarından birisi olan Baldr hem mitolojik metinlerde hem de tarihsel kaynaklarda adı geçen nadir Æsir üyelerinden birisidir. *Nesir Edda*'ya göre Odin'in ikinci oğlu Baldr'dır. Snorri'nin aktardığına göre Baldr birçoklarının övgüsüne mazhar olmuştur, özellikleri güzeldir, öyle parlaktır ki kendisinden ışık yansıdığı iddia edilmektedir. *Nesir Edda*'ya göre Vikingler beyazlığı ile meşhur bir ota “Baldr'ın Kaşı” demektir. *Nesir Edda*'da onun için Æsir'in en zekisi, en adil konuşanı ve cana yakını ve en adili denmektedir. Ardından ise Baldr'ın cennetteki “Engin-Işık” Breidablik denen tertemiz bir yerde yaşadığı söylenmektedir. (*Nesir Edda*, I: XXII) Baldr'ın Forseti adından bir oğlu bulunmaktadır. (*Nesir Edda*, I: XXXII) Baldr bir rüya görünce tanrıların koruması altına alınır, yine de onun acı dolu ölümü engellenemez ve tüm Æsir üyeleri Baldr'ın ardından eleme boğulur, görkemli bir cenaze töreni yapılır. Viking kozmosunu yerle bir edecek olan Ragnarök'ün başlamasına giden olaylar Baldr'ın bu hazin ölümüyle tetiklenir.

Anlatıya göre Frigg oğlu Baldr'a tüm yaşayan varlıkların zarar vermemesi için herbirisine yemin ettirmiştir. Ancak bir tek Ökse Otu'nu atlamıştır, onun fazlaca önemsiz bir canlı olduğundan Baldr'a zararı olmayacağını düşünmüştür. Ancak bu önyargısı Baldr'ın acı dolu ölümüne yol açar, Loki tarafından yoldan çıkarılan kör tanrı Hödr Ökse Otu'ndan yapılmış bir sırk ile Baldr'a saldırır ve onu tek korumasız olduğu şey ile öldürür. Daha sonra ise Baldr'ın bedeni Viking inançlarına uygun olarak yakılır, tüm tanrılar ateşe birer hediye bırakırlar. (*Nesir Edda*, I: XLIX) Böylece de Baldr'ın ölümü Viking mitolojisinde tanrıların yıkımı olarak görülen Ragnarök'e kadar gidecek bir olaylar zincirini başlatmıştır. Baldr'ın öyküsü (metinde Balderus olarak anılmaktadır.) Saxo Grammaticus tarafından “Danların Tarihi” *Gesta Danorum*'da gerçekmiş gibi anlatılır. Høtherus ve Balderus iki düşman kardeştir, her ikisi de Norveç Kralı Gewar'ın kızı Nanna'ya taliptir ve Balderus arkasında tüm tanrıların olmasına rağmen kardeşine yenilir ve benzer bir biçimde ölümle yüzleşince arkasında şaşalı bir tören icra edilir.

Æsir'in beşinci üyesi olan ve denizler tanrısı olarak anılan Njörðr gelecekte meydana gelecek olan Ragnarök'ten kurtulacak tanrı olarak anılır. (*Manzum Edda*, II: 39) Öte yandan bu bilgi daha sonra Ragnarök'ün tasvir edildiği kısımlarda tekrarlanmaz. Nóatún'da kendisi için yaptığı bir sarayda yaşamaktadır. (*Manzum Edda*, III: 16) *Nesir Edda*'da insanların Njörðr'e yolculukları ve avcılıkları için dua ettiği kaydedilmektedir. Njörðr Æsir soyundan olmadığı ve Vanir üyesi olduğu da burada kaydedilmektedir. Ancak Vanir daha sonra onu tanrılara Hænir adlı adamın karşılığında esir vermişti, böylece tanrılar ile Vanir arasında kefalet haline gelmişti. (*Nesir Edda*, I: XXIII) Ancak daha sonraları Æsir üyeleri arasına katılmış ve diğer tanrıların arasında adı sayılmıştır. (*Nesir Edda*, II: I) *Heimskringla*'da Njörðr'ün esir olarak verilme sebebi olarak Vanir'in kendi aralarındaki en parlak adamı Æsir'e gönderdiği söylenmektedir. (*Heimskringla*, IX: 4)

Çoğunlukla fallik imgelerle resmedilen, Æsir'in altıncı üyesi, Freyr kutsal egemenlikle, doğurganlıkla, bereketle, gün ışığıyla ve iyi havalarla ilişkilendirilmektedir. (*Adamus Bremensis*, IV: 26) Vikinglerin Freyr'e barış ve müreffeh zamanlarında dua ettiği söylenmektedir. Kraliyetin kutsallığı Freyr ile mümkün olurken özellikle İsveç kraliyet ailesi kendisini Freyr ile ilişkilendirmektedir. Bu özel gelenek Saxo'daki atıfa dayandırılır. Saxo Freyr'i (metinde Frø olarak ifade edilmektedir) İsveç'in Kralı olarak tanımlamaktadır. (*Saxo Grammaticus*, 9) Vanir üyesi olan Freyr denizler tanrısı Njörðr'ün oğullarından birisidir. Elflerin yaşadığı dünya olan Álfheimr, Freyr'in kontrolündedir. Altın Yeleli Eril Domuzu “Gullinbursti” ile karada, İnce Ahşaptan İşlenmiş Gemisi “Skíðblaðnir” ile denizde gezinmektedir. Skíðblaðnir öyle bir gemidir ki Freyr onu kullanmadığında katlar ve cebinde saklayabilmektedir. (*Nesir Edda*, I: XLIII) Skírnir, Byggvir ve Beyla adında üç hizmetkarı bulunan Freyr'in en çok bilinen öyküsü sevdiği devîçe Gerðr için kendi başına dövüşmek gibi doğaüstü bir gücü bulunan sihirli kılıcını bırakmasıdır. Ancak aşkı için kılıcını bırakan Freyr daha sonra Surtr ile girdiği savaşı kaybedecektir. (*Manzum Edda*, I: 51)

Freyr'e ait imgelerin, İsveç'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra dahi İsveç'te bulunduğu sanılmaktadır. Zira Bremenli Adam ünlü *Gesta*'sında, İsveç'in Skara kentindeki büyükçe bir Freyr imgesinin Rahip Eginio tarafından yıktırıldığını kaydetmektedir. (*Adamus Bremensis*, IV: 9) Ayrıca

nispeten daha yakın zamanlarda Uppsala yakınlarında Freyr'in bir mülkünü olduğunu kaydedilmiştir. (Saxo Grammaticus, 3) Öte yandan başlangıçta Adam'ın Freyr ile ilgili verdiği fallik imgelerle betimleme ifadesi kuşkuyla karşılanıyorken, daha sonra yapılan arkeolojik kazılarda bulunan kimi fallik imgelerin Freyr ile ilişkilendirilmesi Adam'ı doğrulamıştır. Yine Tacitus'un da bahsettiği Yngvi (metinde Inguaeones)'nin aslında Viking tanrılarından Freyr olduğunu düşünülmektedir. (Germania, II: 6, IV: 28)

Savaşlardan ve göklerden sorumlu; Æsir'in yedinci tanrısı, Týr tek ellidir. Tek elli olmasıyla simgeleştirilip adalet ile ilişkilendirilen Týr, *Nesir Edda*'ya göre Odin'in *Manzum Edda*'ya göre ise Hymir'in oğludur. Hint-Avrupa geleneğinde tüm tanrıların çıkış noktası kabul edilen Dyēus'un Viking mitolojisindeki bir yansıması olabileceği düşünülmektedir. Adı hem Germenlerdeki eşiti olan Tiwaz hem de Anglo-Sakson koldaki Tyus ile birlikte ele alınarak, doğrudan Latince'deki *Deus* ile ilintili düşünülmelidir. Muhtemelen Kavimler Göçü esnasında ya da daha sonra turani kavimlerle yaşanan etkileşim ile Viking panteonuna eklenmiş ve popülerliğiyle Odin'in savaşçı özelliklerini üstlenmiştir. Zira *Nesir Edda*'da ad aktarması açıklanırken Týr adının önüne bir sıfat eklendiğinde Odin'i işaret ettiğinden bahsedilir. Buna göre örneğin “Týr'e Kazandıran”, “Asılanların Týr'i” ya da “Taşınanların Týr'i” “Araba'lı Týr” denildiğinde Odin'den bahsedilmektedir. (*Nesir Edda*, II: I) O halde zaman içinde Týr adının Latince'deki *deus* gibi bir anlam kazanmış olması olasıdır. *Nesir Edda*'da Týr'in Æsir üyesi olduğu ve adının yiğitle ve cesaret ile ilişkilendirilip sıfatlaştırıldığı söylenmektedir. Anlatıya göre Týr elinin Æsir'e saldıran kurt Fenris ile savaşırken yitirmiştir. (*Nesir Edda*, I: XXV)

Æsir'in sekizinci üyesi olan Bragi çoğu zaman şiir, müzik ve harp tanrısı olarak anılmaktadır. Skaldların ve Skaldçılığın koruyucusu olan Bragi adını Norse dilinde şiir kelimesi olan *bragr*'den almıştır. *Nesir Edda*'nın ikinci kısmı olan *Skáldskaparmál*, Bragi ile Ægir arasında şiir üzerine yapılan bir diyalogdan oluşmaktadır. Bragi ve onun etrafında gelişen olayların büyük bir çoğunluğu *Skáldskaparmál*'de anlatılmaktadır. Burada Bragi şiir sanatının inceliklerini ve ozanların sırlarını anlatır. Bragi bir insanın skald olması için taşıması gereken özellikleri anlatırken de Kvasir'in öyküsünü aktarır. Buna göre alim ya da şair olmanın tek yolu Kvasir'in kanının karıştığı baldan yapılan meadden içmenin gereğinden bahseder. Zira Kvasir Vanir üyelerinin barış sözü verdiklerinde tükürüklerinden meydana gelmiş, tüm dünyayı gezmiş ve insanlığa bilgeliğe vermiş ama nihayetinde Fjalar ve Galarr isimli iki elfin onu öldürmesiyle kanı bala karışmıştır. Bragi'ye göre de Kvasir'in bala karışan kanıyla yapılan mead; şiirin ve ilmin kaynağıdır. (*Nesir Edda*, II: I)

Bragi'nin bilgeliği, kelime becerisi ve en çok da konuşma yeteneği ile ünlü olduğu söylenmektedir. Ozanlara, bu belagati başkalarına taşıyanlara, kadın veya erkek olmasına bakılmaksızın *Bragr* “Şair” denilmektedir. İðunn ile evlendiği ve onunla birlikte efsanevi Dişbudak'ın kalbinde yetişen elmaları koruyarak tanrılara armağan ettiği anlatılmaktadır. Elmaların Koruyucusu unvanıyla anılan İðunn ve Bragi'nin tanrılara armağan ettiği elmalar mitosu Viking anlatılarının en ünlüsüdür. (*Nesir Edda*, II: I)

İðunn'un Elmaları öyküsünün başında, Æsir'in üç üyesi; Odin, Loki ve Hoenir aralarından ayrılıp, yemek bulmanın çok zor olduğu dağlarda bayırlarda dolaşmaktadır. Ancak derin bir vadiye ulaştıklarında, bir öküz sürüsü görürler ve onları yakalamak isterler. Öküzlerden birisini yakalayıp pişirmeye başladıklarında bir kartal onlara musallat olur. Loki kartalın fazla pay kapmaya çalıştığını düşününce kartala saldırır, ancak kaybeden kendisi olur. Loki'nin kendisine saldırırken kullandığı sığığını yakalayan kartal yükseklere uçup Loki'nin ayakları yerden keser, Loki'yi taşların, ağaçların ve kaya yığınlarının üzerine çıkarır. Kollarının omuzlarından kopacağını düşünen Loki yüksek sesle ağlar ve kartalla hemen barışmak için yalvarır. Ancak kartal Loki'nin özellikle konuşma biçimi eleştirir, onu ancak İðunn'u elmalarıyla birlikte Ásgard'dan dışarı çıkarırsa affederim der. (*Nesir Edda*, III: I)

Böylece Loki'nin İðunn'e ve koruyuculuk ettiği elmalara niye göz koyduğunu anlarız. Loki esasen kendisine musallat olan kötü kartalın kıskırtmasıyla İðunn'e yanaşmıştır. Loki, İðunn'e Ásgard'dan çıkıp bir ormana giderse orada gerçekten harika elmalar bulabileceğini söyler, onu eğer dilerse ormandaki elmaları alıp kendi elmalarıyla karşılaştırabileceğini söyleyerek kandırmıştır. Æsir'in daha sonra Loki'yi yakalayıp sorguya çekmesiyle aslında Loki'ye musallat olan kartalın Þjazi olduğunu anlarız. Þjazi Loki'nin İðunn'u Ásgard'dan dışarı çıkardığını görünce hemen yine kartal görünümüyle gelip İðunn'u kaptığı gibi ülkesi Þrymheimr'e kaçar. İðunn'un kaçırılması Æsir üyelerini şok eder,

İðunn'un elmaları olmayınca aniden hepsi yaşlanır ve saçları beyazlar. Æsir, Loki'ye işkence ederek İðunn'u kurtarması için zorlar, Loki Freyja'dan ödünç aldığı yetiyle atmaca görünümüne bürünür, hemen uçup Þjazi'nin ülkesine varır, Þjazi'nin denizde olduğu bir anda İðunn'u bir çekirdeğe çevirip pençeleri arasında oradan kurtarır. İðunn'u alıp getiren atmaca şeklindeki Loki'nin ardından gelen Þjazi'yi engellemek için Æsir ateş ile tüylerini yakarlar ve düştüğü yerde onu öldürürler.

İðunn ve elmalarıyla çevrili bu mitosun cinsellik, doğurganlık ya da bereket ile ilintili birçok yorumu mevcuttur. Gençliğin ve bekâretin, yoldan çıkarıcı figür olan Loki'nin bilinmezlerle dolu ormandaki başka elmalar ile İðunn'u kandırması, elmaların eksikliğinde tanrıların aniden yaşlanması ve ölümsüzlüğün çalınıp yeniden tanrılara geri getirilmesi gibi birçok tema ile İðunn'un elmaları açıklanmaya çalışılmıştır. Genç ve deneyimsiz İðunn'un yoldan çıkarılarak düzeni bozan bir davranış ile ormana gitmesi, tamahı ve merakıyla tanrılardan aldığı bilgiyi kötülüğe taşıması mitosun canlı tartışmalarındandır.

Viking panteonu olan Æsir'in yurdu olarak bilinen Ásgarðr'in koruma görevini Heimdallr isimli tanrı üstlenmektedir. Æsir'in dokuzuncu üyesi olan Heimdallr adlı Viking tanrısı *Nesir Edda*'da Beyaz Tanrı olarak anılır ve Odin'den olma dokuz anadan doğmak gibi bir özelliğinden bahsedilmektedir. (Nesir Edda, II: VIII) *Nesir Edda*'ya göre Heimdallr birbirleriyle kardeş olan dokuz kadından doğmuştur ama bu kadınlar adları verilmemektedir. (Nesir Edda, I: XXVII) Heimdallr'ın annesi olan dokuz kız kardeşin isimleri *Völuspá hin skamma* isimli şiirde yazıldığı düşünülmektedir. Bunlar; Gjálp, Greip, Eistla, Angeyja, Ulfrún, Eyrgjafa, Imðr, Atla ve Járnaxa'dır. Heimdallr'ın *Völuspá*'daki Ragnarök kehanetindeki en önemli rolü ise Gjallar-Horn'ü üfleyecek kişi olmasıdır. Heimdallr ulviyetle Gjallar-Horn'a üflemesiyle tüm tanrılar uyanır ve bir araya toplanırlar. (Nesir Edda, I: LI)

Viking panteonunun onuncu tanrısı olan Höðr; kıştan sorumludur. Æsir üyelerinden olan Höðr körlüğü ile diğer tanrılardan farklılaşmıştır. Bedenen güçlüdür ancak tanrılar onun adını anmaktan çekinmektedir ve Höðr'ün ellerinin meziyetleri hem tanrıların hem insanların arasında yayılmıştır. Ancak Baldr'ın öldürülmesinin ardından yas tutmayan ve onun dünyaya dönmelerini istemeyen Loki tarafından kandırılır. Baldr'ın tek zaafı olan Ökse Otu ile saldıran Höðr, Loki'nin yönlendirmesiyle harekete geçer ve Baldr'ı öldürür. *Nesir Edda*'ya göre ise bu da tanrılar ve insanlar arasında yaşanmış en büyük talihsizliktir. (Nesir Edda, I: XLIX)

Æsir'in on birinci üyesi olarak Víðarr; orman, intikam ve sessizlik tanrısı olarak Vikinglerce tanınmaktadır. Víðarr deviche Gríðr ile Odin'in oğludur. Ragnarök'te babasının intikamını almak için kurt Fenrir'i öldürmesiyle bu unvanı almıştır. (Manzum Edda, I: 54-55) Kardeşi Váli ile birlikte Tanrılar Tapınağı'nda yaşamaktadır. (Manzum Edda, II:51) Kalın bir ayakkabısı olan Víðarr'ın neredeyse Thor kadar güçlü olduğu ve tüm tanrıların ona büyük bir güven duyduğu söylenmektedir. (Nesir Edda, I: XXIX) Zira bu ayakkabısıyla Ragnarök'te Odin'i yutan kurtun ağzına bu ayakkabıyla basmaya çalışır. Zira Víðarr'ın kurdun alt çenesine ayakkabısı olan ayağı ile adımını dayaması bu gücü yansıtmaktadır. Bu ayakkabı zamanın başında beri bir araya gelen malzemelerden yapılan bir ayakkabıdır. Anlatıya göre topuktan ya da başparmaktan insanların ayaklarından artan derilerdir bu parçalar, böylece kalbinde Æsir'e yardım etme arzusu olanların tüm parçaları bu ayakkabıda şekle bürünmüştür. (Nesir Edda, I: LI)

İntikam tanrısı olarak bilinen Váli de Odin'in sayısız oğullarından birisidir. Odin'in Rindr'den olma oğlu olarak anılan Váli kardeşi Víðarr ile birlikte yaşamaktadır. Yaratılış sebebi Baldr'ın intikamını almaktır. Bu nedenle de Baldr'ın ölümünde istemeden olsa rol alan Höðr'ü, Loki'yi ve Loki'nin oğlu olan Narfi'nin gözlerini bağlayarak etkisiz hale getirdikten sonra öldürmüştür. Doğumundan sonra bir günde yetişkinliğe geçmiştir. Váli'nin ağaç kütüğünden yaratıldığı da söylenmektedir. (Manzum Edda, I: 36, XV:29) Váli'nin Ragnarök'ten sağ kurtulmayı başardığı öngörülmüştür. *Nesir Edda*'da yer alan Váli'nin Loki'nin oğlu olduğu bilgisi tartışmaya açıktır, zira aynı metinde Odin'n oğlu olduğu da kaydedilmiştir. (Nesir Edda, I: L; II: XII)

Kadim İngilizcede *wuldor*, Galcede *wulpus* olarak geçen en eski Germen tanrılarında *Wulpuz* ile ilişkilendirilen Ullr okçuluk ve avcılık tanrısıdır. Kelimenin kökenin ihtişam anlamına gelen *wuldor* olsa da çoğu zaman Ullr, bir kayak ve ok ile simgeleştirilmiştir. "Danların Tarihi" *Gesta Danorum*'da Ullr'un (metinde Ollerus olarak geçmektedir) becerikli bir sihirbaz olduğu söylenmektedir. (Saxo

Grammaticus, III:4) *Manzum Edda*'ya Ullr, Ýdalir olarak anılan bir yerde yaşamaktadır. (Manzum Edda, III:5) Porsuk ağaçları yetişen bu yerde okçuluk yapımı Ullr'a bağlanmıştır. Zira porsuk ağacını esnek dallarından yay yapımı Kuzey Avrupa'da ve Britanya adalarında oldukça yaygındır. *Nesir Edda*'da ise Sif'in oğlu ve Thor'un evlatlığı olduğu kaydedilmiştir. Okçuluğu harika olarak nitelenerek kayakta rakipsiz olduğunun altı çizilmiştir. Anlatıya göre dış görünüşü güzel ve savaşıklıkta hünerlidir, bu yüzden düello da ona dua edilmelidir. (Nesir Edda, I: XXXI) Ullr'un Kar-Ayakkabılarından ve Yaylardan sorumlu Æsir üyesi olduğu ve Avcı-Tanrı ya da Kalkan Tanrısı olarak da anıldığı kaydedilmiştir. (Nesir Edda, II: XXI)

Viking panteonunun on ikinci tanrısı Forseti'dir. Çoğu zaman Adalet, Barış ve Dürüstlük Tanrısı olarak tanınan Forseti'nin Viking panteonuna daha sonradan eklenmiş olması muhtemeldir. Zira çok tanrılı dinler arasında panteonlar arası geçişlerin olası olduğu öteden beri bilinen bir olgudur. İskandinavya ile Frizya'nın birleştiği Heligoland'ın Frizyalıların tanrısı Fosite'ye adanmış olması araştırmacıların Fosite isimli tanrının Frizyalılardan Viking panteonuna Forseti olarak geçmiş olabileceği ihtimalini düşünmesine yol açmıştır. Forseti temel olarak Yunan tanrılarında Poseidon'a benzetilmektedir. (Khun, 1978, s. 187) Adaleti ve Dürüstlüğü ile tanınan Forseti, Baldr ve Nanna'nın oğludur. Altın sütunları ve gümüş bir tavanı olan "Glitnir" olarak bilinen sarayında yaşamaktadır. Aralarında anlaşmazlığa düşen insanlar adaleti sağlaması için Forseti'yi çağırırlar. (Nesir Edda, I: XXXII; Manzum Edda, III:15)

Æsir'in on üçüncü üyesi Aşk, Doğum ve Savaş Tanrıçası Freyja, hem niceliksel hem de niteliksel olarak Viking mitolojilerindeki ağırlığı ile Odin'in karşı cinsteki eşiti gibi düşünülmelidir. Birçok mitosta yer alan başat rolü ve faniler üzerindeki güçleri ile eril karşılığı olan Odin ile adeta yarış halindedir. Her ne kadar kimileri tarafından Frigg ile Freyja'nın aynı tanrı olduğu ortaya atılmış olsa da henüz bu iddia kanıtlanmamıştır. O halde Freyja'yı ayrıca ele almakta yarar vardır. Njörðr ile Nóatún'un iki çocuğundan birisidir, erkek kardeşi Freyr'dir. Freyja tanrıçalar arasında ne meşhuruydu ve cennete "Halk-Ova" Fólkvangr denilen yerde yaşamaktadır. İnsanlar arasında nerede bir anlaşmazlık olsa oraya giderdi, savaşlarda ölenlerin yarısı Odin'in elinden çıktıysa yarısı da Freyja'nın elinden çıktığı içindir Aşk ve Doğum tanrıçası olduğu kadar ölüm tanrıçası olarak da anılmaktadır. (Nesir Edda, I: XXIV; Manzum Edda, III: 14) Óðr ile evli olsa da birçok öyküde kocasını görmeyiz ve tüm devler onunla olmak istemektedir. Güzelliği dillere destandır, Hrungrnir tüm kızgınlığı ile Ásgard'ın kapısına dayanıp bütün Valhalla'yı Jötünheim'a taşımakla tehdit ettiğinde dahi Feyja ve Sif'i kendine ayıracağını söylemekten kendisini alamamaktadır. (Nesir Edda, II: XVII) Herkeşçe bilinen güzelliğine rağmen yine de evliliğinde mutlu değildir. Zira anlatıya göre kocası Óðr uzun yolculuklara çıkmakta ve arkasından Freyja da gözyaşı dökmektedir. *Nesir Edda*'ya göre gözyaşları kızıl altındandır. Freyja kocası Óðr'u aramak için insanların arasına karıştığında tanınmamak için kendine Mardöll ve Hörn, Gefn, Sýr gibi türlü türlü isimler vermektedir. Freyja'nın kullandığı arabayı iki büyük kedi çekmektedir. Yanında her daim Hildisvíni isimli büyük eril domuzun korumasında dolaşan Freyja Brisingamen adı verilen sihirli bir kolyeye de sahiptir. Æsir –Vanir mücadelesinden sonra Æsir üyeleri arasına girmiş ve kurban törenlerinden sorumlu olmuştur. Viking büyücülüğü seiðr'i Æsir üyelerine tanıtanın da o olduğuna inanılır. (Heimskringla, IV: 8)

Her ne kadar *Beowulf*'ta Büyük Teoderik'in efsanevi öyküsüyle karıştırılarak anılmışsa da Brisingamen ortaçağda oldukça yaygın bir tema olarak kuzey toplumlarını etkilemiştir. Brisingamen oldukça önemli bir kolyedir, zira onun çıkarılması Viking kozmosunda bir şeylerin yerinin değiştiğinin habercisidir. *Manzum Edda*'nın en çok bilinen bölümlerinden olan *Brymskviða*'da neredeyse zoraki bir evliliğe sürüklenen Freyja'nın kurtuluşunu Brisingamen sağlamaktadır. Anlatıya göre devlerden birisi olan Þrymr, Thor'un çekici Mjöllnir'i esir alıp Thor'dan Freyja'yı kendisine getirmesini isteyince tüm Æsir'in sarayları yıkılacak, Freyja'nın boynundaki kolye ise neredeyse kopacak gibi olmuştur. Bunun üzerine de Æsir araya girer ve Thor'u Freyja'nın yerine gelinliğe büründürerek Þrymr'e gönderirler. Gelinin geldiğini gören Þrymr düğünü başlatır ardından yeni evliler için hemen ziyafete geçilir. Freyja sanılan ve aslında Thor olan gelin ise ziyafette bir öküzü tek başına yutunca, davetliler gelinin günlerdir heyecandan bir şey yemediği için iştahının açıldığını düşünür. Oysaki gelin olarak geldiği sanılan Freyja'nın yerine duvağın altında bulunan kişi Thor'dur ve tüm öküzü yiye de odur. Davetin ilerleyen saatlerinde bir şekilde kayıp çekiciyle buluşmayı başaran Thor,

kimliğini açıklar ve bu anlamsız durumdan kendisini kurtarır. Çekicini eline almasıyla gücüne de kavuşan Thor, devleri alt edip evine geri döner. (Manzum Edda, Þrymskviða, VIII)

Jötnar: Devler ve Diğerleri

Viking inanç sisteminde her bir varlığın kendi ismi olsa da tanrılar ve faniler dışında kalan doğaüstü varlıkların tamamına birden Jötnar denilmektedir. Viking mitolojisinde devler dilimizdeki gibi sadece büyüklük ifade eden bir tanımlama değildir. Aynı zamanda bazen güzelliğin bazen çirkinliğin bazen de gücün kuvvetin fazlalığını da içermektedir. Devler arasından tanrılar çıkabileceği gibi Odin gibi tüm tanrıların kendisinden türediği en büyük tanrı dahi devler soyundan gelmektedir. Devlerin tüm Viking mitolojisindeki önemi dünyaların ve üzerlerinde yaşayan tüm varlıkların yaratılışı bir dev olan Ymir'e bağlanmasından anlaşılabilir. Dev Ymir'den arta kalanlar ile dünyalar ve üzerlerinde yaşayan var olabildiğine göre tüm yaşamın başlangıcı olarak bir dev idraki önemini açıklamaktadır. Devlerin Jötunheimr'de yaşadıklarına inanılsa da çeşitli mitoslarda insanların ya da tanrıların arasına karıştıkları, tanrılarla ya da insanlarla birlikte oldukları ve çokça da savaşlara katıldıkları görülmektedir.

Viking mitolojisinde üç tür dev bulunmaktadır. Hrímpursar olarak anılan buz-devleri, eldjötnar olarak anılan ateş-devleri ve bergrisar olarak anılan dağ-devleri devlerin üç türünü oluşturmaktadır. Dağ-devleri ve buz-devleri'nin cennete gitmesine izin verilmemektedir. Ateş-devleri ise gökkuşağındaki kırmızının rengindedir. (Nesir Edda, I: XV) Thor'un çekici Mjöllnir dağ-devleri ve buz-devlerinin kafasına çokça indiği söylenmektedir ki bundan bu iki tür kötücül varlıklar olduğu anlatılmak istenmektedir. (Nesir Edda, I: XXI) Dağ-devlerinin asli görevi Biförst köprüsünü korumaktır. (Nesir Edda, I: XXVII) Devler kadar devçelerin de kötücül karakterleri anlatılmaktadır. Öyle ki Loki ile Jötunheim'de yaşayan bir devçe olan "Elem-Getiren" Angrboða'dan doğan üç varlık Viking mitolojisinin başından sonuna kadar en korkulan üç varlığı olacaktır. Loki'nin Elem-Getiren" Angrboða'dan yaptığı bu üç çocuktan birisi Fenrir-Kurt, ikincisi Jörmungandr – ki Miðgarðr'ın Yılanı'dır – üçüncüsü de tek tanrı dinlerdeki cehennem ile benzetilebilecek Hel'dir. (Nesir Edda, I: XXXIV)

Viking mitolojisindeki bir diğer doğaüstü varlık troll'dür. Troll denilen varlıklar ıssız kayaların, dağların ya mağaraların varlıklarıdır, küçük aileler olarak yaşarlar ve insanlar ile geçinemezler. Vikingler Miðgarðr'ın doğusunda Demiorman olarak bilinen bir koruda yaşayan troll cinsinden bir cadının olduğuna ve Trolllerin dişi olanlarından da kurtların ürediğine inanırlar. Bu ormandaki trollere Demiorman-Cadılar olarak isimlendirdikleri ve en yaşlılarının da evlat olarak da kurt şeklinde bir sürü dev doğurduğu kaydedilmiştir. (Nesir Edda, I: XII) Troller doğuda yaşamaktadır. (Nesir Edda, I: XXXIII, XLII) Troller, cennetin kıvrımlı-oburları, yeryüzü-halkasının nöbetçileri, kâhinin gizemli-dostları, Fırtına-Güneş'inin elemidirlere. (Nesir Edda, II: LIII)

Viking mitolojisinde cücelerin ise Brimir'in kanından ve Bláinn'in kemiklerinden, insan niteliklerinde, yaratıldığına inanılmaktadır. (Manzum Edda, I: 9-10) Niðavellir'de yaşadıklarına inanılan Cücelerin boylarının kısalığı tartışmalıdır. *Nesir Edda*'da boyları kurtçuk kadar iken görüldüğü gibi *Manzum Edda*'da insan niteliklerinde olduğu söylenerek boyları hakkında kuşkuya düşülmektedir. Böylece devlerde olduğu gibi cücelerde Vikinglerin fiziki yapının dışındaki nitelikleri göz önüne aldığımızı söyleyebilmekteyiz. Daha önce Yggdrasil'in kökleri arasında sayılan Dáinn, Dvalinn, Duneyr ve Duraprór'un Hávamál'de cüce neslinden olduğu söylenmektedir. (Manzum Edda, VI: 145) Cüceler çoğu zaman demircilik ve ölüm ile ilişkilendirilmektedir. Dağların arasındaki kapıların bekçiliğini yaptıkları anlatılarak aslında yaşam ile ölüm arasındaki geçişi onların koruduğu söylenmek istenmektedir. (Heimskringla, I: 15)

Ragnarök: "Viking Mitolojisinin Ahir Zamanı"

Viking Mitolojisinde bir kıyamet bulunmamaktadır. Öte yandan kaynağını Völuspá'dan alan bu gelecek tasviri önemli bir mitos olarak yerini almaktadır. Ragnarök'te yaşanacak kıyamet benzeri büyük savaş Viking mitolojisinin birçok temel kahramanının ölümüne yol açacaktır. Savaşı takip eden doğal afetler, dünyanın su ile dolması ve yaşamın bitme noktasına gelmesi öne çıkan temalardandır. Ancak bu olaylardan sonra dünya tümüyle yok olmaz ve yeni bir yaşam sağ kalan Líf ('Eril olan')

Yaşam) ve Lífþrasir ('Dişi olan' Yaşam'ın Aşığı) tarafından yeniden başlatılır. Bu olaylar *Manzum Edda*'daki ilk şiir olan Völuspá'da völva isimli kâhin gelecek hakkına birtakım öngörülerde bulunur. Völva'nın Völuspá'nın kırkıncı ve elli sekizinci dörtlükleri arasında anlattığı olaylar Ragnarök olarak tanımlanmaktadır. Tanrıların birbirleri üzerine kızgınlıkla saldırmasıyla insanlık da çığından çıkacak ve tüm dünyalar alt üst olacaktır. Yaşanan büyük kargaşalıkta kardeş kardeşi öldürüp, kız kardeşlerin çocukları birbirlerinin soyunu tüketecektir. Pespayelik artacak, kimse kimseyi hoş göremeyecektir. Mimir'in oğullarının oyun oynadığı bu tasvirlerin ne olduğu üzerinde hala tam bit mutabakat bulunmamaktadır. Ancak metnin tek tanrılı dinlerdeki kıyamet senaryolarına çok benzediği ileri sürülmektedir. Yaşamın üzerinde kurulduğu Yggdrasil ise sallanmakta ve gıcırdamaktadır. Tüm bunlar kozmosun sonunu anımsatmaktadır. Odin bu felaketin ortasında Mimir'in başını alır ve onunla danışır. (Nesir Edda, II: XXVI-XXIV)

Jötunheimr'daki cüceler duvarların arkasında inlerken, Muspelheim'de yaşayanlar, devler ve Jörmungandr doğudan ileri atılmışlardır. Tanrılar işgalcilere karşı savaşa girer; Odin kurt Fenrir tarafından yutulur, karısı Frigg kahrolur, oğlu Baldr'ın ardından bu yaşadığı ikinci kayıptır, Odin'in oğlu Víðarr kurtu parçalayıp babasını intikamını alır, kurtun kalbine mızrağını geçirir ve onu öldürür. Midgardı çepeçevre saran iblis yılan Jörmungandr ağzını açmış Thor ile savaşımaktadır. Dünyanın kurtarıcısı olan Thor ise bu son savaştan çok yara almıştır, Jörmungandr'ı yendikten sonra sadece dokuz atabilmiş ve o da yere yığılmıştır. Freyr, Surtr ile yaptığı savaştan yenik ayrılmıştır. Surtr'un galibiyeti yıldızları söndürüp güneşi karartır, insanlar evlerini terk etmiştir artık, denizler yükselir ve alevler arşa kadar yükselir.

Tüm bu yaşananlarda sonra dünya yeniden kendisini üretmeyi becerir; bir şelalenin tepesinde dolaşıp balık avlayan kartal völvaya bu müjdeyi getirir. Bu imge tek tanrılı dinlerdeki tufan sonrası zeytin dalı ile dönen güvercin imgesini Viking mitolojisindeki karşılığı olarak düşünülebilir. Karada yaşamın yeniden başladığını haber vermek için balık ile zeytin dalının getirilmiş olması, imgesel bir benzetimin varlığını göstermektedir. Ragnarök'ten kurtularak hayatta kalan Æsir üyeleri İðavöllr'de bir araya gelir. Aralarında yaşananları tartışır, Jörmungandr'in azametinden ve runik alfabenin geleceğinden bahsederler. Çimenlerin üzerinde buldukları ziynet eşyalarında sikkeleri görürler, o sikkelerde bir zamanlar keyifle yaşayan tanrılar resmedilmiştir. Peki, bu büyük savaşın nedeni nedir? Bu soruya ise *Nesir Edda*'da yanıt bulabilmekteyiz. Anlaşılan o ki doğal dengenin bozulması tüm Viking evreninin de bozulmasına yol açmaktadır. Doğada yaşanan birtakım değişiklikler Viking mitolojisindeki tanrıların ve inananlarının da keyfini kaçırmakta ve var olan düzenin bozulmasına yol açmaktadır. Yaşanan bu savaşın nedeni olarak verilen olaylar *Nesir Edda*'da şöyle anlatılmaktadır. (Nesir Edda, II: LI)

Viking Kozmosunda "Korkunç Kış" Fimbulvetr olarak bilinen doğa olayı meydana gelir. Fimbulvetr'de kar her yönden gelir, soğuk çok kuvvetlidir, rüzgârlar keskindir ve güneşin de hiç mecali yoktur. Böyle üç kış arka arkasına yaşanır ve aralarında hiç yaz yaşanmaz, sonra bir üç kış daha yaşanır. Bu ardı ardına yaşanan kış döngüsü boyunca insanlar ise birbirleriyle savaşacaktır. (Manzum Edda, III:Vafþrúðnismál) *Nesir Edda*'nın aktardığına göre Fimbulvetr hem doğanın hem de insanlığın çığırından çıktığı bir mevsimler silsilesidir, öyle ki kardeşler aç gözlülükle birbirlerini katleder, kimse adam öldürmede baba ile oğlu ayırmaz, enstest de ona keza artmıştır. Doğanın bu rayından çıkışıyla doğadaki canlılar da beklenmedik olaylar yaşarlar, tümüyle bir doğal düzenin bozulduğu senaryosu anlatılmaktadır. Kurtların doğal davranışları bu olağanüstü ortamda doğaüstü niteliklere büründürülür. Bir kurt güneşi yutar, bir başka kurt da ayı ele geçirir; yıldızlar cennetlerden kaybolur. Tüm bunlar insanlara büyük zararlar verecektir. Tüm dünya öyle sarsılır ki, kayalıklar, ağaçlar yeryüzünden sökülür, kayalar yıkar geçer, tüm bağlar ve zincirler kopar, kaybolur. (Nesir Edda, II: LIII)

İşte yaşanan bu doğaüstü olayların meydana çıkışıyla *Manzum Edda*'da anlatılan büyük savaşın başlangıcına varılır. Tüm bağların ve zincirlerin kopmasıyla hem Kurt Fenris hem de Jörmungandr zincirlerinden kurtulmuş olur. İnsanların yaşadığı Orta Dünya "Miðgarðr"ın etrafına çöreklenmiş olan Jörmungandr öfkeyle kıpırdanır, karaya doğru yönelir. Sonra da şunlar yaşanır; Naglfar adı verilen gemi kaybolur. Naglfar; ölü adamların tırnaklarından yapılan bir gemidir, gittiği yerde bir nazire olarak algılanır, tırnakları kesilmeyen bir adamın tırnakları yapı malzemesi olmaktadır. Yine de bu

deniz taşkınında Naglfar batar. Naglfar'ın dümeninde Hrymr adlı dev vardır. Fenris kurdunun açılan ağızıyla önlerindedir, çenesinin altı dünyada ise, üst kısmı cennettedir, o koca ağızında yer olsa, dahasını da alabilecek gibidir; gözlerinden ve burnundan ateş saçılmaktadır. Jörmungandr ise Fenris'i desteklemek için öyle bir zehir saçar ki tüm havaya ve suya kirletir. Bu gümbürtüde gök yarılr, Múspell'in Oğulları yayılır: aşağıya ilk düşen güneşten dahi daha parlak kılıcıyla ateşler saçarak inen Surtr'dur. Múspell'in Oğulları Vígridr olarak bilinen tarlaya yönelirler; o tarlada Fenris kurduna ve Jörmungandr'a daha da yaklaşacaklardır. Sonra tüm Buzul-Devleriyle birlikte Loki ve Hrymr de buraya gelecektir. Hel'in savaşçıları Loki'yi takip edecektir ve Múspell'in Oğulları da onlara eşlik edecektir, ortalık böylece ağaracaktır. Tüm aktörlerin ortaya çıkmasıyla da söz konusu büyük savaşa girişilir ve tüm kozmos yukarıda anlatılan şekilde yerle bir edilir. (Nesir Edda, II: LIV, Manzum Edda, I: 50, VII: Hymiskviða.)

Yaşanan tüm yıkım, kargaşa ve düzensizlikten sağ kalanlar ise yeniden insanların ve tanrıların soyunu devam ettirecektir. Völuspá' göre tanrılar arasında Höðr ve Baldr, insanlar arasında ise Líf ve Lífthrasir yaşamı yeniden başlatacak olan ikililer olarak sayılmaktadır. Anlatıya göre Höðr ve Baldr'ın Hel'den çıkıp gelir ve tanrılar için yeni bir yaşam kurarlar. Nesir Edda'ya göre ise hayatta kalacak olan tanrılar daha fazladır; Viðarr, Váli, Thor, Móði ve Magni'dir. Tüm bu yaşanan olaylardan sağ kalan iki tanrı Vidarr ve Váli iken sağ kalan iki insan ise Líf ve Lífthrasir olacaktır. Tanrıların yeni oğulları Thor, Móði ve Magni ortaya çıkıp kendi Mjöllnir'lerini edineceklerdir. (Nesir Edda, I: LIII) Görünüşe göre Eddalar Ragnarök'ten kimin sağ kurtulacağı konusunda farklı bilgiler içermektedirler. Ancak yine de her ikisine göre de Ragnarök'te ne tanrılar ne de insanlar için yaşam tümüyle bitmeyecek, yeni bir yaşam yeniden inşa edilecektir. Bu nedenle de Ragnarök'ün tek tanrılı dinlerdekine benzer bir kıyamet mitosu olmadığı söylenebilir.

Ölüm ve Öte Dünya

Viking mitolojisinde kabul edilmiş yeknesak bir öte dünya inancı bulunmamaktadır. Vikingler için öldükten sonra ölümlülere ne olacağına dair net bir fikir edinmek güçtür. (Davidson, 1993, s. 70) Ancak yine de Vikingler arasında ölüm fikrinin olmadığını söylemek de tamamıyla gerçek değildir. (Ellis, 1968, s. 97) Vikingler bedenini dört bölümden oluştuğuna inanır, fiziki varlığına *hamr* akli ve düşünsel boyutuna *hugr* (Price, 2002, s. 59-60) takipçi ruhani varlığı olan *fylgja* ve son parçası olan talihini ifade eden *hamingja*. (Sommer, 2007, s. 275) Ölümle birlikte kişinin tek tanrılı dinlerdeki gibi ruhen değil ama bu dört parçasının bir arada yeni bir yere ulaşacağına inanılırdı. Ölümünden sonra gidilecek yerlerin en bilineni hiç kuşkusuz *Valhöll* olarak bilinen Odin'in savaşçıları ve seçtikleriyle birlikte Ragnarök'e kadar istirahat edeceği sarayıydı. Benzer bir biçimde insanların ağırlandığı bir başka mekân olarak da tanrıça Freyja'nın sarayı olan *Fólkvangr* nadiren de olsa sayılmıştır. Denizlerde yaşayan devçe Rán de denizde ölenleri yakalamakta ve onları geri bırakmamaktadır. Bu anlamıyla Rán'in yanına gitmenin de bir tür öte dünya inancını söyleyebiliriz.

Viking inançlarında öte dünyaya dair sayabileceğimiz en son unsur ise yer altı dünyası olan Helheimr'dir. Hel isimli tanrıçanın yönetiminde olan bu dünyada ölümler yaşamaktadır. Snorri Helheimr'e kötü insanların gittiğini kaydetmiştir. (Nesir Edda, I: IV) Germen ve Anglo-Sakson dillerindeki cehennem ile aynı kelimeden gelen Helheimr, Hıristiyanlaşmadan sonra İskandinav dillerinde, Almanca ve İngilizcede cehennem için kullanılmışsa da tek tanrılı dinlerdeki cehennem ile Viking mitolojisindeki Helheimr'in ortak bir yanı bulunmamaktadır. Her ne kadar Helheimr'e ölümlerin nasıl gittiğine dair bir netlik bulunmasa da orada cehennemdekine benzer bir cezalandırma ile karşılaşmamaktayız. (Ellis, 1968, s. 85-86) Helheimr'de nehirler ve balıklar vardır. (Manzum Edda, XXV:1) Tanrıların ürünlerinin semadan mı yoksa yer altındaki Helheimr'den mi kaynaklandığı bilinmemektedir. (Manzum Edda, XXV: 1, IV:11) Helheimr'de başka bir dil konuşulmakta ya da nesnelere adları değişmektedir. Böyle olunca Vikingler açısından Helheimr'in tek tanrılı inançlardaki gibi korkulan bir yer olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tarihsel kaynakları, temel inanışları ve önde gelen mitoslarıyla kısaca tanıtılan Viking mitolojileri günümüzde folklorik bir bağlama çekilmiştir. Onuncu yüzyıldan başlayarak Hıristiyanlaşan İskandinav halkları kadim inançlarını terk etmişlerdir. Yine de zengin tasvirleriyle özgün mitolojik metinlerini yazılı hale getirip saklamışlar ve günümüze kadar ulaştırmışlardır. Sahip oldukları edebi çeşitlilik ile ünlü edebiyatçı J. R. R. Tolkien'in romanlarından, çizgi roman ve sinema ürünlerine kadar yaşamayı sürdürmektedir. Aslında Viking Mitolojisi'ndeki birçok öykünün Germen Mitolojisi ile ortak köklerden geldiğini söylemek mümkündür. Hint-Avrupa dil ailesini bir kolu olarak Norse dilini konuşan halkların inançları tarihsel kaynaklardaki izleri Odin'den başlayarak birçok tanrı benzer isimlerle her iki mitolojik evrende de kendisine yer bulabilmiştir.

Batı mitolojilerinin kuzeyde kalan bu uzak anlatılarının Türkçemize kazandırılması için hem özgün metinlerin dilimize çevrilmesi hem de yaygın olarak tanınan Greko-Romen mitolojileriyle karşılaştırılarak açıklanması yararlı olacaktır. Zira karşılaştırmalı çalışıldığında birçok yapısal işlevin ve tanrısal yetilerin Greko-Romen gelenek ile benzeştiğini söyleyebilmekteyiz. Viking mitolojisindeki Normlar ile Yunan mitolojisindeki *Μοῖραι* kavramı arasında kurmaya çalıştığımız bağlantı gibi çeşitli karşılaştırmalar yapılabilir.

Kendisine özgü yaşamın temelini oluşturan dışbudak ağacından oldukça tanıdık gelen güçlü doğaüstü yapılarıyla Viking mitolojisinin temelleri ve tarihsel kaynakları, gerek mitolojik metinlerden gerekse modern çalışmalardan beslenilerek tartışılmıştır. Viking inancının temelini oluşturan dokuz katmanlı dünya ve üzerlerinde yaşayan varlıkları yaratılış öyküleri ve çeşitli inanışlar yapısal farklılıkları ile gösterilmeye çalışılmıştır. Böylelikle bir yandan yaşamın kaynağı ve yaşamdan sonraki hayat gibi temel düşünsel problemlere Viking mitolojisinin bulmaya çalıştığı çözümler tartışılmıştır. Yapılacak olan karşılaştırmalı analizler ve burada tanıtılan tarihsel kaynakların dilimize kazandırılmasıyla Viking mitolojisinin anlaşılabilirliği artacaktır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar:

Adamus Bremensis, *Barbarlıktan Medeniyete Vikingler: Hamburg Kilisesi Piskoposları Tarihi*, Çev: Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Snorra Sturlusonar, *Edda*, Sumptibus Legati Arnamagnæni, Hafniæ, 1848

Elder or Poetic Edda, Çev: Olive Bray, Viking Club, Londra, 1908

Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, Kopenhag, 1931

Snorri Sturluson, *Heimskingla*, Çev: Alison Finlay, Anthony Faulkes, Viking Society For Northern Research, Londra, 2011

Snorri Sturluson, *Nesir Edda: Viking Mitolojisi*, Çev: Selahattin Özkan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018

İkincil Kaynaklar:

Anders Andrén, Behind "Heathendom": Archaeological Studies of Old Norse Religion, *Scottish Archaeological Journal*, Cilt: 27, Sayı: 2, 2005, ss. 105 - 138

Bettina Sebjerg Sommer, The Norse Concept of Luck, *Scandinavian Studies*, Volume 79, No. 3, 2007, ss. 275 - 294

Frank Tenney, The Use of Optative in the Edda, *The American Journal of Philology*, Cilt: 27, Sayı: 1, 1906, s. 1 - 32,

George Dumézil, *Loki*, Éditions Flammarion, Paris, 1948.

Hilda Roderick Ellis, *The Lost Beliefs of Northern Europe*, Routledge, Londra, 1993.

Hilda Roderick Ellis, *The Road to Hel: A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

Hans Kuhn, *Kleine Schriften IV: Aufsätze aus den Jahren 1968-1976*, ed. D. Hofmann, Berlin, Hanse Books, New York, 1978.

J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*. Thames & Hudson, Londra 2005.

Jaan Puhvel, *Comparative Mythology*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.

John Lindow, *Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Jón Hnefill Aðalsteinsson, "Sæmundr Fróði: a medieval master of magic", *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, 1994, ss. 117 – 132

Neil S. Price, *The Viking Way: Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*, Oxbow Books, Barnsley, 2002.

Petra Mikolić, *The God-semantic Field in Old Norse Prose and Poetry: A Cognitive Philological Analysis*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Institut for lingvisticke og nordiske studier, Norveç, 2013

Selahattin Özkan, Grikk(j)ar and Grikkland in Viking Rune-Stones, *Proceedings Of III. International Cesme-Chios History, Culture and Tourism Symposium*, 03-04 November 2016, s. 145 - 165

Paul Rhys Mountfort, *Kadim Viking İrfânı: İskandinav Runik Alfabesi*, Çev: Araksi Büyüктаşçıyan, Ayna Yayınevi, İstanbul, 2012.

R.H. Whiticbeck, The Influence of Geographical Environment upon Religious Beliefs, *Geographical Review*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1918, s. 316 - 324

Renata Maria Rusu, "Yggdrasil and the Norns – or Axix Mundi and Time", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philologia*, Cilt: LIII, Sayı: 2, 2008, s. 85 - 97

Rudolf Simek, *Dictionary of Northern Mythology*, Translated by Hall, Angela. D.S. Brewer. Boydell & Brewer, Woodbridge, 2007.

Sivert N. Hagen, "On the Origin of the Term Edda", *Modern Language Notes*, Cilt: 19, Sayı: 5, 1904

Sivert N. Hagen, "The Origin and Meaning of the name Yggdrasil", *Modern Philology*, Cilt: 1 Sayı: 1, s. 57 - 69, 1903.

Stefanie von Schnurbein, "Function of Loki in Snorri Sturluson's Edda", *History of Religions*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2000, ss. 109 - 124

ERMENİLERİN HAÇLILARA YARDIMLARI: ANTAKYA İKİ KIZ KARDEŞ KULESİ MUHAFIZI FİRUZ ÖRNEĞİ (HAZİRAN 1098)¹

ZEYNEP GÜNGÖR*

ÖZET

18-28 Kasım 1095 tarihinde gerçekleşen Clermont Konsili ve Papa II. Urbanus'un konsildeki coşkulu vaazı neticesinde fitili ateşlenen Haçlı Seferleri her ne kadar kutsal şehir Kudüs'ü hedef gösterse de esas amaç Anadolu ve bütün Ortadoğu'da Hristiyan hakimiyetini yeniden sağlamak olmuştur. Söz konusu dönemde Anadolu coğrafyasına hakim olan Selçukluların himayesinde yaşayan Ermeniler ise Haçlıların amaçlarına hizmet etmişler ve onlara bölgenin zorlu yollarında rehberlik ederek, erzak ve silah yardımında bulunmuşlardır. Konu ile ilgili olarak dönemin kaynaklarında Haçlıların 1097 yılında Anadolu topraklarına gelerek Selçuklularla savaştıkları kaydedilirken aynı zamanda bölgede bulunan Ermenilerin de Haçlılara yaptıkları yardımlardan bahsedilmiştir

Bildirimizde Antakya'nın Haçlılar tarafından muhasarasını konu alarak İki Kız Kardeş Kulesi muhafızı Firuz'un Haçlılara yardımından bahsedeceğiz. Haçlıların Antakya'ya ulaşması ve burayı ele geçirmeleri Haçlı Seferlerinin seyri açısından oldukça önemlidir. Şehrin valisi Yağısıyan, Haçlı saldırısına karşı uzun bir süre direniş göstermiştir ve nitekim kaynaklar şehrin dokuz ay kadar muhasara edildiğini kaydeder. Muhasara ile sonuç alamayan Haçlılar şehirde bulunan Firuz ile anlaşarak onun Selçuklulara ihanetini sağlamışlar ve böylece şehre hakim olmuşlardır. 28 Haziran 1098 tarihinde Antakya Haçlı Prinkepsliği resmen kurulmuş ve böylece Doğu Akdeniz boyunca Haçlı işgallerine kapı açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı, Ermeni, Firuz, Antakya, Doğu Akdeniz

ABSTRACT

While the Crusades, the fuse for which was lit as a result of the enthusiastic sermon by the Council of Clermont and Pope Urbanus II, in the council, held between 18-28 November 1095, showed the sacred city of Jerusalem as their target, their actual aim was to ensure Christian domination over Anatolia and the whole of the Middle East, once again. The Armenians, who lived under the rule of the Seljuks, the dominant force in the geographical region of Anatolia, assisted the Crusaders in their purpose, guiding them in the difficult terrain and roads of the region and supplying them with provisions and weapons. In the sources from the period, it is stated that the Crusaders came to Anatolia in 1097 to fight the Seljuks, while at the same time referring to the assistance given by the Armenians in the region, to the Crusaders.

In our paper, we will talk about the support given by Firuz, a guard at the Tower of the Two Sisters in Antioch, for the Crusaders, who had laid siege to Antioch. The arrival of the Crusaders at Antioch and its capture by them is of considerable importance with regard to the progress of the Crusades. Yağısıyan, the Governor of the city, resisted the attacks of the Crusaders for a long time, and indeed, the sources record that the city was under siege for nine months. The Crusaders, who could not achieve the desired result through the siege, reached agreement with Firuz, who was in the city, getting him to betray the Seljuks, and gained control of the city. On 28 June 1098, the Crusader Principality of Antioch was officially established, thereby opening the gate for the invasions of the Crusaders throughout the Eastern Mediterranean.

Keywords: Crusader, Armenian, Firuz, Antioch

¹ Bu çalışma “Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslar arası Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ezgungormez@hotmail.com

GİRİŞ

Hız. Nuh'un torunu Hay'ın soyundan geldiklerini kabul eden ve kendilerini "Hayk" olarak isimlendiren Ermeni toplumu tarih boyunca Persler, Roma, Sasaniler, Bizans, Abbasiler, Selçuklular, Haçlılar ve Moğollar gibi siyasi güçlerin hakimiyeti altında yaşamışlardır².

Çalışmamızın konusu olan Haçlı Seferlerinin başladığı sırada Ermeniler Bizans İmparatorluğu tarafından uygulanan zorunlu göç politikası ile özellikle Çukurova bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Vahram konu ile ilgili olarak "Rum ve Ermenilerin arasında çıkan husumet sonucu Ermeniler Ruben'in etrafına toplandılar ve Torosları geçerek Gormoloz denilen köye yerleştiler. Ruben'in davet etmesi üzerine de birçok Ermeni göç ederek buraya toplandılar" şeklinde anlatmaktadır³.

Çukurova bölgesi, Anadolu üzerinden Antakya'ya ve buradan sahil yoluyla Doğu Akdeniz'e uzanan kara yolu üzerinde aşılması oldukça güç dağların bulunduğu zorlu bir coğrafyadır. Ermenilerin bölgede nüfus olarak çoğunlukta yaşamaları siyasi olarak bir teşekkül oluşturma isteğine yol açmış ve Ermeniler bölgede Kilikya Ermeni Prenslığı adında bir hakimiyet kurmuşlardır. Kilikya Ermeni Prenslığı için tam manasıyla bağımsız bir Ermeni Devleti demek pek doğru değildir çünkü bu siyasi oluşum ancak bölgedeki güçlere tabi olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Prenslığın tarihini Küropetes Fileretos'la (Philaretos) başlatmak mümkündür. Antakya ve Malatya bölgesinin başkomutanı olarak bölgede bulunan Fileretos, Bizans'ın Türklere mücadelesini fırsat bilerek hakimiyetini güçlendirme yoluna gitmiş ve Çukurova bölgesindeki önemli şehirleri ele geçirerek Antakya'ya kadar ulaşmıştır⁴.

Fileretos, tarihte kabul edilen ilk Ermeni siyasi teşekkülünü kurmuştur ancak Ermeniler onun yönetiminden pek de memnun değildir çünkü O, hakimiyeti altındaki Hristiyanlara karşı baskıcı bir politika izlemiştir. Ortaçağ araştırmacılarının malumu olduğu üzere Hristiyan inancı içerisinde İsa'nın tanrısal yönü üzerinde başlayan anlaşmazlıklar zamanla iki farklı mezhepsel sürece evrilmiş ve 1054 yılında Katolik ve Ortodoks kiliseleri resmi olarak birbirinden ayrılmıştır. Bizans İmparatorluğu ise özellikle Doğu Hristiyanlarını Ortodokslarına politikasına başlayarak Anadolu'daki Ermenileri hedef almıştır. Önceleri vergi baskıları ve zorunlu göç gibi uygulamalara tabi olan Ermeniler Gregoryan mezhebinden oldukları için Bizans'ın uyguladığı dini baskı politikası neticesinde sıkıntılı günler yaşamışlardır. Bizans İmparatoru X. Dukas 1065 yılında Ermeni prensi Gagik'i İstanbul'a davet etmiş ve dini meseleler konusunda burada anlaşmazlıklar resmiyete dökülmüştür. Bu tarih aslında Ermeni Bizans düşmanlığının da artmaya başladığı dönemdir ki Bizans'ın Kayseri valisi Markos Ermeniler tarafından öldürülmüştür⁵. Bizans-Ermeni düşmanlığının ilerlemesi ve özellikle mezhep çatışmaları konusu oldukça geniştir ve pek çok örnekle detaylandırılabilir fakat biz araştırmamızda Antakya İki Kızkardeş Kulesi Muhafızı Firuz'u konu alan bir çalışma hedeflediğimiz için buradaki açıklamalar kısa tutulacaktır. Çalışmamızın konusu olan Antakya için de aynı çatışma durumu söz konusudur. Hatta Antakya'da yaşanan huzursuzluk şehrin ileri gelenleri tarafından 1084 yılında Süleyman Şah'ın şehri teslim almak üzere davet edilmesine kadar gitmiş ve Sultan, aynı yıl Antakya'yı fethetmiştir. Süleyman Şah, Antakya'daki Hristiyanlara adil davranarak, onlara her türlü serbestliği tanımış, hatta şehirde iki yeni kilise inşasına da izin vermiştir⁶. Hal böyleyken Ermenilerin

² Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-5.

³ Urfalı Vahram, *Kilikya Kralları Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, Ankara, 1946, s. 4.

⁴ Ali Sevim, *Genel Çizgileri İle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 21-23

⁵ Urfalı Meteos, *Vekayiname*, Çev. Hrant D. Ansreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 131-132;

⁶ İlyas Gökhan, "Kilikya Ermeni Prenslığının Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri", *Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu*, Kahramanmaraş, 2002, s. 2

kendilerine Türkler tarafından sunulmuş olan serbestiyeti Haçlı hakimiyetine tercih etme nedenlerini izah için Haçlı Seferlerinin başlama döneminin anlatılması yerinde olacaktır.

HAÇLI SEFERLERİ VE ERMENİLER

Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos'un Selçuklu ilerleyişi karşısında Papa II. Urbanus'la gerçekleştirdiği ittifak Haçlı seferlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında toplanan Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus bütün Hristiyanlara hitaben bir vaaz gerçekleştirmiştir. Vaazında, Doğu'daki Hristiyanların İslam hakimiyeti altında ızdırap çektiklerini ve Müslümanların onların ibadetlerine engel olduklarını vurgulayan II. Urbanus, Batı Hristiyan alemine bu konuda Tanrı tarafından büyük bir vazife yüklendiğini söylemiştir. Buna dayanarak Hristiyanların el birliği ile Doğu'daki din kardeşlerine yardım etmelerini ve onları Müslümanların elinden kurtarmak için bir an önce yola çıkmalarını Tanrı'nın bir buyruğu olarak nakleden Urbanus, zengin-fakir demeden herkesi Haçlı seferlerine katılmaya davet etmiştir⁷.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelerek İstanbul'da toplanan Hristiyanlar Alexios'un gayreti ile derhal Anadolu'ya doğru ilerlemişlerdir. İlk Haçlı hareketi; Pierre L'Hermite adındaki bir keşişin yalın ayak ve sırtında kıldan bir aba ile eşek üstünde, bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaşarak etrafına topladığı yirmi bin kadar kişinin Anadolu topraklarına gelmesi ile başlamıştır. İznik civarında büyük bir yağma ve katliam hareketine başlayan bu topluluk I. Kılıç Arslan'ın kardeşi Davud (Kulan Arslan) tarafından Kırkgeçit Çayı kenarında tamamen imha edilmiştir⁸.

Pierre L'Hermit öncülüğündeki düzensiz Haçlı grubunun Anadolu Selçuklular tarafından kolaylıkla imha edilmesi Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlı oluşumunu pek fazla ciddiye almamasına ve 1096 yılının sonlarına doğru kontlardan ve düklerden oluşan düzenli Haçlı ordusu Anadolu topraklarında görüldüğünde onlara karşı hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Haçlılar 6 Mayıs 1097 günü İznik'i kuşatmışlar ve altı hafta gibi uzun bir süre şehri muhasara etmişlerdir. I. Kılıç Arslan, o sırada gerçekleştirdiği Malatya kuşatmasını derhal kaldırarak İznik'e gelmiş ancak şehrin önündeki kalabalık Haçlılar karşısında çaresiz kalmıştır. Sultan, İznik önlerinde gerçekleşen meydan savaşında Haçlıları yenmeyi başaramamış fakat onlara karşı mücadeleden de vazgeçmemiştir. Bu amaçla Haçlıların geçeceği yollar üzerindeki kuyuları ve pınarları hayvan leşleri ile doldurmuş, suları içilmez hale getirmiş, halkı ve yiyecek maddelerini ormanların gizli yerlerine saklamış, onları günlerce açlığa ve susuzluğa mahkum ederek yıpratmıştır. I. Kılıç Arslan bu yolla Haçlıların büyük kayıp vermelerini sağlamıştır⁹. İbn Asâkir, konu ile ilgili olarak Haçlıların 1097 yılında Anadolu topraklarına gelerek Selçuklularla savaştıklarını kaydetmiş ve bölgede bulunan Ermenilerin de Haçlılara yaptıkları yardımlarından bahsetmiştir. İbn Asâkir, "*Selçukluların Anadolu'daki mücadeleleri olmasaydı kara yolundan gelen Haçlılarla Suriye'nin her yanı dolup taşardı*" şeklinde haklı bir yorum ile konuya ışık tutmuştur¹⁰.

Haçlılar Çukurova bölgesine kadar ilerledikten sonra burada yaşayan Ermeniler ile temas kurma fırsatı bulmuşlardır. Haçlıların Anadolu'dan geçişi sırasında onlara lojistik destek veren Ermeniler Haçlı ilerlemesine büyük katkı sağlamışlardır. Ermenilerin Haçlılara bu denli destek vermelerine sebep olarak Haçlı liderlerinin Selçuklulara karşı İznik'teki başarıları, sayıca kalabalık olmaları ve hem Bizans hem de Papalık tarafından desteklenen bir hareket olduğu için muhakkak başarı ile sonuçlanacağına duyulan inanç gibi nedenler gösterilebilir. Ermeniler, Haçlıların bütün

⁷ Jonathan Riley-Smith, *The Crusades*, Oxford University Press, New York, 1995, s. 40; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 5-6.

⁸ Anna Komnena, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996, s.306.

⁹ *Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, Haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 36.

¹⁰ İbn Asâkir, *Vülâtu Dimeşk fi'l-Ahdi'l-Selçukî Nusûs Musteahrice min Târih-i Dimeşk el-Kebir li'l-Hafız İbn Asâkir*, Haz. Selahaddin el-Müncid, Dâru'l-Kütübî'l-Cedîd, Beyrut, 1981, s.9-11.

Anadolu’yu ve Ortadoğu’yu ele geçirdiklerinde mezhep farklılıkları olsa bile din kardeşi saydıkları için kendilerine de pay vereceklerinden emindiler. Aksi takdirde Selçuklu idaresi altında sürdürdükleri yaşam bir kurtarıcıya ihtiyaç duyulacak mahiyette değildi.

Torosların yalçın yamaçlarından Ermenilerin rehberliği ile kolayca geçen Haçlılar yardımlarından ötürü başlangıçta Ermenilerle sıkı bir dostluk kurmuş gibi görünmüşler ve onları ödüllendirerek bölgedeki hakimiyetlerini baronluk haline getirmişlerdir¹¹.

Haçlılara yardım eden Ermeni prensleri Malatya’da Gabriel, Urfa’da Thoros, Raban, Rumkale ve Keysun’da ise Khog Vasil olarak sayabiliriz¹². Konu ile ilgili olarak çok sayıda müstakil araştırma mevcuttur ancak biz burada Antakya’nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden ve İki Kız Kardeş Kulesi muhafızı Ermeni Firuz’un Haçlılara yardımlarından bahsedeceğiz.

HAÇLILARIN ANTAKYA KUŞATMASI VE FİRUZ

Süleymanşah’ın Antakya’yı Fileretos’un elinden alarak şehre hakim olmasından yukarıda bahsetmiştik. Süleymanşah, Halep yakınlarında Tutuş ile girdiği mücadele sonunda hayatını kaybetmiş ve bunun üzerine ise Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah bölgeye gelerek Antakya’yı teslim almış, Yağısıyan’ı şehrin valisi olarak tayin etmiştir¹³. Yağısıyan Antakya’yı derin bir sevgi ve hoşgörü içerisinde idare etmiştir. Antakya halkının çoğu Hristiyan, Rum, Ermeni ve Süryanilerden oluşurken burada artan Müslüman nüfus ile saydığımız gruplar arasındaki toplumsal denge ve düzen Yağısıyan zamanında gerçekleştirilmiştir. Yağısıyan Haçlıların Antakya’ya doğru geldiklerini haber aldığı anda derhal tedbir almaya başlamıştır, öncelikle kaleleri onarmış, kuşatmanın uzun sürme ihtimali karşısında şehri silah ve erzakla doldurmuştur. Yağısıyan ayrıca Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, Büyük Selçuklu Devletinin Musul Valisi Gürboğa, Suruç Emiri Artukoğlu Sökmen, Sincar Emiri Arslantaş, Sümeysat Emiri İlgazi oğlu Süleyman’a oğulları ve güvendiği adamlarından oluşan heyetler göndererek bu emirlerden Haçlılara karşı yardım talebinde bulunmuştur¹⁴.

Yağısıyan’ın almış olduğu tedbirler arasında dikkat çekici olanı ise şehirdeki yerli Hristiyanları uzaklaştırmasıdır. İbnü’l-Esir’in kaydına göre Yağısıyan şehirde yaşayan Hristiyanlara “*Antakya sizindir; ancak Haçlılarla aramızda neler cereyan edeceğini görünceye kadar bana hibe edeceksiniz, kadınlarınızı ve çocuklarınızı merak etmeyin onları ben himaye edeceğim*”¹⁵ demiştir. Bu durum Yağısıyan’ın olası bir ihanet ihtimalini ortadan kaldırmak istemesi olarak pek tabii yorumlanabilir.

Yağısıyan’ın Antakya’yı koruma hususunda aldığı tedbirler şehrin dokuz ay boyunca Haçlı saldırılarına karşı direnmesini sağlamıştır. Ancak Yağısıyan, yukarıda bahsettiğimiz ihanet ihtimali konusunda yeterince dikkatli davranmamış olacak ki korktuğu başına gelmiş ve Haçlılar şehrin sur kesiminde önemli bir burcu muhafaza eden Firuz adındaki bir Ermeni ile anlaşmıştır.

İbnü’l-Esir bu kişinin adını “*Ruzbe*”, İbn Kalanisi ise “*Feyruz*” olarak nakletmiştir¹⁶. Firuz, “*İki Kız Kardeş*” kulesini ve sur kesimini kumanda eden önemli bir konumda bulunduğu için O’nun ihaneti Haçlıların işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır¹⁷.

¹¹ *Urfalı Meteos, Vekayiname*, a.g.e., s.192-193; İlyas Gökhan, *Selçuklular Zamanında Maraş*, Halim Ofset Matbaacılık, Kahramanmaraş, 2013, s. 29.

¹² Mehlika Aktok Kasgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yayınları, Ankara, 1990, s.10-11.

¹³ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 130-131; Meteos, a.g.e., s. 161-163.

¹⁴ S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. I, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 165.

¹⁵ İbnü’l-Esir, *El-Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. X, Ankara, 1991, s.229.

¹⁶ İbnü’l-Esir, a.g.e., s. 229 İbn Kalanisi, *Zeyl-ü Tarihi Dımaşk*, Dar’l-Hasan, Dımaşk, 1983, s.221.

¹⁷ Komnena, a.g.e., s. 335.

Firuz ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır ancak kaynaklarda O'nun Hristiyan dönmesi ve iyi bir zırh ustası olduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur. Konu ile ilgili olarak Firuz'un Haçlı liderlerinden Bohemund ile gerçekleştirdiği görüşmeleri ve ihanet süreci ile ilgili bilgileri Gesta Francorum adlı kaynakta bulabilmekteyiz. Kaynakta öncelikle Firuz ile Bohemund'un karşılıklı güvene dayalı sıkı bir dostluk kurmaya çalıştıkları ve bu yüzden aracılar vasıtasıyla sık sık mektuplaştıkları göze çarpmaktadır. Mektuplarda Bohemund'un Firuz'u vaftiz ederek Onun yeniden Hristiyan olmasını sağlayacağı, kendisine çok miktarda para ve ikta vereceği ve özellikle bütün Hristiyan alemleri tarafından kabul edilecek büyük bir onur bahşedeceği gibi vaatlerde bulunduğu görülmektedir. Söz konusu vaatler Firuz'u ikna etmeye yetmiştir ve Firuz ; üç kuleyi muhafaza ettiğini ve ne zaman arzu ederse Bohemund'a bu üç kulenin kapılarını açacağı sözünü vermiştir. Bohemund anlaşma sağlanmış olmasına çok sevinmiş ve bu güvenle kısa zaman sonra gerçekleşen Haçlı liderlerinin toplantısına katılmıştır. Burada gayet neşeli bir şekilde konuşan Bohemund şehre giriş için kendilerine yardım edecek bir kişinin varlığını ve kendisinden gelecek tek bir sözle Antakya'ya hakim olabileceklerini duyurmuştur. Diğer haçlı liderleri Bohemund'un söylediklerine inanmayarak itiraz etmişler, içerden hiç kimsenin böyle bir yardımda bulunmaya cesaret edemeyeceğini, eğer şehir alınmak isteniyorsa birlikte hareket etmenin gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Bohemund Haçlı ileri gelenlerinden hiçbirinin kendisine inanmamasına çok sinirlenmiş ve hiddetli bir şekilde oradan ayrılmıştır. Daha sonra Haçlı liderleri, kuşatmanın zayıflaması ve şehri ele geçirmenin iyiden iyiye zorlaşması üzerine Bohemund'un doğruyu söyleme ihtimaline karşı yeniden onun yanına gelerek O'na tam yetki veren bir yemin etmişlerdir. Bunun üzerine Bohemund her gün düzenli olarak Firuz ile haberleşmiş ve ikili incelikle planlarını oluşturmuşlardır. Bohemund her fırsatta Firuz'a bağışlayacağı para, hediyeler ve unvanlardan bahsetmeyi de ihmal etmemiştir. Sonunda harekete geçilmeye karar verilmiş ve Firuz rehin olarak oğlunu Bohemund'a göndermiştir. Bohemund Haçlı liderlerinden Godefroi'e haber göndermiş, iki O da askerleriyle gizlice gelerek Firuz'un muhafızlığını yaptığı kule tarafında hazır bulunmuştur. Güneşin doğmasına az bir zaman kala Firuz kulenin kapılarını açmış ve Haçlı askerleri içeriye girmeye başlamışlardır. Şehre girdiklerinde boru ve trampet çalarak zafer çığlıkları ile etrafa saldıran Haçlı askerleri önlerine çıkan herkesi öldürmeye başlamışlardır. Hatta kaynakta ölenler arasında Firuz'un kardeşinin de bulunduğu yazılmaktadır¹⁸.

Bir anda bu kadar kalabalık Haçlı askerlerini gören şehir halkı paniğe kapılmıştır. Sesleri duyan Yağısyan şehri Haçlılarca tamamen teslim alındığını düşünerek adamları ile birlikte şehirden uzaklaşmıştır. Yağısyan, Antakya'yı sadece yönetmemiş aynı zamanda derin bir sevgi ve hoşgörü ile şehre bağlanmıştır. Yağısyan maiyeti ile birlikte şehirden uzaklaşırken Haçlıların şehirde kalan savunmasız Müslümanlara karşı yapacakları katliamları düşünerek pişman olmuş ve geri dönmek istemiştir. Yanındaki askerler buna izin vermemişler ve bu sırada fenalaşarak atından düşen vali, çevrede odun kesmekte olan bir Ermeni tarafından başı kesilerek öldürülmüştür¹⁹.

Süryani Mikhael'de Yağısyan'ın öldürülmesinden bahsetmiş ve konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “*Franklar, dokuz aydan beri Antakya'ya hücum ediyorlardı. Şehrin Türk reisi Yağısyan (Aghousian)'dı. Yağısyan Haleb'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda bazı Ermeniler onun üzerine saldırdılar ve başını kesip Franklara götürdüler*”²⁰

Bu olaydan sonra Haçlılar şehre hakim olmuşlar ve Bohemund Antakya Haçlı Prinkepsliğini kurmaya muvaffak olmuştur. Prinkepsliğin kuruluş tarihi gerek Batı kaynakları ve gerekse İslam kaynaklarında farklı şekilde zikredilmiştir. Örnek vermek gerekirse; Fulcher of Chartres, Haçlıların Antakya'ya ayak basmalarını Ekim 1097 olarak vermiştir²¹. Grigos Senyörü Hetum 25 Şubat 1098

¹⁸ Gesta Francorum, *Et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, Edit. Rosalind Hill, Thomas Nelson and Sons Ltd, New York. 1962: 44-47.

¹⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 230.

²⁰ *Süryani Mikhael Vakayinamesi*, Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Tercüme Kısım Basılmamış Notlar, s. 41.

²¹ Fulcher Of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Trans. F.R. Ryan, The University of Tennessee Press, Knoxville, s. 92.

tarihinde Antakya ve Urfa'nın Müslümanların elinden alındığını kaydetmiştir²². Azimi Antakya'nın Bohemund tarafından ele geçirildiği tarihi Haziran 1098 olarak vermiştir²³. Devâdârî ise Haçlıların Antakya'ya gelişlerini 1097 (H.491) olarak kaydetmiştir²⁴. İbnü'l-Esir ve İbn Kalanisi Haçlıların Antakya'ya ulaştıkları tarihi 1097 (H. 491) olarak nakletmişlerdir²⁵. Söz konusu kaynaklardaki farklılıklar elbette ki muhtemeldir ancak Haçlıların Antakya'ya ilk ulaştıkları tarihi 20 Ekim 1097, kuşatma sırasında geçen süreyi de hesaba katarak Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin kurulduğu tarihi ise Haziran 1098 olarak nakletmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

Ortaçağda Anadolu'da yaşayan Ermenilerin bölgeye egemen olan farklı güçlerin hakimiyeti altında sürdürdükleri yaşam tarzları, onların siyasi sahadaki kararları üzerinde de etkili olmuştur. Yani ortaya çıkan yeni bir güç, Ermenilerin daha önce bağlı buldukları otoriteyi terk edip bu yeni gücün hizmetine girme hususunda eğilim göstermelerine sebep olabilmıştır. Bu durumun bir örneği de Haçlı Seferleri sırasında yaşanmış, Ermeniler Haçlı gücünün yanında olmayı tercih ederek tabiri yerindeyse Haçlılardan medet ummuştur. Nitekim Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurulmasına vesile olan ve Haçlı lideri Baudouin'i bizzat Urfa'ya çağırarak evlat edinen Ermeni Thoros'tur. Çalışmamıza konu olan Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin kurulmasına da muhafızlığını yürüttüğü kulelerin kapılarını açarak bağlı bulunduğu otorite ve imkanları yeni bir otoriteye tercih eden Firuz vesile olmuştur. Haçlıların Antakya'yı ele geçirmeleri oldukça önemlidir çünkü Doğu Akdeniz'in en büyük ve en zengin şehirlerinden olan Antakya'da kurulacak bir Haçlı hakimiyeti, Onların bütün sahile egemen olabilecekleri anlamını taşımıştır. Nitekim Haçlılar, Antakya hakimiyeti akabinde kısa sürede neredeyse Levant'ın tamamını ele geçirmişler ve iki yüz yıla yakın bir süre bölgede hakimiyet kurmayı başarmışlardır.

KAYNAKÇA

Ali Sevim, Genel Çizgileri İle Selçuklu Ermeni İlişkileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Anna Komnena, Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996.

Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî, Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer, C.8., Ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbari'd-Devleti't- Türkiye, Kahire, 1971.

Fulcher Of Chartes, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127.,Trans. F.R. Ryan, The University of Tennessee Press, Knoxville.

Gesta Francorum, Et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem, Edit. Rosalind Hill, Thomas Nelson and Sons Ltd, New York. 1962.

²² Gorigos Senyörü Hetum, Vekayiname, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, s.1-2.

²³ Azimi, a.g.e., s.37.

²⁴ Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî, Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer, C.8., Ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbari'd-Devleti't- Türkiye, Kahire, 1971, s. 285.

²⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 228; İbn Kalanisi, a.g.e., s. 220.

Gorigos Senyörü Hetum, Vekayiname, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha.

İşin Demirkent, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

İbn Asâkir, Haz. Selahaddin el-Müncid, Vülâtu Dımeşk fi'l-Ahdi'l-Selçukî Nusûs Musteahrice min Târih-i Dımeşk el-Kebir li'l-Hafız İbn Asâkir, Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd, Beyrut, 1981.

İbnü'l-Esir, El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. X, Ankara, 1991.

İbn Kalanisi, Zeyl-ü Tarihi Dımaşk, Dar'l-Hasan, Dımaşk, 1983.

İlyas Gökhan, Kilikya Ermeni Prensiğinin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri, Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu, Kahramanmaraş, 2002, s. 68-77.

İlyas Gökhan, Selçuklular Zamanında Maraş, Halim Ofset Matbaacılık, Kahramanmaraş, 2013.

Jonathan Riley-Smith, The Crusades, Oxford University Press, New York, 1995.

Mehmet Ersan, Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Mehlika Aktok Kasgarlı, Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi, Kök Yayınları, Ankara, 1990.

S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. I, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989. Urfalı Meteos, Vekayiname, Çev. Hrant D. Ansreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Süryani Mikhail Vakayinamesi, Çev: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Tercüme Kısım Basılmamış Notlar.

Urfalı Vahram, Kilikya Kralları Tarihi, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, Ankara, 1946.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN BUGÜNKÜ DEMOGRAFİK YAPISININ ORTAYA ÇIKMASINI SAĞLAYAN 2 GÖÇ HAREKETİ: ÇEPNİ VE KIPÇAK GÖÇLERİ*

Fatma İNCE**

ÖZET

Karadeniz'in günümüzdeki demografik yapısını ortaya çıkartan 2 önemli göç hareketinden birisi Kıpçaklaşan Çepniler tarafından, diğeri ise Kumanlar ile birlikte Karadeniz'de hakimiyet kuran ve Kırım Hanlığı'nın esas unsurlarından olan Kıpçaklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu 2 Türk boyu geçmişlerindeki ortak Kıpçak kültürünü yüzlerce yıl bünyelerinde muhafaza ederek, Doğu Karadeniz'e taşımış, yaşadığı diğer coğrafyalarda dağılmasına rağmen yüzlerce yıllık birikim ve gelişimleri ile Karadeniz'in doğusunda özgün bir yapıyla kaynaşmışlardır. Biz de bu bildirimizde bu 2 önemli göç hareketinin Doğu Karadeniz'in bugünkü demografik yapısına etkisini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Çepni, Kıpçak, Göç, Doğu Karadeniz Bölgesi.

2 MIGRATION THAT THE CURRENT DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE EASTERN BLACK SEA REGION: CEPNI AND KIPCHAK MIGRATION

ABSTRACT

There are 2 major migration movement which showcases the demographic structure of the current Black Sea which one was carried out by Kipchak Cepnis and another one was carried out by Kipchaks who ruled in the Black Sea with Kumans and which is one of the main elements of the Crimean Khanate. This 2 Turkish tribe moved Kipchak culture to the Eastern Black Sea by maintaining which was common in the past for hundred of years in-house, they have been integrated with an original structure to the east of the Black Sea with accumulation and development of hundreds of years despite the collapse live in other geographies. We will try to review this 2 major migration movement's the effect on the current demographic structure of the Eastern Black Sea in our article.

Key Words: Cepni, Kipchak, Migration, Eastern Black Sea.

GİRİŞ

Oğuzlar on ikisi Üçok on ikisi Bozok olmak üzere 24 boy olup, yerleşik olanlara Oğuz, göçer olanlara Türkmen adı verilir. Ancak Oğuz yerine Türk adı yerleşmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden 24 Oğuz boyunun en büyüklerinden birisi olan Çepniler'in adı diğer Oğuz boylarının gibi ilk defa olarak büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Çepni boyunu 21. Sırada zikretmiş ve damgasının şeklini de vermiştir.¹

* Bu makale 21-23 Nisan 2017 tarihleri arasında Samsun'da düzenlenen VII. Uluslararası Canik Sempozyumu'nda sunulmuş ve yayınlanmamıştır. Genişletilmiş ve düzenlenmiştir.

** Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötügen Yayınları, İstanbul 1997, s.52, Faruk Sümer, **Çepniler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.7, Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lügat-it Türk**, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939, s.55.

Çepniler, Türk Han'ın oğlu Kara Han'ın oğlu Oğuz boyunun Üçoklar soyundan Sungurlu aşiretine bağlılardır. Ayrıca Çepniler en eski Oğuz boylarındandır ve eski isimlerini bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Bayat, Çepni, Bayındır, Afşar, Alayurdu gibi isimler Divan-ı Lügat-it Türk'te zikredilmiştir.²

Çepniler'in kökenleri ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud yine Divan-ı Lügat-it Türk'te şunları söylemektedir: “Türkler, 20 kabiledir. Bu kabilelerin hepsi Hz. Nuh'un Yafes adındaki oğlunun oğlu olan Türk'e mensup olduklarını söylerler. 20 kabileden herbirinin sayısını Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar kolları vardır. Ben bu kabilelerin başlıcalarını sayıp, onlara bağlı olanları ele almayacağım. Ancak bu kabilelerin biri olan Oğuzlar/Türkmenler'in boyları bu hükümden müstesnadır. Çünkü onların ana kabile ile birlikte boylarını ve hayvanlarının ayırıcı nişanlarını, onlardan her kabilenin Rum yakınından başlayarakdoğuya kadar yerleştikleri yerler/yurtlarını Müslüman olmadan önceki ve sonraki dönemlerini kapsayacak şekilde anlatacağım. Zira insanların bunları anlamaya ihtiyacı vardır. İşte bu 20 Türk kabilesinden biri Oğuzlar/Türkmenler'dir. Oğuzlar 22 boydur. Her boyun hayvanlarının ayırıcı bir nişanı vardır. Boya bağlı olanlar birbirlerini bu nişan sayesinde tanır ve karıştıkları zaman hayvanlarını ayırt ederler. Oğuz boylarının 22. Kolu Çepniler'dir. Çepni kabile atasının ismidir.” Görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ı 22 kola ayırmış ve soy olarak da Nuh'a bağlamıştır.³

Aynı şekilde Oğuzname'de Yazıcıoğlu: “Nuh peygamber –aleyhis's-selam- yiryüzün cenubdan şimale değin 3 kısım itmişti. Ve 3. kısmı Yafet'e ki Türkler'in atasıdır, virmuşdi.” diyerek, o da Türkler'in soyunun Nuh peygambere dayandığını iddia etmektedir. Çepniler'e dair bilgilerin kaynağı sadece Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk'ü değildir. XV. Yüzyılın başında İlhanlılar'ın başkenti Tebriz'de Vezir Reşideddin'in başkanlığında yazılmış olan Cami-üt Tevarih'te Çepniler Oğuz elinin Üçok kolunda gösterilmiştir. Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'ın 4 oğlundan biri sayılmıştır.⁴

Cami-üt- Tevarih'te bunun haricinde de ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Örneğin toylarda, her bir kardeşin etin hangi kısmını yiyeceği dahi belirlenmiştir. Buna göre etin en kıymetli kısmı sok tarafıdır ve bu kısmını yiyecek kardeşler arasında Çepniler de sayılmıştır. Yine başka bir ayrıntıya göre, Çepni ve kardeşlerinin onkunları doğan türünün en ünlü avcı kuşu olan Sungur'dur.⁵

Kaşgarlı Mahmud ve Reşideddin'den başka XIV. yüzyılda yaşayan Ebu Hayyam da Kitabu'l-İdrak li-Lisanil Etrak isimli eserinde Çepniler'den “Çepni kabiletün minet Türk” şeklinde bahsetmektedir. Bu eser Çepniler açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü eserde sadece Çepniler ve Kınıklar'dan söz edilmektedir. Kınık boyu Selçuklu boyu olduğu için onlardan bahsedilmesi normaldir. Ancak Kınıklar ile beraber Çepniler'den söz edilmesi ise Çepniler'in Anadolu'da olduğu kadar Mısır'da da tanındığını ortaya koymaktadır.⁶

Bu kaynaklara ilaveten Tarih-i Oğuz gibi ilk devir kaynakları ile XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Al-i Selçuk'unda, Ebu Gazi Bahadır Han'ın 1660 yılında tamamladığı Şecere-i Terakimesi'nde, XVII. yüzyılda Katip Çelebi'nin Cihannüması'nda ve 1492'de Mehmed Neşri'nin yazdığı Kitab-ı Cihannüma'da Çepniler'den bahsedilir. Tarih-i Al-i Selçuk'ta CEHHAROM: Çepni şeklinde geçmektedir.⁷

Hacı Bektaş'ın Velayetnamesi'nde de Çepnilere dair önemli bilgiler yer almaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Çepniler'e ait bir oymağa misafir olması, onların yaşayışları hakkında da bize değerli bilgiler

² Hüseyin Albayrak, **Trabzon'un Fethi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995, s.7, Yusuf Ziya Yörükkan, **Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.378-379.

³ Kaşgarlı, s.28, Arif Yıldırım, “Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34.

⁴ Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Ali Selçuk**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.11, Sümer, s.7.

⁵ Sümer, s.8.

⁶ Ali Çelik, “Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-313.

⁷ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s.19, Mehmet Neşri, **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

vermesini sağlamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli daha sonra bu bölgede yerleşmiştir. Burası o günkü ismi ile Sulucakarahöyük, bugünkü ismi ile ise Hacıbektaş'tır.⁸

Oymak ve aşiretler hakkında çok kapsamlı bir çalışma yapan Cevdet Türkay ise Çepni, Çepnibor, Çepnili, Çepni Kantemir gibi farklı isimler ile adlandırılan Çepniler'in Görele'den başlayarak çok geniş bir coğrafyada buldukları yerleri anlatırken onların konar göçer Türkmen Yörükleri taifesinden olduklarını ifade etmektedir. Enver Şerefgil'e göre ise Çepniler Babekler'e dayanmaktadır.⁹

Çepni adının anlamına gelince; Kaşgarlı Mahmud bu konuda bilgi vermezken, Reşideddin'e göre Çepni: "Nerede yağmur görse savaşır." demektir. Şecere-i Terakkime'de ise Çepni kelimesinin; "Cesur, pehlivan, yiğit ve kahraman" anlamlarına geldiği ifade edilir. İşte bu manalara nazaran kelimenin "çapmak" aslından geldiği kabul olunabilir.¹⁰

Yine Çepni kelimesinin eski Türkçe'de köy reisinin yardımcısı anlamındaki cüben, reisin kanal kazmayan ve su başına çıkmayan kişiden aldığı rehin demek olan "Cetba" ve çok boyun vuran anlamına gelen "Cebitgan" kelimeleri ile ilintili olabileceği de ileri sürülmüştür. Son olarak Çepni adının kimi kaynak ve yörelerde "Çetmi" olarak telaffuz edildiğini de belirtmek gerekir.¹¹

Çepni tarihi açısından onların lisanları meselesi de önemli bir yere sahiptir. Çepniler'in lisanlarının içerisinde Arapça ve Acemce bir çok kelime vardır. Ve Çepniler gerekmedikçe bu lisanlarını kullanmamaktadırlar. Bir de Rodop bölgesinde yaşayan Çepniler vardır ki bunlar İslavlar içinde kala kala dil konusunda asimile olmuşlardır. Fakat dinlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Böylece dilleri Slavca dinleri ise İslamiyet olan ve isimlerine Pomak denilen bir etnik grup tarih sahnesine çıkmıştır.¹²

Çepniler, Anadolu'ya gelmeden önce tüm Oğuz boyları gibi İç Asya taraflarında bulunuyorlardı. Bağlı buldukları sol kol olan Üçokların yaylakları, Kütük yani Balkaş'ın kuzeyi Almalık'ın Akdağ'ının kuzeyi ve güneyindeki dağlardı. Kışlakları ise "Sengin" kelimesinin çok kullanıldığı Karatay ve Karaçuk yaylalarıdır.¹³

Çepniler ile ilgili kaynaklarda gelişleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Mehmed Fuad Köprülü: "Bu Oğuz boyunun batıya göçü, Selçuklular'ın Anadolu'yu ilk istilası ile olmuş, büyük bir kısmı Batı Anadolu'daki Paflagonya ve Trabzon Krallığı hudutlarına yerleştirilmişler." demektir. Birçok tarihçi ve araştırmacı Çepniler'in ilk olarak Sinop bölgesine yerleştiklerini belirtmektedir. Trabzon Rum İmparatoru Giorgi'yi Sinop'da yapılan savaşta yenmelerinin ardından Ordu bölgesinde Bayramlı Beyliği'nin kurulması bu bölgede Çepniler'in kalabalık bir şekilde bulduklarını göstermektedir. Çepniler Türkiye yerli kaynaklarında adı ilk geçen Oğuz Boyudur. Türkiye tarihi yerli kaynaklarında Çepniler adı ilk önce ortaya atılan Oğuz boyudur.¹⁴

⁸ Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname**, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999, s.26, Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, s.19-20.

⁹ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.252.

¹⁰ Mehmet Aydın, **Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984, s.25-27, Bilgehan Atsız Gökdağ, "M.Ö 2000'li Yıllardan Günümüze Giresun'daki Türk Varlığı", **Giresun Tarihi Sempozyumu**, Giresun 1996, s.37, Hasan Tahsin Okutan, **Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor**, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949, s.66.

¹¹ Okutan, s.66

¹² Ali Çelik, "Çepniler'in Kader Çizgileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98.

¹³ Aydın Ayhan, **Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler**, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999, s.105-106, İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246.

¹⁴ Abdullah Gülay, **Ağasar Çepni Kültürü**, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001, s.10.

Türk boyu olarak Mısır'da Çepniler'in tanınması onların Anadolu'ya ilk gelenlerden olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca 1312'de yazılan bir esere göre Çepniler Anadolu'da henüz yeni yeni faaliyet göstermekteydi.¹⁵

Çepniler Anadolu'ya geldiklerinde Trabzon ve çevresine Trabzon Rum İmparatorluğu hakimdir. Ancak bu hakimiyet sadece şehir merkezleriyle sınırlıdır çünkü şehirlerin çevresinde geniş kitleler halinde Türkmenler yaşamaktadır. Ayrıca aynı dönemlerde Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bir parçalanma süreci yaşanmaktadır ve bunun sonu olarak da Anadolu'da bir çok irili ufaklı Türkmen beyliği kurulmuştur. Bu dönemde Trabzon haricindeki bölgede veba salgını ve Türk akınları sebebiyle de Hristiyan nüfusta önemli ölçüde bir düşüş söz konusu olacaktır.¹⁶

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesi ve Moğollar'ın Anadolu yaratmış oldukları siyasi bunalımdan istifade etmek isteyen Giorgi, Karadeniz ticaretinin en önemli limanlardan birisi olan Sinop'a sahip olmak için buraya saldırmışsa da Çepni Türkleri'nin bu bölgeyi başarılı müdafaası sonrasında geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷

İbni Bibi bu hadise ile ilgili olarak bizlere şunu anlatır: “2 gün sonra Sinop kumandanı Tay Buğra yetişti. Ve Canik Kralının kadırgalar ile Sinop'a kastettiğini, Çepni Türkleri'nin karşısına çıktıklarını ve deniz ortasında geri döndüğünü bildirdi.”¹⁸

Bu olayın en önemli yanı Çepniler'in tarih sahnesinde ilk kez bu olayla adlarının anılmasıdır. Elbette ki bunun öncesinde Çepniler'in varlığına dair elimizde veriler vardır. Ancak ne olursa olsun bu olay öncesi Çepniler için karanlık bir dönemdir. Çepniler, bu olay sonrası sürekli olarak doğuya doğru hareket etmişlerdir. Trabzon Rum İmparatorluğu saray tarihçisi Panaretos'a göre imparator Giorgi hükümdarlığının 14. yılında yani 1280 yılında Toresion Dağı'nda Türkmenler'e tutsak düşmüştür.¹⁹

Günümüzde Toresion diye adlandırılan bölgenin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Yine Panaretos, eserinde II. Jean'ın zamanında Türkler'in Ünye yöresini aldıktan sonra Trabzon dolaylarına kadar uzanan bir istila hareketinde bulduklarını yazmıştır.²⁰

Bu dönemde Çepni Türkmenleri denilince akla ilk gelen isimlerden birisi ağırlıklı olarak Çepni Türkleri'nden oluşan ve Bayram Bey ailesine bağlı olan Hacıemiroğulları Beyliği'dir. Bu beylik Trabzon Devleti ile Giresun'da savaştır. Ancak Türkler bu savaştan mağlubiyetle ve bir çok kayıpla ayrılırlar. Ne var ki bu yenilgiden sonra da Çepniler'in doğuya ilerlemesi durmamıştır.²¹

Örneğin 1313 yılında Bayram Bey'in Trabzon sınırları içerisindeki bir Pazar yerini bastığına, 1316 yılında ise hayvan saklanan araziye talan ettiğine şahit oluyoruz. Çepni Türkmenleri 1319 yılında ise Trabzon'a saldırarak burada büyük bir yangının çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Bu yangın esnasında Trabzon'daki bütün evler yanmıştır. Bayram Bey 1332 yılında ise Hamsi Köy'e kadar ilerlemiş ancak ağır kayıplar vermesi sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır.²²

Bu dönemde Trabzon İmparatorluğu'nu zorlayan tek güç Hacıemiroğulları Beyliği değildir. 1341 yılında Tur Ali Bey önderliğindeki Akkoyunlular ve daha sonra da Taceddinoğulları Beyliği tarafından da saldırılar düzenlenmiş ve bu da Trabzon İmparatorluğu'nun güç kaybetmesine sebebiyet

¹⁵ Ramazan Uçar, **Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006, s.23-24, Osman Çetin, “İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatani Haline Gelmesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.265.

¹⁶ Speros Vryanis, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century**, London 1971, s.28.

¹⁷ Vryanis, s.28.

¹⁸ Vryanis, s.28.

¹⁹ Sümer, s.47.

²⁰ Sümer, s.47.

²¹ N.Demir, **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2005, s.32.

²² Demir, s.32, Sümer, s.47.

vermiştir. Aynı zamanda bu dönemde Gürcüler de Trabzon İmparatorluğu'nun iç siyasetine müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır.²³

Ancak Trabzon İmparatorluğu açısından felaketler bununla da sınırlı kalmadı. 1347 yılındaki veba salgınının hemen ardından meydana gelen deprem felaketi Trabzon İmparatorluğu'nun daha da zayıflamasına sebebiyet verdi. Bu esnada Türkmenler de boş durmadılar ve Arsinya'dan Erzurum'a kadar olan araziye ellerine geçirdiler. Gürcistan'da ise Gurieli kendi bağımsızlığını ilan etti.²⁴

Türklerle savaş yoluyla mücadele edemeyeceğini anlayan Trabzon İmparatoru III. Aleksios ülkesini bu kaostan kurtarmak için başka bir yola başvurdu ve nikah ittifakları yapmaya başladı.²⁵

Ancak bu ittifak süreci de uzun sürmemiştir. 1380 yılına gelindiğinde III. Aleksios, Harşit bölgesine ilerleyerek bu bölgede hüküm süren Çepniler'in çadırlarını yıkmış, yakmış ve Çepniler'in elinde bulunan kendi tutsaklarını da kurtardıktan sonra geri dönüp Vakfikebir limanında konaklamıştır.²⁶

Ancak 1397 yılına gelindiğinde bu defa Çepniler'in harekete geçtiklerine şahit oluyoruz. Buna göre, zikredilen tarihte Hacı Emir Bey'in oğlu Süleyman Bey Giresun şehrini ele geçirmiştir.²⁷

Hacıemiroğulları Beyliği ile alakalı son bilgi 1404 tarihine aittir. 1402 yılında Timur'a elçi olarak giden İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo,1404 tarihinde Hacı Emiroğulları topraklarına da uğramıştır. Ruy Gonzales de Clavijo'nun verdiği bilgiye göre bu bölgede Arzamiir adlı bir Türkmen lideri bulunmaktadır. Arzamiir Timur'a tabidir ve yaklaşık 10.000 askeri bulunmaktadır. Hakimiyet sahası da Tirebolu'ya kadar uzanmaktadır. Hacıemiroğulları beyliğinin topraklarının 1427 yılında Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu bilinmektedir.²⁸

Hacı Emiroğulları'nın Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türk yurdu haline gelmesindeki rolleri hiç şüphesiz çok mühimdir. Daha kuruluş dönemlerinden itibaren Ordu ve doğusundaki topraklarda Hristiyanlar aleyhine büyük bir nüfus boşluğu oluşturmuşlardır ve boşalan bu araziye de Türk nüfusu iskan ettirmişlerdir.²⁹

Osmanlılar yöreyi aldıktan sonra Hacıemiroğulları Beyliği'nin iç teşkilatlanmasını değiştirmemiştir. Ancak dış teşkilatlanmada 1455-1613 yılları arasında Bolaman Irmağı ve Aksu Irmağı'nı sınır olarak belirleyerek bölgeyi 3 karaya bölmüştür. Aksu Irmağı'nın doğusunda kalan kısım Vilayet-i Çepni olarak adlandırılmıştır.³⁰

KIPÇAKLAR

Kıpçaklar'ın adı Şark kaynaklarında en çok Kıpçak olarak geçer. Kök Türk kitabelerinde adına rastlanmamaktadır. Bu kitabelerde İrtiş Nehri'nin adı geçiyorsa da orada hangi kavmin yaşadığı zikredilmemiştir. Halbuki Arap coğrafya eserlerinde İrtiş boyunda Kimek adlı bir kavmin yaşadığı ve bu kavmin Oğuzlar'ın kuzeyinde ve batısında yayılmış olduğu kaydedilmiştir. Kaşgarlı Mahmud eserinde Kimek isminden bahsetmez. Onun yerine Emek ismi nakledilmiş ve bu ad altında

²³ Demir, s.32.

²⁴ A. Hahanov, **Trabzon Tarihi**, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004, s.68.

²⁵ Hahanov, s.68.

²⁶ Hahanov, s.68.

²⁷ Demir, 2005, s. 32.

²⁸ İbrahim Tellioğlu, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", **Türk Kültürü**, 2004, s.464-489. Demir, 2005.

²⁹ Tellioğlu, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", 2004.

³⁰ Hacıemiroğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanması konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Hacı Emir Çelebi zamanında gerçekleştiği düşünülebilir. II. Murat Amasya'da sancak beyi iken Yörgüç Paşa onun lalalığını yapmıştır. II. Murat tahta çıktığında Yörgüç Paşa'yı 1426'da vali olarak Amasya'ya gönderir. Yörgüç Paşa'nın ilk işi Çepni beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlamak olmuştur. Bu çerçevede ilk önce Kızılca Koca Oğullarını Amasya'ya çağırıp bir hile ile ortadan kaldırır. Sonra Koca Kaya Beyi Haydar Bey'in kalesini de Osmanlı topraklarına katar. Arkasından da Taceddinoğulları Beyliğinin Emiri Hasa Bey'i yine bir hile ile ortadan kaldırmak için Amasya'ya çağırır. Hasan Bey durumu anlar ve Taceddinoğulları'na ait toprakları Osmanlı Devleti'ne teslim eder. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.403-406.

Kıpçaklar'ın bir uruğunun kastedildiği yazılmıştır. Kıpçaklar'ın XI. yüzyıl ortalarında Harezm ile komşu oldukları, yeni İslam ülkeleri ile temasa geçtikleri bilinmektedir. Fakat esas kitlenin İrtiş Nehri'nin batısına doğru kaydığı anlaşılıyor. Bu kavim Türk kavimleri arasında işgal ettikleri sahanın genişliği itibarıyla en büyüğü idi. Kıpçaklar'ın adı batı kaynaklarında ve Ermeniler'de başka türdür. Bizanslılar ise Kuman demişlerdir.³¹

Kıpçaklar'ı diğer Türk boylarından ayıran çeşitli özellikleri vardır. Onların en büyük özellikleri sarışın, mavi gözlü tek Türk topluluğu olmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı onlara sarışın anlamlarına gelen Polovtsy, Falben, Chardeş gibi isimler verilmiştir.³²

Kıpçaklar'ın göç ettikleri coğrafyalar ve bu yerlerdeki milletler ile olan ilişkileri de önemlidir. Orta Asya, Yayık, Donetz, Ten, Tuna ve batı grupları Macaristan'dan Gürcistan'a Balkanlar'dan Mısır'a kadar pek çok bölgede yerleşik düzene geçmişler ve onlar buradaki yerli haklar ile karışmışlardır. Balkanlar, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya'ya göç eden Kıpçaklar ise Hristiyanlığı benimsemişler ve yerli unsurlar içerisinde asimile olmuşlardır. Bir kısmı da hem antropolojik ve hem de etnolojik olarak gittikleri yerlerdeki varlıklarını devam ettirmektedirler. Kıpçaklar'ın göç ettiği önemli bölgelerden bir tanesi de Doğu Karadeniz bölgesidir.³³

Kıpçaklar milattan çok önceki zamanlardan beri Doğu Karadeniz'i bilmektedirler. Onların daha Türkistan'daki tarihlerinin karanlıkta kaldığı bir zamanda M.Ö. IV. yüzyılda Karadeniz'in doğu kısmında var oldukları Gürcü kaynakları tarafından kayıt altına alınmıştır. M.Ö.336'da Makedonya'lı İskender'in orduları Kafkaslar'ı ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde Çoruh Nehri'nden Tiflis'e kadar olan yerde oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Kıpçaklar ile karşılaşmışlardır. Anonim Gürcü kaynağına bakılırsa Helenler, bir yıl süren mücadeleden sonra ancak Kıpçaklar'ı mağlup etmişlerdir.³⁴

Bu olaydan yüzyıllar sonra Kıpçaklar yeniden Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkacaklardır. Ancak kaynaklar onlardan bize çok yüzeysel olarak bahsetmektedir. Etnolojik ve filolojik bazı bulgular sayesinde varlıkları ile alakalı bazı bilgilere ulaşılmış olan Kıpçaklar'ın bu bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi vermek de tarihçiler için oldukça zahmetli bir mesele haline dönüşmüştür. Bu sebepten dolayı Karadeniz Kıpçakları bölge tarihinin en az bilinen topluluğudur. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse Kıpçaklar Karadeniz Bölgesi'ne geldikten sonra adeta yok olmuşlardır. Aynı zamanda dönemin Gürcü ve Bizans kaynaklarında da kıpçaklar ile alakalı fazla bilgi bulunmaması onların Karadeniz Bölgesi'ndeki tarihlerinin karanlıkta kalmasına sebebiyet vermiştir.³⁵

Kıpçaklar'ın kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesi'nin merkez kanadını teşkil etmişlerdir. Kuzey Doğu grubu ağızları içerisinde doğudan başlamak üzere Hopa, Borçka, Arhavi, Rize ve Trabzon girmektedir.³⁶

Bu bölge ağızlarının şekillenmesinde Kıpçak etkisinin rolü büyük olmuştur. Zamanla sayıları artan ve daha sonra Hristiyanlığı seçen bu Kıpçak toplulukları 1124 yılında Çoruh Vadisi ve İspir bölgesindeki Oğuzlar'ı yenerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Kral David'in yerine geçen Dimitri , Kıpçaklar'ı Ardahan, Yusufeli Tortum, Şavşat, Ardanuç, Göle ve Ordu bölgelerinde iskan ettirmiştir. Gürcüler vasıtası ile bu bölgeye gelen Kıpçaklar dışında çeşitli sebeplerle Selçuklular içinde de görülen Kıpçaklar, Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde Oğuzlar'dan sonra ikinci derecede önemli rol oynamışlardır.³⁷

Cengiz Han dönemi Kıpçaklar'ın Anadolu'daki varlıkları açısından önemli bir yere sahiptir. Cengiz han Türkistan seferini tamamlamasından sonra 1223'lü yıllarda Kuzey Kafkasya çevresinde yaşayan Kıpçaklar'ın da üzerine bir sefer düzenlenmesi kararını almıştır. Bunun üzerine Cebe Noyan ve

³¹ Mustafa Safran, **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi-İktisadi-Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

³² İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Kış 2015, S.48, s.60.

³³ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁴ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁵ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁶ Tellioglu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁷ Peter B. Golden, **Hazar Çalışmaları**, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.342.

Sabutay emrindeki 2 Moğol birliği harekete geçmiştir. Bunlar önce Alanlar'ı mağlup etmişler arkasından da Kıpçaklar'a ait küçük bir grubu yenilgiye uğratmışlardır. Ancak asıl Kıpçak birlikleri Don bölgesindedir. Bundan dolayı Moğol birlikleri hızla bu bölgeye doğru ilerlemeye başlamışlardır.

31 Mayıs 1223 günü meydana gelen Kalka Savaşı'nda birleşik Kıpçak-Rus ordusu Moğollar karşısında yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilginin ardından Kıpçaklar'dan bir kısmının Balkanlar ve Kırım'a bir kısmının da Kafkaslar'a çekildiklerini bilmekteyiz. Kırım'a sığınan Kıpçaklar'dan bir kısmı ise Suğdak Limanını kullanarak Sinop üzerinden Karadeniz'in güney sahillerine yayılmışlardır. Birçok kaynak bize bu olaydan sonra Kıpçaklar'ın Oğuzlar'ın buldukları yerlere gelip, buralarda yerleştikleriyle alakalı bilgiler vermektedir.³⁸

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Selçuklar'ın Anadolu'daki idaresi de zayıflamaya başlamıştır. Aynı zamanda bölge üzerinde hatırı sayılır bir Moğol baskısı da söz konusudur. İşte Anadolu'da yaşanan bu olumsuz durum beraberinde yeni bir göç dalgasını getirmiştir. Bu göç dalgasının sonucu olarak da Doğu Karadeniz bölgesine Türk akışı devam etmiştir. Brouset'in verdiği bilgiye göre 1247 tarihinde Moğollar'dan kaçan 600.000 kişilik bir Türkmen grubu Artvin ve Şavşat bölgesine yerleşmişlerdir. Bu durum XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rum-Ortodoks kültürünün de bölgedeki varlığını önemli ölçüde yitirmesini sağlamıştır. 1277 yılında Sinop'u kuşatan Rumlar'ı yenilgiye uğratan Çepniler, doğuya ilerleyerek Trabzon Rumlarını baskı altına almışlardır. XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar da Harşit Bölgesi'ni ele geçirmişlerdir. Bütün bunların en önemli sonucu ise Doğu Karadeniz'deki Rumlaştırma siyasetinin akamete uğraması olmuştur.³⁹

Kommenoslar Çepniler'in baskısıyla Trabzon'a çekilmeye mecbur bırakılırken bu şehrin doğusu ve güneyindeki durum da pek farklı değildir. Kırsal alanları ele geçiren Türkmenleri temizlemeye çalışan Kral Georgios, çıktığı sefer esnasında esir düşünce yerine kardeşi Ionnes başa geçmiştir. Aynı tarihlerde Kıpçaklar ile Gürcüler arasında ihtilaf çıkmıştır. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçakları Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılar ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Sargis'e bağlı Kıpçaklar ve Çoruh boylarına yaklaşık bir asırdır yerleşmiş bulunan Kıpçaklar'ın yanı sıra Kubasar ailesi gibi bazı oymakların da Gürcistan'dan ayrılarak batıya göç etmesi ile Artvin, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya önemli bir ölçüde Kıpçak kitlesi yerleşmiştir. Bu Türk topluluğu bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol üstlendiği gibi yerleştikleri sahaların etnik yapısında da baskın unsur olmuşlardır.⁴⁰

SONUÇ

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesini Anadolu'nun Türkleşmesinden farklı olarak ele almak mümkün değildir. Özellikle Kafkaslar'dan ve Doğu'dan Anadolu'ya gelen Türk Boyları veya toplulukları Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkleşmesinde önemli roller oynamışlardır. En önemli rolü oynayan Türk toplulukları Oğuz Boylarıyla birlikte Kuman-Kıpçaklardır. Nedeni ise bölge insanların fiziki ve ağız özelliklerinin tamamen Kıpçak Türkleri'nin izlerini taşımasıdır.

KAYNAKÇA

Albayrak, Hüseyin; Trabzon'un Fethi, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995.

Aydın, Mehmet; Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984.

Ayhan, Aydın; Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler, Zağnos Kültür Eğitim Vakıfı Yayınları, Balıkesir 1999.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-323.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Kader Çizgileri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98-102.

³⁸ Jean Paul Roux, **Türkler'in Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s.65.

³⁹ Golden, s.343.

⁴⁰ Golden, s.343.

Çetin, Osman; “İskanlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.260-267.

Demir, N.; Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2005.

Eröz, Mehmet; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.

Golden, Peter B.; Hazar Çalışmaları, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Gökdağ, Bilgehan Atsız; “M.Ö 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı, Giresun Tarihi Sempozyumu, Giresun 1996, s. 25-50.

Gülay, Abdullah; Ağasar Çepni Kültürü, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001.

Hacı Bektaş Veli, Vilayetname, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999.

Hahanov, A.; Trabzon Tarihi, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004.

Kaşgarlı Mahmud; Divan-ı Lügat-it Türk, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939.

Köseoğlu, Nevzat; Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Okutan, Hasan Tahsin; Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949.

Roux, Jean Paul; Türkler’in Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Safran, Mustafa; Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar’da Siyasi-İktisadi- Sosyal ve Kültürel Yaşayış, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

Sümer, Faruk; Çepniler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Şahin, İlhan; “Anadolu’da Oğuzlar”, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246-257.

Tellioğlu, İbrahim; Doğu Karadeniz Kıpçakları, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Kış 2015, S.48, s.59-78.

Tellioğlu,İbrahim; “Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar’ın Rolü”, Türk Kültürü, 2004, s.464-489.

Türkay, Cevdet; Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Uçar, Ramazan; Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma), Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Vryanis, Speros; The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteen Century, London 1971.

Yazıcızade Ali, Tevarih-i Ali Selçuk, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Yıldırım, Arif; “Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar”, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34-45.

Yörükan, Yusuf Ziya; Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

GEÇ ORTA ÇAĞ AVRUPA'SINDA TIP VE TABABET

Abdulhalik BAKIR*

Özet

İbn Sina ve İbn Nefis başta olmak üzere, XII. ve XIII. yüzyıllarda tıp eserlerinin büyük bir çoğunluğu Arapçadan Latinceye çevrilmiş ve Tıp alanındaki bilgiler, Batı'ya bu yolla aktarılmıştır. Tıp bilimi, Orta Çağ Avrupa'sında oldukça yavaş bir gelişme göstermiştir. Tıp açısından sadece astrolojiyle birleşme yolunda bir ilerleme olmuştur. Bununla beraber XII. yüzyılda İslam Tıp metinlerinin yavaş yavaş Batı dünyasına gelmeye başlamasıyla durum az da olsa değişmeye başlamıştır. Bu eserlerin ilk dikkate değer etkisi, İtalya'da Bolonga üniversitesinde görülmüştür. Mondino de Luzzi, bu şehirde 1312 yılında "*Anatomisa Mundini*" (Mondino'nun Anatomi Kitabı) adlı eserini tamamlamıştır. Bu eser, insan kadavrası üzerinde çalışma yapılırken yüksek sesle okunmak üzere yazılmıştır. Bolonga Üniversitesi, bu dönemde Avrupa'nın önde gelen hukuk okuludur. İhtiyaçtan dolayı burada otopsi çalışmaları da yapılmıştır. Ancak bu uygulamayı eğitimin bir tamamlayıcısı olarak Tıp eğitimine dâhil eden, büyük bir olasılıkla Mondino olmuştur. Bu durum, gözden kaçırılmayacak kadar önemlidir. Çünkü Rönesans Tıbbı, bundan çok yararlanmıştır. Ayrıca Rönesans Tıbbının Mondino'nun Yunancasından değil de Arapça eserlerden daha çok etkilendiğini söyleyebiliriz.

Her ne kadar kadavra çalışmalarını başlatmış ve yeni anatomi terimleri türetmiş olsa da Mondino'nun bakış açısı, genel olarak Orta Çağ boyunca olduğu gibi hala Galenos'un doğrultusunda ilerlemekteydi. Bu bakış açısı, XVI. yüzyıla kadar değişmemiştir. Değişim, ünlü bilgin Andreas Vesalius sayesinde olmuştur. Dönemin ünlü okullarından Louvain'de lisans derecesini, Padua'daki Tıp okulunda ise yüksek lisansını yapmıştır. İki gün süren bir sınavdan sonra ise tabip derecesini almıştır. Ertesi gün ise Cerrahi ve Anatomi hocalığı görevine getirilmiştir. Eseri, "*De Humani Corporis Fabrica* (İnsan Vücudunun Yapısı)" 1543'te yayınlanmıştır. Böylece onun bu çalışmalarıyla birlikte Galenosçu görüş, yıkılmaya başlamıştır. Orta Çağ'da İslam dünyasında başlayan Tıp bilimi Batı'ya da aktarılmıştır. Batı'nın Rönesans döneminde Tıp alanındaki gelişiminin temelinde İslam Tıbbının olduğunu söyleyebiliriz. Doğu'daki Tıp anlayışı, Batı'ya ilham vermiş ve yol göstermiştir. Bilim ve medeniyet, her ikisi de kültürler arasındaki etkileşimle gelişir. Bu etkileşim olmazsa, bilimin ve medeniyetin ilerlemesi mümkün değildir. Bilim ve medeniyet olgularının farklı bakış açılarından oluşan heterojen bir yapıya sahip olduğunu da unutmamak gerekir. Bu çalışmada Tıp ve Tababetin Geç Orta Çağ Avrupa'sındaki durumu ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, Bilim, Tıp, Tıp Eğitimi.

Abstract

In the 12th and 13th centuries, many of the medicine books as books of Ibn Sina and Ibn Nefis were translated from Arabic to Latin and so, data about medicine was transferred to the West. The science of medicine in the West didn't develop as in the East in the middle ages. Only there was a progressing about merge with astrology. However, in the 12th century, the texts of Islamic medicine came to the West, so all things changed in the West world. The most important influence was seen in the Bologna University in Italy.

Mondino de Luzzi completed his book named of "*Anatomisa Mundini*" in this city in 1312. This book was written while studied on the cadaver for reading it with high voice. The Bologna University is the leading Law school in Europe. Some autopsy works were made here for need. But Mondino accepted this as the training of medicine. It is very important. Because It was very useful to Renaissance medicine.

* Prof. Dr. ,Bilecik Şey Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

We can say that Mondino was affected from Arabic not Greek. But in spite of his other studies, thought of Mondino was preceded as medieval anatomy like Galenos. This thought didn't change before 16th century. The change became with Andreas Vesalius. He took license degree from Louvainde and he made master license in the medicine school in Padua. After two days from exam, he took doctor degree. After that, he was brang to the duty of surgery and anatomy teacher. His book "De Humani Corporis Fabrica" was printed in 1543.

So, the thought of Galenos was crumbled. In the middle ages, the science of medicine in the Islamic World was transferred to the West. We can say that there is Islamic medicine in the basic of the medicine in the period of Renaissance. The thought of medicine in the East gave inspiration to the West. Science and civilization develop with interaction among cultures. It is impossible that science and civilization develop unless there is interaction. It mustn't forget that phenomenon of science and civilizations formed with different thoughts. In this paper we studied to evaluate the science of medicine and the interaction period in the European Middle Ages.

Key Words: Middle Age, Europe, Science, Medicine, Education of Medicine.

Giriş

Orta Çağ Avrupa tarihi, karanlık dönemler olarak bilinmektedir. Aslına bakılırsa Orta Çağ kavramı, başlı başına Batı dünyasının uzunca bir süre içinde bocaladığı bir döneme verilen dönemsel addır. Dolayısıyla Orta Çağ kavramı eğer karanlık devirler olarak bilinecekse bu kavramın Batı dünyasına ait olduğunu söylemek, daha doğru olur. Orta Çağlar boyunca Batı dünyası, görüp görebileceği en kötü devirlerin içinde yaşamını sürdürmeye çalışmıştır. Anılan dünya, maddi ve manevi açıdan yoksunluğun derin yaralarını tüm bünyesinde hissetmiş ve bu yaraların iyileşmesi için yüz yılları aşan bir zaman dilimini beklemek zorunda kalmıştır. Özellikle Erken Orta Çağ zaman dilimi bu yoksunluğun şiddetle yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belirsizlik ve kargaşa ortamından en belirgin şekilde kazançlı çıkanlar ise kesinlikle ruhban sınıfı ve onların yarattığı bağınaz düşünce sistemi olmuştur. Avrupa coğrafyasında sınırlı bir alana hapsedilen ve skolâstiğin içinde boğulan özgür düşünce, toplumda yaşanan sosyal, ekonomik ve dinsel tıkanıklıkları gidermede yetersiz kalmaktaydı. Bilimsel düşüncenin henüz yeterince yeşermediği Avrupa'da bu andan itibaren özgür düşüncenin önüne çekilen setle de karanlık devirler başlatılmış oldu. Ne ilginç bir gelişmedir ki skolâstiğin kara bulutlarının doğduğu bu coğrafya, gelecek yüzyıllarda aydınlanma kıvılcımları sayesinde hayatın her alanında büyük gelişmelere ve yapıcı atılımlara sahne olacaktır. Özellikle Geç Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan bu durumun tesadüfler sonucunda gerçekleştiğini söylemek doğru bir tespit olmasa gerektir.

Erken Orta Çağlarda Avrupa coğrafyasında karanlıklar içinde bocalayan sadece özgür düşünce olmamıştı. Diğer tüm bilim dalları gibi Tıp bilimi de bu durumdan ağır bir şekilde etkilenmiş ve çağın çok gerisinde kalmıştır. Burada bir tespit olarak şunu da vurgulamak yerinde olacaktır sanırız: Avrupa'nın tamamında olmasa bile özellikle güney kısmında etkisini fazlasıyla gösteren Yunan ve Doğu medeniyetlerine ait birikimlerin erozyona uğraması Avrupa için başlı başına büyük bir kayıp olmuştur.

Erken Orta Çağ Avrupası için oldukça kötü sonuçlar doğuran bu belirsizlik ortamı, özellikle onuncu yüzyıldan sonra yavaş da olsa değişmeye başlamıştır. Geç Orta Çağ'a gelindiğinde Aydınlanma Çağı olarak bilinen dönemin alt yapısı şekillenmeye başlayacak ve bilimsel düşüncenin önündeki engeller bir bir ortadan kalkmaya başlayacaktır. Bu gelişmeler arasında Tıp bilimi de önemli aşamalar kat edecektir. Özellikle Antik dünyanın mirasıyla alt yapısını oluşturan İslam medeniyeti ve Tıbbının da etkisiyle bu gelişme ağır, fakat sağlam bir şekilde ilerleme göstermeye başlamıştır. Avrupa Tıbbının gelişiminde İslam Tıbbının etkisi tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu çalışmada özellikle Geç Ortaçağ Avrupa'sında tıp ve tababet alanında meydana gelen gelişmeler ele alınacaktır.

I. Ortaçağ İslam Tıbbı ve Geç Ortaçağ Avrupa Tıbbına Etkileri

Avrupa Tıp Tarihi'nin Orta Çağlarından bahsedeceksek öncelikle onu yeniden şekillendiren İslam Tıbbından bahsetmek yerinden olur. Bunun nedeni aşağıdaki satırlar okundukça daha da iyi anlaşılacaktır. Ancak yine de kısaca ifade etmek gerekirse; Orta Çağ Avrupa'sının kültürel ve bilimsel

durumunda olduğu gibi tıbbına da İslam Medeniyetinin etkisi vardır. Bu etki, İslam âlimlerinin özellikle Mezopotamya, Eski Mısır ve Eski Yunan'ın tıbbi birikimlerini orijinal durumlarıyla muhafaza edip Orta Çağ boyunca etraflarına yaymalarıyla ve de en önemlisi kendilerinin ortaya koymuş oldukları teori, tespit ve eserleriyle gerçekleşmiştir. İşte bu nedenle İslam Tıbbına değinmeden Orta Çağ Avrupa Tıbbına giriş yapmak doğru olmayacaktır. O halde her şeyden önce İslam Tıbbından aşağıda söz etmek gerekecektir.

İslam'ın ilk zamanlardaki tıp bilgisi, (Yunan hekimleri tarafından yazılmış olan bilimsel yapıtların Arapçaya çevrilmesinden önce) Orta Çağ İslam dünyasındaki geleneksel anlayış ve uygulamalar ile Hazreti Muhammed'in beden ve ruh sağlığının korunmasına ilişkin önerilerinden oluşmaktaydı. "Tıbb-ı Nebevî" (*Peygamber Tıbbı*) olarak adlandırılan bu birikim, Müslümanlar arasında yaygın bir biçimde benimsenmiş ve kullanılmıştır.¹

Antik dönem tıbbına ilişkin yapılan çevrilerden sonra Müslüman hekimler arasında özellikle Galenos'un görüşlerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak Müslüman hekimler, Yunan birikimini yeterli bulmamışlar ve yaptıkları araştırmalar sırasında edinmiş oldukları kişisel gözlemlerini ve deneyimlerini bu birikimle kaynaştırarak Orta Çağ'da Tıp biliminin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.²

Galenos³, Tıp alanındaki çalışmalarıyla ilgili olarak şunları yazmıştır:

*"Trajan'ın (Traianus) yol ve köprü inşaa ederek Roma'ya yaptığı katkı kadar ben de tıbbı hizmet ettim. Tıbbın gerçek yolunu ortaya çıkaran tek başıma benim. Hipokrat'ın bu yolun güzergâhını belirlediğini itiraf etmek gerekir. Ancak o yolu geçilebilir hale ben getirdim."*⁴

Galenos, anatomik incelemeler yapmış olmasına rağmen bu alandaki bilgisini insanlardan çok hayvanlar üzerinde çalışarak elde etmiştir. Çünkü onun döneminde insan bedeni üzerinde çalışmalar yapmak yasaktı.⁵ Ancak Galen'in özellikle gözle ilgili konularda hatalar yaptığını önce Müslüman Tıp bilginlerinden olan Huneyn Bin İshak daha sonra da er-Râzî belirtmiş ve bunu düzeltmişlerdir.⁶ Bu bilgiler, bizlere Batı ile Doğu'nun bilim alanında birbirlerinden sürekli bilgi alışverişi yaptıklarını göstermektedir.

Batı Avrupa'da Tıp biliminin gelişimini anlayabilmek için Doğu'daki Tıp biliminin gelişimine bakmak gerekir. Şöyle ki; İslam Tıbbının Batı Tıbbına etkisi, bazen direkt bazen de dolaylı yollardan olmuştur. Bunun için öncelikle İslam dünyasındaki Tıp bilimini tanımak gerekmektedir. İslam dünyasında, Tıp bilimi büyük bir öneme sahipti. Çünkü Müslüman âlimlerin üzerinde en çok durdukları ve eser verdikleri bilim dallarının başında Tıp bilimi gelmektedir.

Peki, İslam Tıbbı bu noktaya nasıl geldi? Veya bu tür çalışmalar, kimler tarafından ne zaman ve nasıl yapıldı? Gibi sorular, hemen akla gelebilir. Bu soruların bulacağı ilk cevap, şüphesiz Müslüman âlimler tarafından yürütülen tercüme faaliyetleridir. Tercüme faaliyetleri esnasında Tıp alanındaki Süryanice ve Yunanca eserlerin Arapçaya kazandırılmasıyla İslam âleminde Tıbbî çalışmalar başlamış ve Bilim Tarihine yüzyıllarca damgasını vuran bilim insanlarının yetişmesi sağlanmıştır. Tabi İslam Tıbbının gelişimi tek başına başarılı bir durum değildir. Bunun içerisine Türkleri ve İranlıları dâhil etmek gerekir. Asya kökenli bu unsurların Yakın-Doğu coğrafyasına taşınmasında Türklerin rolü asla

¹ Sevim Tekeli vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 157.

² Tekeli; vd., *a. g. e.*, s. 157; *Texts and Documents Galen's Advice for an epileptic Boy*, Translated from the Grek Owsei Temkin, Reprinted from Bulletin of the history of medicine, vol. 2, 1934, s. 181.

³ Son büyük İskenderiyeli olarak da tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Smith Williams, *A History of Science*, Vol. I, London 1904, s. 272.

⁴ Ehsan Masood, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010, s. 88; *Medieval Islamic Civilization on Encyclopedia*, (Ed. Josef W. Mer), vol. 1, Routledge pres, New York-London 2006, s. 67, 266; A. C. Crombie, *Science, Art and Nature in Medieval and Modern Thought*, The Hambleton pres, London 1996, s. 39.

⁵ Williams, *a. g. e.*, s. 277.

⁶ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 80.

yadsınmaz. Selçuklu ve erken dönem Osmanlı dönemlerindeki Tıp alanındaki başarılı çalışmaları bu gayretin devam ettirildiğine dair önemli örneklerdir.⁷

Emevi hükümdarı Mervân b. Hakem (683-685) zamanında Mâserceveyh'in Süryaniceden tercüme ettiği eser, Müslümanlar arasında Arapça ilk Tıp kitabı olarak bilinmektedir.⁸ Abbasiler döneminde ise bu alanda Ebû Yahyâ el-Batrîk, Yuhannâ b. Mâseveyh⁹ ve Huneyn b. İshak¹⁰, Yunancadan tercüme yapmışlardır.¹¹

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; yukarıda bahsetmiş olduğumuz tercümanlar, Hıristiyan hekimlerdir. Bunlar, hem Müslümanların arasında yaşamının verdiği avantajları kullanmışlar hem de tercüme vasıtasıyla Yunan Tıbbına ait kitapları İslam dünyasına kazandırmışlardır. Burada Hıristiyan hekimlerin de İslam dünyasındaki Tıp biliminin gelişimine katkıda bulduklarını unutmamak gerekir. XI. yüzyıldan önce Arap dünyasında sonra da Yunan dünyasında yapılan çevirilerle Latince olan Tıp kitaplarının sayısı fazlalaşmıştır. Bu dönemde Avrupa'daki en önemli çevirmenlerden birisi Constantine Africanus (ölüm tarihi: 1087)'dur. Constantine, Güney İtalya'daki Monte Cassino'da bir rahiptir. Arapçadan "*Pantegni*" adlı eseri çevirmiştir. Bir diğeri ise XII. yüzyılda Cremonalı Gerard'dır. İbn Sina ve er-Râzî'den çeviriler yapmıştır.¹²

Tıp alanındaki Doğu etkisinin özellikle Kurtuba'da bulunan hekim Harranî ile büyük bir ilgisi vardır. Endülüs Halifesi II. Abdurrahman'ın sarayında hekimlik yapan Harranî, dönemi itibarıyla oldukça meşhur bir hekimdir. 941-962 yıllarında Bağdat'ta Sabit b. Sinan b. Sabit b. Kurra ile çalışmış olan erkek torunları Ahmed ve Ömer b. Yunus, Harranî'den bahsederler. Bunlar, Endülüs'e dönüşlerinde Sabit b. Kurra'nın eserlerini ve Ebu Mesleme Mecritî'nin "*Gayetü'l-Hekim (Picatrix)*" adlı eseri ile filizlenen tılsımlı büyü tekniklerini ülkeye tanıtmışlardır. X. yüzyılda İbn Cülcül de "*Tabakatü'l-Etubba*" adlı eserini yazmak için Latin ve Arap kaynakları kullanmıştır. Yahya b. İshak da tüm Yunan Tıbbının bir araya getirildiği bir Tıp el kitabı yazmıştır.¹³ İbn Cülcül ise Tıp öğrencilerinin bilmesini gerekli gördüğü Galen'in 16 eserinin listesini temin etmiştir.¹⁴ Bu dönem, Endülüs Tıbbının gelişmeye başladığı bir dönemdir. Arif b. Saîd, yaklaşık olarak 964 yılında doğum ve çocuk hastalıkları ile ilgili bilimsel bir inceleme yazmıştır. Bu kitap, ilk Endülüs Tıbbî astroloji kaynaklarını da içermesi nedeniyle oldukça önemli bir eserdir.¹⁵

İbn Cülcül el-Endelüsî'nin yukarıda bahsedilen kitabında Tıp hekimleri ile ilgili bölümü, oldukça önemlidir. Çünkü bu yazar, III. Abdurrahman en-Nâsır (912-961) zamanına kadar Endülüs Tıbbının genelde Hıristiyanlar tarafından onların çevirmiş oldukları bir kitaba göre yapıldığına ve bu kitabın başlığının özet ya da derleme anlamına gelen *Aphorism* olduğuna dikkat çekmektedir. İbn Cülcül'ün bahsettiği gibi Muhammed'in, Munzir'in ve Abdullah'ın emirliği altında olan altı hekimden beşi Hıristiyan'dır. Bunlardan ikisinin Hamdin b. Ubba yani Oppas ve Halid b. Yezid b. Ruman gibi

⁷ Bkz. Mehmet Dursun Erdem, *Şeyhi Mehmed Kitabı't-Tıb Tercümesi*, İzmir 2013, s. 1-2.

⁸ A. T. Yüksel; *İslam'da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2002, s. 58.

⁹ Yuhanna İbn Mâseveyh'in eseri, Yunanca, Süryanice ve diğer dillerde yazılmış bu oftalmoloji hususundaki kitaplardan yapılmış bir derleme niteliğindedir. Ayrıca bu yazara atfedilen bir oftalmoloji kitabı daha vardır: *Ma'arifet Mihnat el-Kehhâlin*. Bu eser, soru cevap şeklinde kaleme alınmış olup, içinde verilen bilgiler ve teknik tabirlere dayanılarak onun Yuhanna İbn Mâseveyh'in değil, fakat öğrencileri veya daha da geç tarihte bir başka yazar tarafından yazılmış olması gerektiği kabul edilir.

¹⁰ Huneyn İbn İshak'ın gözle ilgili olan eseri, *Kitab fil'Ayn*'da, o, Galen'in eserlerinden büyük ölçüde yararlanmış ve onun eserlerinden çıkardığı kısımları gayet güzel, becerikli bir şekilde sistematize ederek bize sunmuştur. Eserde ilkin gözün anatomik yapısı, göz siniri (optik sinir), görme ruhu hakkında bilgi vermektedir.

¹¹ Esin Kahya, "İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 365; A. S. Ünver, "Tıb", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, M. E. B. yay., İstanbul 1970, s. 231.

¹² Nancy G. Siraisi, *Medieval&Early Renaissance*, The University of Chicago press, America 1990, s. 14.

¹³ Max Meyerhof, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne", *al-Andalus* 3, 1935, s. 6.

¹⁴ Juan Vernet, Julio Samsó, "İslam Biliminin Endülüs'teki Gelişimi", *İslam Bilim Tarihi I*, (Çev.: Habip Türker-Cemile İpar), (Ed. Mehmet Daklılıç, Rüşdi Raşid), Litera yay., İstanbul 2006, s. 303.

¹⁵ Juan Vernet, Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 306.

isimleri vardı. Bunlardan biri olan Cevad, “*Monk’s Medicine (Rahibin İlacı)*” adlı kitabın yazarıdır. Bu durum, Abdurrahman’ın halifeliği ile değişmiştir. Ama “Aphorism”ın beş defterinin yazarı Yahya b. İshak ile Latin Tıp geleneği devam etmiştir. Yahya b. İshak halifenin sıkıntı çektiği kulak iltihabı hakkında rahibe danışmıştır. Bunlar, “*Urcuze fi’t-tib*” sadece en yüksek sınırına ulaşılacaktır diyen hekim Said b. Abdi Rabbihî tarafından doğrulanmaktadır.¹⁶

Endülüs’te Ebu’l-Kâsım ez-Zehrâvî (Ölüm tarihi:1013), “*et-Tasrîf limen Aceze an’t-Teâlîf*” adlı eseri ile gerek İslâm dünyasında ve gerekse de Batı’da cerrahinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlk resimli cerrahi risalesi olan bu eser, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü inme üzerine dağlama ile ilgili önerileri içerir. İkinci bölüm, ameliyat bıçağı ile yapılan ameliyatlara, ayrıca ağız ve göz ameliyatlarına ayrılmıştır. Son bölümü ise, kemik kırık ve çıkıklarının çeşitli şekilleri ile doğum konularından oluşmaktadır.¹⁷ Bu eserde canlı hayvanlar üzerinde deney amacıyla ameliyatlar gerçekleştirme ve kadavra üzerinde inceleme ve araştırma yapma gibi yeni fikirlerden de bahsedilmiştir.¹⁸

Zehrâvî’nin bu eseri, otuz cilt olup, Cremonalı Gerard tarafından XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiştir. Kitap, Batı Avrupa cerrahisi üzerinde çok etkili olmuştur. Hatta günümüzde yeni keşfedilen çıkık bir omuzu tedavi etmek için uygulanan Kocher metodu ve zor doğumları kolaylaştırmada kullanılan Walcher metodu o dönemlerde bu kitapta zaten anlatılmaktaydı. Ayrıca eserde cerrahi aletler de belirtilmiştir. Aletlerden kendisi tarafından yapılanları; doğumda kullanılan forsepsler, hastayı boğmadan bademciklerini almaya yarayan usta işi makas biçimli bir alet, hasta hissetmeden apseyi kesmeye yarayan özel bir bıçak çeşitli kanca ve kıskaçlar da bulunmaktaydı.¹⁹

Endülüslü bilim adamları botanik (bitki bilimi), farmakoloji (ilaç bilimi) ve de Tıp biliminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Tıp bilimi, Endülüs’te ziraat bilimi ile bağlantılı olarak gelişmiştir. Tarım hakkında bilimsel incelemeler, Ebu’l-Kâsım ez-Zehrâvî’ye atfedilmektedir. Bu konu, son zamanlarda tartışılmıştır. İbn Vâfid ve Tıgnarî’nin birer hekim olduğu inkâr edilemez. Bu nedenle Endülüs ziraat bilimcilerinin Hipokrat ve Galen’in salgı ile ilgili teorisiyle bağlantılı olan bir teori geliştirmeleri şaşırtıcı olmamalıdır. İnsan vücudunun dört salgısının yerini (sarı safra, siyah safra, balgam ve kan) Enpetocles’in dört unsuru (toprak, hava, ısı ve su) almaktadır. Isının yeri gübreye verilmektedir. Bu unsurların her biri gübrenin sıcak ve kuru olan ateşten farklı sıcak ve ıslak olması hali hariç, klasik geleneğinkilerle benzer (toprak, soğuk ve kuru, su, soğuk ve ıslak, hava, sıcak ve nemli) iki nitelik ile ilişkilidir. Bu teoriye göre; bu dört salgı dengede olduğunda insan vücudunun sağlıklı olduğuna ve hastalıkların da bunlardan birinin diğerleriyle dengesizliğinden dolayı meydana geldiğine inanılmıştır. Hıristiyan İspanya’da ise İslamın bilimsel gelişimi yoktur. Ancak bazı istisnai durumlar bulunmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Zaragoza’da medreseler vardır. Burada İbn Sina’nın “*Urcuze fi’t-Tıbb*” ve “*Kânûn*” eserleri Arapça okunarak sadece Tıp çalıştırılmıştır.²⁰

Bilim dallarının Gırnatalı bilim adamları tarafından geliştirildiği bir ortamda, İbnü’l-Hatib’in “İhata”sında yer alan şu bilgiler değerli bulunabilir: Gırnatalı olan İbnü’l-Hatib, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Banû Nasr’ın krallığındaki bilimlere ilgi gösteren 47 kişiden söz etmektedir. Bu 47 kişinin hayat hikâyelerinde en çok bahsedilen bilim, Tıp bilimidir. Bunun yanı sıra İbnü’l-Baytar, X. yüzyıldan itibaren gelişmeye devam eden eczacılık ilmi ile önem kazanmaktadır. Onun eseri olan “*Camiü’l-Müfredat*”, Orta Çağ’da İberya yarımadasında meydana getirilen uygulamalı bitki biliminin en eksiksiz bilimsel incelemesidir. Burada yaklaşık 3000 tane bitkiyi tanımlamıştır.²¹

Bir diğer önemli bilgin olan filozof, matematisyen, seyyah, astronom, coğrafyacı, ansiklopedist, müverrih ve mühendis olan Ebû Reyhân el-Bîrûnî ise hekimlik ve eczacılık alanında da geniş bilgi sahibi idi. Bîrûnî’nin şifalı otlar üzerine yazdığı “*Kitâbü’s-Saydele fi’t Tıbb*” İslâm dünyasında bu konuda yazılan eserlerin en ayrıntılısı olmasa da en önemlileri arasındadır. el-Bîrûnî, ömrü boyunca

¹⁶ Juan Vernet, Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 299-300.

¹⁷ Zeki Tez, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001, s. 170.

¹⁸ Yüksel, *a. g. e.*, s. 60.

¹⁹ Ehsan Masood, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010, s. 96.

²⁰ Juan Vernet ve Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 319, 328.

²¹ Juan Vernet ve Julio Samsó, *a. g. m.*, s. 330.

topladığı bilgilerin ve kazandığı tecrübelerin bir ürünü olarak bu eseri yazmıştır.²² Bu eser, farmakolojik bir eser olup alfabetik sıra ile ilaçları ihtiva eden beş bölümden oluşmaktadır.²³ “*Kitâbüs-Saydele*” ile eczacılığın babası unvanını kazanan el-Bîrûnî kitabında hastalıkların sebepleri, etiyojisi, tedavisi ve Tıp’ta kullanılan ilaçları anlatmaktadır. Dioscorides’i kaynak olarak göstermesine rağmen, Dioscorides’ in kitabındaki bitkilerden çok daha fazla bitkiyi sıralamaktadır. el-Bîrûnî, bitkilerin, hayvanların ve madenlerin fiziksel özelliklerini sınıflandırarak şifalı otlar ve bunların kullanılışlarına ilişkin alfabetik bir tablo yapmıştır. Bunun yanı sıra ilacın ne gibi hallerde zararlı olacağını da belirtmektedir.²⁴

İbn Sina, Tıp alanında İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük hekim unvanına sahiptir. “*eş-Şifâ*”, “*el-Kânûn fi’t-tıb*”²⁵, “*el-Edvîyetü'l-Kalbiye ve Urcûze*”²⁶ fi’t-tıb²⁷, Tıp bilimine kazandırdığı eserleridir.²⁸ Bunlardan “*el-Kânûn*”, pek çok hastalığın ve tedavide kullanılan ilacın ve de tanımının yapıldığı büyük bir ansiklopedidir. Eserin ilk cildi anatomi, genel patoloji ve genel koruyucu hekimlik konusundadır. İkinci cildi ise; basit ilaçlarla ilgilidir. Burada bitkisel ve hayvansal ilaçlar verilmiştir.²⁹ Pek çok defa Latince ve İbraniceye çevrilen bu eser, 1650'lere kadar Batı’da ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn Sina’nın “*el-Kanun*” adlı eseri, Galenos Tıbbı üzerine yeni ilaveler, incelemeler, orijinal fikirler ve gözlemler içermektedir. Bu eserde, göğüs orta zarı iltihabıyla zatürreyenin birbirinden ayırt edilmesi, intani hastalıklarda suyun ve toprağın rolü, cilt hastalıklarının tavsifi ve tarifî gibi birçok önemli noktalar vardır.³⁰ Ayrıca bu eserde göz hastalıklarıyla ve onların tedavileriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi verilmiştir.³¹

Endülüs’te Tıp bilimi üzerine çalışma yapan bir diğer İslâm bilgini de İbn Rüşd’dür. “*el-Külliyat*” isimli genel Tıp ansiklopedisini Marakeş şehrinde kaleme almıştır. Bu eseri; Hipokrat, Galen, Ebubekir er-Râzî ve İbn Sina gibi hekimlerin eserlerinden yararlanarak yazmıştır. Genel bir Tıp

²² R. Dramur, “Ebû Reyhân Bîrûnî’nin Kitâb-ı Saydeke Fî’t-Tıbb’ında Bazı Droglarla Tedavi”, *Uluslar arası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 331-334.

²³ 1) Kitabın ismi üzerinde durulmaktadır. 2) basit ve mürekkep ilaçlardan bahsedilmektedir. 3) Eczacılığı tarif ve eczacının vasıflarını vermektedir. 4) İlim dili olarak Arapçadan bahsetmektedir. 5) İlim dili olarak Arapçanın zaaflarına işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dramur, *a. g. m.*, s. 335.

²⁴ Dramur, *a. g. m.*, s. 335.

²⁵ *el-Kanûn fi el-Tıbb*, yazıldığı tarihe kadarki dönemde geliştirilen temel tıp bilgisini ve İbn Sina’nın kendi özgün katkılarını içeren dev bir yapıttır.

²⁶ Mısralı, kafiyeli yani vezinli olarak yazılmış yazı tarzına verilen addır.

²⁷ İbn Sina’nın “*el-Kanûn fi el-Tıbb*”dan sonra kaleme aldığı ve onun bir özeti niteliğindeki bu eser, temel tıbbî bilgilerin kolaylıkla zihinde tutulması amacıyla urcûze geleneğine uygun olarak şiir şeklinde yazılmıştır.

²⁸ İbn Sina tıp bilimini şöyle tarif etmektedir: Tıp, insan vücudunun sağlık ve hastalığıyla uğraşan ve sağlığın devamı için, hastalığın ise iyileşmesi için uygun metotlar kullanmayla ilgilenen bir bilim dalıdır." Bkz. A. K. Chéhadé, “Tabip İbn-i Sina”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1985, s. 352; Topdemir, *İbn Sina (Şifâ Kitabı-Tıp Kanunu-Felsefe Meseleleri-Müzik)*, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 36-38; 42-44; 353-609; Bayrakdar, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985, s. 175; Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, (Çev.: Özcan Doğan), Doğu-Batı yay., Ankara 2011, s. 67.

²⁹ A. E. Demirhan, “İbn Sinâ’nın Bazı Droglar Hakkındaki Fikirleri ve Bunların Tıbbî Folklorumuz Bakımından Önemi”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 357-363. Ancak bu eserde bitkisel ilaçlar, hayvansal ilaçlara oranla daha fazladır. Üçüncü cildi nispeten daha hacimli olup, burada baştan ayağa kadar çeşitli organların hastalıkları ele alınıp açıklanmıştır. Eserin dördüncü cildi tedavi konusunu ele almaktadır. Burada hastalıklar sistematik şekilde ele alınmış olup, hastalıkların arazları ve prognozlarının tedavileri de verilmiştir. Eserin en son cildi ise, yine ilaçlara ayrılmış olup diğer dört cildin en kısasıdır. E. Kâhya-A. D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 54-55.

³⁰ Adivar, *a. g. e.*, s.112.

³¹ Esin Kâhya, “İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları”, *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 368.

ansiklopedisi niteliğinde olan bu eser; “*el-Kanun*” “*el-Mansuri*” kadar değerli bilgileri içermektedir.³²

Gilbert de “*Compendum*” adlı eserinde İbn Rüşd’ün yazmalarına başvurmuştur. İbn Rüşd, gözün iris kısmının rengini anlatmıştır. İbn Rüşd’ün Latinceye en erken çevirisi Roger Bacon tarafından Michael Scot’a atfedilmiştir. Dr. Payne’ye göre 1205 yılında patronun ölümünden sonra Gilbert, Continen’a dönmüş ve Paris’te ya da Montpellier’de Arap doktor ve filozofların ait yazmaların Latincesiyle karşılaşmıştır.³³ Yani Avrupalılar, önemli Müslüman bilim insanlarının eserlerini uzun zaman önce Latinceye tercüme etmişlerdi. Batılı bilim insanları onların eserlerini kendilerine kılavuz olarak seçmişlerdir.

Ayrıca XIII. yüzyıla gelindiğinde değişim ve gelişim bir arada hissedilmektedir. Hıristiyan İspanya’da ortaya çıkan bilimsel gelişme, Nasrî Gırnata’ya da yansıtılmış görünmektedir. Garcia Ballester’in “*skolâstik felsefenin reflüsü*” olarak adlandırdığı olayın başlangıcının belirtileri bulunmaktadır. Hıristiyan Avrupa’da Orta Çağ Arap dünyasından gelen temelleri kullanan Müslüman İspanya, bilimsel kültüre giriş yapmıştır. Daha sonra Kuzey Afrika’da önemli sonuçları olan bilimsel hareket, burada başlamış görünmektedir.³⁴ Ancak bu durum 1480’li yılların sonunda önemini yitirmiş ve Emevî izlerinin yok olduğu dönemde İspanya’da artık eskisi gibi bilim alanında gelişmeler olmamıştır.

Doktorların çoğu, yaşamlarını saray doktorları ya da sarayın atadığı yöneticiler veya resmî memurlar olarak devam ettirmişlerdir. Örneğin; Aristo konusunda yorumlayıcı olarak bilinen İbn Rüşd, İspanya’da saray doktoru ve dinsel hukuk uzmanı olarak çalışmıştır. İslam’ın Galen’i olarak ün yapmış ve ansiklopedik bilgilere sahip İbn Sina ise felsefe ve bilim yapmak için çeşitli saraylarda ücretli doktor olarak çalışmıştır. Ünlü Yahudi filozof Musa b. Meymûn, Kahire’de sultanın doktoru olarak görev yapmıştır. Saray desteği, doktor ve bilim insanları için fen bilimlerini iyice öğrenip geliştirebilecekleri bir ortam yaratmış, baskın olan kurumlardan ve dinsel hukukun üstünlüğünden korunan kurumsallaştırılmış görevler sağlamıştır.³⁵

Yakub el-Kindî, İbn Sina, İbnul-Heysem ve er-Râzî gibi önemli hekimler, Tıbbî Hipokrat ve Galen’den çok daha ileri düzeye ulaştırmışlardır. Bu çağda hastalıklar, ilaçla tedavinin yanında cerrahi tekniklerle de tedavi edilmeye çalışılmıştır. Birçok cerrahi alet, bazı hekimler tarafından tasarlanarak yapılmıştır. Ameliyatlarda narkoz için afyon sakızı dahi kullanılmıştır.³⁶

Aynı etkileşimi, kan dolaşımının keşfinde de görmekteyiz. XIII. yüzyılda yaşamış olan ve kan dolaşımını zikreden ilk âlim ise İbn Nefis’tir. En önemli eseri, “*el-Mucez*”dir.³⁷ Bazı yazar ve tarihçiler, İbn Nefis’in aslında kan dolaşımını keşfettiğine inanmaktadırlar. Oxford Üniversitesinden Tıp tarihçisi Emilie Savage-Smith ve Warwick Üniversitesinden Peter Pormann gibi araştırmacılar ise küçük kan dolaşımını bulmanın William Harwey’in 1628 yılında yaptığı gibi kan dolaşımını tümü ile tanımlamak olmadığını söylemektedirler. Bu, belki de İbn Nefis’in açıklamasının tek yönlü olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü açıklamasında kanın sol karıncıktan sağ kulakçığa geri dönüşünden bahsetmemektedir.³⁸ Ama şu bir gerçektir ki; İbn Nefis, birçok açıdan Orta Çağ İslam devrinin çığır açan tabip bilim insanlarından biridir. Hâlbuki yeni yapılan Tıp tarihi araştırmaları, bu

³² A. H. Köker, “İbn Rüşd’ün Hayatı ve Tıbbî Eserleri (1126-1198)”, *İbn Rüşd, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen “İbni Rüşd” Kongresi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 37-38. İbn Rüşd Tıp alanında yaklaşık olarak 16 tane eser yazmıştır. Psikiyatrik hastaların müzik ve su sesi ile tedavi edilmesini sağlamıştır. Bkz. Doğan, *a. g. e.*, s. 115; Köker, *a. g. m.*, s. 37; Hakkı Doğan, Faruk Balakar, Çetin Saatçi, Abdurrahim Güzel, İbrahim Görener, “İbni Rüşd’ün Anatomi ve Organların Görevleri ile İlgili Görüşleri”, *İbni Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1993, s. 42.

³³ Gilbertus Anglicus, *Medicine of the Thirteenth Century*, Ohio 1918, s. 19.

³⁴ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 330

³⁵ James E. McClellan III; Harold Dorn, *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev.: Haydar Yalçın), Arkadaş Yayınları, Ankara 2006, s. 134.

³⁶ Mehmet Doğan, *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s. 114.

³⁷ Esin Kahya, “İbn Nefis ve Eseri el-Mucez”, *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, (Ed.: Yavuz Onat), Lotus yay., İstanbul 2008, s. 349.

³⁸ Ehsan Masood, *a. g. e.*, s. 98.

keşfin, Michael Servitus ve W. Harvey'den çok önce; ilk defa büyük Müslüman hekim İbn Nefis tarafından yapıldığını ortaya koymuştur.³⁹

İslâm dünyasında yapılan Tıbbî çalışmalar sayesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve günümüzde Tıp biliminin bu aşamalara gelmesinde büyük katkılar sağlanmıştır. Bunun en somut kanıtı da, 750 yılında sadece Güney İspanya'da 70 kadar hastanenin açılmasıdır. Özellikle Abbasi halifesi el-Mansur, çağın Hıristiyan ve Yahudi hekimlerini bile başhekim yapacak kadar Tıbbi çalışmaları desteklemiştir. Hipokrat ve Galen gibi Yunan hekimlerinin kitaplarını Arapçaya tercüme ettirmiştir. Ayrıca Tıp biliminde uzmanlık belgeleri de verilmeye başlanmıştır.⁴⁰

İslam tarihinde ilk hastane, Emevî halifesi el-Velid zamanında yapılmıştır. Bu hastane, kronik bulaşıcı hastalığa tutulanlar, cüzamlılar, körler ve fakir insanlar için inşa edilmiştir. Bakımın ücretsiz yürütüldüğü bu hastanede birden fazla hekim bulunmaktadır. Burada Hint etkisi de vardır.⁴¹ el-Velid tarafından bu hastane için hekimlerin görevlendirildiği, bir süre sonra halifenin körler ve cüzamlılar için ayrı birimler inşa ettirdiği de bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Ayrıca Süleyman Selim el-Bevvâb, her bir kör ve aciz kişi için bir yardımcı tayin edildiğini ve bu kişilerin maaşlarının hazineden verildiğini de belirtmektedir.⁴² Nowsheravi ise el-Velid Hastanesi olarak adlandırılan bu yapının bakıma muhtaç kişilerin barındırıldığı Bizans nosocomialarına benzediğini; ancak onlardan daha gelişmiş olan özel birimlerin örneğin cüzamlılara ait birimlerin var olduğunu belirtmektedir.⁴³ Max Meyerhof ise İslam dünyasında hastanelerin ilk defa Harun Reşid döneminde onun emriyle kurulduğu şeklinde bir tez ortaya atmıştır.⁴⁴

Bu hastanelerde Tıp bilimi ile ilgili teorik ve uygulamalı bilgiler verilirdi. Başhekim öğrencileri etrafında toplayarak onları yetiştirmeye çalışırdı. Fakat daha sonra Tıp medreseleri kurulmaya başlanmıştır. İlk Tıp medresesinin de Kalavun Hastanesinde olduğu söylenmektedir. Burası “*Reîsü'l-et-tıbbât*” tarafından Tıp dersleri verilen bir sınıftan ibaretti.⁴⁵ Ayrıca “*Mustansiriye*” medresesinde teorik Tıp derslerinin okutulması için her yıl 10 kişi Tıp öğrencisi olarak alınmaktaydı.⁴⁶

İslam dünyasında XII. yüzyıla kadar devam eden bu ilerleme, yine Müslüman bilim insanlarının etkisiyle artık Batı'ya da yansımaya başlamıştır. Öğrenilmiş Tıbbın etkisi, hem mitolojide hem de içerikte daha fazla hissedilmektedir. XII. yüzyılda Batı Avrupa Tıbbı, astrolojiyi ve daha öncesinde İslam dünyasında yapılan yenilikleri de içine alarak gelişmeye başlamıştır.⁴⁷ Görüldüğü üzere Batı Tıbbını açıklarken onu Doğu'dan ayırmak mümkün değil. Bu da aralarındaki bilgi alışverişinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

II. Geç Ortaçağ Avrupa Tıbbının Gelişimi

Medikal astrolojinin Batı Avrupa'da gelişimi ve yaygınlaşması, XIV.-XVI. yüzyılda olmuştur. Tıp büyü, sihir, yetenek ve tekniğin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Böylece XII. yüzyılın ortasında Batı Avrupa Tıbbı, özelleştirilmiş literatürü, öğrenme merkezleri, pratiğin geliştirilmesi ve benzeri alanlarda hızlıca gelişmiştir. XII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da bu alanda önemli gelişmeler olmuştur. Bunlar, aslında erken Orta Çağ ile kıyaslandığında yenilik bile sayılmazlar.⁴⁸ Çünkü ilk zamanlarda Yunan ve Arap tıplarının durumuna baktığımızda çok önemli gelişmelerle karşılaşmaktayız. Özellikle de daha önce anlattığımız gibi XII. yüzyıla kadar İslam dünyasında Tıp,

³⁹ Kâhya- Erdemir, *a. g. e.*, s. 57-58.

⁴⁰ Doğan, *a. g. e.*, s. 114.

⁴¹ Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 169.

⁴² Öztürk, *a. g. e.*, s. 169; ayrıntı bilgi için bakınız: Süleyman Selim el-Bevvâb, *Mietü Evâil mine'r-Ricâl*, Dimaşk 1997, s. 319.

⁴³ Öztürk, *a. g. e.*, s. 169; ayrıntılı bilgi için bakınız: A. R. Nowsheravi, “Muslim Hospitals in The Medieval Period”, *Islamic Studies*, XXII/2, Islamabad 1983, s. 54-55.

⁴⁴ Öztürk, *a. g. e.*, s.177; Max Meyerhof, “Science and Medicine”, *The Legacy of Islam*, (Ed.: Thomas Arnold), London 1931, s. 335-336.

⁴⁵ Arslan Terzioğlu, “Bimaristan”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, (ss. 163-178.), s. 170.

⁴⁶ Ali Bakkal, “İslam'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2007, s. 442.

⁴⁷ Siraisi, *a. g. e.*, s. 15-16.

⁴⁸ Siraisi, *a. g. e.*, s. 17.

çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak Batı'daki gelişmeler bunlar kadar değerli olmasa bile, Avrupalılar Müslüman bilim insanlarının eserlerine değer verip onlardan en iyi şekilde yararlanmasını bilmişlerdir.

Batı'da Doktor kelimesi ise bir üniversite derecesi olarak geçirdi; ama Tıp biliminde kullanılmazdı. Batı'daki önemli doktorlara ve bilim insanlarına gelince; bunlardan en önemlisi, Tommaso del Gabro isimli bir Tıp doktorudur. Tommaso'nun biyografisinde ona "physicus" ve "medicus" denilmektedir. Medicus, Tıp ve cerrahlik alanında pratik yapanlar için kullanılan genel bir terimdir. Physicus ise Tıp eğitimi ve doğa felsefesi alanında eğitim yapanlar için kullanılmıştır. Geoffery Chaucer, doktor ve fizikçiler hakkında Canterbury Tales adlı hikâyelerinin girişinde şunları söylemektedir: "Fizik, altın yüreklidir. Bu nedenle de altını çok severdi." Bunlar, sadece güven konusunda ayrılırlar. XIII. yüzyıla kadar bunlara ticari aktivite olarak bakılmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda fizikçiler ve cerrahlar İngiltere'de önemli bir soylu sınıfı oluşturmaktaydılar. Bunlar, çalışmaya çok zaman ayırmışlar ve para tutamamışlardır. Örneğin önemli bir Tıp, Astroloji ve Fizik profesörü olan Pietro d'Aabano (1316) öldüğü zaman Padua'nın sivil otoriteleri ona 3 yıl boyunca sahip çıkmıştır.⁴⁹

Avrupa'da Orta Çağ Tıbbı, üçe bölüme ayrılırdı. İlk iki bölüm, bakış açısı olarak daha dar kapsamlıdır. Bunlar, "*Medicina Çağı*" ve "*Physica Çağı*"dır. "*Medicinat*", Erken Orta Çağ Avrupa'sında 500-1000 yılları arasındaki doktorlar ve tedavi etme şekillerini kapsamaktadır. "*Physica*" ise Akademik Tıbbın gelişi ve etkisinin olduğu 1100-1500'lü yılları içine almaktadır. "*Medicina*", Latince'den gelir ve Tıp anlamındadır. "*Physica*" ise doğal felsefe anlamından gelir. Aynı zamanda da Tıp anlamındadır. Karolenj dönemindeki düşünürler, felsefenin bölünmesine odaklanmışlardır. Seville'nin Isidore etimolojisi gibi elkitaplarında bulunurdu. Tıp, fiziğin bir alt dalıydı. XII. yüzyıl düşünürleri, okullara konularının tanıtımını yapmada bağlantı kuruyorlardı. Fizik gibi Tıp bilgisi de ilk prensiplere dayandırılarak düzenlenmiş bir bilgiydi.⁵⁰

Batı'daki Tıp eğitimine göre bir doktor, ilk başta gramer, müzik ve matematik derslerini almalıydı. Bitkileri, metalleri ve elementleri de bilmeliydi. Onlara göre temel elementler ise şunlardı: Su, hava, ateş ve dünya. Bununla beraber insan vücudu da değiştirilmişti. Çünkü bu elementler, onların gücüne zıttı ve onlar kesin bir mizaçtan yaratılmışlardı. Örneğin ateş, bütün yanan şeylerin gücüydü. Tanrısal olanlar güneş, yıldızlar ve de Tanrının kendisi de zaten ateşlendi. Fakat burada sadece ateş olsaydı her şey çözülmeyen yumuşardı. Bunun için göksel olanların üzerindeki sular onu yok etmek için yaratılmıştı. Ateş-Su-Hava-Dünya. Doğanın gücü de iki taneydi:

1. Beslenen
2. Yaşanılan.

Tıbbın pratik olan yönü, aslında tedavi ve perhizdir. Perhiz; çocukların beslenmesi, hastalıktan sonra insanların takibi, yaşlıların bu konuda kısıtlanması gibi durumları içermekteydi. Tedavi ise ilaçla tedavinin yanı sıra cerrahi tedaviydi.⁵¹ Hipokrat'a göre ise doğa kelimesi dört şekilde kullanılırdı:

1. İnsanoğlu için kış ve yaz yani iyi ve hasta anlamına göre verilirdi.
2. Uzun bir boyun, dar bir çene ve omuzlarda çıkıntısı olanlar için.
3. İnsanoğlunun doğasını kontrol eden güç anlamında kullanılırdı.
4. Birkaç doğa vardır. Aralık anlamındadır. Sindirimle ilgili olan ve olmayan şeklinde de kullanılırdı.⁵²

Avrupa'nın özellikle sosyal, kültürel ve bilim alanında beslendiği bazı kaynaklar olmuştur. Bu kaynakların zengin bir biçimde Avrupa'nın bilimsel ve teknik anlamdaki açılışına sunulduğu yerlerin başında hiç şüphesiz İtalyan coğrafyası gelir. Ancak sözünü ettiğimiz kültür kaynağının da gerisinde

⁴⁹ Siraisi, a. g. e., s. 22.

⁵⁰ *Medieval Medicine*, (Ed.: Faith Wallis), Toronto University press, Toronto 2010, s. 23.

⁵¹ *Medieval Medicine*, s. 12.

⁵² *Medieval Medicine*, s. 16.

ona bu özelliği kazandıran bazı unsurlar vardı. Bunların başında ise Orta Çağ döneminde uygarlığın içinde en yüksek seviyeye ulaşmış durumdaki İslam medeniyeti gelir. İslam kültür ve medeniyetinin sahip olduğu üst düzeydeki bilim ve sanat alanındaki birikimleri, özellikle İtalya ve İspanya üzerinden Avrupa'ya aktarılmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sının Tıp biliminde döneminin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir. Döneminin şartları çerçevesinde Avrupa'da iyi bir sağlık hizmetinden söz etmek mümkün değildir. Avrupa, bu konuda ne yeterli derecede eğitime ne de kendisine faydalı olacak Tıbbi aletlere ve de ilaçlara sahipti.⁵³ Bu temaslar, Müslümanların Sicilya, güney İtalya ve İspanya'yı ele geçirmeleriyle Avrupalılar ile yüz yüze gelmelerinin yanı sıra Avrupalı Hıristiyan hacıların kutsal topraklarda karşılaştıklarını kendi yurtlarına aksettirmeleri sayesinde olmuştu. Bu temasın diğer bir boyutu ise; Haçlı seferlerine katılanların Orta-Doğu'da gördükleri veya edindikleri bilgi ve becerileri Avrupa'ya taşımalarıdır.⁵⁴ Sicilya ve İtalya bu bilgi, teknik ve beceriler için bir transfer üssü olma şansına coğrafi konumları gereği sahip olmuşlardır. Özellikle sözünü ettiğimiz bu şehirlerdeki Hıristiyan bilginler, durmaksızın Arapça ve İbraniceden bilimsel değeri olan eserleri başta Latince ve diğer Batı dillerine tercüme ediyorlardı. Fakat Salerno, bilim dalları arasında gerek sahip olduğu Tıp Okulu'yla gerekse de burada görev yapan bilim insanlarıyla özellikle Tıp alanında ön plana çıkmayı başarmıştı.

Hatta buradaki Tıp Okulu ile ilgili anlatılan geleneğe göre Okulun kurucuları olarak bir Yahudi, bir Grek, bir Latin ve bir Müslüman'dan söz edilir. Yine söylenenlere göre Okul'un kuruluşu yedinci yüzyılın ortalarında. Bu nedenle de Okulun Skolâstik düşünce temelinde Tıp eğitimi vermesi pek mümkün görünmemektedir. Aksine eğer Okulun kuruluşu ile ilgili söylence doğru ise, bu durum Okulun Orta Çağ Avrupa Hıristiyanlığının bağınazlığından neden uzak olduğunu bize açıklar.⁵⁵

Salerno, sahip olduğu kaplıcalar nedeniyle sağlık bulup rahatlamak amacını taşıyan birçok kişi için bir cazibe merkezi olmayı başarmıştı.⁵⁶ Salerno, bu durumuyla günümüzdeki kaplıca veya Batı dillerindeki adıyla "Spa" merkezlerinin görevini üstlenmiş bir durumdaydı. Salerno şehri, sağlık konusundaki öncülüğü elinde tutması nedeniyle "Civitas Hippocratica" yani "Hipokrat Şehri" unvanını dahi elinde bulundurmuştur.⁵⁷ Salerno'da daha 820'li yıllarda sağlık hizmeti veren bir kurum olarak varlığını devam ettirmekteydi. Doğu yani İslâm medeniyetinin gerisinde olsa da bir Tıp eğitimi vermeye yönelik gayreti olduğu söylenebilir. Fakat adını duyurmaya ve önem kazanıp çevresini etkilemeye başladığı yıllar 11., 12. ve 13. yüzyıllardır.⁵⁸

XIII. yüzyılın başlarında Batı Avrupa'da değişim yaşanmıştır. "Medicina" kelimesi, ilaçla ve Tıbbi tedavi ya da tıp bilgisi gibi bütün anlamları içermekteydi. Modern doktorlar, temel bilim olarak anatomi, fizyoloji ve patolojiyi görüyorlardı. Orta Çağ Tıp yazarları bunu teori olarak adlandırmışlardır. Tıbbın teorik olarak ilk ortaya çıkışı, güney merkezli olmak üzere İtalya'daki Salerno şehrinde olmuştur. Salerno'nun başarısı üç kültürel yenilikten kaynaklanmaktadır:

1. Ansiklopedi, özel Tıp Literatürü ve teorik çerçevedeki pek çok Arapça metnin Latinceye çevrilmiş olmasıdır.
2. Şüpheli noktaların çözümü ve metinlerin analizinde Tıbbın resmi akademik öğretiminin ortaya çıkışıdır. Bu öğretim anatomik olmalıydı.
3. Daha sistematik şekilde Tıbbi pratiğin yapılmasıdır. Tıp okulunda Galen, Hipokrat, İbn Rüşd ve İbn Sina'nın kitapları üç yıl boyunca okutulurdu.⁵⁹

⁵³ Francis R. Packard, *History Of School Of Salernum, The School Of Salernum*, New York 1920, s. 7.

⁵⁴ Haçlı seferlerine katılanların Yakın-Doğu'da Tıp ile ilgili olarak öğrendikleri ve bu bilgileri kendi yurtlarına da taşıdıkları konusundaki bilgiler hakkında bkz. Edward G. Browne, *Arabian Medicine*, Cambridge 1921, s. 68-72.

⁵⁵ Packard, *a. g. e.*, s. 12.

⁵⁶ Packerd, *a. g. e.*, s. 13.

⁵⁷ John Ordranax, *Code of Health of the School of Salernum, Regimen Sanitatis Salernitanum*, Translated into English Verse with an Introduction, Notes and Appendix by John Ordranax, Philadelphia 1871, s. 20.

⁵⁸ Williams, *History of Science*, vol. 2, New York 1904, s. 29.

⁵⁹ *Medieval Medicine*, s. 129, 98.

Batı’da bu alanda çeşitli girişimler gerçekleşmiştir. İlk teşebbüsler ise monarşiler zamanında olmuştur. Sicilya kralı II. Roger (1130-1154) ve Sicilya Kralı ve Alman imparatoru II. Frederich, bununla ilgili bir kanun hazırlatmıştır. Sicilya Krallığı gerçek anlamda Tıp ve hekimlik konuları ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu durum, Güney İtalya’yı özellikle de Salerno’yu kapsamaktadır. Hatta II. Frederich, Salerno yöneticilerine lisanslı incelemeler yapılması için yetkiler dahi vermiştir.⁶⁰

Bu dönemlerde yine İtalya’da Bologna ile Fransa’da Montpellier ve Paris’te de eğitim kurumları vardı. Fakat Salerno Tıp Okulu, hem onlardan daha eskiydi hem de vermiş olduğu Tıp eğitimiyle onlardan çok daha farklıydı.⁶¹ Okulun ilk dönemlerinde o dönemin şartları çerçevesinde verilen Tıp eğitiminde antik dönemden Hipokrat’ın ve Galen’in⁶² eserleri ve düşünceleri manastırdaki öğrencilere öğretiliyordu⁶³. Ancak sonrasında hem Okulu hem de öğrencilerini bilimsel çalışmalar açısından daha iyi bir gelecek bekliyordu.

Zamanla Tıp bilimi ile ilgilenen insanlar, Avrupa’da birlikler oluşturmuşlardır. Bunların en usta olanları İtalya’da bulunurdu. XIV. ve XV. yüzyıllarda uzmanlaşmalar olmuştur. Örneğin Floransa loncası yani “Medici”ler önemlidir. Bunları eczacılar ve esnaflar oluşturmuştur. 1293 yılında 3 büyük alanda federasyon şeklinde gelişmişlerdir. Bunun içindeki medikal branşlar, üniversite eğitimi almış doktorlar tarafından kurulmuştur. Bazı İtalyan şehirlerinde ise “*Doktor koleji*” olarak da bilinen okullar, XIII. ve XIV. yüzyıllarda kurulmuştur. Bologna ve Padua gibi üniversite merkezlerinde bu tür Tıp kolejlerinin üyeleri profesör ve ileri uzmanlardan oluşmaktaydı. Örneğin Venedik’te 1316 yılında bir doktor koleji vardı. Londra’da ise en erken 1518 yılında kurulmuştur.⁶⁴

Clairvaux’lu St. Bernard ise Tıp ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“*Ben sizin çoğunuzun hasta olduğu sağlıklı bir bölgede yaşadığımızın farkındayım. Bedensel tıp arayışı mesleğinizle hiç de uyumlu değildir ve sağlık için elverişli değildir. Sıradan bitki ilaçlarının kullanımı bazen tolare edilebilir ve bu bizim geleneğimizdir. Fakat özel ilaçlar satın almak, doktor aramak, onları yutmak ise dini değildir.*”⁶⁵

Burada din ile tıp arasındaki ilişkiye değinmekte ve de Batı’da Orta Çağ’ın ilk yıllarında Tıp biliminde neden çok fazla ilerleme kaydedilmediğine kanıt oluşturulmaktadır. Bunun yanı sıra politik durumlar da özellikle Orta Çağ Avrupa’sında Tıbbi etkileyen faktörlerdendir. Aragonlu Peter, doğrudan Tıp lisansı ile ilgilenmiştir.

1340’lı yıllarda Yahudiler, inançlarından dolayı mıdır bilinmez; ama tıpla ilgili birliklere kabul edildiklerine pek rastlanmamaktadır. Tıp ve Cerrahiyi ise Kral Peter desteklemiştir. Valencia’daki Tıp lisansı için doktorlar ve cerrahlar tek vücut halinde üniversite incelemeleri ve çalışmalarını yapmışlardır.

Kilise otoriteleri de Tıp uzmanlarına lisans vermişlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren en prestijli Tıp eğitimi, üniversitelerin Tıp fakülteleri tarafından verilmiştir. Tıp eğitiminde üniversite derecesi, pratik yapmak için aranan bir nitelikti. Fakat en önemli eğitim merkezlerinden biri olan Bologna’da, resmi

⁶⁰ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 88; Nancy G. Siraisi., *a. g. e.*, s. 18.

⁶¹ Vern L. Bullough, “Status and Medieval Medicine”, *Journal of Health and Human Behavior*, Vol. 2, No:2, (Autumn, 1961), pp. 204-210., s. 207.

⁶² Galen, Batı’da Galenos olarak bilinirken İslâm dünyasında Calinus olarak bilinir. Galen’den İbn Haldun Mukaddimesinde övgüyle söz eder. Tıp Bilimi başlığı altında onu şöyle anlatır: “*Kitapları Arapçaya çevrilmiş olan eski bilginlerden Calinus, bu ilmin en büyük ustası ve rehberidir. Rivayete göre Calinus, Hz. İsa’nın çağdaşı olup, Sicilya’da gurbette ölmüştür. Eserleri Tıp İlminin ana kaynaklarından olup, kendinden sonra gelenler, onun eserlerini örnek edinmişlerdir.*” Galen, M. 201 tarihinde ölmüştür. Yani İbn Haldun’un Galen’in yaşadığı dönemle ilgili olarak vermiş olduğu tarih doğru olmasa da onun Tıp Bilimindeki yerini vurgulaması bakımından oldukça haklıdır. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, (Çev.: Zeki Kadiri Ungan), İstanbul 1989, s. 602.

⁶³ George F. Fort, *Medical Economy During Middle Ages*, London 1883, s. 228.

⁶⁴ Siraisi., *a. g. e.*, s. 18.

⁶⁵ Siraisi, *a. g. e.*, s. 14.

öğretim lisansı 1219 yılından itibaren vardı. Bolognalı Archdeacon'un etkisiyle İngiltere'de de piskoposlar, XVI. yüzyıl boyunca Tıp ve Cerrahlik denemeleri için izin vermişlerdir.⁶⁶

Avrupa'daki bu birlikler, her zaman güçlerini lisans vermek için değil, bazen de vermemek için de kullanmışlardır. Bu durumda "acaba fakülteler, loncalar ve üniversiteler de tüccar, ticaret ve zanaatkârlar gibi sınırlı güçler miydi?" Şeklinde bir soru akla gelebilir. Örneğin 1322 yılında Paris Tıp Fakültesi'nde başarılı bir kadın pratisyen bazı nedenlerden dolayı kısıtlanmıştır.⁶⁷ Ancak bu örnekle genelleme yapamayız. Bu, her toplumda olduğu gibi burada da istisnai bir durum göstermiş olabilir.

XIV. yüzyılda Tıp ile ilgili olarak pek çok lisans bulunmaktaydı. Bunlar çeşitliydi. Şöyle ki; Tıp bilimi için üniversite eğitimi, Tıp loncası üyeliği ya da üyelikten dolayı adayları inceleyen güçlü cerrahi pratisyenler ya da bir halk otoritesinden pratik yapmak için alınan izinler gibi. Bu formların hepsi resmiydi. Ancak üniversite eğitimi en prestijli olanıydı. Tıp eğitimi konusunda Batı Avrupa'da pek çok yenilik yaşanmıştır. Üniversitelerin yükselişinde Tıp Fakültesi, Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde müstakil kurumlar olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Batı Tıbbında önemli olan bir diğer eser de "Paneth codex" kitabı, XIII. yüzyılın sonuna doğru Bologna'da resimli olarak yapılmıştır. Bu eserin adı, el yazmasının ilk sahiplerinden olan Fritz Paneth'den alınmadır. Orta Çağ Batı Tıbbı ile ilgili çok değerli bilgiler içermektedir.⁶⁸

Orta Çağ üniversite hareketi iki ayrı sahada gerçekleşmiştir. Birinci sahası, İberya yarımadası, İtalya, İngiltere ve Fransa'daki en eski üniversiteler olup bunlar, geç XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmaktadır. Dini, yerel ve bölgesel otoritelerden destek görürlerdi ve kurulurken de buldukları yerin ekonomik, demografik açılarından iyi durumda olmasına ve Batı Avrupa'nın kentsel gelişiminde aynı paralelde olmasına dikkat edilirdi. Tıptaki üniversite eğitimi, ilk olarak Latin edebiyatında Aristo'nun kitaplarında ortaya çıkmaktadır. Geç XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Tıp eğitimi gelişim göstermiştir. İkinci sahası ise Latinlerden alınan akademik tıbbın öğretim metot ve materyallerinden faydalanarak ortaya çıkan Almanya ve Orta Avrupa'daki üniversitelerin kurulmasıdır. 1348'de imparator IV. Charles tarafından Prague üniversitesindeki bölümlerle başlamıştır. Bu durum, 1500 'e kadar bu şekilde devam etmiştir.⁶⁹

Bu gelişmelerin ardından şunu belirtmek gerekir ki; Batı Avrupa'daki Tıp biliminde direkt olarak Yunan ve İslam tıplarının etkisi vardır. Latinceye kazandırılmış olan Tıp kitapları kopya edilmiş, birleştirilmiş ya da karşılaştırılmış olarak öğretmenlerin veya öğrencilerin ellerinde dolaşıyordu. XII. yüzyılda manastır kütüphanelerinde pratisyen rahip doktorların eğitimi için Tıp kitaplarının olduğu kitaplıklar kurulmuştur. Ayrıca Teoloji ve Felsefe, yazarlar için insanın fiziki doğası hakkındaki fikirlerin en önemli kaynağıdır.

Batı için bu alandaki önemli isimlerden biri hakkında burada bir şeyler söylemek gerekir. Bu bilginin adına her kaynakta rastlamak mümkün değildir. Bu bilim insanı, Aegina'lı Paul'dur. O, İskenderiye üniversitesinde imparator Heraklius'un saltanatı süresince yaşamıştır. Çalışmaları cerrahi alanda olmuştur. Arap yazar Abu'l-Ferec "Onun kadın hastalıkları konusunda özel bir tecrübesi" olduğunu söylemiştir. O ilk kadın doğum doktoru olarak kabul edilmektedir. Speculum aletinin kullanımını tasvir eden Paul, jinekolojinin modern kitaplarındaki halinin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Paul'un yaptığı bazı gözlemler ve tedavi şekilleri de yer almaktadır. O, 1000 yıl önce psikiyatriyi tedavide kullanmıştır. Büyük Arap doktorları arasında özellikle de geçiş döneminde Erken Orta Çağ'dan Geç Orta Çağ'a kadar devam eden bir Yunan etkisi görülmektedir.⁷⁰

XIV. yüzyılın ilk on yılında halk hizmetlerinde otopsi işlemi gerektiren olaylarda uzman görüşüne gerek duyulmaya başlanmıştır. Bunun en iyi örneği de bir devlet otoritesi tarafından Tıp fakültesinden olan bir uzmanın görüşüne ihtiyaç olmasıdır. Bu istek, 1348 yılında Kral VI. Philip tarafından Paris

⁶⁶ Siraisi, a. g. e., s. 19.

⁶⁷ Siraisi, a. g. e., s. 19, 21.

⁶⁸ Peter Murray Jones, "Image, Word and Medicine in the Middle Ages", *Visualizing Medieval Medicine and Natural History, 1200-1550*, (Ed.: Jean Ann Givens, Karen Reeds, Alain Touwaide), s. 7.

⁶⁹ Siraisi, a. g. e., s. 15-16.

⁷⁰ James J. Walsh, *Medieval Medicine*, A&C Black yay., Londra 1920, s. 33-34.

Fakültesinden “*Kara Ölüm*”ün (Veba) sebepleri hakkında bir raporun istenmesi durumudur. XIV. ve XV. yüzyıllarda Almanya’da üniversiteler, Bologna ve Paris üniversitelerindeki öğrencileri çekmeye yeterli değillerdi. Pratisyenler de önemli üniversitelerde eğitim görürlerdi. Pratisyen Doktor Pancius (Ölüm tarihi 1340), buna örnek gösterilebilir. Almanya’da Erfurt Üniversitesinin Tıp fakültesinde tanınmış 37 üyesi vardı. 1392 ve 1521 arasında bunların beş tanesinin derecesi bilinmemektedir. Beş tanesi ise Erfurt’ta Tıpta doktorası, sekiz kişinin diğer kuzey üniversitelerinde doktoraları, üç kişinin Paris’te, 16 kişinin İtalyan üniversitelerinde Tıp dereceleri bulunmaktadır.⁷¹

1500 yılı öncesi Fransa’da 1681 tane pratisyen vardı. Bunların 1008’i Paris’e, 376 tanesi Montpellier’e ve 297’si başka yerlere gitmiştir. Fransa’da XIV. yüzyılın ikinci yarısında Tıp bilimi zayıfladı. Kara ölüm ve Yüzyıl savaşları akademik Tıp eğitimini olumsuz etkilemişti. Padua’da Tıp derecelerinin sayısı 1407’de 4, 1434’te 8, 1450’de ise 9’a yükselmiştir. Bu dönemde 5 cerrah profesör de bulunmaktaydı. 3 astroloji profesörü, 5 doğa felsefecisi vardı. Sanat ve Tıp alanındaki ilişki kuramsal değildi; fakat entelektüel olduğu söylenebilir. Montpellier’de bir Tıp öğrencisi, 1240’lı yıllarda sanat alanında da yeteneğinin olması şartına uymak zorunda kalmıştı. 1300’lü yılların başında papalığın da etkisiyle öğrenciler sanatta başarılı olduklarında tıp çalışmalarını da hızlıca bitirebiliyorlardı. Padua’daki Tıp fakültesinde 1457 yılında 800 tane öğrenci vardı. 9 tanesi tedavi ve cerrahi alanında olmak üzere toplam derece alanların sayısı 93’tü.⁷²

Bu rakamlar, Batı’da da Tıp bilimine verilen değeri göstermekte ve var olan gelişmeyi de gözler önüne sermektedir. Salerno Tıp Okulu’nda da ilk başta hocalar eczacılık alanında Müslümanların birikimine eğilim göstermişler, Cerrahlik alanında ise Doğu mantığından uzak hareket etmişlerdir.⁷³

XIV. ve XV. yüzyıllarda İtalya’da ve Fransa’da da İslam dünyasında olduğu gibi hastaneler vardı. Tıp hastaneleri içinde en etkili olan model, XIII. yüzyılın sonuna doğru Floransa’da “*Santa Maria Nuova*” denilen büyük hastanedir. Sonraki 200 yıl içinde yeniden düzenlenmiştir. Ruhsal tedavi, o dönemde de oldukça önemliydi. Hatta 1215 “*Lateran Konsili*”nde birçok farklı konunun yanı sıra Tıp bilimine dair olarak fiziki tedaviden önce ruhsal tedavi yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁴

Orta Çağ’da hastaneler günümüzdeki modern hastanelerin ana işlevselliğine sahipler miydi? Hastalıkların teşhis ve tedavisinde hastaneler başvurulmuş bir kurumlar mıydı? Ya da doktorların uzmanlık alanlarına göre görevlendirildikleri yerler miydi? Gibi birçok soru sıralanabilir. Ancak bunların cevaplarını vermek çok güç değildir. Öncelikle yeterli doktor yoktu. Tam anlamıyla modern sağlık kurumlarının işlevsellikleriyle aynı özelliklere sahip değillerdi. Öncelikleri, Orta Çağ kilise tarihi ya da Orta Çağ’ın manevi tarihindeki önemli kişilerin sağlığını güçlendirmek ve korumaktı. Acaba bu hastaneler, gerçekten halkın sağlık endişesini gideren hastaneler miydi? Bu soru oldukça önemlidir. Bu durum, iki başlıkta ve Orta Çağ Avrupa’sının kendi gözünden bakarak ele alınabilir:

1. Yardım etmek bir hastanenin görevi olmalıdır. İyi giyinmiş ya da çıplak olmak Tıpçılar tarafından ayırt edilmemeli ve aç olanlar doyurulmalı ya da ölümler gömülmelidir.

2. Hastane, Tanrı’ya olan bağlılığın veya ona hizmetle hürmetin gösterildiği dini bir birliktir. Burada yataklar mihrabı görece şekilde düzenlenirdi. Kutsal ev sahipleri hastane koğuşu civarına taşınırlardı. Mihrapları boyarlardı. Bütün bunlar sağlığı güçlü kılmak için yapılırdı. Bitkilere, yakılara ya da kan vermenin iyileştirici gücüne önem verilirdi. İncil’de Jesus Christ (İlahi doktor), bir hastayı büyü ile mehlem yaparak iyileştirirken anlatılmaktadır.⁷⁵

Kısaca diyebiliriz ki; Tıp, Avrupa’da ilk zamanlarda inanışların da etkisiyle bir tehdit gibi algılanmıştır. Aslında Doğu’da ve Batı’da Tıp biliminin farklı paralellerde gelişim göstermesi, hem tehdit olarak algılanmasına hem de düşünce ve inanışlardaki değişime bağlı olarak gelişmiştir. Bunu

⁷¹ Siraisi., a. g. e., s. 62,63.

⁷² Siraisi., a. g. e., s. 63-66.

⁷³ Murat Serdar, *Geç Ortaçağlarda Doğu Biliminin Batı’ya Yansıması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011, s. 155.

⁷⁴ H. J. Schroeder, *Disciplinary Decrees of the General Councils*, (Translation and Commentary Text St. Louis Latince 263), MO: B. Herder Boks, 1937, s. 570.

⁷⁵ *Medieval Medicine*, s. 20.

da yukarıdaki bilgilerden açıkça anlayabiliyoruz. Tıbbın sosyal tarihi, gerçek anlamda sosyal tarihin çocukluk dönemine benzemektedir.

Ancak XII. yüzyıla kadar süren İslam dünyasındaki gelişme, sonradan gerilemeye başlar. Müslümanlar, çoğunlukla bilimde özgün katılımlara girmekten çok, klasik çağ kaynaklarını aktarma ve yorumlamadaki tutumlarını devam ettirmişlerdir.⁷⁶ Bu yöntem, Batılıların Doğu'daki bilgileri alıp işlemelerine neden olmuştur.

SONUÇ

Bilimler nasıl ortaya çıktı? Neden ortaya çıktı? Ve buna benzer çeşitli sorular, her zaman bizleri bu konular üzerine derinlemesine düşünmeye sevk etmiştir. Ancak bunun aslında tek bir cevabı vardır. O da etkileşimdir. Bilimlerin ortaya çıkışları asla tesadüfi değildir. İhtiyaç ve merak duygularıyla birlikte başka kültürlerle de etkileşim, büyük rol oynamaktadır. Bunun en belirgin örneği de Doğu dünyası ile Batı dünyası arasındaki durumdur.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İslam dünyası gerçekten Tıp alanında çok önemli bilim adamları yetiştirmiştir. İbn Sina, İbn Nefis, İbn Zuhr, ez-Zehravi, el-Biruni, er-Razi... vb. daha pek çok bilim adamı, eserleriyle ve fikirleriyle Batı'da yer edinmişlerdir. Bunun yanı sıra Hıristiyan kökenli Huneyn b. İshak ya da Cürcis gibi önemli tabipler de İslam ülkelerinde hem çalışmışlar hem eğitim görmüşler hem de Süryanice ve Yunanca gibi önemli kaynak dillerini bilmelerinin avantajıyla antik dönem Tıp eserlerinin çevirisini yapmışlardır. Tabii ki, böylesi bilim adamlarının rahatça çalışabilmeleri için Abbasiler döneminde el-Me'mun ve el-Mu'tasım gibi önemli Müslüman idarecilerin böyle bilimsel faaliyetlere vermiş oldukları destekler de çok önemlidir. Çünkü bilimin gelişmesi aynı zamanda siyasi otoritelerin bakış açılarıyla da alakalıdır. İslam dünyasında tüm bu özellikler birleşince bilimin gelişmemesi için hiçbir neden kalmamıştır. Önemli Müslüman bilim insanlarının eserleri, Batı'da Latinceye çevrilmiş ve üniversitelerde yaklaşık XVII. yüzyıla kadar okutulmuştur. Batı, bu eserleri sadece tercüme etmemiştir. Aynı zamanda onu uygulamaya da koymuş ve pratik olarak bu teorileri uygulamıştır. Dolayısıyla da temeli Doğu Tıbbına dayanan bilgilerle yeni bir Tıp anlayışı meydana getirmiştir. Bu, hem Tıp fakültelerinde okutulan derslere yansımış hem de şartlar iyileştikçe bu fakültelerde okuyan öğrenci sayısında da artışa neden olmuştur. İslam dünyasında kurulan Tıp medreselerinin yerini Avrupa'da Tıp fakülteleri almıştır.

Ancak XII. yüzyılla birlikte Doğu'da daha önce Endülüs için kullanılan bir söz vardı; "*skolastik düşüncenin reflüsü*" diye. Evet, aynı durum artık Endülüs ile birlikte bütün Doğu için geçerli olmuştur. Çünkü artık İslam dünyasında da aynı sıkıntılar çekilmeye başlanmıştır. Bu durum, İslam Tıbbının Batı'ya aktarıldığı ve de Batı'nın bunlara dayanarak ilerlediği gerçeğini yani aralarında etkileşim olduğunu değiştirmez. Ancak XII. yüzyıl nasıl ki Batı dünyası için bir Rönesans dönemi olup çok önemliyse, Doğu dünyası için de öyledir. Çünkü bilginin aktarımı sadece tercümelerle değil, aynı zamanda Haçlı seferleri, ticaret ve Moğollar gibi diğer etkenlerle de uzun bir süre Batı'ya taşınmıştır. Ama en önemlisi bu dönemin, "*çeviri hareketi*" denilen bir olayla karşımıza çıkmasıdır. Açıkçası bu da Orta Çağ'da gerçekleşen; ama bugünü bile etkileyen önemli gelişmelere ortam hazırlamış ve güç dengelerini uzunca bir süre için değiştirmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümleri

A HISTORY OF SCIENCE, Vol. 1, (Ed.: Henry Smith William-Edward H. William), New York-London.

ADIVAR, A. A., *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1969.

⁷⁶ Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak yay., Ankara 2005, s. 12.

- ANGLICUS, Gilbertus, *Medicine of the Thirteenth Century*, Ohio 1918.
- AYTAÇ, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009.
- BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İstanbul 2010, s. 161.
- BAYRAKDAR, Mehmet, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985.
- EI-BEVVÂB, SÜLEYMAN SELİM, *Mietü Evâil mine'r-Ricâl*, Dimaşk 1997.
- BROWNE, Edward G., *Arabian Medicine*, Cambridge 1921.
- CROMBIE, A. C., *Science, Art and Nature in Medieval and Modern Thought*, The Hambledon pres, London 1996.
- DOĞAN, Mehmet, *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- ERDEM, Mehmet Dursun, *Şeyhi Mehmed Kitabı't-Tıb Tercümesi*, İzmir 2013.
- FORT, George F., *Medical Economy During Middle Ages*, London 1883.
- GARRISON, Fielding H.; *An Introduction to the History of Medicine*, W. B. Saunders pres, Philadelphia and London 1913
- GÜRKAN, A., *İslam Kültürünün Garbı Modernleştirilmesi*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1965.
- HITTI, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, C. 3, (Çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1995.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, C. II, (Çev.: Zeki Kadiri Urgan), İstanbul 1989.
- JONES, Peter Murray; "Image, Word and Medicine in the Middle Ages", *Visualizing Medieval Medicine and Natural History, 1200-1550*, (Ed.: Jean Ann Givens, Karen Reeds, Alain Touwaide), ss.1-25.
- KÂHYA, E.-Erdemir, A. D., *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- KÂHYA, Esin, "İbn Nefis ve Eseri El-Mucez", *Orta Çağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, (Ed.: Yavuz Onat), Lotus yay., İstanbul 2008, s. 349-363.
- MASOOD, Ehsan, *İslam ve Bilim*, (Çev.: Şafak Timur), Picus yay., İstanbul 2010.
- MCCLELLAN, James E.-Dorn, Harold, *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, (Çev.: Haydar Yalçın), Arkadaş Yayınları, Ankara 2006.
- MEDIEVAL MEDICINE, (Ed.: Faith Wallis), Toronto University press, Toronto 2010.
- MEYERHOF, Max, "Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne", *al-Andalus* 3, 1935.

MEYERHOF, Max;“Science and Medicine”, *The Legacy of Islam*, (Ed. Thomas Arnold), London 1931.

ORDRONAUX John, *Code of Health of the School of Salerno*, Regimen Sanitatis Salernitanum, Translated into English Verse with an Introduction, Notes and Appendix by John Ordronaux, Philadelphia 1871.

ÖZTÜRK, Levent, *İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

PACKARD, Francis R., “History Of School Of Salerno”, *The School Of Salerno*, New York 1920.

RUSS, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, (Çev.: Özcan Doğan), Doğu-Batı yay., Ankara 2011.

SCHROEDER, H. J., *Disciplinary Decrees of the General Councils*, (Translation and Commentary Text St. Lousi Latince 263), MO: B. Herder Boks, 1937.

TEKELİ, Sevim, KAHYA, Esin, Melek DOSAY, Remzi DEMİR, Hüseyin G. TOPDEMİR, Yavuz UNAT, Ayten Koç AYDIN; vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayıncılık Ankara 2009.

SIRAISI, Nancy G., *Medieval&Early Renaissance*, The University of Chicago press, America, 1990.

TEZ, Zeki, *Bilim ve Teknikte Orta Çağ Müslümanları*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2001.

TOPDEMİR, H. G. *İbn Sina (Şifâ Kitabı-Tıp Kanunu-Felsefe Meseleleri-Müzik)*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

VERNET, Juan-Samso, Julio, “İslam Biliminin Endülüs’teki Gelişimi”, *İslam Bilim Tarihi I*, (Çev. Habip Türker-Cemile İpar), (Ed.: Mehmet Daklıç, Rüşdi Raşid), Litera yay., İstanbul 2006, ss. 295-333.

WALSH, James J., *Medieval Medicine*, A&C Black yay., Londra 1920.

WATT, W. M., *İslam Avrupa’da*, (Çev.: Hulusi Yavuz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

WILLIAMS, Henry Smith, *History of Science*, Vol. I-II, New York 1904.

YILDIRIM, Cemal, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak yay., Ankara 2005.

YÜKSEL, A. T., *İslam’da Bilim Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar)*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2002.

ZEYDAN, Corci, *Târîhu ’t-Temeddüni ’l-İslâmî*, C. 2, Kahire 1958.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

SERDAR, Murat, *Geç Orta Çağlarda Doğu Biliminin Batı'ya Yansıması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2011.

Makaleler

BULLOUGH, Vern L., "Status and Medieval Medicine", *Journal of Helath and Human Behavior*, vol. 2, No:2, (Autumn, 1961), pp. 204-210., (www.jstor.org).

NOWSHERAVI, A. R., "Muslim Hospitals in The Medieval Period", *Islamic Studies*, XXII/2, Islamabad 1983.

Texts and Documents Galen's Advice for an epileptic Boy, Translated from the Grek Owsei Temkin, Reprinted from Bulletin of the History of Medicine, Vol. 2, 1934, s. 179-189.

Bildiriler

BAKKAL, Ali, "İslam'ın Doğuşundan Artuklular Döneminin Sonuna Kadar Mezopotamya'da Tıp Eğitimi ve Hastaneler", I. *Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, Mardin 2007, ss.427-457.

CHÉHADÉ, A.K., "Tabip İbn-i Sinâ", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 347-356.

DEMİRHAN, A.E., "İbn Sina'nın Bazı Droglar Hakkındaki Fikirleri ve Bunların Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sinâ Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, s. 357-363.

DOĞAN, Hakkı, Faruk Balakar, Çetin Saatçi, Abdurrahim Güzel, İbrahim Görener; "İbni Rüşd'ün Anatomi ve Organların Görevleri ile İlgili Görüşleri", *İbni Rüşd Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1993, ss. 41-44.

DRAMUR, R., "Ebû Reyhân Bîrûnî'nin Kitâb-ı Saydeke Fî't-Tıbb'ında Bazı Droglarla Tedavi", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, ss. 331-346.

KÂHYA, Esin, "İslam Dünyasındaki Belli Başlı Oftalmoloji Çalışmaları", *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1985, ss. 265-375.

KÖKER, A. H., "İbn Rüşd'ün Hayatı ve Tıbbî Eserleri (1126-1198)", *İbn Rüşd, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen "İbni Rüşd" Kongresi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 37-40.

Ansiklopediler

KAYA, M., "Fırdevsü'l-Hikme", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 131-132.

KAYA, M., “Râzî (Ebû Bekir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 479-485.

KAYA, M., “Kindî Ya’kûb b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 41-58.

MEDIEVAL ISLAMIC CIVILLIZATION ON ENCYCLOPEDIA, (Ed.: Josef W. Mer), Vol. 1, Routledge pres, New York-London 2006.

TERZİOĞLU, Arslan, "Bimaristan", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, ss. 163-178.

ÜNVER, A. S., “Tıb”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, M. E. B. yay., İstanbul 1970, s. 230-234.

Selçuklulardan Eyyûbîlere Sünnî-İslam Devlet Siyasetinde Mısır'ın Yeri ve Önemi

Ayşe ÇEKİÇ*

Özet

Mısır coğrafi konumu itibarıyla Eski Çağlardan beri birçok medeniyete cömertlikle ev sahipliği yapmıştır. Nil nehrinin ülkeye sunduğu verimliliğin yanı sıra, Mısır Doğu ile Batı'nın ticaret kavşağı konumunda olduğundan ötürü siyasi çekişmelerin odağında olmaktan kurtulamamıştır.

Miladi 641 yılında Babilon'un fethiyle Mısır'ın kapıları İslam ordularına açılmıştır. Emevîler ve Abbâsîlerin hâkimiyeti döneminde valiler vasıtasıyla yönetilen Mısır, 10. Yüzyılın ikinci yarısında Fatimî hâkimiyetine geçmiştir. Mısır'da Fatimî (Şîî) yönetiminin ikamesi, Bağdat Abbâsî (Sünnî) yönetimine rakip bir yapılanmanın ortaya çıkması anlamını taşıyordu ki, bu rekabette zayıf taraf Abbasîlerdi. Şîî Fatimîlerin yanı sıra Sünnî cepheyi tehdit eden bir başka durum da Haşhaşîlerin varlığı ve faaliyetleriydi. Ayrıca ilerleyen zamanda Haçlı yerleşkeleri ve onların zaman zaman Fatimîlerle işbirliği içinde olmaları Selçuklu Devleti'nin mücadele eksenini genişletmekteydi. Bu süreçte Fatimîlere karşı Abbâsîleri destekleyip Bağdat'ın taraftarlığını üstlenmekle beraber, Haşhaşîlere karşı duruşları da Selçuklu Devleti'ni Sünnî İslam'ın koruyucusu ve taşıyıcısı konumuna getirecektir. Bu mevcut hassas durumda Selçukluların tavrı ve siyaseti, gerek kendi çağlarında gerekse ileriki yüzyıllarda Selçuklu kanalından gelen devletlerin siyasal yol haritasını çizecektir.

Bu makalede: Büyük Selçukluların Batı politikasının ve Mısır'ı fetih girişimlerindeki amaçlarının irdelenmesinin yanı sıra, Selçuklu atabeyliği olan Zengî hanedanlığının Mısır'a yönelik politikalarına ve nihayetinde Eyyûbî ailesinin Mısır'ı fethetmesinin Sünnî İslam devlet siyasetinde nasıl yorumlanması gerektiğine yer verilecektir. Sonuç olarak ise Eyyûbî ailesinin Mısır'ı fethine ve bu fethin Sünnî-İslam devlet siyasetinde Selçuklu Devlet politikasının uzantısı olduğuna değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Zengîler, Eyyûbîler, Mısır, Sünnî İslam.

The Place and Importance of Egypt in the Sunni-Islamic State Politics from the Seljuks to Ayyubids

Abstract

Egypt has hosted many civilizations with generosity since ancient times. As well as the efficiency of the Nile River to the country, Egypt couldn't escape being in the focus of political conflicts because of trade intersection with the East and the West.

In 641 A.D., when the conquest of Babilon, the Egypt's Gates was opened to the Islamic armies. Egypt, ruled by the governors during the Umayyads and Abbasids, was ruled by Fatimid in the second half of the 10th century. The substitution of Fatimid (Shi'i) rule in Egypt, meant the emergence of a rival structuring to Baghdad Abbasid (Sunni) administration, the weak side in this competition was the Abbasids. In addition to the Shi'ite Fatimid, the Sunnis were the existence and activities of the Assassin in another situation that threatened the front. In addition, the Crusaders camps and their cooperation with the Fatimids in the future were expanding the axis of the Seljuk state. In this process, while supporting the Abbasids against the Fatimids and taking on the support of Baghdad, their stance against Assassin will be the protector and bearer of the Sunni Islam. In this sensitive situation, the attitude and politics of the Seljuks will draw the political road map of the states coming from the Seljuk canal both in their own ages and in the later centuries.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, aaysecekc@gmail.com- Araştırmacı, TÜBİTAK BİDEB 2211-A Doktora Burs Programı kapsamında desteklenmektedir.

In this article: In addition to examining the aims of the Great Seljuks in the Western policy and the attempts of conquest in Egypt, the policies of Zangi dynasty of the Seljuk alliance against Egypt and ultimately the conquest of Egypt by the Ayyubid family in Sunni Islamic state politics will be assessed. As a result, the conquest of the Ayyubi family in Egypt and the conquest of Sunni-Islamic state politics will be mentioned as an extension of Seljuk State policy.

Key Words: Seljuks, Zangids, Ayyubids, Egypt, Sunni Islam.

Giriş

Mısır Antik Çağlardan beri insanlık tarihinde medeniyet (hadarîlik)** namına zikredilmeye değer bir bölge olmakla birlikte, adının kutsal metinlerde de sıklıkla geçtiği bir coğrafyadır. Tevrat'ın Levililer bölümü 18. babda: "ve Rab Musa'ya söyleyip dedi: İsrailoğullarına söyle ve onlara de: ben Allah'ınız Rabbim. İçinde oturduğunuz Mısır diyarının işleri gibi yapmayacaksınız...Ve onların kanunları ile yürümeyeceksiniz".¹ Burada kullanılan "Mısır diyarının işleri" tabiri orada uygulana gelen bir düzen manzumesine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durumda Mısır'ın medenîlik çizgisinin çok eski çağlara dayandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Aynı zamanda Kuran-ı Kerim'de geçen gerek Yusuf kıssası gerekse de Musa ve sihirbazlar hakkında bildirilen kıssa, Mısır coğrafyasının köklü geçmişine yönelik ipuçları barındırmaktadır.²

Antik Çağ yazarlarının açıklamasına göre Mısır: Kuzeybatı Afrika'da Nil nehri boyunca iskân edilmiş kısımların adıdır.³ Mısır'ın can damarı olan Nil nehri uzunluğu ve kaynağı noktasında Ortaçağ insanını hayrete sevk etmiş olmalı ki, 11. yüzyılın seyahatçisi Nasır-ı Hüsrev: "Nil nehrinin kaynağını hakkıyla bilmeye imkan yoktur" der. Ayrıca Fatimî halifelerinden birisinin-isim vermez-adamlar göndererek tam bir yıl boyunca Nil'in kaynağını arattığını ancak olumlu bir sonuca ulaşamadığını ekler.⁴ Ortaçağ'ın önemli coğrafyacılarından olan el-İstahri, *Mesalikü'l Memalik* adlı eserinde Nil nehrinin Mısır'a bahşettiği zenginliğin yanı sıra tarımsal çeşitlilikten ve liman şehirlerinden bahseder. 12. Yüzyılda Mısır'ı ziyaret eden Endülüslü hacı İbn Cübeyr, *Rihle*'sinde Mısır'ın mamurluğundan bahsetmekle birlikte Mısır dinarlarının kendi paralarının iki katı değerinde olduğunu da açıklıkla ifade etmektedir.⁵ Önde gelen Mısırlı alimlerden olan Suyuti, eserinde Mısır'ın ürünler ve madenler açısından zengin olduğuna işaret eder.⁶ Eyyübî hanedanına mensup olmakla beraber tarihçi kişiliğiyle ön plana çıkan Ebu'l Fida ise Mısır hakkında oldukça geniş bilgiler nakleder. Burada Mısır'ın sınırlarından ve şehirlerinden uzun uzadıya bahsedilir.⁷ 14. Yüzyılın büyük düşünürü İbn Haldun Mısır hakkında şunları söyler: " şu çağımızda, itiyat ve adetlerindeki zenginlik ve refah itibariyle Kahire ve Mısır'ın ahvalinden bize ulaşan haberler, taaccüp edilecek bir mahiyettedir...Mısır'daki refah diğer yerlerden daha muazzamdır diye haber aldıklarından Mağrip'teki fakirler oraya göç etmek için çırpınıp durmaktadırlar".⁸ Bu sözler Mısır'ın iş gücü itibariyle diğer bölgelerden göç aldığı gerçeğini yansıtmaktadır.

Mısır Ortaçağ dünyası adına stratejik bir öneme sahiptir. Doğu Akdeniz liman şehirleriyle bağlantısının yanı sıra Bizans, Roma, Sicilya, Mağrip, Kıbrıs ve Rodos adası gibi yerlerle kurduğu

**Hadarî tabiri şehir ve buna muadil (beledî işlerin görüldüğü) yerleşim yeridir. Hadaret kelimesi kültür ve medeniyet manasına da gelmektedir. Hadarî insan ve hadarî cemiyet ifadeleri de medenî ve kültürlü insan/toplum manasını taşır. Batı toplumlarında bu tabirin karşılığı "civilization"dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 103- 105.

¹ *Tevrat*, "Levililer", Yason Yayınları, Ankara, 2017, s.125.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kuran-ı Kerim Meali*, (Çev. Mahmut Kısa), Armağan Yayınları, Konya, 2012, "Yusuf Suresi", s. 224- 236; "Tâhâ Suresi", s. 298-301.

³ Strabon, *Geographika*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 347.

⁴ Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, (Çev. Abdülvehhab Terzi), MEB, İstanbul, 1988, s. 60.

⁵ Ayşe Çekiç, "Eyyubi-Haçlı İlişkilerinden Bir Kesit: Paylaşılmalıyın Kudüs'ü Paylaşan Liderler El- Melik El-Kamil ve II. Friedrich", *Cappadocia Journal of History And Social Sciences*, Vol. 9, October-2017, s.84.

⁶ Suyuti, *Hüsnü'l Muhadara Fi Tarih-i Mısır ve'l Kahire*, (Tahkik: M. Ebu'l Fadil İbrahim), C.1, 1967, basım yeri ve yayınevi yok, s. 23.

⁷ Ebu'l Fida, *Takvimü'l Büldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 105-120.

⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 654.

ticari alışveriş Mısır'ın Yakın Doğu'da öne çıkan bir coğrafya olmasını sağlamıştır.⁹ Ticari çıkarlar her toplum adına önemliydi ve Ortaçağların din algısı dahi kendince mümin olmayan devletlerle sıkı ticari ilişkiler kurmada bir sakınca görmüyordu. Amalfili tüccarların Doğu ticaret serüvenleri 10. Yüzyıldan daha öncelerine giden bir tarihlemeyle İskenderiye ve Kahire gibi Mısır'ın önemli şehirlerinde dallanıp budaklanmıştı.¹⁰ 12. Yüzyılda İspanya'dan başladığı seyahatine Doğu memleketlerinin pek çoğunu gezip görmeyi sığdıran Tudela'lı Benjamin'in Mısır'a dair gözlemleri Mısır'ın ticari önemini geniş çapta anlatmaktadır. Benjamin'in ifadesiyle: "*İskenderiye dünya milletleri için önemli bir ticaret merkezidir. Venedik, Lombardiya, Toskana, Apulia, Amalfi, Sicilya, Calabria, Romanya, Hazar, Macaristan, Bulgaristan, Slovenya, Rusya, Almanya, Saksonya, Danimarka, Norveç, İngiltere, Flanders, Normandia, Fransa, Poitiers, Provens, Cenova, Pisa, Aragon ve Navarra gibi Hristiyan krallıklardan; Batıya doğru Müslümanların idaresi altındaki Endülüs, el- Garp, Afrika ve diğer Arap memleketlerinden diğer taraftan Hindistan, Habeşistan, Libya, Yemen, Şinar (Irak), Şam; ayrıca halkı Yunan ve Türk diye isimlendirilen Yavan'dan da ticaret yapmak için pek çok tüccar buraya gelmektedir.*" Bu ifadesine ek olarak, Benjamin Hindistan'dan gelen tüccarların pek çok çeşit baharatı burada Avrupalı Hristiyan tüccarlara sattığını ve yoğun bir trafiğe sahip olan İskenderiye'de her milletin kendine ait bir hanı olduğunu belirtir.¹¹ Öz itibarıyla Ortaçağlarda Mısır ticari ve siyasi öneminden ötürü her milletin elde etmeye arzuladığı bir memlekettir.

1. Selçukluların Kuruluş Yılları ve İslam Dünyasında Yükselişleri

Selçuklu devletinin kuruluşu hakkında bilinen en eski anlatı, Selçuk Bey'in Oğuz Türklerinin başbuğu (Yabgu) ile yaşadığı sürtüşme sonrasında gelişen olaylar silsilesidir. Selçuk'un babası Dukak Bey (demir yay/yaylı) Oğuz Yabgu Devleti'nde "*her zaman ve her hususta fikir danışılan*" bir devlet adamıdır. Selçuk da babasının gölgesinde özenle yetiştirilmiş bir genç olarak Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşılığa (ordu kumandanı) tayin edilmiştir. Türk tarihinin en tekerrür eder yanı Hatunların görüşlerinin Hakanlar üzerindeki tesiridir. Bu minvalde Oğuz beyinin eşi, Selçuk'un devlet içerisindeki ilerlemesini ve halkın ona olan itimadını kocası için bir tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu durumdan haberdar olan Selçuk Bey ise tüm itaatkar adamlarını yanına alıp dar'ül harb'den İslam ülkelerine gitmiş, mevki ve itibarı artmış vaziyette Cend taraflarında yurt tutmuştur.¹² Daha ayrıntılı bir rivayette Selçuk Bey Cend yakınlarına geldiğinde Cend valisine bir elçi yollar ve şöyle der: "*benim bu tarafa gelmemin sebebi hayırlı bir iş için; İslam ehlinin yoluna girmek ve İslamiyet'i kabul etmek içindir. Şimdi dileğimiz odur ki; fukaha ve ulemanın önde gelenlerinden biri, bize Kur'an'ı, iman ve İslam'ın hakikatlerini öğretmek için bu tarafa gönderilsin.*" Bunun üzerine Cend valisi Selçuk Bey'in isteğini kabul eder ve Selçuk Bey kendisine tabi olanlar ile Müslümanlığa geçer. Akabinde Cend sahrasının güzel bir bölümünde yurt tutar.¹³ Selçuk Bey'in İslam'a giriş düşüncesinin, göç edip geldiği bu topraklarda hakim din olan İslam'ın çatısı altında gelişip büyüebileceğini fikir etmesinden kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.¹⁴ Buna benzer bir örneği aynı yüzyılda İtil Bulgarlarının Abbasi Halifesinden İslam'ı öğretecek elçiler istemesinde görmekteyiz. Bulgar hanı Almış Han İslam'ı öğrenmenin yanında düşman devletlerden korunmak adına yaptıracağı kalenin finansmanlığının da Abbâsiler tarafından üstlenilmesini rica etmektedir.¹⁵ Fakat buradan çıkaracağımız sonuç kuruluş evresinde olan bir devletin kendi siyasi çıkarları adına İslam'a geçtiği şeklinde de

⁹ Subhi Labib, "Ortaçağ Boyunca Mısır'ın Ticaret Politikası", (Çev. Seyhun Şahin), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Elazığ, 2009, s. 187.

¹⁰ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), TTK, 2000, s.108-109.

¹¹ Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), İFAV, İstanbul, 2013, s. 125-126.

¹² İbn Esir, *El- Kamil Fi't- Tarih*, (Çev. Heyet), C. 8, Ocak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 76-77; Niğdeli Kadı Ahmed, *El- Veleddü's Şefik Ve'l Hâfidü'l Halik*, (Çev. Ali Ertuğrul), C.1, TTK, Ankara, 2015, s.428; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mirhand, *Ravsatu's- Safâ Tabaka-i Selçûkiyye*, (Çev. Erkan Göksoy) TTK, Ankara, 2015, s. 15-17.

¹³ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mirhand, *Ravsatu's- Safâ...*, s.16-17.

¹⁴ Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara, 2014, s. 20; El- Fahri İbn'üt Tiktaka, *Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632- 1258*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 207.

¹⁵ İbn Fadlan, *Seyhatname*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1-2; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 200-201.

algılanmamalıdır. Zira 10. yüzyıl İslam'ın hâlâ geniş çapta yayılmaya devam ettiği evredir. Selçuklular da bu minvalde değerlendirmemiz yanlış olmaz. Çünkü tarihsel olaylarda bir durum değerlendirmesi yapılırken, külli sınırlandırma yahut reddediş için felsefesini anlamamız noktasında bizi tarihsel anakronizme sevk edebilir.¹⁶

Selçukluların Cend'e yerleşmelerinin ardından Selçuk Bey'in namı etrafta duyulmuş ve Karahanlı- Samanoğulları mücadelesinde Selçuklular bir denge unsuru olarak belirmeye başlamıştı. Samanoğulları, küçük bir göçebe beylik durumunda olan Selçukluları tanımış ve Karahanlılara karşı Selçukluların desteğini yanında bulmuştu. Karahanlılar ile Samanoğulları arasında gerçekleşen savaşta Samanoğullarına askeri destek sağlayan Selçuklular, Karahanlıların yenilmesine sebebiyet vermişti. Bu hizmetlerinin karşılığında Samanoğullarından Buhara ve Semerkant arasında bulunan Nur kasabasını yurtluk olarak almışlardı (990). Selçukluların desteğine rağmen miadını tamamlayan Samanoğulları 1004 yılında tarihe karışınca Selçuklular için zorlu yıllar da başlamış bulunuyordu. Yıkılan Samanoğullarının mirasını paylaşmak için Karahanlılar ve Gazneliler aynı safta yer alınca Selçukluların aleyhine güçlü bir ittifak ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Karahanlı hükümdarı Kadir Han ve Gazneli Sultan Mahmut 1025 Semerkant görüşmelerinde Selçukluların uzun vadede oluşturacakları tehdidi fark etmiş olduklarından Selçuklu Türklerini Horasan'a nakletmeye karar verdiler. Görüşmelerin akabinde Sultan Mahmut gücünden çekindiği Arslan Yabgu'yu (1009 yılında Selçuk bey'in ölümünden sonra ailenin reisi olmuştur) bir kurnazlıkla Semerkant'a davet edip onu Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsetti. Sonrasında ise Arslan Yabgu'ya bağlı dört bin çadırılık Türkmen kitlesini Horasan bölgesine yerleştirdi. Tuğrul ve Çağrı Beyler amcaları Arslan Yabgu'yu kurtarmak isteseler de bunu başaramadılar. Arslan Yabgu 1032 yılında esaret hayatı yaşarken öldüğünde Gazneli Mahmut da tahtından göçeli iki yıl olmuştu. Gazneli Sultan Mesut devri Selçuklu-Gazneli mücadelesinde çetin çekişmelere sahne oldu. 1035 yılı Nesa ve 1038 Serahs savaşlarında kazandıkları zafer Selçukluların kaderini yükseliş yönünde değiştirirken Gaznelilerin de eski şaşalı günlerinin söndüğünün habercisi olmuştu. Serahs zaferinden sonra Selçukluların Horasan'a hâkimiyetleri ayan beyan ortaya çıkmıştı¹⁷

1038 Serahs zaferinin ardından 1040 Dandanakan zaferine kadar Selçuklu- Gazneli mücadelesinde iki tarafta bazen yenilgi bazen yengi tatsalar da, bu uzun soluklu mücadeleden karlı çıkan taraf Selçuklular olmuştu. Merv şehri yakınlarında Dandanakan hisarı denilen yerde gerçekleşen savaş Selçukluların Gaznelilere karşı nihai zaferi olmakla beraber bu savaş Selçuklu devletinin kuruluş belgesi niteliğini de taşımaktaydı.¹⁸ Dandanakan zaferinin ardından Merv'de toplanan kurultayda Tuğrul Bey sultan ilan edilirken, devletin bundan sonraki yol haritası da belirlenmiş bulunmaktaydı. Bu kurultayda Selçukluların sahip oldukları topraklar hanedan mensupları arasında taksim edildi. Çağrı Bey'e Merv merkez olmak kaydıyla Horasan'ın bir kısmı düştü. Musa Yabgu Bust, Herat ve Sistan havalisini aldı. Tuğrul Bey ise Batı'ya Irak tarafına yönelecekti. Bu idari taksimat Selçukluların siyaseten gelecek planlarına ışık tutmaktadır. Tuğrul Bey'e Irak havalisinin verilmesi bazı anlamlar taşımaktaydı. Bunun ilki büyük Sultan olarak Tuğrul Bey tarafından Irak topraklarının (Irak-ı Acem- Irak-ı Arap) kısa süre içerisinde ele geçirilmesinin tasarısıydı. Bunun yanında ikinci bir anlam da Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasının Tuğrul Bey'in uhdesine verilmesiydi. Yani Tuğrul Bey'in fetih haritası Irak-ı Arap olarak adlandırılan Bağdat ve çevresi, Irak-ı Acem toprakları yani Güney Batı İran ve Huzistan, Bizans'ın Fethi ve Mısır'a hakim olan Şîf Fatimîlerin ortadan kaldırılması şeklinde

¹⁶ Elisabeth Özdalga, *Tarihsel Sosyoloji*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s. 11.

¹⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 97-103; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mirhand, *Ravsatu's- Safâ...*, s. 65-73; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 77-82.

¹⁸ *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 103- 104; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 84-86; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud Mirhand, *Ravsatu's- Safâ...*, s. 62- 64; Minhâc-ı Sirâc el- Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2015, s. 73-75; Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (Editör: Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2015, s. 24-25; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 105-106.

tasarlanmıştır. Bu plan uzun soluklu olsa da Selçukluların Mısır'ı ele geçirme politikasının başlangıcını işaret etmesi açısından önemlidir.¹⁹

Ortaçağlarda yeni kurulan her İslam devleti, halife tarafından onanmak ve meşruiyetini ortaya koymak isterdi. Bunun için toplanan kurultayın akabinde Tuğrul Bey Abbasi halifesine bir mektup yazmış ve mektubunda ileriye dönük politikasından bahsetmiştir. Mektubun içeriği şu şekildedir: "O vakit aklın ve fikrin icaplarına uyarak Emir el- müminin el- Kaim bi-emrillah'a bir mektup yazdılar. Biz Selçuk-oğulları kullarınız, mukaddes peygamberlik huzur ve devletinin her zaman taraftarı olan ve ona itaat eden bir kabile idik. Her zaman gaza ve cihada çalışıyorduk ve büyük Kabe'yi ziyarete devam ederdik. Bizim aramızda ileri gelmiş ve muhterem İsrail bin Selçuk adlı bir amcamız vardı. Yemin-ed-devle Mahmud bin Sevük-tekin onu, cürüm ve kabahatı olmadan, yakalayıp Hindistan'da Kalencar kalesine göndererek, yedi yıl hapsetti. Nihayet o, orada ömrünün sonuna erip öldü. Bizim akraba ve taaluatımızdan bir çoklarını kalelerde mahpus tuttu. Mahmut ölüp te yerine Mesud geçince, memleket işleriyle uğraşmıyarak, eğlence ile gezip dolaşmakla meşgul oluyordu... Muhakkak ki Horasan'ın meşhur ve ileri gelenleri, kendilerini himayemiz altına alamamızı istediler. Mesud'un ordusu üzerimize geldi. Aramızda ilerileme ve gerilemeler, mağlubiyet ve galibiyetler oldu. Nihayet iyi baht yüz gösterdi. Son defasında Mesud büyük bir ordu ile bizzat üzerimize yürüdü. Tanrı'nın yardımı ve Peygamberin temiz ve mukaddes huzurunun ikbali ile devleti bize bıraktı...Şimdi istiyoruz ki, bu iş din yolu ile Emir el-mümininin buyruğu ile olsun."²⁰ Halife Kaim bi-Emrillah gönderilen bu mektuptan oldukça memnun kalmış ve ünlü alim El-Maverdi'yi (*El-Ahkâmü's Sultaniye*'nin müellifi) elçi sıfatıyla Selçuklu Devleti'ne göndermiştir. Halife katından alınan bu müsbet yaklaşım Selçukluların bir İslam devleti olarak onanmasının yanında artık bölge siyasetinde daha etkin bir rol oynayacağını da göstergesi olmuştur. Genişleme evresinde olan Selçukluların en önemli şansı, siyasi güçten yoksun bir Halife'nin siyasi gücünü temsil etme idrakini kendilerinde bulmaları olacaktır. Ayrıca Abbâsî hilafeti de gerek Şîi-Büveyhîler gerekse de Fatimî hilafeti karşısında güçlü bir müttefik kazandığının farkındaydı. Bu yakınlaşma Selçukluların Fatimî karşıtı siyasetlerinin de başlangıcı niteliğindedir.²¹

2. Selçukluların Sünnî-İslam Devlet Siyaseti ve Mısır Politikası

Selçukluların Horasan'dan Batıya doğru ilerleme kaydettiği 11. Yüzyıl, Abbasîlerin Şîi Büveyhoğullarının tahakkümü altında kaldıkları döneme rastlar. 10. Yüzyılın başında propagandacı/daî* Abdullah Eş- Şîi tarafından Kuzey Afrika'da kurulup daha sonra hâkimiyet sahalarını Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerinde perçinleyerek 11. Yüzyılın önemli bir siyasi gücü haline gelen Fatimîlere baktığımızda ise, rakip hilafet merkezi Abbâsîlere karşı yoğun faaliyet içerisine girdiklerini görürüz.²² Selçuklular ilk kuruldukları dönemde yani 1040 yılından sonra Büveyhoğulları ile evlilik bağı kursalar da²³ bu siyasi evlilik olumlu devlet ilişkilerine basamak olamamıştır. Uzun soluklu siyasette ise Fatimî-Büveyhî müttefikliğinin Sünnî Abbâsîler'e karşı duruşları mevcut durumda-Selçukluların Abbâsî hilafeti yanında duruşlarından ötürü-Selçuklu karşıtlığı olarak değerlendirilebilir. Zira Selçukluların içişlerine müdahil olmaya çalışarak Tuğrul Bey'e karşı üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı destekleyen Fatimîlerin amacı, Selçukluların gücünü daha da dallanıp

¹⁹ Ayşe Dudu Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Sayı belirtilmemiş), s. 641-642; Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 106- 108; *Anonim Selçuk Nâme*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahreddin Coşkuner), Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s.19.

²⁰ er-Râvendî, *Râhat-üs- Sudûr ve Âyet-üs- Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), C. I, TTK, Ankara, 1999, s. 101-102; *Anonim Selçuk Nâme*, s.19-20.

²¹ Süleyman Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal isyanı ve Onun Fatimi Arka Planı", *DEÜİFD*, XXXI/2010 s. 18-19; Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 647-648.

*Ayrıntılı bilgi için bkz. Arapça'da ses etmek, çağırma anlamındaki dua veya da've kökünden türeyen daî: kendi inanç ve mezhebine insanları davet eden kişi demektir. Yani inancı/mezhebi yayma yetkisi verilen kişinin görev unvanıdır. Mustafa Öz, "Daî", *DİA*, C. 8, 1993, s. 420-421.

²² Nilay Ağırnaslı, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2013, s. 22-23; Clifford E. Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 108-109.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 123: 1047-1048 yılı olayları arasında zikredilen bu evlilik bağında, Tuğrul Bey'in Melik Ebu Kalıcar'ın kızıyla evlendiği; Ebu Kalıcar'ın oğlu Ebu Mansur'un da Tuğrul Bey'in kardeşi Davud Bey'in kızıyla evlendiği anlatılmaktadır; Sibt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman Fi Tarihi'l Ayan'da Selçuklular*, (Haz. Ali Sevim) TTK, Ankara, 2011, s. 14.

budaklanmadan kırmaktır. Büveyhoğullarının Selçuklu karşıtı ve Fatimî yanlısı tutumlarında ise, Büveyhî hâkimiyetindeki-Bağdat'ın doğusunda kalan İran ve Irak coğrafyası-toprakların Selçuklu hakimiyetine geçmesinin büyük etkisi vardır. Ayrıca Fatimî- Büveyhî müttefikliğinde menfaat birlikteliğinin yanı sıra dinî- ideolojik bir ortaklığın da olması (Şîlik) onları Abbâsî-Selçuklu karşıtlığında sağlam bir pozisyona taşıyacaktır.²⁴

Abbâsî hilafeti Mısır merkezli rakip hilafet Fatimîlere ve devlete sızmış Büveyhîler'e karşı Selçuklu tarafının bir an evvel harekete geçmesini istemektedir. Bu durum Selçukluların da isteğinin ötesinde değildir. Çünkü Abbâsîlerin siyasi ve askeri güç kanalını "Selçuklu" devleti adına doldurmak, Selçuklu Türkleri için Abbasîlerin meşruiyetini elde ederek İslam dünyasında siyaseten söz ve güç sahibi olmayı sağlayacaktır. Abbasîlere baktığımızda ise Selçuklulara olan ılımlı tavırlarının içinde buldukları zor durumdan kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira Abbâsîler Selçukluların askeri gücünden çekiniyor ve Halife Kaim bi-Emrillah, Selçukluların kendi topraklarında güç sahibi olmasını istemiyordu.²⁵ Ancak gelişen durumlar Selçuklu- Abbâsî yakınlaşmasını kaçınılmaz kılacak ve bu durumdan da asıl karlı taraf olarak Selçuklular çıkacaktır. Nihayetinde bu durum Selçuklulara, dar'ül İslam'da halife vekili sıfatıyla büyük saygınlık kazandırmanın yanı sıra onları siyaseten iş bilir ve iş yapar konuma da yükseltecektir.²⁶

10. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Güney İran ve Irak'ta devlet kuran Büveyhoğulları Fatimîler gibi Şî bir mezhebe mensup olarak Abbâsîler üzerinde tehdit oluşturmaya başlamışlardı. Ayrıca İran topraklarının bir kısmına hâkim olarak kendilerini Sasanîlerin mirasçısı görüp, koyu bir Şîlik kisvesi altında eski İran kültürünü de canlandırmaya çalışıyorlardı. Bu amaçları doğrultusunda 11. Yüzyılın ilk yarısına doğru Büveyhoğullarının baskıcı etkisi Sünnî hilafet merkezi Bağdat'ta hissedilir duruma gelmişti. Sasanîlerin iki büyük hükümdarı olan Hüsrev ve Firuz'un adlarını kullanan son Büveyhî sultanı Melik'ür Rahim devrinde pek çok önemli yetkiyi elinde bulduran Bağdat garnizon komutanı Arslan Besasiri, hilafet merkezi Bağdat ve çevresinde estirdiği terör ile Abbâsî devlet bekasını tehdit ediyordu. Ayrıca Arslan Besasiri Fatimî Halifesi el- Mustansır'a yolladığı mektupla, Bağdat'ı işgali ve burada gerçekleştirdiği eylemler hakkında onlara bilgi de veriyordu²⁷ Abbâsî Halifesi Kaim bi-Emrillah'a göre tek çıkış yol Selçuklulardan yardım almak gibi görünüyordu. Çünkü Tuğrul Bey, İslam'ın iç ve dış düşmanlarına karşı cihat ediyor ve Halifeye karşı daima tazimde bulunuyordu. Arslan Besasiri ve Büveyhî baskısı dayanılmaz bir hal alınca halife Kaim bi-Emrillah bir mektup yazarak Hibetullah b. Muhammed b. el- Memuni riyasetinde Rey'e Tuğrul Bey'e gönderdi. Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet ederek kendisini kurtarmasını istedi.²⁸ Halife 1045 yılından itibaren bir kaç defa Tuğrul Bey'i Bağdat'a kendisine yardım etmesi için davet etmişti. Ancak Tuğrul Bey Azerbaycan ve Anadolu seferleri dolayısıyla bu teklifi ertelemişti. 1055 yılına gelindiğinde ise Tuğrul Bey Halifenin ısrarları üzerine bir elçi yollayarak Bağdat'a geleceğini halifeye bildirmişti.²⁹ Tuğrul Bey elçilik heyetiyle yolladığı mektubunda: "*Peygamber (Muhammed'e) hizmetle şeref kazanmak için gelmek istiyorum ve Mekke'ye gidip orada dua ve ibadette bulunmak emelindeyim. Hacıların geçtikleri bütün yolların emin olmasını diliyorum. Yollarda eşkıyalık eden maaddileri(göçebelere) ortadan kaldıracam. Sonra Suriyeli asilerle ve yanlış yol tutan Mısırlularla Allah'ın izniyle harb edeceğim*" demektedir.³⁰ Tuğrul Bey mektubunda açıkça İslam dinine hizmet adına Bağdat'a geleceğini belirtmekle beraber Suriye ve Mısır'da Fatimîlere karşı savaşacağını da ifade etmektedir. Halife Tuğrul Bey'in gelişinden memnuniyetini belirtmek adına, O daha Bağdat'a girmeden Bağdat camilerinde adına hutbe okuttu (15 Aralık 1055). Şî Büveyhoğulları bu durumdan oldukça rahatsız oldular ki, Bağdat halkını dahi Tuğrul Bey'in askerlerine karşı kışkırttılar.³¹ Büveyhoğullarının yanında halktan kimselerin de olduğu bir grup Tuğrul Bey'in ordusuna silah çekince büyük kargaşa çıktı. Büveyhoğullarından pek çok kişi

²⁴ Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim...", s. 20- 21-29-30-31.

²⁵ Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *Tarih*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), C. I, TTK, Ankara, 1999, s. 302-303.

²⁶ Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, (Çev. Heyet), C. 2, İz Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45.

²⁷ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 645-646; Sibt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman...*, s.63.

²⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 131-132; *Anonim Selçukname*, s. 20.

²⁹ Ağırnaslı, *Büyük Selçuklu Devleti'nin...*, s. 23; Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 132.

³⁰ Ebu'l Farac, *Tarih*, C. I, s. 306.

³¹ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 179-180.

öldürüldü. Bu olayın ardından Tuğrul Bey "*halifeye hürmetim olmasa idi, bütün Bağdat'ı kılıçtan geçirirdim*" dedi.³² Daha sonra Bağdat'ta sükuneti temin eden Tuğrul Bey, darü'l imare olarak adlandırılan hükümet sarayına yerleşti ve şehrin güvenliğini kendi uhdesine alarak emir Aytekin'i Bağdat şahneliğine tayin etti. Son verdiği Büveyhoğullarının topraklarını emirlerinden Hazaresb'e iktâ olarak ısmarladı. Halife Kaim bi-Emrillah'a yıllık elli bin altın ile beş yüz kür buğday tahsis etti. Böylece Halifeye dini yetkisinin kutsiyeti dışında bir güç alanı bırakmadı. Devlet işlerini tam anlamıyla üstüne aldıktan sonra Dicle kenarında kendi adını taşıyan (Medine-i Tuğrulbeg) bir şehir kurdu. Tuğrul Bey'in Bağdat'ta sergilediği bu baskın tutum Fatimîleri endişelendirdi. Akabinde Mısır hilafet merkezi, Tuğrul Bey'in gelişyle birlikte Bağdat'tan Rahbe'ye kaçan Arslan Besasiri'yi ikmal ederek Selçuklulara karşı güçlendirmeye çalıştı. Nitekim bunda başarı da sağladılar ve Besasiri 1057 yılında Sincar civarında bir Selçuklu birliğini yenilgiye uğrattı.³³ Sincar yenilgisinden sonraki kritik durum³⁴ bizzat Tuğrul Bey'in harekete geçmesini sağlamıştır. Tuğrul Bey'in 1057 yılında Musul, Diyarbakır, Sincar, Tekrit, Hille civarını kapsayan seferinin ana hedefi Fatimî- Besasiri ittifakını dağıtıp adı geçen bölgeleri tekrar Abbâsî- Selçuklu hakimiyetine kazandırmaktı. Sonuç itibarıyla bu sefer başarıya ulaştı ve Bağdat'tan Besasiri'nin Suriyede'ki üssü Rahbe'ye kadar olan topraklar Şif hakimiyetinden kurtarıldı. Tuğrul Bey Musul ve civarını kardeşi İbrahim Yınal'a teslim ederek Bağdat'a döndü. 23 Ocak 1058 Cumartesi günü hilafet sarayında umumi bir törenle karşılandı. Halife yerden yaklaşık olarak yedi arşın yüksekliğindeki tahtında Tuğrul Bey'i karşıladı. Kıymetli hilatların hediye edildiği törende Tuğrul Bey'e, halife tarafından "Şarkın ve Garbın Sultanı" (Melikü'l Maşrik ve'l Mağrib) unvanıyla bir menşur takdim edildi. Halife Tuğrul Bey'e bu unvanı vererek Selçukluların Fatimîlere karşı yürüttükleri politikayı onaylıyordu. Genel itibarıyla bakıldığında Tuğrul Bey o ana kadar zaten Doğu'nun sultanı olarak bölgedeki siyasi ve askeri üstünlüğünü kanıtlamıştı. Şimdi ise Melikü'l Mağrib ünvanı özelinde, önceden Abbâsîlerin elinde olup sonra Fatimîlere geçen toprakların fethi Tuğrul Bey'e ısmarlanmış gözüküyordu. Bu sayede Tuğrul Bey'in ve daha sonraki süreçte Selçukluların Fatimîlere karşı yürüttüğü politika meşruiyet kazanmış oluyordu.³⁵

Tuğrul Bey'in bundan sonraki açık hedeflerinden birinin Şif Fatimîler olduğu bu süreçten itibaren kesinlik kazanmış gözükmektedir. Zira Fatimîler de bu düşmanlığın oldukça farkında olduklarından Selçuklu içişlerine karışarak İbrahim Yınal'ı Tuğrul Bey'e karşı destekleyip Tuğrul Bey'i tahtından etmeyi düşülmüşlerdir. İbrahim Yınal isyanının tümüyle Fatimî kışkırtıcılığı ile çıktığını söylemek anlamsız olsa da, Fatimîler'in Tuğrul Bey ve kardeşi İbrahim Yınal arasındaki çekişmeyi kendi lehlerine çevirmeye çalıştıkları bir gerçektir. Fatimîler, İbrahim Yınal isyanını kullanarak Tuğrul Bey'in Bağdat'tan ayrılmasını ve Abbâsî merkezinin Arslan Besasiri vasıtasıyla ele geçirilmesini tasarlamışlardır. Tuğrul Bey İbrahim Yınal ile olan mücadelesinde büyük zorluk çekse de tahtını korumayı başarmıştır. İbrahim Yınal isyancı olarak yakalandıktan sonra Temmuz 1059'da yayının kirişiyile boğularak öldürülmüştür.³⁶ Tuğrul Bey, İbrahim Yınal isyanıyla uğraşırken hilafet merkezi Bağdat yeniden Besasiri'nin eline geçmiş ve hutbe Mısır Fatimî Halifesi adına okunmuştu. Tuğrul Bey kardeşinin isyanını bastırdıktan sonra Irak'a yönelince Arslan Besasiri korkarak Bağdat'ı

³² Ebu'l Farac, *Tarih*, C. I, s. 307.

³³ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 178-182-190-191; Ebu'l Farac, *Tarih*, C. I, s. 307-308; Abdurrahman İbn Cevzî, *El- Muntazam Fi Tarihi'l Ümem'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2014, s. 17-18; İbnü'l Adim, *Zübdetü'l Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2014, s. 8-9; İbnü'l Adim, *Buğyetü't Taleb Fî Tarihi Haleb -Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 1989, s.4; *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 111.

³⁴ İbn Esir bu olay hakkında şöyle söyler: "*Tuğrul Bey o gece rüyasında Kabe yanında Rasulullah'ı gördü. Tuğrul Bey Rasulullah'a selam verdi, ancak O kendisinden yüz çevirdi ve dönüp bakmadı, sonra da: Allahu Teala seni yeryüzüne ve kullarına hakim kıldığı halde sen onları gözetip korumuyor, gerekli kontrolü yapmıyorsun. Halka zulüm ve haksızlık yapılırken vazifeni ihmal ederek başka şeylerle avunuyorsun dedi.*" Bunun üzerine Tuğrul Bey gerekli hazırlıkları yaparak Besasiri ve Fatimî ittifakına karşılık sefere çıkmaya karar vermiştir. Bu rüyanın gerçekliği kanıtlanabilir olmasa da Selçukluların Sünnî İslam'ı savunma algısının sonucu olduğu bir gerçektir, çünkü Sincar yenilgisi Bağdat'ın batısında tekrar Şif hakimiyetinin yayılması anlamını taşıyordu. İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 191.

³⁵ Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim...", s. 25-27; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 190-197; Sıbt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman...*, s. 40- 43.

³⁶ Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim...", s. 38-41.

terk etmişti (14 Aralık 1059). Daha sonra Abbâsî Halifesini yeniden sarayına yerleştiren Tuğrul Bey böylece ikinci kez Halifeyi kurtarmış oluyordu. Daha sonra Arslan Besasiri meselesine eğilen Tuğrul Bey yapılan savaşta onu yendi ve Besasiri öldürülerek malı yağma edildi.³⁷

İbrahim Yımal isyanı Selçuklu devletinin iç meselesinin ötesinde Selçuklu-Fatimî mücadelesinin ne denli çetin olduğunu gösterir mahiyettedir. Bu sebeptendir ki Tuğrul Bey İbrahim Yımal'ı etkisiz hale getirdikten sonra Fatimî güdümünde olan Arslan Besasiri meselesini de kesin çözüme kavuşturmuştur. Tuğrul Bey Bağdat'ı Şîî tahakkümünden ikinci kez kurtardıktan sonra (1060), ilerleyen yaşına rağmen halifenin kızıyla evlenme isteğini ana gündeminde tutarak belki de Sünnî devlet liderliğini daha da perçinlemek istemiştir. Bu sırada girilen diplomatik ilişkiler ve uzun süren çeyiz hazırlıkları Tuğrul Bey'i yeterince meşgul etmiştir. Nihayet 1062 yılında Halifenin kızıyla evlenen Tuğrul Bey, altı ay sonra vefat etmiş ve böylece bir devir sona ermiştir.³⁸ Tuğrul Bey devrinin genel karakteristiğine baktığımızda, yeni kurulmuş bir İslam devleti olarak Selçuklular, Abbâsî halifesinin onayını alarak fethetme ve idare etme vazifesini Sünnî İslam dünyası adına misyon edinmişlerdir. Bu sebeptendir ki, Abbâsî Halifesine rakip olan Fatimî Halifesini de karşılığında almışlardır. Bu durum aynı zamanda Fatimîlerin Merkezi Mısır'ı alma politikasını Selçuklu gündemine taşımıştır. Tuğrul Bey'in bunu gerçekleştirmeye ömrü vefa etmediyse de, bundan sonra Mısır'a yönelik fetih hareketleri diğer Selçuklu Sultanları tarafından benimsenen kalıcı bir devlet politikası hüviyetini kazanacaktır.

Tuğrul Bey'in ölümünün ardından tahta geçen yeğeni Alparslan döneminde (1063-1073) Selçukluların Suriye-Filistin ve Mısır'a yönelik politikalarında bir değişimin ve gerilemenin olmadığını görmekteyiz. Mısır'daki Fatimî devletine son verip İslam dünyasında siyasi ve manevi bütünlüğü kurma gayesi Tuğrul Bey döneminde olduğu gibi Alparslan döneminde de dış politik hedefler arasında önemli bir yer tutmaktadır.³⁹ *Tabakat-ı Nasırı*'de geçen bir pasaj Alparslan devri fetih politikasını anlamamız açısından önemlidir. Burada Alparslan tahta oturduktan sonra "*Türkistan, Anadolu, Hicaz ve Mısır memleketlerinin zaptıyla meşgul oldu. Temiz itikadının samimiyetiyle Abbasi halifeliğine hizmete başladı.*" denilmektedir.⁴⁰ Sultan Alparslan'ın ülke içinde sükûneti temin edip, Kavurd Bey isyanını bastırdıktan sonra yoğunlaştığı Suriye seferi bir anlamda Mısır Fatimî devletinin içinde bulunduğu sıkıntılardan kaynaklanmaktadır.⁴¹ Şöyle ki, kaynaklar 1069 yılında Mısır'da müthiş bir kıtlığın olduğunu yazar. Bu kıtlıkta insanların yiyecek bir şey bulamadıklarından atları dahi yediğini hatta Halifeye ait sadece üç atın kaldığını söylerler. Mısır diyarından Bağdat taraflarına göçlerin olduğu da yazılanlar arasındadır.⁴² Sosyal açıdan bu zorlukları yaşayan Mısır Fatimîleri siyasi açıdan da buhranlı bir dönemdediler. Fatimî devleti içerisinde önemli komutanlardan olan Bedr'ül Cemali vezir Nasır'üd-devle Hamdan ile anlaşmazlık içine düşmüştü. Vezir Nasır'üd-devle gittikçe zayıflayan Fatimî devletinin bekasından endişe duyduğundan Halep kadılığına atadığı Ebu Cafer Muhammed'i sultan Alparslan'a gönderdi. Alparslan'a ilettiği mesaj Sultanın Mısır'a geldiği takdirde devleti kendisine teslim edeceği ve Şîî hutbeyi kaldıracağı yönündeydi. Bu davet teklifinin üzerine Alparslan 1070 yılının Temmuz'unda Suriye seferine çıktı.⁴³ Malazgirt ve Erciş kalelerini fethettikten sonra Diyarbakır üzerinden Urfa'ya geldi. Müstahkem bir kale olan Urfa'yı kuşatsa da alamayan Alparslan elli bin dinar karşılığında muhasarayı kaldırarak Halep'e geldi. Sultan Alparslan daha önce Halep emiri Mahmut'a hilat ve hediyeler yollayarak kendisine itaat etmesini ve hutbede Abbâsî halifesi ile büyük sultan olarak kendi adının okunmasını emretmişti. Bunun üzerine Mahmut hutbeyi Şîî Fatimîlerden Abbâsîlere çevirmiş ve böylece Sultana itaatini arz etmişti. Fakat Alparslan bu hutbenin yeterli olmadığını ve okunan ezanda Şîîliğin alameti olan "Hayya ala hayri'l amel" ifadesinin yer aldığını söyleyip, bunun tam bir itaat olmadığını belirtmişti. Akabinde emir Mahmut'un huzura

³⁷ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 201-207; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 57-59; *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 114.

³⁸ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 653.

³⁹ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 655.

⁴⁰ Minhâc-ı Sirâc el- Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırı*, s. 77.

⁴¹ *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 117-121.

⁴² İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 254; Ebu'l Farac, *Tarih*, C. I., s. 319.

⁴³ İbnü'l Adim, *Bugyetü't Taleb...*, s.13-14; Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.169; *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 121; Azimî, *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, (Yay. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2006 s. 22-23.

çıkıp yer öpmesini de istemişti. Mahmut durumun aleyhine geliştiğini görünce annesini de yanına alarak Alparslan'ın huzuruna çıkıp şefaet dilemiştir. Sultan da, Mahmut'a ve annesine acıyarak Halep'i Mahmut'a vermiştir. Bundan sonra Alparslan Mısır'a yürüyerek Fatimî devletine son vermeyi arzuluyordu fakat Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in büyük bir ordu ile Erzurum'a doğru geldiğini haber aldığından Suriye seferini yarıda bırakıp Mısır'a ulaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁴ Alparslan'ın 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu'da kazandığı başarı Anadolu'nun bir Türk yurdu olarak belirmesine büyük katkı sağlasa da, bu zafer Mısır'ın fethinin gerçekleşmesine mani olmuştur. Buna rağmen manevi anlamda Fatimîler'e bağlı Halep Mirdas oğulları emirliğinde okunan hutbenin Abbâsîler ve Selçuklular adına çevrilmesi Alparslan'ın Suriye seferindeki önemli başarısı olarak ele alınmalıdır. Netice itibarıyla bu durum Fatimî gerileyişinin bir basamağıdır. İlerleyen süreçte Alparslan'ın Malazgirt'ten sonra çıktığı Türkistan seferi ve orada gerçekleşen talihsiz ölümüyle Selçukluların Fatimîleri ortadan kaldırma ve Mısır'ı ele geçirme projesi Melikşah dönemine sarkacaktır.⁴⁵

Alparslan'ın güçlü temeller üzerine bina ettiği Selçuklu Devleti Melikşah devrinde (1072-1092) Doğu Hilafetinin hakim gücü konumuna yükselecekti. Bu durum İslam tarihinde yeni bir devir demektir. İlk defa bir Türk ailesi-ki bunlar Selçuklular-Güney batı Asya'nın tamamını hakimiyeti altına almış ve Hilafet merkezi üzerinde siyasi üstünlüğünü perçinlemiştir.⁴⁶ Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin en ihtişamlı dönemidir. Buna rağmen Mısır, Suriye ve Filistin politikası en çok bu dönemde büyük Sultan Melikşah tarafından ilgiden mahrum bırakılmıştır. Melikşah, Tuğrul Bey ve Alparslan'ın aksine Fatimî ve Mısır politikasıyla bizzat ilgilenmeyip bu meseleyi Kızıl, Şöklü ve Atsız gibi önde gelen Türkmen Beylerine bırakmıştır.⁴⁷

Mısır Fatimî idaresinde olan Filistin'de Selçuklulara tabi bir Türkmen beyliği kuran Kurlu Bey'in ölümü üzerine (1071) onun yerine geçen Atsız Bey Melikşah döneminin Suriye- Filistin ve Mısır fetih siyasetini yürüten baş aktördür. 1073 yılında Kudüs'ü kan dökmeden alarak Selçuklu hutbesini Kudüs'te okutan şahsiyet Atsız Bey'dir. Bir yıl sonra idaresi altında bulunan Şöklü Bey de Akka şehrini ele geçirecek buradaki Fatimî idaresini sonlandırmıştır. Daha sonra emir Şöklü ile hakimiyet mücadelesine girerek onu ortadan kaldıran Atsız Bey kısa sürede Remle, Taberiye, Trablus, Sur, Akka, Humus, Rafeniye gibi önemli kale ve şehirleri fethederek hâkimiyet alanını genişletmiştir. Akabinde Fatimîler'in önemli merkez şehirlerinden olan Dımaşk'ı ele geçirecek merkezini Kudüs'ten Dımaşk'a taşımış ve buradaki Şiî hutbeyi kaldırarak Abbâsîler ve Sultan Melikşah adına hutbe okutmuştur (23 Haziran 1076). Bundan sonra Atsız Bey yönünü Selçuklu fetih planına uygun olarak Mısır'ı fethetmeye dönmüştür.⁴⁸

Şam'ı merkez yaparak gerekli hazırlığını tamamlayan Atsız Bey Mısır üzerine sefere çıkmaya karar verdi. 1076 yılında Şam'dan Mısır'a yürüyerek Kahire önlerine ulaştı ve üzerine gönderilen Fatimî öncü birliklerini mağlup etti. Ancak ilerleyen süreçte kendi safındaki yedi yüze yakın Türkmen süvarisinin saf değiştirmesiyle Fatimî güçlerine yenilen Atsız Bey, Gazze ve Remle'den geçerek Şam'a güçlük içerisinde çekilebildi. Bu yenilgide önemli sebeplerden birisi de, Atsız Bey'in ordusunun Mısır önlerinde başıbozuk davranarak halka çirkin fiillerde bulunmaları sonucunda halkın Fatimî yanlısı davranmalarıdır. Atsız Bey'in yenilgisinden sonra ona bağlı birçok şehir yeniden Fatimî yanlısı tutum sergilemeye başladı ve isyanlar baş gösterdi. Bu sırada Dımaşk'ta da ağır bir kıtlık baş göstermişti. Atsız Bey'in Kahire önlerinde yenilgisi ve öldüğüne dair haberlerin sultan Melikşah'a ulaşması üzerine

⁴⁴ İbnü'l Adim, *Bugyetü't Taleb...*, s. 14-17; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 255-256; *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 121-122.

⁴⁵ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 657-659.

⁴⁶ Bertold Spuler, "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (Çev. Hamdi Aktaş), C. 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 158.

⁴⁷ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 659-660.

⁴⁸ Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, C. 4, 1991, s. 92; Claude Cahen, "Atsız b. Uvak" *El*, C.1, Leiden, 1986, s. 750; Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Güz/2007, s. 11-14; İlyas Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatimî Mücadelesi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2013, s. 96-97.

ise Melikşah, Suriye ve Filistin'e kardeşi Tutuş Bey'i tayin etti.⁴⁹ Melikşah'ın Tutuş Bey'e Suriye'yi ve fethedeceği yerleri ikta etmesiyle Tutuş Bey yanındaki kalabalık Türkmen kitleleriyle Halep'e geldi. Ayrıca Sultan, Tutuş Bey'den Mısır'ı fethetmesini ve Selçuklu hâkimiyetine geçirmesini istedi (1077). Bu sırada Dımaşk hakimi Atsız Bey Mısır ordusunun Dımaşk'ı muhasara etmesinden ötürü Tutuş Bey'den yardım talep etti. Mısır ordusu Nasır'ud-devle ismindeki bir komutanın emriyle Dımaşk'ı kuşattıysa da, Tutuş'un yaklaştığını duyunca ordu geri çekildi. Atsız Bey, Tutuş'u şehrin surları önünde karşılayarak yumuşak başlı davranmaya çalıştıysa da, Tutuş derhal Atsız Bey'i tevkif ederek öldürdü (1079) ve Dımaşk'ın hâkimiyetini ele geçirdi.⁵⁰

Sultan Melikşah Mısır ve Mağrip ülkelerinin fethini daima gündeminde tutsa da bu meseleye bizzat eğilmeyip, bölgeyi emrindeki melik ve komutanlara ısmarlamıştır. Şayet Melikşah Mısır'ın fethiyle bizzat ilgilenmiş olsaydı Mısır'daki mevcut aksaklıklarda Sultana kolaylık sunardı. Ayrıca Fatımîlerin ortadan kaldırılması ileride Selçukluların başına büyük sıkıntılar açacak Haşhaşi/Batınî hareketinin de önünün alınmasına fayda sağlayabilirdi. Melikşah'ın 1092 yılında ölümünün ardından Büyük Selçuklu Devleti tahtına sırasıyla I. Mahmud (1092-1094), Berkyaruk (1094-1105), Müizzeddin Melikşah (1105-1105) ve Mehmed Tapar (1105-1118) geçti. Selçuklu Devleti bu süreçte gerileme ve çöküş dönemlerini yaşadığından Mısır'ın fethi ve Fatımîleri ortadan kaldırma projesi askıda kaldı.⁵¹

Büyük Selçuklu Devleti verdiği uzun uğraşlar sonucunda Mısır'ı fethedip Fatımî hilafetini ortadan kaldıramamış olsa da, Sünnî-İslam adına kalıcı bir siyasal doktrin oluşturarak tarihe karışacaktır. Selçuklu sultanları Sünnî-İslam devlet siyasetinin bilfiil taşıyıcıları olmalarının yanında, Nizamülmülk eliyle kurulan medreselere verdikleri destekle de bu algının devlet ve toplum nezdinde programlayıcısıdır. Berkey'in ifadesiyle: "*Her ne kadar medrese bir önceki araştırmacı kuşağın düşündüğü gibi Sünnî idarelerin Şia'ya karşı mücadelesinde her zaman ve açıkça bir araç olarak kullanılmadıysa da, daha genel manada o, Haçlılar'ın uyanışa geçtiği Ortaçağ'da bile isteye gelenekçi ve-Haçlılara karşı savaşçı- bir Sünnî Müslüman kimliğinin öne çıkmasıyla irtibatlıydı.*" Medrese yapılanması saf ilmi gayeler gütmeyen ötesinde duruyor gözükse de, Şiî propagandaya karşı bir duruş(küllî olmasa da) ve ilerleyen süreçte Sünnî kimliğin belirginleşmesine bir vasıta. Nizamülmülk'ün bu medrese sistemi daha sonra Nureddin Mahmud Zengî ve Sultan Selahaddin tarafından da uygulanacak bir model teşkil edecektir.⁵²

Selçukluların kuruluş yıllarından itibaren Şiî Fatımîlere karşı Abbâsî hilafetine verdikleri destek onları, İslam dünyasında meşru kılmanın ötesinde Sünnî devlet algısının- gerek devlet gerekse toplumsal tabanda- mimarı yapmıştır. Bundan sonra Selçuklu kanalından gelen Zengîler ve dolaylı olarak Eyyübîler, Mısır Fatımîlerine karşı bir savaşım içerisinde olacaklardır. Ayrıca 12. Yüzyılın başlarından itibaren İslam dünyası adına büyük tehdit oluşturan Haçlılara ve Şiîliğin aşırılığından beslenerek terör estiren Haşhaşîlere karşı verilen mücadelede de Selçukluların tasarladığı Sünnî-İslam algısının varlığını yadsıyamayız.

3. Zengî Hanedanlığı ve İslam Dünyasındaki Önemi

12. Yüzyıl İslam dünyasında adından sıklıkla bahsedilen bir hanedan olan Zengîler, Selçuklu geleneğinden beslenerek yapılanmış ve Selçuklu Sünnî-İslam politikasını devlet olma yolunda siyasal bir hedef olarak benimsemiştir. Zengîlerin atası olarak kaynaklarda zikredilen şahıs Kasımuddevle Aksungur'dur. Sultan Melikşah'ın Halep'i ele geçirip (1087) Aksungur'u Halep valiliğine atması

⁴⁹ İbn Esir, *El-Kamil...*, C. 8, s. 285-286; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 134; Sıbt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman...*, 211-213; Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında...", s. 98-100.

⁵⁰ İbn Esir, *El-Kamil...*, C. 8, s. 291-292; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, s. 135-136; Sıbt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman...*, s. 229-230; İbnü'l Adim, *Zübdetü'l Haleb...*, s. 42-43; Şadrüddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Neşr. M. İkbâl-Çev: N. Lugal), TTK, Ankara, 1999, s.49-50; Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 26; Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı...", s. 26-28; Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında...", s. 99-100.

⁵¹ Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin...", s. 660-661; Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı...", s. 35.

⁵² Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, (Çev. İsmail Eriş), Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 18-19.

Zengî ailesinin yükselişi adına atılan ilk adımdır.⁵³ Sultan Melikşah 1092 yılında öldüğü zaman Suriye Selçuklu hâkimi olan Tutuş bölgedeki Selçuklu valilerini kendisine itaat etmeye davet etti. İlk etapta Halep valisi Aksungur, Antakya valisi emir Yağsıyan ve Urfa valisi emir Bozan Tutuş safına dâhil oldular. Fakat, Melikşah'ın oğlu Berkyaruk Sultan olarak ortaya çıkınca Kasımuddle Aksungur ve emir Bozan Berkyaruk'u destekleyerek Tutuş'un elini zayıflattılar. Bu mücadele kısa sürede savaşa dönüştü ve gerçekleşen çatışmada Tutuş tarafı galibiyet alırken Kasımuddle Aksungur yenilen safta kaldı. Bunun üzerine Tutuş Bey, tutsak düşen Halep valisi Aksungur'u öldürdü.(1094).⁵⁴ Babası öldüğünde yedi veya on yaşlarında bir çocuk olan İmadeddin Zengî; Kür Boğa, Musa et- Türkmani, Çökürmüş, Çavlı, Mevdud ve Aksungur Porsuki gibi Musul'a tayin edilen emirler tarafından eğitilip büyütülecektir. İmadeddin Zengî'nin önde gelen Selçuklu emirlerinin vasiliğinde yetişmesi onun yetişkinlik çağında iyi bir komutan olarak karşımıza çıkmasına vesile olacaktır.⁵⁵ İmadeddin Zengî'nin bir yetim olarak kaldığı 11. Yüzyılın sonlarını ve içerisinde bulunduğu dünyanın sınırlarını resmettiğimizde, Sünnî dünyanın karşısına Haçlılar, Haşhaşiler/Batınîler ve Şîî Fatımîler'in çıktığını görmekteyiz.

11. Yüzyılın sonları Doğu İslam dünyasına, alışlagelen iç çekişmelerin ötesinde uzun soluklu bir savaşımın başlangıç haberlerini de taşımaktaydı ki: bunun günümüzdeki ismi Haçlı seferleridir. Haçlı seferlerinin doğuşuna baktığımızda, Ortaçağ Avrupa toplumunu zorlayan siyasi, sosyal ve ekonomik etkenlerin dinin itici gücü vasıtasıyla birleştirilerek Haçlı ruhunu ortaya çıkardığını görmekteyiz.⁵⁶ Haçlı seferlerinin vazgeçilmez yazarı İbn Kalanisi 1096- 1097 yılı olaylarını anlatırken: "bu sene sayılamayacak kadar çok Frenk askerinin Kostantiniyye yönünden ortaya çıktıkları haberleri art arda gelmeye başladı" der.⁵⁷ Yine 11. yüzyılın sonlarında Sicilya'nın Müslümanların elinden alınarak Norman hâkimiyetine girdiğini de görmekteyiz.⁵⁸ Bu durum Avrupa'nın askeri anlamda yayılmasının eşzamanlılığına işaret etmektedir. Bu yayılmanın mekansal uygunluğunu ise Selçuklu hakimiyetindeki Suriye topraklarında görmekteyiz. 1095 yılı Haçlı seferlerinin ayak seslerini taşıyor olmasının yanında bu yıllar ve devamındaki süreç Suriye'de Selçuklu mahalli çatışmalarının da keskinleştiği dönemdir. 1095 yılında Tutuş'un öldürülmesiyle Suriye, Halep ve Şam emirliği olarak Tutuş'un oğulları Rıdvan ve Dukak'ın hâkimiyetine geçmiştir. Bu bölünmüşlük durumundan faydalanan Haçlılar ise Suriye sahilleri boyunca ilerleyerek yerleşmeye başlamışlardır. Birinci Haçlı seferi esnasında Doğu İslam dünyasının içinde bulunduğu karışık durum Haçlıların Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs merkez olarak yerleşkeler elde etmelerini kolaylaştırmıştır. Haçlı tehdidinin bölgede görülmesi esnasında Mısır Fatımîleri ile Sünnî cephenin Haçlılar karşısında birleşmemesi Haçlı yayılmasının durdurulabilme ihtimalini de ortadan kaldırmıştır.⁵⁹

İslam dünyasının Haçlılar karşısında aciz kaldığı 12. Yüzyıl, Şîî Fatımîlerin de son yüzyılıdır. 1094 yılında Fatımî Halifesi el- Mustansır Billah'ın ölümünün ardından oğulları el- Mustali ve Mansur Nizar arasında çıkan Halifelik tartışmaları sonrası İsmailî davası büyük bir iç bölünmeye sürüklenmiştir. Halife Mustansır Billah 60 yılı aşkın Halifelik tarihi boyunca Abbâsî halifeliği ve Sünnî dünyaya karşı dirayetle mücadele etmiş ve Arslan Besasiri'ye verdiği destekle Bağdat'ta kendi

⁵³ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 320-321; Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 30; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en- Nuriyye ve's Salahiyye*, (Tahkik: İbrahim Zeybek), C. 1, Müessesesi-i Risale, Beyrut, 1997, s. 32; Ahmed Muhtar el-İbadi, *Fi Tarihi Eyyubiyyin ve el- Memalik*, Dar'ul-Nehzatü'l Arabiyye, Beyrut, 2014, s. 39; Ebu'l Farac, *Tarih*, C. I, s. 334.

⁵⁴ H.İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara, 2013, s. 41-42; İbnü'l Adim, *Zübdetü'l Haleb Min Tarih-i Haleb*, Daru'l- Kitab'ul-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 230; İbn Esir, *et- Tarihu'l-Bahir fi'd-devleti'l Atabekiyye bi'l- Mavsıl*, (Tahkik: Abdülkadir A. Tuleymat), Kahire, 1963, s. 15; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 380-381; Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 34.

⁵⁵ *Doğuştan Günümüze...*, C. 7, s. 533-534; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1978, s. 21. Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler...*, s. 42-43.

⁵⁶ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2007, s. 2.

⁵⁷ İbn Kalanisi, *Şam Tarihi Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1.

⁵⁸ Seyhun Şahin, *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 86-87; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç&Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 70.

⁵⁹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 74; Bernard Lewis, *Haşişiler*, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 84-85.

adına Şîh hutbeyi kısa süreliğine de olsa okutmayı başarmıştır. Bu dönemde Fatimî- Haşhaşî ilişkileri de iyi durumdaydı. Haşhaşîlerin lideri Hasan Sabbah Mustansır'la görüşmek için Mısır'a gitmiş ve İsmailî davayı Acem diyarında yayacağını halifeye bildirmiştir. Hasan Sabbah'ın bu görüşme esnasında Halife'ye kendisinden sonra kimin imam olacağına yönelik sorusuna halife Mustansır, Nizar cevabını verince Haşhaşîler de bundan sonra kendilerine Nizar'ı imam kabul edeceklerdir.⁶⁰ Devam eden süreçte Mustali'nin Halifelîği Fatimîleri içinde buldukları kötü durumdan kurtaramayacaktır. Mustali ölünce (1101) vezir Efdal, Mustali'nin oğlu Ebu Ali Mansur'u "Amir bi-Ahkamillah" ünvanıyla Halife yapacaktır. Bundan sonraki yirmi yıl boyunca devletin tek hâkimi olan vezir Efdal Suriye bölgesine yönelik Haçlı saldırılarına aldırış etmemenin yanında, Selçuklulara karşı Haçlılarla da işbirliği içerisine girecektir. Bunun neticesinde Haçlılar başta Kudüs olmak üzere Sur, Sayda, Akka gibi önemli şehirlere yerleşme imkânı bulacaklardır. Bu dönemde Fatimî devlet kademelerinde Hristiyanların sayısının artış gösterdiği de gözlemlenmektedir. 1130'lu yıllardan itibaren divanlarda Hristiyan memurların çokluğu devlet içerisinde büyük huzursuzluğa sebebiyet verdiğinden Müslüman kesim nüfuzlu bir emir olan Rıdvan b. Velahşa'dan yardım isteyecektir. Bunun üzerine Rıdvan ülke içindeki Hristiyanlara karşı cihat ilan ederek nüfusunun çoğunluğu Sünnî olan İskenderiye'de Sünnî faaliyetlere öncülük edecektir. Bu huzursuz atmosferde hilafet makamının toplumsal alanda iktidarını ortaya koyamamasının yanında, 12. Yüzyılın ortalarından itibaren Mısır Fatimî halifeleri vezaret iktidarının gölgesinden kurtulamayacaklardır.⁶¹ Mısır'ın içinde bulunduğu bu çalkantılı durum Zengîlerin ve Haçlıların Mısır'a olan ilgilerini doğal olarak tetikleyecektir.

12. Yüzyılda Sünnî İslam dünyası adına önemli bir iç tehdit de Haşhaşîler tarafından oluşturulmaktaydı. Haşhaşîler'in kurucusu olarak bilinen Hasan Sabbah 11. Yüzyılın ortalarına doğru on iki imamcı Şîhîğin önemli kalelerinden biri olan İran'ın Kum kentinde dünyaya gelmiştir. Bir daî vasıtasıyla İsmailî Fatimîlere dahil olmuş ve Mısır'da eğitim görerek onların doktrinlerini öğrenmiştir. Daha sonra Halep ve Bağdat yolunu takip ederek İsfahan'a ulaşan Hasan 9 yıl boyunca bütün İran'ı baştan başa dolaşacaktır. Deylem bölgesinin Dağlık alanlarını davası için uygun yer olarak gören Hasan, 1090 yılında Alamut kalesini ele geçirerek burayı Haşhaşîler'in merkezi yapacaktır. Haşhaşîler kendilerini asıl imamın düşmanlarına karşı kahramanca mücadele veren kimseler olarak görmekteydiler. Doğal olarak Sünnî Abbâsî halifesinin yanında yer alan Selçuklular da Haşhaşîlerin ana hedefindeydiler. Selçuklu Sultanı Melikşah da onların bu tehdidi kavramış olacak ki, 1092 yılında biri Alamut'a diğeri Kuhistan'a olmak üzere Haşhaşîler üzerine iki sefer düzenleyecektir. Bu seferlerden sonra vezir Nizamülmülk'ün İsmailî daîler tarafından öldürülmesi (Ekim 1092) Haşhaşîler'in Selçuklu gücüne karşı sağlam duruşları ve önemli bir başarıları olarak değerlendirilmelidir. Bundan sonraki süreçte de Haşhaşîler Selçukluların üzerine eğildiği önemli bir güvenlik sorunu olacaklardır.⁶² Genel olarak baktığımızda Zengî hanedanlığının ortaya çıktığı ve iktidar sahibi olduğu dönem: Haçlılar'ın İslam dünyasına nüfuz etmeye başladığı, Fatimîlerin Mısır'da hilafetlerini sürdürmek adına Haçlılarla dahi işbirliği yaptığı ve Haşhaşîler'in önemli devlet adamlarını katlederek Selçuklu devleti başta olmak üzere Sünnî İslam dünyasını zayıflatmaya çalıştığı bir evredir. Zengîler böyle bir ortamda Selçukluların Sünnî-İslam devlet siyasetini benimseyerek İslam dünyasında haklı bir şöhret bırakmış ve bu Selçuklu Devlet geleneğini kendi içerisinden çıkan Eyyübî ailesine devretmeyi başarmıştır. Bu sayede Eyyübî ailesi Mısır'ı fethederek Şîhî Fatimîleri ortadan kaldırmış ve Selçuklu hanedanlığının sistematize ettiği İslam savunuculuğunu devlet olma bilinciyle Haçlılar karşısında kullanmışlardır. Şimdi Zengîlerin Suriye'de hâkimiyeti ele geçişlerine ve Mısır üzerine yoğunlaşmalarına geçebiliriz.

İmadeddin Zengî babasının ölümünden sonra onun arkadaşları tarafından ihtimamla yetiştirildi. Zengî'nin tarih sahnesinde yükselişi Musul hakimi Aksungur Porsuki'nin Bağdat'ta Haşhaşîler tarafından katledilmesinden sonradır (1126). Ondan sonra Aksungur Porsuki'nin oğlu

⁶⁰ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 8, s. 383-384; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 5, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988, s. 185; Lewis, *Haşhaşîler*, s. 28.

⁶¹ Eymen Fuad Seyyid, "Fatimiler", *DİA*, C. 12, 1995, s. 231-232.

⁶² Lewis, *Haşhaşîler*, s. 33-50.

*Devlet görevi için kullanılan bir elkab/ünvandır, Atabey olan kişi vazifelerin yücenesini üstlenmiştir, bir anlamda emirin (şehzade) babasıdır. Yani onu yetiştiren kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Ali el- Kalkaşandî, *Subhu'l A'ş'a fi Sinâatü'l İnşâ*, C. 6, Kahire, 1915, s. 5-6.

İzzeddin Mesud yönetimi devralsa da onun da ömrü kısa sürdü ve 1127'de öldü. Mesud'un yerine küçük yaştaki kardeşi geçerken onun naibliğini emir Çavlı üstlendi. Çavlı bu olayların üzerine Musul ve çevresinin kendi yönetimine verilmesi için Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a bir heyet gönderdi. Fakat giden heyet yolda fikrini değiştirerek yönetimin Zengî'ye verilmesini istedi. Heyet, Irak, Suriye ve El-Cezire'de oldukça sıkıntılı günler geçiren Müslümanları toparlayacak kişinin İmadeddin Zengî olduğunu Sultan'a açıklıkla belirtti. Böylece 1127 yılının Ramazan ayında Musul hâkimliğine getirilen İmadeddin Zengî, aynı zamanda Sultan Mahmud'un oğluna atabey* tayin edildi. Böylece Musul atabeyliği olarak da bilinen Zengîler devletinin temeli atıldı.⁶³

Musul hâkimiyetini üstlenen İmadeddin Zengî, Haçlılar karşısında güçlü durmak adına Suriye'yi kendi komutasına almayı ve İslam dünyasının liderliğini üstlenmeyi arzuluyordu.⁶⁴ Uzun soluklu mücadelenin ardından Suriye ve El- Cezire topraklarını birleştirmeyi başaran İmadeddin Zengî Dımaşk atabeyliğini de (Tuğteginliler) kendisine tabi kılmıştı. Onun, İslam dünyası adına en büyük başarısı 1144 yılında Urfa Haçlı kontluğuna son vererek İslam topraklarında kurulmuş olan dört Haçlı devletinden birini ortadan kaldırmış olmasıydı. Bu fethin ardından halife, Zengî'yi , "Zeynü'l İslam", "el- Melik el- Mansur", "Nasıru'l- Emiri'l- Müminin" unvanlarıyla taltif etti. Bu zaferin ardından çok yaşayamayan İmadeddin Zengî, Suriye'deki etkinliğini güçlendirmek adına gittiği Caber kalesi kuşatması sırasında bir kölesi tarafından öldürüldü (1146).⁶⁵ İmadeddin öldüğünde diğer tipik atabeyliklerde olduğu gibi yönetim ikiye ayrıldı. Seyfeddin Gazi, Zeyneddin Ali Küçük'ün desteğiyle Musul'a hakim olurken; Nureddin Mahmud da Esedüddin Şirkuh'un desteğiyle Halep'te yönetimi ele geçirdi. Bundan sonra babasının Haçlılara karşı açtığı cihat yolundan gidecek olan Zengî kolu Halep merkezli Nureddin Mahmud'un liderliğinde yükselecektir. Ayrıca Nureddin Mahmud, Haçlılar'a karşı giriştiği mücadelede "Cema'i- Sünni" (Sünnî İslam toplumlarını bir arada tutma amacı) ideallerini de daima göz önünde bulunduracaktır. Bir başka deyişle Sünni enternasyonalizmin zaferini (Mısır'ın fethi özelinde) Eyyübî ailesi eliyle gerçekleştirerek, bunun gururunu lider Sultan olarak üstlenecektir.⁶⁶

4. Eyyübî Ailesinin Yükselişi ve Şîh Fatımîler'in Yıkılışı

Eyyübî devleti adını, devletin kurucusu olan Selahaaddin Eyyübî'nin babası Necmeddin Eyyüb'dan almaktadır. Çağdaş kaynakların çoğu Selahaddin'in dedesi Şadi bin Mervan'ın Azerbaycan'ın Bilad-ı Gürc ve Erran taraflarında olan Dovin/Duvin beldesinin Ecnadekân köyünden olduğunu söyler. Eyyübîler ailesinin mensup olduğu aşiret ise Hezbaniyye Kürtlerinin Ravvadiye kolu olarak zikredilir.⁶⁷ Eyyübîler Dovin bölgesinde buldukları sırada Şeddadîler'in hizmetinde çalışan askerlerdir. Necmeddin Eyyüb'un babası Şadi Selçuklu saray ağası olan Bihruz el- Hâdim ile olan dostluğundan ötürü Bihruz'un isteğiyle ailesini ve emri altındaki askerleri alarak Irak'a gider. Bihruz da Şadi'yi kendi ikta bölgesi olan Tekrit'e vali tayin eder. Şadi kısa süre içinde ölünce yerine oğlu Necmeddin Eyyüb getirilir. Necmeddin Eyyüb ve kardeşi Esedüddin Şirkuh 1132 yılından itibaren

⁶³ Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi...*, s. 298-299; İbn Esir, *El- Kamil Fi't Tarih*, (Çev. Heyet), C. 9, Ocak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 62-64; Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2012, s. 53- 54; Azîmî, *Azîmî Tarihi...*, s. 62-63.

⁶⁴ Aydın Usta, "İmadeddin Zengi ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 2007, C. 9, S. 2, s. 124.

⁶⁵ Gülay Ö. Bezer, "Zengiler", *DİA*, C. 44, 2013, s. 268; Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler...*, s. 45-52.

⁶⁶ Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir...*, s. 290-291; Ramazan Şeşen, *Eyyübîler (1169- 1260)*, İSAM, İstanbul, 2012, s. 20.

⁶⁷ İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kürüb Fi Ahbâr-ı Benî Eyyüb*, (Tahkik: Cemaleddin Şeyyal), C. 1, Kahire, 1953, s. 3; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l- Ayan ve Enbau Ebnai'z- Zaman*,(Tahkik. İhsan Abbas), C. 7, Beyrut, basım yılı yok, s. 139; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn...*, s. 403; el- Makrîzî, *Kitabu's- Sülûk li- Marifeti Düveli'l- Mülûk*, (Neşr. M. Mustafa Ziyade), C. 1-1. kısım, Kahire, 1956, s. 41-42; Bahaaddin İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, (Çev. M. Selim Bilge), Lis Yayınları, Diyarbakır, 2015, s. 39; Baha'al-din İbn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, (Translated by: D.S. Richards), USA, 2002, s. 17; Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, (Çev. Abdullah Yegin), C. 1, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 105; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyübî Devleti Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2013, s. 39; Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyubi*, (Çev. Pınar Arpaçay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 41- 42.

İmadeddin Zengî ile dostluklarını arttırdılar. Akabinde Bihruz'un hizmetinden ayrılarak Tekrit'ten Musul'a giderler (1137). İmadeddin Zengî, Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Esedüddin Şirkuh'a iktalar verir. Daha sonra Zengî, 1139 yılında Baalbek'i fethedince buraya vali olarak Necmeddin Eyyûb'u atar. İki kardeşin kısa sürede Zengî devleti içerisinde itibarları artar ve İmadeddin Zengî'nin Franklara (Haçlılar) karşı verdiği savaşta ona büyük destek olurlar. 1144 Urfa'nın Haçlılardan alınışında da Esedüddin Şirkuh ordu saflarında hazır bulunmuştur.⁶⁸

Kısa süre içerisinde yıldızları parlayan Eyyûbîler 1154 yılında Nureddin Mahmud'un Dımaşk'ı ele geçirmesinde büyük yararlılık göstereceklerdir. Nureddin'in Dımaşk üzerine yoğunlaşmasının birincil sebebi İbn Esîr'in de altını çizdiği gibi Haçlıların Askalan'a yerleşmiş olmalarıdır. Haçlılar'ın Askalan'dan sonra Dımaşk'ı almaya gayret göstermeleri Nureddin'i harekete geçirir. Usame İbn Munkız'ın söylediklerine bakılırsa Nureddin Dımaşk'ı almaya hazırlandığı esnada Usame'yi bizzat görevlendirerek Taberiye'ye saldırıp Haçlıların dikkatini dağıtmasını istemiştir. Zira Nureddin, Dımaşk'ın Haçlılara geçmesi halinde Müslümanların Suriye'deki egemenliklerini tamamen kaybedeceğini görüyordu. İnce uğraşlar sonucu 1154 yılında Dımaşk'ı ele geçiren Nureddin Mahmud Halep'in yanında ikinci bir baş şehir elde etmiş oluyordu.⁶⁹ Suriye'nin Nureddin Mahmud tarafından alınışı Haçlıları doğal zenginlikleri ve limanlarıyla kendilerine gelecek vaad eden Mısır'a yöneltecektir. Böylece Suriye'deki Müslüman Haçlı mücadelesine Mısır'da devam edilecektir. Bunda Fatımîlerin içinde buldukları güçsüz durumun büyük etkisi vardır.⁷⁰

1163 yılı Fatimî devletinde vezaret makamı mücadelesi çetin çekişmelere sahne olmaktadır. Halifenin vezirler karşısında gücü neredeyse yoktu. Bu esnada Fatimî baş hacibi Dirgam, vezir Şaver'i devirerek yerine geçti ve yerini sağlamlaştırmak için tehlike oluşturabilecek çok sayıda Mısırlı emiri öldürdü. Bunun üzerine Şaver, Dımaşk'a gelerek Nureddin'den yardım istedi. Varılan anlaşmaya göre Şaver iktidarı ele geçirdiği takdirde Nureddin'in askerlerine iktalar verecek ve Mısır'ın üçte birlik gelirini Zengîlere bırakacaktı. Ayrıca Nureddin'i temsilen Esedüddin Şirkuh Mısır'da kalacaktı.⁷¹ Anlaşmadan sonra Şirkuh hazırlıklarını yaptı ve giderken yeğeni Selahaddin'i de -Selahaddin çok istekli olmadığı halde- yanında götürdü. Mayıs 1164'te Kahire'ye giren bu ordudan Mısır halkı oldukça korktu ve Şaver makamına iade edildi. Şaver'in vezaretinden önemli olan bir şey daha vardı ki: Şirkuh Mısır seferiyle ilgili oldukça gerçekçi bir tabloyu görmeyi başarmıştı. Bu ilk Mısır seferi ona Fatimî memleketinin güçten yoksun olduğunu ve işlerin hile ve bozgunculukla yürütüldüğünü anlamasına vesile olmuştu.⁷² Şaver makamını elde edince, Nureddin'e vaad ettiklerini vermekten vazgeçti ve Esedüddin'i de Mısır'da tutmak istemedi. Nureddin bu duruma sinirlenip Bilbis şehrini teslim alarak Mısır'ın doğusundaki yerlere hâkim oldu. Bunun üzerine Şaver, Haçlılara haber gönderip Nureddin'in Mısır'ı ele geçirebileceğini söyleyerek onları korkuttu. Şaver bu sayede Nureddin'in saldırıları karşısında Haçlılardan destek almayı umuyordu.⁷³ Zaten Haçlılar da (Başta Kudüs Latin krallığı) Şam ve Halep'i tek bir sancak altında birleştiren Nureddin'den oldukça çekiniyorlardı. Bu durum Mısır'ın ele geçirilmesi için vazgeçilmez bir fırsat yaratabilirdi.⁷⁴ Mevcut ortam Mısır Fatımîlerinin siyasi ve askeri varlığına yönelik tehditkâr bir çekişmenin içerisinde kaldığını göstermektedir. Bu çekişmede Nureddin kadar temkinli davranan Kudüs kralı I. Amaury de (1163-1174), Bizans'ın müttefikliğinden destek bularak Mısır'ın Suriye ile birleşmesini önlemek adına Mısır'a yerleşmeye karar verecektir.⁷⁵

Şaver, Mısır'da vezirliği ele geçirse de ülke içindeki huzursuzlukları gideremiyordu. 1165 yılı başlarında sabık vezir Dirgam taraftarları Mısır'da isyana kalkıştılar fakat dağılmaya başladıklarını hissettiklerinde Dımaşk'a gidip Şirkuh'tan yardım istediler. Nureddin, Şaver ve Amaury'nin

⁶⁸ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devri*, İSAM, İstanbul, 2000, s. 24-25; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Ayan...*, s. 143; Ahmed Muhtar el-İbadî, *Fi Tarihi Eyyubiyyin...*, s. 42; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn...*, s. 404-405.

⁶⁹ İbn Esir, *El-Kamil...*, C. 9, s. 244-245; Usame İbn Munkız, *İbretler Kitabı*, (Çev. Y. Ziya Cömert), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 35-36.

⁷⁰ Usta, "İmadeddin Zengi...", s. 135.

⁷¹ İbn Esir, *El-Kamil...*, C.9, s. 319; Şeşen, *Eyyûbîler...*, s. 23-24.

⁷² İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, s. 74; Şeşen, *Eyyûbîler...*, s. 24.

⁷³ İbn Esir, *El-Kamil...*, C. 9, s. 320.

⁷⁴ Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbi*, s. 61.

⁷⁵ Cecile Morrisin, *Haçlılar*, (Çev. Nermin Acar), Dost Yayınları, Ankara, 2005, s. 49.

müttefikliğinden rahatsızlık duyuyordu ve bu fırsatı kaçırmadı. Hemen iki bin kişilik seçkin bir müfreze ile Şirkuh'un Mısır'a sefere çıkmasına karar verildi. Şirkuh da bu sefere olabildiğince can atıyordu. Bu seferin Abbâsî Halifesi nezdinde sapık Fatımîlere karşı bir cihat olduğu fikrini de göz önünde bulunduruyordu. Bu gelişen durum karşısında Şaver, Haçlılardan destek istedi. Amaury de Mısır'ı ele geçirme arzusunun karşı koyamayarak yardıma geldi. Selahaddin bu ikinci Mısır seferinde de amcası Esedüddin Şirkuh'un yanında hazır bulunmaktaydı. Mart 1167 yılında Şirkuh'un ordusu Haçlı - Şaver müttefik ordusuna karşı Babeyn'de (Orta Mısır) büyük bir zafer elde etti. Ardından İskenderiye'ye yönelen Şirkuh burayı ele geçirdi ve yeğeni Selahaddin'i burada bırakarak Said bölgesine ilerledi. Selahaddin'i yalnız gören Amaury, Şirkuh'un İskenderiye'den ayrılmasını fırsat bilerek şehri kuşattı. Selahaddin yanındaki az sayıda askerle karşı koyamayacağını anlayınca ve yiyecek sıkıntısıyla baş edemeyince amcasından destek istedi. Şirkuh durumun ciddiyetini kavradığından Haçlılardan sulh talep etti, böylece kalan ordusuyla Şam'a çekilmeyi tasarladı. Varılan anlaşmaya göre: Haçlılar ve Şirkuh'un ordusu arasında esir değişimi yapılacak ve iki ordu da Mısır'ı terk edecek. Nihayetinde bu durum Şaver'in işine yarayacak ve Mısır'ın başında kalmayı başaracaktır.⁷⁶

Şaver bu olaylardan sonra da anlaşmaya uygun davranmayıp Haçlılar'a Kahire'de bir çarşı verip onlardan bir askeri müfrezinin Kahire'de kalmasına müsaade edecektir. Ayrıca Şirkuh'un Mısır seferi esnasında ona ve yeğeni Selahaddin'e yardım eden Mısırlıları da cezalandıracaktır. Bu kritik ortamda vezir Şaver'e karşı Frenk yanlısı bir isyan patlak verecek ve bu başarısız isyandan kurtulabilenler soluğu Amaury'nin yanında alacaklardır. Amaury bu hassas durum karşısında Bizans'ın ve Avrupa'dan gelen Haçlı güçlerinin yanında Mısır Kiptileriyle de anlaşarak Mısır'ı fethetmeyi planlayacaktır. Kısa sürede harekete geçen Amaury, Kasım 1168'de Bilbis'i kuşatır. Bir kaç gün içinde şehri zapt ederek halkın büyük bir kısmını kılıçtan geçirir. Bu sırada bir Haçlı donanması da Dimyat üzerinden Nil'e girmek üzeredir.⁷⁷ Bu zor durum karşısında Mısır halifesi El-Adıd, Nureddin'e haber yollayarak yardım ister. Haçlılar karşısında nasıl zor durumda olduğunu yeterince ifade edebilmek için saray kadınlarının saçını zarfların içine koyarak yollar.⁷⁸ Halife'nin devletini ve sarayındaki kadınlarının namusunu dahi koruyamayacak olduğunu bu şekilde ifade etmesi dikkat çekicidir. Mısır Halifesinin içine düştüğü bu çıkmaz durum ve saray kadınlarının saçını Nureddin'e yollaması meselesi ilerleyen yüzyıllarda tarih kitaplarından taşarak romanlara dahi konu olacaktır.⁷⁹

Mısır'ın iç işlerinden hiç de uzak olmayan Nureddin, Fatimî Halifesinin mektupları kendisine ulaştığında Halep'te idi. Hemen harekete geçerek Şirkuh'a haber saldı. Şirkuh'a mali yetkiler de veren Nureddin sefer için hazırlıkların başlamasını emretti. Şirkuh askerler arasından iki bin süvari seçti. Nureddin ordudaki askerlerin ücretlerini arttırarak Şirkuh'a da güçlü bir emir taifesi tahsis etti. Bunlar arasında İzzeddin Cordik, İzzeddin Kılıç, Şerefeddin Bozkuş, Aynuddevle El- Yaruki, Kutbeddin Yımal ve Mısır'ın fethini bir devletin teşekkülü olacak şekilde değerlendirmeyi başaracak olan Selahaddin Yusuf bin Eyyûb vardı. Şirkuh'un ordusu 17 Aralık 1168 günü Ra'su'l- Ma'dan süratle yola çıktı. Bunu haber alan Haçlı ordusu geri çekildi. Haçlıların umduklarını bulamadan çekilmeleri Mısır'ın İslam dünyası adına reorganizasyon sürecini başlattı. Şirkuh 8 Mart 1169'da Kahire'ye girdi ve Halife El-Adıd ile görüştü. Halife Adıd'ın Şirkuh'a hilat giydirip, ordusunu taltif etmesi Şaver'i telaşlandırdı. Bunun üzerine Şaver bir yemek tertip edip, Şirkuh'u ve adamlarını bu yemekte tevkif etmeye karar verdi. Fakat Şaver'in oğlu Kamil onun bu planına mani oldu. Kamil babası Şaver'e "*Allah'a yemin ederim ki eğer bunu yapmağa karar verirsen Şirkuh'a haber veririm*" dedi. Şaver de planının gerçekleşmediği takdirde Şirkuh'un kendilerini ortadan kaldıracağını belirtti. Bunun üzerine Kamil babası Şaver'e "*evet doğru söyledin; fakat biz öldürülürsek bile Müslüman olarak öldürüleceğiz ve bu ülke İslam ülkesi olarak kalacak. Bizim öldürülmemiz bu ülkenin Haçlıların eline geçmesinden daha hayırlıdır; çünkü Frankların geri gelmeleri için Şirkuh'un yakalandığını duymaları yeter. İşte o zaman bizzat el- Adıd Nureddin'in*

⁷⁶ Şeşen, *Eyyübîler...*, s. 24-25; Kuşçu, *Eyyübî Devleti...*, s. 49; İbn Esir, *El- Kamil...*, C.9, s. 339-342; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), C.II, TTK, Ankara, 2008, s. 310-314.

⁷⁷ Şeşen, *Selâhaddin Eyyübî...*, s. 38-39; Şeşen, *Eyyübîler...*, s. 25- 26; İbn Kesîr, *el- Bidâye ve'n Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), C.12, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 460; İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 9, s. 348.

⁷⁸ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 9, s. 349; İbn Kesîr, *el- Bidâye...*, C. 12, s. 460.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Corci Zeydan, *Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler*, (Çev. Zeki Megâmiz), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.

yanına gitse Onunla beraber bir tek süvari bile göndermez. Haçlılar da ülkeyi zapt ederler" dedi. Şaver'in öngörüsü çok geçmeden gerçekleşti. Halife El-Adid ve Şirkuh, Şaver'i ortadan kaldırdı. Şaver'in evi yağmalandı ve onun ölümüyle Mısır'da yeni bir dönem başladı. Eseddüddin Şirkuh Halife'nin sarayında giyindiği vezirlik hilatını eskitemeden öldü ve yerine yeğeni genç Selahaddin Mısır'a vezir oldu (26 Mart 1169).⁸⁰ Selahaddin Mısır'da ekonomiyi ve idareyi ele geçirince Nureddin'in de etkisiyle Fatimî hilafetinin Mısır'daki izlerini yok etmek amacıyla kolları sıvadı. Şîî tarzı ezan okunması yasaklandı. Fatimîlerin daîlik/propaganda merkezi olan El- Ezher kapatıldı. Sünnî mezhepler canlandırılmaya çalışıldı. Şafî merkezli medreseler inşa edildi. Medreselerin kurulmasında Selçuklu ve Zengîlerden gelen medrese geleneğinin yoğun etkisi vardı. Şîî kadınların yerine Şafî kadınlar atandı.⁸¹

Selahaddin Mısır yönetimini elinde tutsa da, orada Nureddin adına bulunan bir emirdir. Nureddin Mahmud artık hutbelerde Abbâsî halifesinin ve kendi adının okunmasını ister. Selahaddin, Nureddin'den çekinse de bu isteğini kısa sürede gerçekleştirir. 10 Eylül 1171 yılında Mısır'da hutbe ilk kez Abbâsîler adına okunmaya başlar. Bu esnada Fatimî halifesi El-Adid hastadır ve hutbenin Abbâsîler adına çevrilmesinden bir kaç gün sonra ölür. Selahaddin bu ölümün üzerine eseflenerek yanında bulunan Kadı Fadıl'a, bugün öleceğini bilseydik adını hutbeden çıkartmazdık der. Bunun üzerine tecrübeli kadı, hutbeden adını çıkarmasaydın ölmezdi şeklinde düşündürücü bir karşılık verir. Devamında Fatimî devletinin sona erdiğine dair tebşir nameler Bağdat'a gönderilir.⁸² Böylece Selçuklu Türklerinin İslam'a girdikten sonra Sünnî İslam'ı devlet siyaseti olarak benimseyip sistemize ettikleri Fatimîleri ortadan kaldırma projelerini Eyyûboğulları gerçekleştirmiştir. En nihayetinde onlar Selçuklu devlet geleneğinin yaşatıldığı Zengî hanedanlığının hamiliğinde Mısır'ı ele geçirmişlerdir. Bundan sonraki süreçte de Eyyübîler, Zengîler'den gördükleri "cema-i sünnî" algısını devletlerinin ruhuna ikame etmişlerdir.

Sonuç

Ortaçağ tarihi zamansal ve mekansal olarak çok geniş alanlara sahip olduğu kadar içerisinde barındırdığı düşünsel derinlikle de bir ayağını Eski Çağlara, diğer ayağını günümüze uzatabilmektedir. Mısır coğrafyası kadim medeniyetlere ev sahipliği yaptığı gibi, bugün modern devletlerin de arzuladığı bir memleketdir. Şîîlik ve Sünnîlik ayrışması Ortaçağlarda olduğu gibi-gerek devlet gerekse sosyal tabanda-derinlikli bir savaşın kapısını aralamasa da, toplumsal ayrışmaya ve ideolojik kullanımlara fırsat verebilecek potansiyeli bünyesinde her daim barındırmaktadır. Bu sebepten makalemizin konusu durağan bir kronoloji diziliminden ziyade, günümüz dünyasını da ilgilendiren olaylara işaret etmektedir. Makalenin işleniş tarzı ise dönemin ruhunu yansıtmaya odaklıdır.

11. Yüzyılın ilk yarısında kolay olmaktan uzak bir mücadeleden başarıyla çıktıktan sonra kurulan Selçuklu Devleti, diğer İslam devletlerinin yaptığı gibi bir meşruiyet kaynağı bulmak mecburiyetindeydi. Selçuklu Devleti'nin ortaya çıktığı 1040'lı yıllar Sünnî İslam'ın temsil makamı olan Abbâsîlerin merkezi idareden yoksun olduğu döneme rastlamaktaydı. Selçuklular kuruldukları andan itibaren Abbâsî Halifeleri ile iyi ilişkiler kurarak meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırmaya çalıştılar. Bu siyasetlerinin sonucu olarak Abbâsî hilafetinin düşmanı olan Fatimîlere de doğal olarak rakip/düşman oldular. Selçuklu Devleti'nin ilk Sultanı Tuğrul Bey, Bağdat Abbâsî Halifesini müttefik Büveyhî-Fatimî baskısından kurtararak halifeyi makamına iade-i itibar kılarken, kendisinden sonra Selçuklu Devlet geleneğini benimseyecek devletlere de "Sünnî-devlet" ideolojisini miras bırakacaktı. Tuğrul Bey Halifeye yolladığı mektuplarında da belirttiği gibi Mısır'ı almayı politik hedefleri içerisinde barındırmaktaydı. Ancak bunu gerçekleştirmeyi başaramadı. Devamında gerek Alp Arslan gerekse de Melik Şah dönemlerinde dış siyasetin ana gündeminden düşmeyen Mısır Fatimîlerini ortadan kaldırma projesi Haçlıların Orta Doğu'ya gelmeleriyle tavsadı.

⁸⁰ İbn Esir, *El- Kamil...*, C.9, s. 350-354; Şeşen, *Eyyübîler...*, s. 27.

⁸¹ İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 9, s. 370; Ebu'l Fida, *el- Muhtasar fî Ahbâri'l - Beşer*, C. II, Darü'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 128; Makrizi, *Kitabu's- Sülûk...*, s. 43; Şeşen, *Eyyübîler...*, s. 29; Ahmed Muhtar el- İbadi, *Fi Tarihi Eyyubiyyin...*, s. 41.

⁸² İbn Esir, *El- Kamil...*, C. 9, s. 372-373; İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, s. 83; Ebu'l Fida, *el- Muhtasar...*, s. 128-129; el- Makrizi, *Kitabu's- Sülûk...*, s. 43-44; İbn Kesir, *el- Bidâye...*, C. 12, s 474; El- Fahri İbnü't- Tiktaka, *Devlet İdaresi, Halifeler...*, s. 222-224; Şeşen, *Eyyübîler...*, s. 29.

1096 yılında başladığı kabul edilen Haçlı seferleriyle gelen Franklar Anadolu içlerinden geçerek-büyük kayıplar verseler de-ve Suriye'deki istikrarsız ortamdan faydalanarak ilkini Urfa'da olmak üzere Antakya, Trablus ve Kudüs'te dört Haçlı devleti kurmayı başardılar. Bu dönem aynı zamanda İslam dünyasında-özellikle Sünnî dünyada- Haşhaşiler/Batinîler'in güçlü ve faal oldukları dönemdir. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmük'ün 1092'de Haşhaşiler tarafından öldürülmesi sonraki devlet adamı suikastlarının başlangıcıydı. Böylesi zor bir dönemde Tuğrul Bey'in inşa ettiği İslam devleti siyasetini canlandıracak ve toplumu kendi çatısı altında toparlayacak kişi Selçuklu Devleti içerisinde yetişmiş olan İmadeddin Zengî olacaktır. Zengî'nin 1144 Urfa Haçlı kontluğunu ortadan kaldırması yeni bir direnişin kapılarını aralayacaktır. İmadeddin Zengî 1146 yılında öldüğünde kendi misyonunu yükleneyecek bir varis bırakacaktır ki: bu kişi oğlu Nureddin Mahmud'dur. Nureddin Mahmud Zengî, babasının devletini ilk etapta Halep kolu olarak devralsa da kısa sürede Suriye'yi hâkimiyeti altında birleştirecektir. Suriye'de Haçlı birliklerine karşı İslam cephesini kurmayı başaran Nureddin, toplum nezdinde de kurtarıcı adam profilini şahsıyla özdeşleştirecektir.

Zengî hanedanlığı içerisinde yükselen Eyyübî ailesi Nureddin Mahmud'un ileriye dönük politikalarının uygulayıcısıdır. İmadeddin Zengî devrinde yıldızları parlamaya başlayan Eyyübîler, Nureddin Mahmud devrine gelindiğinde devletin bir numaralı emirleri içerisinde yer alırlar. Selahaddin Eyyübî'nin amcası Esedüddin Şirkuh Nureddin Mahmud'un Mısır Fatımîlerine yönelik seferlerinin başkomutanıdır. Haçlıların Suriye'ye yerleşme gayretleri ve Fatımîlerin içinde bulunduğu istikrarsız durum, Zengîlerin gözünün Mısır'a dikilmesini sağlamıştır. Kudüs Haçlı kontluğu da Mısır'ı ele geçirmek arzusunda. Fatimî veziri Şaver'in entrikaları Mısır'ın içişlerine hem Zengîlerin hem de Haçlıların müdahil olmalarına sebebiyet vermiştir. Şaver Mısır'da dengeyi kendi lehine sağlama almak adına Esedüddin karşısında Haçlı ordularıyla işbirliği yapmaktan da çekinmemiştir. Sonuç itibarıyla üç Mısır seferinin sonrasında Fatimî devleti toprakları Zengî hanedanlığı uhdesine geçmiştir. Çok geçmeden de hutbe Abbâsî Halifesi adına okunmaya başlamıştır. Bu durum İslam dünyası adına çok önemlidir. Zira Haçlılar çağında Suriye ve Mısır coğrafyasının birleşimi sağlanarak İslam dünyasının toparlanması hız kazanmıştır. Selçukluların tasarladıkları İslam dünyasının birlikteliğini Mısır Fatımîlerini ortadan kaldırarak bir anlamda Eyyübîler gerçekleştirmiştir. Ve bu başarı ileride Haçlılar karşısında büyük mücadeleler verecek olan Eyyübî Devleti'nin kuruluş belgesi niteliğinde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbi*, (Çev. Pınar Arpaçay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Abdurrahman İbn Cevzî, *El- Muntazam Fi Tarihi'l Ümem'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2014.
- Ahmed b. Ali El- Kalkaşandî, *Subhu'l A'sa fi Sınâatü'l İnşâ*, C. 6, Kahire, 1915.
- Ahmed B. Mahmud, *Selçukname*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ahmed Muhtar El-İbadi, *Fi Tarihi Eyyubiyyin ve el- Memalik*, Dar'ul-Nehzatü'l Arabiyye, Beyrut, 2014.
- Ali Sevim - Erdoğan,Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara, 2014.
- Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, C. 4, 1991, ss. 92-93.
- Anonim *Selçuk Nâme*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahreddin Coşkuner), Atif Yayınları, Ankara, 2014.
- Aydın Usta, "İmadeddin Zengi ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 2007, C. 9, S. 2, ss. 120-137.
- Ayşe Çekiç, "Eyyubi- Haçlı İlişkilerinden Bir Kesit: Paylaşılmayan Kudüs'ü Paylaşan Liderler El- Melik El-Kamil ve II. Friedrich", *Cappadocia Journal of History And Social Sciences*, Vol. 9, October-2017, ss. 82-89.
- Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyübî Devleti Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2013.
- _____, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Sayı belirtilmemiş), ss. 637-664.
- Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, (Yay. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2006.

- Bahaaddin İbn Şeddad, *Selahaddin-i Eyyubi*, (Çev. M. Selim Bilge), Lis Yayınları, Diyarbakır, 2015.
- Baha'al-Din Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, (Translated by: D.S. Richards), USA, 2002.
- Bar Hebraeus Gregory Ebu'l Farac, *Tarih*, (Çev. Ö. Rıza Doğrul), C. I, TTK, Ankara, 1999.
- Bernard Lewis, *Haşîşiler*, (Çev. Ali Aktan), Sebil Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bertold Spuler, "Doğu'da Hilafetin Çöküşü", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (Çev. Hamdi Aktaş), C. 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Cecile Morrison, *Haçlılar*, (Çev. Nermin Acar), Dost Yayınları, Ankara, 2005.
- Claude Cahen, "Atsız b. Uvak" *EI*, C.1, Leiden, 1986, ss. 750-751.
- Clifford E. Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
- Corci Zeydan, *Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler*, (Çev. Zeki Megâmiz), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1978.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 5, Çağ Yayınları, İstanbul, 1988.
- _____, C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn Fi Ahbari'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salahiyye*, (Tahkik: İbrahim Zeybek), C. 1, Müesses-i Risale, Beyrut, 1997.
- Ebu'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, C. II, Darü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- _____, *Takvimü'l Büldan*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- El-Fahri İbn'üt Tiktaka, *Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632- 1258*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- El-Makrîzî, *Kitabu's-Sülûk li-Marîfeti Düveli'l-Mülûk*, (Neşr. M. Mustafa Ziyade), C. 1-1. kısım, Kahire, 1956.
- Elisabeth Özdalga, *Tarihsel Sosyoloji*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
- Er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), C. I, TTK, Ankara, 1999.
- Eymen Fuad Seyyid, "Fatimiler", *DİA*, C. 12, 1995, ss. 228-237.
- Gülây Ö. Bezer, "Zengiler", *DİA*, C. 44, 2013, ss. 268- 272.
- H.İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, TTK, Ankara, 2013.
- Hamdullah Müstevfi-İ Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (Editör: Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2015.
- Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayınları, İstanbul, 2007.
- İbn Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, (Çev. Heyet), C. 8, Ocak Yayınları, İstanbul, 2016.
- _____, *El-Kamil Fi't-Tarih*, (Çev. Heyet), C. 9, Ocak Yayınları, İstanbul, 2016.
- _____, *et-Tarihu'l-Bahir fi'd-devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl*, (Tahkik: Abdülkadir A. Tuleymat), Kahire, 1963.
- İbn Fadlan, *Seyhatname*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Ayan ve Enbau Ebna'i'z-Zaman*, (Tahkik: İhsan Abbas), C. 7, Beyrut, basım yılı yok.
- İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), C.12, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Vasıl, *Müferriçü'l-Kürûb Fi Ahbâr-I Benî Eyyûb*, C. 1, (Tahkik: Cemaleddin Şeyyal), C. 1, Kahire, 1953.

İbnü'l Adim, *Bugyetü't Taleb Fî Tarihi Haleb -Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 1989.

_____, *Zübdetü'l Haleb Min Tarih-i Haleb*, Daru'l- Kitab'ul-İlmiyye, Beyrut, 1996.

_____, *Zübdetü'l Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara, 2014.

İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç&Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2016.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

İlyas Gökhan, "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatimî Mücadelesi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2013, ss. 92-108.

Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İtikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, (Çev. İsmail Eriş), Klasik Yayınları, İstanbul, 2015.

Kuran-I Kerim Meali, (Çev. Mahmut Kısa), Armağan yayınları, Konya, 2012.

Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, (Çev. Heyet), C. 2, İz yayınları, İstanbul, 1993.

Minhâc-ı Sirâc El- Cüzcânî, *Tabakât-I Nâsirî*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara, 2015.

Muhammed B. Hâvendşâh B. Mahmud Mirhand, *Ravsatu's- Safâ Tabaka-i Selçûkiyye*, (Çev. Erkan Göksu) TTK, Ankara, 2015.

Mustafa Öz, "Daî", *DİA*, C. 8, 1993, ss. 420- 421.

Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, (Çev. Abdülvehhab Terzi), MEB, İstanbul, 1988.

Niğdeli Kadı Ahmed, *El- Veledü's Şefik Ve'l Hâfidü'l Halik*, (Çev. Ali Ertuğrul), C.1, TTK, Ankara, 2015.

Nilay Ağırnaslı, *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2013.

Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengî", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2012, ss.51-66.

Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Ramazân Şeşen, *Eyyübiler (1169- 1260)*, İSAM, İstanbul, 2012.

_____, *Selâhaddin Eyyübi ve Devri*, İSAM, İstanbul, 2000.

Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Güz/2007, ss. 1-37.

Seyhun Şahin, *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

Sibt İbn Cevzi, *Miratü'z Zaman Fi Tarihi'l Ayan'da Selçuklular*, (Haz. Ali Sevim) TTK, Ankara, 2011.

Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), C.II, TTK, Ankara, 2008.

Strabon, *Geographika*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Subhi Labib, "Ortaçağ Boyunca Mısır'ın Ticaret Politikası", (Çev. Seyhun Şahin), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 1, Elazığ, 2009, ss. 185-201.

Suyuti, *Hüsnü'l Muhadara Fi Tarih-i Mısır ve'l Kahire*, (Tahkik: M. Ebu'l Fadil İbrahim), C.1, 1967, basım yeri ve yayınevi yok.

Süleyman Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal isyanı ve Onun Fatimi Arkapları", *DEÜİFD*, XXXI/2010, ss. 9- 48.

Şadrudin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's- Selçukiyye*, (Neşr. M. İkbâl-Çev: N. Lugal), TTK, Ankara 1999.

Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, (Çev. Abdullah Yegin), C. 1, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2018.

Tevrat, "Levililer", Yason yayınları, Ankara, 2017.

Tudela'lı Benjamin Ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (Çev. Nuh Arslantaş), İFAV, İstanbul, 2013.

Usame İbn Munkız, *İbretler Kitabı*, (Çev. Y. Ziya Cömert), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015.
W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), TTK, 2000.

Kitap Tanıtımı: The Distaff Gospels

Gülnür Özer*

The Distaff Gospels: A First Modern English Edition of Les Évangiles des Quenouilles. (Çev. ve Düz.) Madeleine Jeay ve Kathleen Garay, Peterborough 2006, Broadview yay., 352 sayfa. ISBN: 9781770481169

Distaff Gospels (Les Évangiles des Quenouilles), 250'den fazla popüler inançtan oluşan bir XV. yüzyıl koleksiyonudur. Geç Ortaçağ kadın bilgeliğinin bir tür ansiklopedisi olarak görülmektedir. Eserde yer alan inançlar, kadınların inanç ve deneyimleri esasına dayalı olarak bir sohbet çerçevesinde anlatılmaktadır.

Eser, iki eski Fransızca versiyonları olan Paris(64-196) ve Chantilly(196-261) el yazmalarının bir sayfa orijinali bir sayfa çevirisine ek olarak yapısal ya da tematik yönleri olan birçok çağdaş metinden tercüme alıntılara da yer vermektedir. Bunlar;

- Kitaptaki hikâyeleri anlatan kadınların isimlerinin modern İngilizcedeki halleri(261-265),
- Giovanni Boccaccio'dan Decameron(265-277),
- Guillaume de Lorris ve Jean de Meung'dan The Romance of the Rose(277-281),
- Fifteen Joys of Marriage adlı anonim bir 15.yüzyıl eseri (281-287),
- François Villon'dan Testament (287-291),
- Christine de Pizan'dan Ballad 26 ve the Book of the Three Virtues (291-295),
- Bartholomaeus Anglicus'dan On the Properties of Things (295-305) eserleridir.

Eserde yer alan bilgileri sağlayan kadınlar, bu bilgilerin eski büyücü kral Zoraaster'in karısı Hermofrodita'dan geldiğini iddia ediyorlardı. Eserin orijinal halinin yazarı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Chantilly el yazması için üç isim yer almaktadır. Üstat Fouquart de Cambay, Usta Anthoine du Val ve Cahan olarak adlandırılan Jehan d'Arras, bununla birlikte Paris metninin anlatıcısı anonim kalmaktadır.

Paris el yazması XV. yüzyılda basılmıştır ve XVI ve XVII. yüzyıllarda İngilizce, Hollandaca ve Almanca'ya çevrilmiştir. Muhtemelen XV. yüzyılın ortalarında olduğu düşünülürse Paris el yazmasının büyük olasılıkla 1480'li yılların sonlarında hazırlandığı düşünülmektedir.

XV. yüzyıldan kalma bu eser, çevirenleri ve düzenleyenleri olan Madeline Jeay ve Kathleen Garay tarafından Folklorik yapısı, anlatıcı türü ve diğer eserlerle benzerliği gibi açılardan ele alınmıştır. Çünkü anonim olması, halk inanışlarından oluşması ve gerçekliğini ispatlayacak delillerin elde bulunmaması nedeniyle ele alınması zor bir eserdir. Dönemin daha kolay kavranmasını sağlayan bu ön bilgilendirmeler ve ekler batıl inançların halk üzerindeki etkisini anlamamız için büyük bir katkı sağlamaktadır.

Distaff Gospels temelde kaba kocaların nasıl kontrol edileceği, doğacak çocukların cinsiyetinin nasıl tahmin edileceği, yaygın hastalıkların nasıl iyileştirileceği ve kötü ruhlarla nasıl başa çıkılacağı gibi Orta Çağ köylü kadınlarının özel yaşamlarına ait konularda önemli tavsiyeler bulundurmaktadır.

Kadın toplantılarında dilden dile aktarılan bu bilgilerin, bir zamanlar kadına benzeyen, kadınların sırlarını keşfeden ve onlardan öğrendiği jinekolojik bilgiyi açığa çıkaran biseksüel Hermaphroditus'a dayandığı da eserde belirtilmektedir. Eserde yer alan hikâyeler, deneyimlerini paylaşmak için haftanın altı günü toplanan kadınlara aittir. Hikâyeler, her gün bir anlatıcı ve onun ustalık alanıyla ilgili bilgilerin anlatılmasıyla geçmektedir. Daha çok bir soru-cevap'a dayalı diyolog dizi olarak da görülebilir.

* Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim dalı, gulnursen17@hotmail.com

Eserde, pazar günü hariç, her güne ait bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikayeler şöyledir: Pazartesi günü ebe ve eski bir fahişe olan Ysengrine du Glay'ın hikâyesi vardır. Glay, birkaç kez dul kalmış ve sonradan genç bir erkek ile evlenmiştir. Bu nedenle eşleri ile yaşadığı sorunlar hakkında öğütler vermektedir. Aynı zamanda genç kadınların evlilikle uğraşması, hamile kadınların yavruları için kaygıları ve çocukların bakımı hakkında da bilgiler vermektedir. Salı günü Kuzey Afrika'da bir kehanet uzmanı ve bir rahibin cariyesi olan Transeline du Croq, iyi ve kötü huylar, aşk büyüler, tılsımlar ve şeytan çıkarmaları gibi konular hakkında bilgiler vermektedir. Çarşamba günü eski bir fahişe olan Abonde du Four, yıldızlara ve elementlere göre hareket etmeyi, hayvanların davranışlarına dayanarak gelişecek olayları sezinleme ve çiftlik hayvanlarının refahını sağlamak için uygulanan büyüler hakkında bilgi verir. Perşembe günü Waldensian bağlantılarından gurur duyan Sebile des Mares, hamile bir kadının çocuklar ve hayvanlar hakkındaki bilgilerini aktarmanın yanı sıra büyüleri yemek tarifleri gibi konularda da bilgi vermektedir. Cuma günü Gomberde la Fae, sancısız bir doğumun nasıl gerçekleşeceği hakkında bilgiler vermektedir. Zaten kendisi bir ebedir; ancak aynı zamanda sapkın olduğundan da şüphelenilen biridir. Cumartesi günleri ise anlatıcı olan Berthe de Corne ise bir doktorun kızı olup kendi uzmanlığıyla da ilişkili olarak tedavisi zor hastalıklar hakkında şifalı bilgiler vermektedir.

Eserin içeriğinin altı geceye dağıtılması canlı bir doğaçlama izlenimi yaratıyor olsa da edebî yapısı çeşitli yazarların anlattığı kısa öyküler için Chaucer ve Boccaccio gibi yazarların benimsediği kuralları kesinlikle izlemektedir.

Distaff Gospels'deki inançların çoğu, kadınların uğraşlarını ve faaliyetlerini ilgilendirdiğinden çoğunlukla evin kendisi ve çiftlik avlusu etrafında dönen olaylardır. Erkeğin işi ise dışarıdır. Bu nedenle anlatılar da mekân ev dışında topluluk yaşamının gerçekleştiği iki ana yeri belirliyordu. Yani erkeklerin ev dışında bulunduğu taverna ve kilise.

Eserde yer alan ekler ise anlatılan bu hikâyelerdeki olaylarla bağlantılı olan çalışmaların kısa çevirilerinden oluşmaktadır. Boccaccio, muhtemelen en iyi bilinen çalışması olan Decameron'u 1351'de yazmıştı. Kara Ölüm'ün Floransa kenti üzerindeki etkisini grafiksel olarak açıklayan bu pasaj, Distaff Gospels adlı eserdeki gibi çeşitli anlatı unsurlarını içermektedir. Her iki metin de anlatı için belirli bir coğrafi bölge oluşturmakta ve her durumda “masalların” bir kısmı veya tamamı kadınlar tarafından anlatılmaktadır. Fifteen Joys of Marriage adlı eser ise şiddetli bir şekilde anti-feminist bir çalışma olsa da Distaff Gospels gibi erkeklere daha az aydınlık sunmaktadır; çünkü onlar, kendi kötü şanslarını yine kendileri yaratmaktadırlar. Orta Çağ'ın bilinen ilk ünlü kadın yazarı Christine de Pizan'nın eseri ise sevgi ve evliliğin olumlu bir görünümünü yansıtırken ayrıca evliliklerde yaşlı kadınların rolünü de vurgulamaktadır. Yaşlı kadınların neredeyse her zaman olumsuz bir ışık altında sunulduğu bu eser, Distaff Gospels'te tasvir edilen tutumlarla keskin bir tezatlık oluşturmaktadır. Bartholomaeus'un eserindeki alıntı ise Orta Çağ dönemi için doğa bilimleri hakkında temel bir referans kitabı olması nedeniyle burada yer almaktadır.

Sonuç olarak eser, Orta Çağ'ın sonunda köylülerin günlük hayatlarını, özellikle de metnin ortaya çıktığı bölge olan Flanders ve Picardy'deki günlük hayatı anlatan yaklaşık 250 popüler inanıştan oluşan olağanüstü bir koleksiyondur. Ve bu eserde günlük hayatın ana karakteri olan kadınların öncelikli görevlerinden yani hane halkının refahından sorumlu tutulmalarından dolayı onların endişeleri ile ilgili her türlü soruya bir cevap bulunmaktadır. Distaff Gospels adlı bu ilginç ve farklı bakış açıları içeren eser sayesinde bugün bile devam eden birçok batıl inancın temellerinin nelere dayandığını görebilmekteyiz.